گۆڤاری کۆری زانیاری عێراق

„ دەستەی کورد „

بەرگی دوازدەهەم

١٩٨٥

چاپخانەی کۆری زانیاری عێراق

بەغدا ـ ١٩٨٥

ماموستا فایق بێکەس لـە کۆری رەخنەسـازی کوردیـدا

د. کامل بەصیر

ئەندامی کارا

ئێمە کە لەم رۆژانەدا راستگۆیانە دیاردە لاسایی‌کەرەوەکانی وێژەی کوردی دەخەینە روو ، دەمانەوێ بناغەکانی رەخنەسازی‌ی رەسەن بۆ ئەنجام دانی ئەم کارە هونەری‌و تەتەوایەتی‌یە بچەسپێنین • مەبەستی واش جگە لە هەڵوێستی دوور لە ماستاو ساردکردنەوەو گێرانی بـادەی هاورێیـەتی‌و هاوبەرژەوەندی ، پێویستی بە پیاچوونەوەیەکی باری رەخنەسازی دێرینی کوردی هەیە ، بۆ ئەوەی بزانین باری ئەم رەخنەسازی‌یە چۆن بووەو ئایـا کێڵگەکەی هەر درکۆ داڵی تێدا رواوە یاخود ئەم درکۆ دالـەی دەورو بەری ڕۆشنبیری نەتەوایەتیمان تازە بابەتەو رەشەبای نەزانین‌و ناپسپۆری‌و بێگانە پەرستی لە دەرەوەی قەوارەی نەتەوایەتی رەسەنمانەوە هێناویەتی‌و بەقۆناغە قەڵەمی ووشەبازان لە زەمینەی بـیری رەسـەنماندا چەقێنراوە • ئێمە بەر لەم تۆژینەوەیە چەند جارێك پەردەمان لەسەر میراتی رەخنەسازی میللەتەکەمان لاداوەو رووکارە جۆر بە جۆرەکانی‌مان بۆژاندۆتەوەو هەوڵمان داوە ئەڵقە لەیەکتر پچراوەکانی دیسانەوە بهۆنینەوەو رووبارە بە خورەکەی بەر بدینە ئەو درکۆ دالّە بە هیوای ئەوەی رای بماڵێ‌و لـە بریدا سەر لـە نیوی درەختی بیری نەتەوایەتیمان صەوز ببێتەوە •

هەستیاری هونەرمەندو کوردپەروەری بەناو بانگ مامۆستا فـایق

یێکەسیش ئاشکرایە کە پێنووسە زێرینە پرر لە ئێش‌و ئازارەکەی مێشك‌و دڵێکی دڵسۆزی وەهایە کە پێی‌کراوە قەوارەی بیری رەسەنی نەتەوەکەمان بنیات بنێت‌و بەشداری جەنگی ئایدۆلوجی‌و هونەری سەردەمەکەی سەرکەوتووانە بکات‌و بەرەی رەسەنی دژ بە لاسایی‌کردنەوەی لە کۆری رەخنەسازیدا بە هێز بکات •

مێژوو نووسی رۆشنبیری کوردی کە بە وردی لاپەرەکانی گۆڤاری گەلاوێژ هەڵدەداتەوە بە روونی ئەو راستی‌یە لە پێنووسەکەی فایق بێکەسەوە دەبیستێ کە لە ناوجەرگەی بە یەکا چوونێکی بیری‌یەوە بەرز دەبووەوەو سەرنجی رۆشنبیرە هاوەدەمەکانی بۆ مەترسی دەوروو بەری رەسەنی‌ی وێژەی کوردی رادەکێشا • ووتارەکانی مامۆستا فایق بێکەس کە لەم سەرچاوەیەوە بە دەستمان گەیشتوون رەنگە راستەو خۆ وێنەی ئەرکی راستەقینەی لەم کۆرەدا پیشان نەدەن ، چونکە هەر نووسەرێك چەند ورد بێت پێی ناکرێ بە تەواوی راستی بدرکێنێ‌و گشت لایەنەکانی باری سەردەمەکەی بخاتە روو ، چونکە ووشە ــ بەڵای ئیمەوە ــ چەند راستەو خۆ بێت بە دەیان ئاوی لە خشتە بەر ئاگرەکەی کوژێنراوەتەوەو بووە بەکێشەی سەرزاری ئەمو ئەوو ستەمکار بە هۆیەوە دەتوانێ لرفی دادپەروەری لێ بدات‌و داد پەروەریش بە پیتەکانی دەتوانرێ لە وێنەی نا دادپەروەردا پیشان بدرێت • ئەمە راستی‌یەکە رەنگە هەموو وێژەکارێك لەم رۆژانەدا کە لاپەرە رەشکراوەکان دەخوێنێتەوە بەدەستیەوە بنالێنی ، ئیمەش کە لێرەدا دووپاتی دەکەینەوە دەمانەوی شی‌کردنەوەی دەرفەتی ووتارەکانی رەخنەسازەکەمان‌و راقەکردنیان بە رووکارێکی رەوا لە قەڵەم بدەین •

باری رەخنەسازی سەردەمی گۆڤاری گەلاوێژ :

دیارده نا هەمواره‌کانی رەخنەسازی ئەمرۆی کوردی کە لە دوو تۆی گۆڤارو رۆژنامەکانماندا هەناسەی سارد بە دڵسۆزەکانی رۆشنبیری کوردی

رەسەن هەلدەکێشن دیارە زەمینەکەیان لە مێژەوە بە پێت بووە ، بۆ بەڵگە دەستەی نووسەرانی گۆڤاری گەلاوێژ چل ساڵ لەمەو بەر رووی دەمیان کردۆتە نووسەرە کوردەکانو ووتویانە : «تکا ئەکەین لە وانەی ئەیانەوی رەخنەیەك بکرن یا وەرام بدەنەوە بە چەشنێکی ئەدەبی بێنە کایەوە ، وەدیسان هەتا ئەتوانن مەرامەکەی خۆیان بە کورتی بنوسن وە هەم لە پەردەی نەزاکەتی نەکەنە دەرەوە » (١) ئەم ئاگاداریەیە کە بەسەر دێری (چاو چاو) بلاوکراوەتەوە چەند جارێك رووتوسەکەی بە شێوازی کوردی ئەمرۆ لە چەند رۆژنامەو گۆڤارێکدا بەرچاو دەکەوێتو دووپاتی دەکاتەوە کە باری رۆشنبیری تازەمان قەت لە باری رۆشنبیری پێشومان چاکتر نییە •

هەروەها دووپاتی دەکاتەوە کە رەخنەسازی کوردی سەردەمی گۆڤاری گەلاوێژ بە دەست سێ دیاردەی زیان بەخشەوە دەی نالآند :ـ

یەکەم :

دیاردەی لادان لە نووسین بە چەشنی ئەدەبی ، زاراوەی چەشنی ئەدەبیش لەو کاتەدا واتای شیکردنەوەی زانستیو خزمەت گوزاری وێژەو رۆشنبیری کوردیو دورکەوتنەوە لە قسەی سەرپیو قەلەم بازی بەبێ زانیاریو پسپۆری دەگەیەنێ •

دووەم :

دیاردەی درێژ دادریو بازبازۆکی کردن بە بابەتو دوور کەوتنەوە لە مەبەستی تۆژینەوەی رەخنەسازی کە بە دربرینی (نووسینی مەرام بە کورتی وێنەکێشراوە) •

سییەم :

دیاردەی هەست بریندار کردنو توانج تێگرتنو درۆ هەلبەستنو بوختان کردنو سوار بوونی ئەسپی مەیلو ئارەزوو بۆ شەری کەسیی

---

(١) گۆڤاری گەلاوێژ ژمارە (٤) ساڵی (٥) نیسانی ١٩٤٤ / ل ٦٥ .

گه به تکای (له پەردەی نزاکەتی نەگەنە دەرەوە) وێستراوە ئاگرەکەی بکوژێتەوەو دەست لە خەرمان سوتاندنی رۆشنبیری هەڵبگیرێ •

ئەم سێ دیاردەیە کە لاپەرەکانی گوڤاری گەلاوێژ هەڵدەدەینەوە تا دێت زیاد دەبن‌و خۆیان بە گەردنی رەخنەسازی کوردیدا دەئاڵێنن •

بۆ نموونە هەستیاری جوانەمەرگی کورد دڵدار کە لە کۆتایی سییەکانەوە چالاکانە دەردی کۆمەڵایەتی‌و کێشەی ئابوری‌و ئاواتی نەتەوایەتی کۆمەڵی کوردەواری کرد بە هەوێنی هەڵبەستەکانی‌و لە شێوازی لاسایی‌کەرەوەی هۆنراوەی کوردی لە رووی ووشەو وێنەی هونەری‌و کەلێشەی رەوانبێژی تەقلیدی‌یەوە لای داو لەتاقی کردنەوەی وجدانی‌و زەمینەی رۆشنبیری رەسەن‌و هاوچەرخەوە تابڵوی هونەری سازکرد ، تەوژمێکی رەخنەبازی بەرپابووو هەرکەسێ دەهات بە قسەی سەرپێی دوور لەهێنانەوەی بەڵگەی دەقی‌و نموونەی هۆنراوەی بەرهەمەکانی هەڵدەسەنگاند •

هەستیارەکەمان دیارە بروای بەخێرمەندو شارەزایەك بە ناوی کاکە (جیم) هەبوو کە لە جوغزی ووشەسازی‌یەوە رەخنەی لێ گرتبوو ، بۆیە لە کۆیەوە رووی دەمی تێکردوو داخی دڵی لە دەستی رەخنەبازەکانی ئەو سەر دەمەی بۆ هەڵرشتو ووتی : «کاکە برا : هەروام زانیوە هەرکەسێك کە تازە شتێك بهێنێتە دی تا دەمێکی کەم ئەم شتە ئەکەوێتە نیو زارانەوە ، هەر کەمە چاك‌و خراپ ، راست‌و درۆ ، لە دەروێکی پاك‌و پیسدا بێ یا نەبێ دەمەتەقی لی ئەکا • ئەو جارەش کە جەنابی رفیق حلمی بەگ کتێبەکەی بەشێکی لە چاپ داوە بەشەکەی تریشی پەی دەر پەی لە گەلاوێژا بلاوکردەوە ، بەوە هەوێنی رەخنەی ئەو رەخنەبازانەی کە گوایا بە دەروێکی پاکەوە رەخنەی لی دەگرن • بەڵام هیچکامێکیان وەکو جەنابت خۆیان بە دیار نەخست ، نوکی زێرینی قەڵەمەکەیان نەگەیاندە گەلاوێژ لەم بابەتەوە

زۆر سوپاسی ئەکرێت • من حەقی ئەوەم نیە کە هەر کەسێك ئینکاری شاعریم بکات ، بە زۆرداری شاعری خۆمی بیەمە گویچکەوە لەبەر ئەمە ئەم نوسینەم نابێ بەم چاوە سەیر بکرێت کە چاوم لەم مرازە پربێ • نەء •

با بینە سەر ماهێیەتی ئەم جاجگەی (بنێشت) کە ئەیجاوین لە زۆر کەسم بیستووە کە جەنابی رفیق حلمی بەگ کتێبی (شعرو ئەدەبیاتی کوردی) دانەناوە ، بەڵکو لە رووی راستیدا (شعرو ئەدبیاتی سلێمانی) داناوە ، داری دەستی ئەم کەسانە ئەوە بوو کە جەنابی رفیق حلمی بەگ بێجگە لە سلێمانیەکان دان بەکەسی تردا نانێ ، لای وایە کە کورد سلێمانیەو بەس• بەڵام مرازی ئەم کەسانە لە (گێرە شوێنی) زیاتر چیتر نەبوو ، لەبەر ئەمە بە شەتو پەتیو نیوە چڵی ووتاری خۆیان قوت دایەوە بە گویی شوریو شەرمەزاری لە کونجی نیوە زەریانا دەرکەوتن •

هەندێکی کەش ئەیان ووت کە : «خزمەتی گەل بە نووسینی پرو پوچ ناکری بەڵکو خزمەت ئیش کردنە» ئەو کەسانەش وەکو روژ خۆیان آشکرا کرد ، کە ئەوانیش لە وانی پێشو دەرون خاوێنتر نەبوون • کاکە برا : ئەمە وێنەیەکی زۆر کورتی ئەم دەمەتەقییە بوو کە بیستمو ووتراو هاواری پێوەکرا ، طبیعی ئەم باسە زۆر دوورو درێژە • ئیمرۆ هەڵی ئەمە هەڵنەکەوتووە کە راستەقینەی ئەم ووتارانە آشکرا بکرین ، بەڵام من بۆ ئەمەی کەباسەکەم نا تەواو نەبێ ئەموستم بۆ درێژ کردو بەس » (٢) دڵداری هەستیار بەم داخ هەڵرشتنەی دیاردەیەکی هەرە سامناکی تری کۆزی رەخنەسازی کوردی وێنە دەکێشی کە قسە رازاندنەوەی دانیشتنە تایبەتیەکانە بەبێ ئەوەی فرێ دەرەکانی ئەو قسانە توسقالێك ئازایەتی هاتنە مەیانەوەیان هەبێتو پێیان بکرێت بیرورای خۆیان بە ووتاروو تۆژینەوەو کتێب بچەسپێنن ، بەڵکو هەر ئەوەیان بێ دەکرێت کەچوار

(٢) گەلاویژ ژمارە ٨ سالی ٥ آبی ١٩٤٤ی زاینی / ل ٦٢ — ٦٣ •

مشقی دانیشن‌و چاوەڕێی دەرچوونی بەرهەمێك بكەن بۆ ئەوەی راست‌و چەپ تیری كەم‌و كوری تێ بگرن .

مامۆستا رفیق حلمی دیارە هەنگاوێكی هەرە تازەی لە كۆری رەخنەسازی كوردیدا بە بلاوكردنەوەی ووتارەكانی سەبارەت بە شیعرو ئەدەبیاتی كوردی هەڵگرتووە ، جا لەبەر ئەوەی كەس پێشی نەكەوتووە یەكسەر جارێك بە بوختانی سلێمانی پەرستی‌و جارێك بە توانجی راكردن بە دوای هیواو دەست هەڵگرتن لە كار ، توانج باران كراوە .

پرسیاریش بە مەبەستی هۆنینەوە ئەلقەكانی مێژووی ئەم دیاردە نا هەموارانە ئەگەر بپرسێت : ئایا لە تەپو تۆزی ئەم توانجبازی‌یە ناوی مامۆستا رفیق حلمی بسرینەوەو چل ساڵ رەورەوەی مێژوو بەرەو پێشەوە گڵور بكەینەوە ناتوانین ناوی توێژەرێكی ئەمرومان بهێنینەوەو قسەی دانیشتنە تایبەتی‌یەكانی ئەم قوڕبن‌و ئەو قوڕبن ، هەمان وێنەی داخ هەڵرشتنەكەی هەستیارەكەمان بهێنینە بەر زەین ؟ ! .

بروا ناكەین هیچ كەسێك ولامی ئەم پرسیارە بە (ئەرێ) بداتەوە .

كەوابوو بابزانین دڵداری راست گۆ چۆن لە وێنەكێشانی كۆری رەخنەسازی كوردی بەردەوام بوە كە ووتویەتی :

« هەندێكی‌كەش ئەیانەوێ لە ناحیەی فنی‌یەوە رەخنە لە رفیق حلمی بەگ بگرن كە یەكێكیان جەنابتی ، یەك لە ووتارەكانیان ئەمەیە كە رفیق حلمی بەگ (نا شاعریكی كردۆتە شاعر) خاوەن ئەم فەرموودەیە جەنابت‌و نا شاعرەكەش منم ، بەڵام هەر كەسێكی رەخنەبازە ، ئەبێ تیر ئەندازەیی ، تیر بێ‌نیشانە هاویشتن جوان نی‌یە وەیا خۆ مەشقێكە كە خۆ تیرە تیرە هاویشتن كردنە ، ئەلیم : رەخنەكەت ، كاكە جیم ، هەر چەندێكی لە ناحیەی نوسیندا زور بەرزە ، بەڵام لە ناحیەی (پیویستە چۆن بێ) زۆر دوورە .

برا : جارێك نەلە جەنابت وە نە لە غیری جـەنابت شـعرێکی مـن هەڵنەوەشێنرایەوە لە ناحیەی مەعناوە ، کە رفیق حلمی بەگ خۆشی ئەڵی : (لەم ناحیەوە کەمو کورتی هەیە) وە فەنی شعر کەڵو کۆمێکتان نەخستە بەر چاوانەوە نابێتە داری دەستی ئەوکەسانە بڵێن : (رفیق حلمی بەگ یەکێکی خاوەن هەڵەیەکی وەکو دڵدار ئەهاوێتە ڕێزی شاعران) •

ڕۆژێکیان دوو کەسی سەر سەخت (عنود) کەوتنـە چەندو چـۆن ، لەسەر شتێکی ڕەش کە لە دوورەوە لێیان دیار بوو ، آیا ئەمە (بزن)ە یـا (قەل)ە ، یەکێکیان ئەیووت ئەمە قەلە ، ئەوی تریان خۆی بە زەویدا ئەمالّی ئەیووت ئەمە (بزن)ە • کە لێی نزیك بوونەوە بەردێکیان تێ گرت قەل بوو فری ، ئەوەی ئەیووت قەلە ڕوی لـەوی تر کرد ووتی : (آ ، دینیت کـە قەل بو ؟) هەواڵەکەی ددانی لە جێرەوە برد ووتی : (بشفرێ هەر بزنە) •

برا زۆر تکا لە تۆ وە لەو کەسانە ئەکەم کە لە سکی خۆیاندا آوەدانن گەر دەستتان هەیە بەردیکم بۆ ڕاوەشێنن تا بزانن من (بزنم) یا (قەل) ؟ ••• دەنا ، بە چاوی بزن سەیری قەل بکرێت ، نابێ قەڵ ببنە (بزن) ئیتر گـەر بەردەقانیت نیە پەیدا بکە ، بەردێکم بۆ تێ ناگری : کاکە جیم »[٣] •

هەستیارەکەمان لەم تابلۆیەدا داوای ڕەخنەسازی پەیڕەوی کردن دەکات کە بە شی‌کردنـەوەی دەقی وێژەیی نـەك بە بریـاری بیردۆزەیی بـۆ چوونەکانی دەچەسپێنیو بەڵگە بۆ سەڵماندنیان دەهێنێتـەوە • ئەم داوا کاریەش هەڵبەت کارێکی ڕەوایە ، چونکە ئیمە چۆن دەزانین کە بریارێکی ڕەخنەسازی ڕاستە ئەگەر بە پێوانەی هونەری زانستی ساغ‌نەکرێتەوە • جابا بزانین کۆری ڕەخنەسازی کوردی لەسەر دەسـتی مامۆسـتا فـایق بێکەسدا هێنانە دی ئەم داوا کاریە بە خۆیەوە دیوە یا خوود ئاواتێکەو تا ئەمرۆ هەر خەونێ پێوە دەبینین ؟! •

---

(٣) هەمان سەرچاوەی پێشو ل ٦٣ ــ ٦٤ •

بەرپرسیاریەتی رەخنەسازی :

مامۆستا فایق بێکەس کە بەشداری لە کۆری رەخنەسازی کوردیدا کردوە بەشداری کردنەکەی بە بۆنەی هەڵسەنگاندنی بەرهەمی چەند هەستیارێکەوە(٤) رەگ‌و ریشەی داکوتاوەو لقی‌و پۆپی بۆ چەند بابەتێکی وێژەی‌و بیری هاویشتووە .

بەم پێیە سنوری ئەم بەشداری کردنە لە رەخنەسازی پەیرەوی کردنەوە تێ ناپەڕێت‌و خۆی ناگەیەنێتە ئاسۆی بیردۆزەی وێژە کە هەڵبەت کەرەسەیەکی بنچینەییە بۆ هەموو رەخنەسازێکی پەیامداروو خاوەن ئامانج .

ئەم راستییە ــ هەڵبەت ــ تۆزینەوەکەمان لەم هەنگاوەوە بەرەو ژوور دەخاتە باری سەرنجی لا تەنیشتەوە کە رەنگە هەر سەرنجێك بیرۆکەیەکی سەر بەخۆو بنوێنێت‌و لەگەڵ سەرنجەکانی دی‌ی بە چەشنێکی راستەوخۆ یان ناراستەو خۆ پەیوەندی‌یەك دابمزرێنی .

هەرچۆنێك بێت با بزانین ئەم سەرنجانە چۆن دێنە ئاراوەو چە وێنەیەك بۆ ئەرکی مامۆستا فایق بێکەس لە کۆری رەخنەسازی کوردیدا دەکێشن ؟ .

رەخنەسازی هەر نەتەوەیەکی رەسەن کە لە گۆڤارو رۆژنامەکانەدا دەرگای بۆ دەخرێتە سەر گازی پشت دەبێ بە بەرهەمێکی گشتی ، چەند بە پێنووسی رەخنەسازێکی تایبەتی نووسرابێتەوە ، چونکە رۆژنامەو گوڤار پێشانگای بیرو رای کەسێك نی‌یە ، بەڵکو ئاوێنەی روکارێکی بەربڵاوە کە لە دەستەی نووسەرەکانیانەوە دەست پێ دەکات هەتاکو جەماوەری خوێنەرەکانی :ــ

واتە رەخنەساز ئەگەر بۆ چوونەکانی بەکێبێك بخاتە بەر چاو ، ئەم

(٤) ئەم شاعرانە : (ابو بکر هەوری‌و مەنگوری و م. کاردوخی) ین .

کتێبە ئاوازی هەستو بیری خاوەنەکەیەتیو بەس کەچیی ئەگەر هـاتو
رۆژنامەیەك یان گۆڤاریك باوەشی بۆ پێنووسی ئەم رەخنەسازە کردەوە
بەرپرسیاریەتییەکی گشتی دەبێ بەریڤانی [٥] بەرهـەمی رەخنەسـازەکە .
مامۆستا فایق بێکەس بە وردی لەم جۆرە بەرپرسیاریەتییەی کۆلیوەتەوە کە
ووتویەتی : «ئەم گۆڤاری گەلاوێژە کە ئەستێرەیەکی بە شەوقو پرشـنگدارە
لە آسمانی ئەدبیاتی کوردا ، داخەکەم جارجار هەندی شتی ناشیرینی تیـا
ئەبینری کە ئەبێتە پەلە هەورێك بەری روناکیو دەروشانەوەی ئەو ئەستێرەیە
ئەگری ، وە ئەو دیمەنە جوانە دڵدارە لە چاو ئەشارێتەوە کە بەمەش لە جیاتی
ئەوەی خۆشی ببەخشی بە پێچەوانەی ئەوە دڵی خوێندەواران تەنگ ئەکا .

لێرەدا نازانین گلەیی لە کێ بکەین ؟ لەو کەسانەی کە شتی وا بێ تامو
نا پوختە ئەنێرن بۆ ئەم گۆڤارە نازدارە یا لەو کەسەی بکەین کە سەرپەرشتی
گەلاوێژی گرتۆتە دەست ؟ ؛ ئەگەر چی گەلی لە خوێندەوارەکان لایـان
وایە کە ئوبالی ئەم کەمو کوریەیە لە سەرشانی ئەو کەسەیە کە سەرپەرشتی
گەلاوێژ ئەکا ، بەڵام من لام وایە ئەمە رەوای حـق نییە ؛ چونـکە لـە
گەلاوێژا بەشێك تەرخان کراوە بۆ لێکولینەوە کە هەموو کەسێ حقی هەیە
بە شێوەیەکی ئەدەبی جوان کە لە سنووری نزاکەت دەرنەچێ لە شعرەوە چە
لە ووتار بکۆلێتەوە وەلیی بدوی » [٦] .

مامۆستا فایق بێکەس لێرەدا سێ جۆرە بەرپرسیاریەتی دەست نیشان
دەکات :ـ

یەکەم :

بەرپرسیاریەتی دەستەی نووسـەرانی گۆڤـار کە هەڵبـەت پەیـدا

---

(٥) بەریڤان : حەکەم .
(٦) گۆڤاری گەلاوێژ ژمارە (٢) ساڵی (٥) ، شوباتی ١٩٤٤ز / ل ٦٥ .

ویستی‌یەکی گشتی‌یەو بۆ خزمەتی وێژەی نەتـەوە جڵـەوی بزوتنـەوەی رۆشنبیری گرتۆتە دەست •

مامۆستا بێکەس ئەم جۆرە بەرپرسیاریەتی‌یە لەسەر بنـاغەی بـیرو ئازادوو لێکدانەوەی سەرفراز بنیات دەنێت ، بۆیە دووپـاتی دەکاتـەوە کە بەرپرسیارەکانی گۆڤاری گەلاوێژ دەرفەتیان بۆ بڵاوکردنەوەی بـیرورای رەخنەسازەکانمان دابین کردووەو بۆیان نی‌یە بە هیچ جۆرە مەرجێك دەرگای ئەم دەرفەتە کلیل بکەنو توسقاڵیك ریگا لە پێتووك بگرن •

دووەم :

بەرپرسیاریەتی خوێنـەران کە پێوانـەی هەڵسـەنگاندنی هەمـوو چاپەمەنی‌یەکە :ــ

رەخنەسازەکەمان ئەم بەرپرسیاریەتی‌یە بە مافێکی گشتی لە قەڵـەم دەدات ، سەرئەنجام دەگەڕێتەوە سەر بەرپرسیاریەتی کار بە دەستانی گۆڤاری گەلاوێژوو بە شێوازێکی زیرك سەرنج بۆ ئەوە رادەکێشێ کە ناشێ ئـەم کاربەدەستانە بە هۆی گوڤارەکەیانەوە چەژەو چێژی خوێنەرەکانیان لێـڵ بکەنو بەرهەمی وایان پێش‌کەش بکەن کە کەڵـکی نەبێـتو نارەحـەتی بەرپـا بکەن •

ئەم گەرانەوەیەش ــ بەڵای ئێمەوە ــ ئەوە دەگەیەنێ کە بەرپرسیارانی گۆڤار لە روانگەی مامۆستا بێکەسەوە نابێ پۆستەچی بن‌و هەرچی گەیشتە صندوقی گوڤارەکەیان بەبێ دووسێ لێکردن بڵاوی بکەنـەوە ، بەڵـکو پێویستە بە جۆرە پێوانەیەك هەڵی بسەنگێنن‌و ئەمجا بریاری چارە نووسی بـدەن ••

مامۆستا فایق بێکەس لەبەر ئەوەی بروای بە ئازادی‌و سەفرازی بـیر هەبوو ئەم پێوانەیەی دابە دەسـتی وێژەرانـەوە کە لە ئەستۆیـاندا بـەر

پرسیاریەتی سێیەم وەکو رابەرێکی خاوەن دەستەڵات دێتە بەرچاو •

سەر ئەنجام ئەم جۆرە بەرپرسیاریەتییە بە پێنووسی رەخنەسازەکەمان لە کۆری رەخنەسازی کوردیدا تاقە بەرێزانە ، هەرچەندە بـە دەربرینێکی گشتی وێنەی کێشراوە ، ئەم دەربرینەش ــ هـەر وەکو تیبینی دەکەین ــ پێوانەی گوڤاری گەلاوێژە کە لە سـەر دوو بناغەدا بـە دوو دەستەواژە سازکراوە :ــ دەستەواژەی (بە شیوەیەکی ئەدەبی جوان) و دەستەواژەی (دەرنەچوون لە سنوری نەزاکەت) •

کەوابو هەموو رەخنەسازێکی کورد بەلای مامۆسـتا فایق بێکەسەوە بۆی هەیە ووتاری رەخنەسازی بنوسێتەوە ئەگەر هاتو خاوەن توانایەکی ئەدەبی بووو زانی سنووری نەزاکەت چییە •

پرسیاریش لێرەدا رەنگە بپرسێت ئایا : گوڤاری گەلاوێژو ماموستا فایق بێکەس بەم پێوانەیە دەیانەوێ بڵێن : نووسەری ووتاری رەخنەسازی قەڵەمباز نییە ، بەڵکو پسپۆرێکە دەزانێ چۆن بنوسێتو چی بنووسێت •

وڵامی ئەم پرسیارە بـەلای ئیمەوە بە شیکردنـەوەی دەقی ووتارە رەخنەسازییەکان دەدرێتەوە نەك بە بریاری گشتیو دەمارگرتن بۆ ئەم ئەو•

بـۆ نموونە رەخنەسازەکەمان لـە سـەرەتایی ووتارێکیدا کە بـۆ هەڵسەنگاندنی چەند چوارینێکی ا• ب هەوری نووسیویتی‌یەوە ووتویەتی : « ئەمجارە لە ژمارەی (١) ساڵی (٥) لە دیوانی گەلاوێژدا لە ژێر عنوانی • (پەیرەوی خیـام)دا چاومان بە چـەند رباعی‌یەك کەوت لـە لایەن ا• ب هەوری‌یەوە ریکخرابو • نەك من بە تەنیا هەرچی خوێندەواران هەیە هەموو لەم شعرانە بێزارو وەرس بون وەزبانی حالی هەمومان بـە جاری ئەڵێت : خیام گۆر هەڵتەکێنە ا• ب هەوری وەها پەیرەویت ئەکا »[٧] •

---

(٧) هەمان سەرچاوەی پێشو ل ٦٥ ــ ٦٦ •

ئەم دەقە هەروەکو دیارە سێ تێبینی دەرحەق شێوازی چۆنیەتی هەڵسەنگاندنی نووسەرەکەی دەچەسپێنێ :ـ

یەکەم :

حکمدان بەسەر بەرهەمە هەڵسەنگێنراوەکەدا بەر لە وەی شی بکاتەوەو لایەنی چاکەو خراپەی بخاتە روو .

دووەم :

قسەکردن بە ناوی گشت خوێندەوارەکانی گوڤاری گەلاوێژەوە بەبێ ئەوەی کەسیان ئەم حەقەیان دابێتی .

سێیەم :

هاویشتنی تیری توانج تێگرتن بە دەربرینێکی هەست بریندارکەروو گالتە پێکردن .

ئەم سێ تێبینییە بێگومان راستییەکمان بۆ روون دەکاتەوە کە دەڵێ : ماموستا فایق بێکەس هەرچەندە بیردۆزانە هەستی بە کەمو کوری رەوتی رەخنەسازی کوردی کردوەو کەڵێنەکانی خستۆتە روو ، بەڵام پێی نەکراوە لە تەوقی ئاسنینی ئەم کەڵێنو کەمو کوریانە پێنووسەکەی رزگار بکا .

جا ئەگەر لێرەدا بپرسین هۆی ئەم بارە چییەو بۆچی خێوەتە رەشەکەی وەها مێخی داکوتاوە ؟ . بۆمان هەیە کە بڵێین ئەم هۆیە لە سنووری رەخنەسازی پسپۆری کورد دەرباز نابێت بەڵێ خوێندەواری کورد لەو سەردەمەدا بیستوویەتی رەخنەسازیی راستەقینە چۆن دەبێت ، بەڵام لە کۆری پەیرەوی کردندا هێشتا قەڵەمی رەخنەسازی پسپۆر لە دایك نەبوو بوو ، بۆ ئەوەی ئاواتی بیردۆزەی لە جوغزی خۆزگەوە بۆ کۆری هەست پێکراو بگوێزێتەوە .

پێوانەکانی رەخنەسازی :

ماموستا فایق بێکەس کە لەو پێشەکیەیە کورتەی ووتارەکەی دەربارەی چوارینەکانی ا٠ ب هەوری بووە ٠

چوارینی یەکەمی خستە بەر خامەی هەڵسەنگاندوو ووتی : « انجا سەرنج بدەنە رباعیەکانی ا٠ب هەوری بزانن ئەڵی چی ٠ لە یەکەم رباعیا ئەفەرمووی :

من کە بی پرس بێمە دنیاوە
هەر بە ناچاریش بچمەوە دواوە
کوێم مەیل بێنی روو لەوی ئەکەم
چم لە سەگ وەرو لە بەنگو باوە

جاری لە پێش ئەمەدا کە بۆ معنای ئەم رباعیە بگەڕێین ، ئەگەر ماموستا ا٠ب٠ هەوری لێمان ببوری ئەیخەینە تەرازوی شعرەوە ، لە پاش کێشانی بۆمان دەر ئەکەوێ کە مصرعی یەکەمی لەنگە ، ئەبوایە وا بوایە (من کە بەبی پرس ٠٠٠ هتد) ٠

خۆ ئەگەر بۆ معناش بگەڕێین ئەوە هیچ ، چونکە ئەڵێت (کوێم مەیل بێنی رو لەوی ئەکەم) ئەمە راست نیە ، گریمان ماموستا ا٠ب٠ هەوری آرەزوی فەرمو بچێتە لەندەن ، پارس ، ئەمریکا ، چون ئەتوانی ؟ وە بەچی ئەچی ، چونکە نەتەیارە وەنە تەوانای ئەوەی هەیە کە ئەو آرەزوەی بەجی بهێنێ ، کەوابوو ئەم قسەیە راست نیە ، جگە لەوە مصرعی چوارەمی کە ئەڵی (چیم لە سەگ وەرو لە بەنگ و باوە) هیچ طراوەتو زەوقێکی ئەدەبی تیا نیە چونکە شعر ئەبی موسیقایەك بی عاطفەی انسان ببزوێنی وە مەستی شادی بکا ، نەك بە (سەگ وەر) گرژو نجیدەی بکات ، سەرای ئەمە (بەنگو باو) نیە (بەندو باو) [٨] ٠

---

(٨) هەمان سەرچاوەی پێشو ل ٦٦ ٠

لەبەر تیشکی ئەم دەقەدا رەخنەسازەکەمان لە هەڵسەنگاندنەکەیدا یەك دوای یەك پێوانەی گرتۆتە بەر چاو : ــ

یەکەم :

پێوانەی (کێش) کە هەڵبەت پەیرەوی کردنی لە هۆنینەوەی هەڵبەستدا هێجگار گرنگو پێویستە •

دووەم :

پێوانەی (واتاو بیروکە) کە دیـــانەوە رەوایەو دەبێ هەستیار لــە ئاکامەکانی لا نەدات •

سێیەم :

پێوانەی (چیژو چەژەی هونەری) کە سەرچاوەی خۆشیو لەزەت بینینی سۆز جولاندنی خوێنەرە •

چوارەم :

پێوانەی (فەرهەنگ سازی) کە بە هۆیەوە دروستیو نا دروستی بەکار هێنانی ووشەو دەربرینی رستەکانی بەرهەمەکە دەست نیشان دەکرێت •

ئەم چوار پێوانەیە هەڵبەت دەی سەلمێنن کە شیکردنەوەکەی ماموستا فایق بێکەس بە پیتەو وەکو پێویست زوربەی لایەنەکانی بابەتەکەی گرتۆتە خۆی •

ئەمە راستییەکە بەڵام لە رووی چۆنیەتی ئەنجام دانەوە رەنگە بۆمان هەیە کە بپرسین : ئایا ئەم چۆنیەتییە گەیشتۆتە پلەی داخوازراو یاخوود لە رادەیەکی وا بووە کە پێویستی بە بەرز بوونەوە هەبوو ؟ •

بۆ وڵام دانەوەی ئەم پرسیارە پەنا دەبینە بەر پاشماوەی ووتارەکە کە ووتویەتی : « بینەوە سەر رباعی دووەم تەماشاکەن چی ئەفەرموی » :

چونم هێناوه وای ئەبەمە سەر
بەندەی کەسێکم راستو هونەروەر
قسەی نەزانو پیاوی ریاکار
لای من گەفینە بازەرینی کەر

تکاتان لێ ئەکەم خوێنەرە بەڕێزەکان لەم رباعیەدا چە نزعەیەکی فەلسەفی تێدایە کە لە بیری خیام بچی ؟ ئایا (گەفینی سەگو زەرینی کەر) کە هاوتای بیری قولو ووردی خیام بکات ، من نازانم ١٠ب هەوری رقی لە خیام هەستاوە کە خەریکە بەم رەنگە آبروی بەرێ یا لە گەلاوێژ یا لە خۆی ؟ .

یا لە رباعی سەیەم وورد بینەوە کە ئەڵێت :ـ

کەلاوە کۆنی کە دنیای ناوە
چون دڵی پێ خۆشکەم مشتی کاو آوە
سەد کەیوەو روزو داراو سکەندەر
هاتنو روین کەچی ئەو ماوە

لێرەشدا ئەگەر باش سەرنج بدەن ئەبینن کە مصرعی دووەم لەنگە ، وە لە لایەن معناشەوە زور بێ معنایە چونکە کاو آو هیچی لێ پەیدا نابێ ، وە هەرگیز یەك ناگرن وە دنیاش عبارەتە لە گلو آو نەك کاو آو . لە رباعی چوارەمدا ئەڵێت :ـ

ئەوی بۆ کورسی خلق ئەرەنجێنێ
غونجەی شادمانی هەڵ ئەوەرێنی
گا ، بوایە بە خوا زور چاتر بو
کەژو کیو زورە زك بلەوەرێنی

لێرەدا لە پێش هەموو شتێکا دیارە کە مصرعی سەیەمو چوارەم لەنگن

جگه لەوەش قسەیەکی منطقی لەم رباعیەدا نابینرێ .

توخوا ئەی خوێندەواران تکاتان لێ ئـەکەم کێ بۆ کورسـی خلق نارەنجێنی وە ئەوەتی دنیا دنیایە ئەم هەموو شەرو هەرایە کە رو ئەدا هەموی لەسەر کورسیە یا نا ؟ ، بـەڵی بێگومان ئەتوانین بڵین کـە ئـەم هەوڵو تەقەلایەی کە ئەدری بۆ کورسی غریزەیەکی طبیعیە لە انسانـدا .

بۆ ئەوەی سەری خوێندەواران زیاتر نەیەشێنین واز لە رباعی پێنجەم ئەهێنین خۆیان چونی لێکی ئەدەنەوە لێکی بدەنەوە » (٩) .

لەبەر دەستی ئـەم دەقەدا تێبینی دەکەین کە رەخنەسازەکەمان لـە سنووری پێوانە پێشوەکانی لای نەداوە ، ئەمەش ئەوەیە دووپات دەکاتەوە کە جۆرە ریبازێکی لە کۆری رەخنەسازیدا هەبووە ، بەڵام بریارەکانی لـە رووی چۆنیەتیەوە پێویستیان بە لێکدانەوەو هێنانەوەی نموونە هەیە :

بۆ بەڵگە کە بریاری داوە ئەم مصرەعە لەنگە دەبوو بنەواشەی زانستی کێش‌و سەروای بهێنایەوەو برگەو تفعیلاتەکانی لێکبدایەتەوە ، بۆ ئـەوەی بە پێگومانی بریارەکەی جێگای قایل بوون بوایا .

لەمە گرنگ ترر مەسەلەی تێنەگە یشتنی ماموستا ا٠ب٠ هەوریە لە فەلسەفەی خیام کە رەخنەسازەکەمان بە شێوازێکی وا دەری بریوە کە خۆی لە پێشەکی ووتارەکەیدا توانجی تێ گرتووەو بە دیاردەیەکی نا هەموار لە قەلەمی داوە .

ئەم مەسەلەیە بناغـەی هەڵسـەنگاندنی رەخنەسازەکەمانە چونـکە چوارینەکانی ماموستا ا٠ب٠ هەوری پەیرەوی فەلسەفەی خیام دەکەن ، جا کە ماموستا فایق بێکەس لەم رووەوە دەڵی : هەستیارەکەمان لەم فەلسەفەیە تێ

(٩) بروانە هەمان سەرچاوەی پێشو ل ٦٦ ــ ٦٨ .

نەگەیشتووە ، بەڵکو تێکیشی داوە ، دەبوو (١٠) نموونەیەکی لە فەلسەفەی خیام بهێنایەتەوەو لە گەل چوارینەکانی ا٠ب٠ هەوریدا بەراوردی بکردایەتەوەو ئەمجا بڕیارەکەی بە شێوازێکی دێی ساز بکردایە ٠

ماموستا فایق بێکەس کە پێوانەی بەراوردکاری لەم مەسەلەیەدا بەکار نەهێناوە رەنگە بەوە راقەبکرێت کە رەخنەسازیی کوردی لەوکاتەدا هێشتا نەگەیشتبوە رادەی وا ٠

ئەم راقە کردنەش چەند رەوا بێت دەبێ بزانین پێی ناکرێت راستیەك دەرحەق بەکۆری رەخنەسازی فراموش بکات کە سەرنجمان بۆ بەردەوام بوونی ئەم دیاردەیە هەتا ئەمرۆ رادەکێشێ ٠

کاردانەوە :ــ

خوێنەر کە لەم رۆژانەدا واتە پاش چل ساڵ ئەو جۆرە هەڵسەنگاندنەی ماموستا فایق بێکەس دەخوێنێتەوە یەکسەر چاوەڕێ دەکات کە ماموستا ا٠ ب٠ هەوری پێی ناخۆش بێتو دەستەو یەخە راپەڕێتو بەرگری لە خۆی بکات ٠

ئەم چاوەڕێ کردنە ئاکامێکی سروشتییە ، بۆیە هەر وەکو تێبینی دەکرێ ماموستای ناو براو پاش ژمارەیەك لەو ژمارەیەی گلاوێژ کە ووتارەکەی ماموستا بێکەسی تێدا بلاوکرابووەوە بە تونديی خاڵ خاڵ وڵامی دایەوەو ووتی : « جاری رەخنەتان لە عنوانی شعرەکان گرتبو وا لەبەر ئیوە وەرامەکەتان ئەدەمەوە ئەگینە شتێکی وای تێدا نییە : هەموو کەسی ئەزانی یەکی کە ناو لە شتێك ئەنێ لەسەر اجتهادوو آرەزوی خۆیەتی بە تەواوی بۆ ئەوە نییە اسمو مسمی مطابق بی ، مثلا ً پیاوێك کورەکەی ناو ئەنێ

---

(١٠) ماموستا ا٠ ب٠ هەوری وڵامی ئەم ووتارەی بێکەسی داوەتەوە لە گۆڤاری گەلاوێژی ژمارە (٤)ی سالی (٥)ی نیسانی ١٩٤٤ ٠ / ل ٦٢ ٠

(صلاح‌الدین) کەچی ئەو کورە ئەبی بە جوتیار، ئەمە چە گوناهێکی باوکی تێدایە کە نەبو بە صلاح‌الدینی مشهور، من کە ناوی خیامم هێناوە معنای ئەوە نیە کە من خۆم خیامم وەیان بە تەواوی هاوبیری خیامم، ئەگەر وا بوایە ئەبو هەمیشە لە مەیخانەدا بوومایە، وەك مفکورەی ئیوە ئەفەرموی ئەبی (هەر کەسە ریشی سور بێ همزە آغا بی) لە ئەمریکادا بـە هەزاران (روزفلت) ناو هەیە ئەی بۆچ هەموو رئیس جمهوریەت نین؟ بێجگە لە مەش قاعدەیەك هەیە (کل) بە ناوی (جز)ەوە ناو ئەبری، لەو رباعیەنەدا هینی وای تیایە لە شێوەی رباعیەکانی خیام، بۆیـە هەموو شعرەکان بەو نـاو براون» (١١).

ئاشکرایە کە مامۆستا ا. ب هەوری لەم جۆرە ولاّمدانەوەیەدا جـگە لە توانج تێگرتنو هێرش بردنە سەر هیچ بەرگریێکی رەخنەسازی زانستی لە چوارینەکانی نەکردوە، بگرە دانی بەوەدا ناوە کە بەرهەمەکەی لە چـاو چوارینەکانی خیام وەکو ئەو جوتیارەیە کە بە نموونە لەگەڵ (صلاح‌الدین)دا هێناویەتیەوە. سەر ئەنجام ئەگەر ئەم توانج تێگرتنو هـێرش کردنـە کاردانەوەی شێوازی هەڵسەنگاندنەکەی فایق بێکەس بێت مێژوو نووسی رەخنەسازی کوردی بۆی هەیە کە ئەم رووداوە بە شەرێکی ووشەبـازی لە قەڵەم بدا.

شەری ووشەبازیش بێگومان وێنەیەکی رەخنەسازی نیەو ناتوانرێ بە جەنگی وێژەیی دابنرێت کە زاراوەیەکی رەخنەسازیە هەندی مێـژوو نووس لە ژێر تیشکیدا جیاوازی بیری و لە یەککەوتنی رەخنەسازی وێژەرانی روکار لە یەك نەچوو شی دەکەنەوەو بە دیاردەیەکی سـوود بەخـش دەی ناسێنن.

---

(١١) گلاوێژ ژمارە (٤)ی سالی (٥)ی نیسانی ١٩٤٤ / ل ٦٢.

هەرچۆنێك بێت مامۆستا ا٠ ب هەوری زیاتر ئاگری ئەو شەرە خۆش دەکات‌و وەکو مامۆستا بێکەس پەنا دەباتە بەر خوێندەوارانو دەڵێت : « من لە پێش ئەوەدا ئەو شعرانە بنێرم بۆ گەلاوێژو لەپێش ئەوەشدا ایوە بڵێین ، نیشانی چەند کەسێکم دابوو بە پێچەوانەی ایوە ئەوان بەلایانەوە چاك بوو ، ئەوەتان بۆ نەچووە سەر کە ووتبوتان (نەك من بە تەنیا هەرچی خوێندەواران هەیە هەموو لەم شعرانە بێزارو وەرس بوون) ئەمێنێتەوە سەر ایوەو هاوبیرەکانت بە تەنها ئەوەندە وکالەتێکی عامی قبول ناکرێت»[١٢] ٠

ئەم دەقە رەنگە شەریتی کۆری خوێندەوارەکانی ئەو سەردەمە بێت کە دیارە بە جۆرێك بەشداری ئەو شەرەیان کردووە ٠

بەڵگەمان بۆ سەلماندنی ئەم راستیە لەوەدا دەست نیشان دەکەین کە تا ئیمرۆ ئەوانەی لەپشتی ئەو خوێندەوارانە ماون وەکو گاڵتەو گەپێك مەسەلەی (گۆر هەڵتەکاندنەکەی خیام) دەگێرنەوە ، پرسیاریش لە عاستی ئەم کێشەیە دەپرسێت : ئایا دەشێ خوێندەواران لە کۆری رەخنەسازیدا بین بە بەریقانو ناو بژی کەری توانج هاویشتەکان ؟! ٠

باری رۆشنبیری کوردی کە لە مێژەوە تا ئەمرۆ بە زۆری تووشی دیاردەی تاقم تاقمی بووەو رۆکارەکانی دوژمنانە لە یەکتر پچراونو بەرامبەر بە یەکتر بەبێ ئەوەی گۆڕی بەرژەوەندی گشتی هەڵخەن دژیەك لە سەنگەردان ، سەر ئەنجام ئەم بارە ولاّمی ئەو پرسیارە بەوە دەداتەوە کە خوێندەوارانی کورد بۆیان هەیە بە تای تەرازووی زانستو زانیاریو چێژوو چەژەی وێژەیو نەزاکەتی کوردەواری جیاوازی بیری رەخنەسازەکان هەڵبسەنگێنن‌و بۆ چوونێکی گشتی لە عاستی شەرە ووشەبازەکاندا بەرپا بکەنو هەموو پێنووسێکی گێرە شێوێن نرخی خۆی بدەنێ ٠ ئیمە کە

---

(١٢) بروانە هەمان سەرچاوەی پێشو / ل ٦٣ ٠

لێرەدا بە کورتی ئەم بیرورایە دەچەسپێنین مەبەستمان ئەوەیە کە سەرنج بۆ دیاردەیەکی دێی رابکێشین کە دیسانەوە ناکۆکی کەسی لە چوار چێوەی بەرژەوەندی گشتیدا دەرازێنرێتەوەو ئارەزووی خودی بە ویستەمەنیی‌یەکی نەتەوایەتی لە قەڵەم دەدرێ .

ئەم دیاردەیە رەنگە لە ولاّم دانەوەکەی مامۆستا ا. ب هەوری‌یەوە سەر دەردەهێنی کە دەڵی : «رەخنەت لە شعرەکان کە نزاکەتیان کەم تیایە کەچی رەخنەکەت درۆزنیش نزاکەتی تیا نا دۆزێتەوە ، بێجگە لە مەش ئەم رەخنەیەت راستەوخۆ بو زمانی کوردی‌یە ، چونکە زمانەکەمان بێ پێچو پەناو بە سەربەستی شت ئەڵێت ، بۆ اثباتی ئەمەش وا چەن قسەیەکی پێشینان ئەنوسین کە وەختی خۆی لە ژیانو لە گەلاوێژیشدا نووسراون وەلە نزاکەتدا هەر وەك هینەکانی من وان ، جا نازانم بۆچ ئەو حەلە ئەم رەخنەیەت نەگرتو نەتفەرموو ئەم قسەو پەندی پێشینانە نزاکەتیان تیا نی‌یە وازیان لێ بینن بام لە بیر بچنەوە :

١ ــ (نان بدە بە سەگ مەیدە بە سپڵە) لێرەدا سەگ ترجیح دراوە بەسەر سپڵەدا .

٢ ــ (دار هەڵبرە سەگی دز دیارە) ئەمیش هەر مەبەس انسانە .

٣ ــ (همزە لە هەباست چی ... لە تەوراست چی) .

ئەمانە قسەی پێشینانن بگرە زۆر کەس ئەیان زانن ، ربی ئەوەت نی‌یە بڵێت تو خوا خوێندەوارینە کەی ئەمانە کوردین ، چونکە لای تۆ وایە (ئەوەی تۆ معنای نەزانی کوردی نی‌یە) وەیان بڵێت لە هەر پیرەژنێکم پرسی پێکەنی روی ، بۆچ ؟ پیرەژن قاموسی زمانی کوردین ؟ عەلاوەی ئەمانەش زۆر گوفتوگوی وامان هەیە ئەمرۆ لەم شێوەیەدان ، مثلا کە ووترا (بە خوا زۆڵە) یعنی بە خوا زیرەکە من بڵیم چی ایوە بە سەردری خۆتان

رازی نابن وه شێوه‌ی گوفتو گۆی کوردیتان پێ عه‌یبه ، ئه‌و بێگانه‌یه‌ی گه‌لاوێژ ئه‌خوێنێته‌وه عیبی لێ ئه‌گرێت آگای له گوفتو گوه کانیشمانه »[١٣] .

مامۆستا ا.ب هه‌وری له‌م تیر هاویشتنه‌دا ره‌خنه‌که‌ی بێکه‌س له جوغزی هه‌ڵسه‌نگاندێکی ده‌ست نیشان کراوه‌وه رادەکێشێ بۆ کۆری هه‌ستی نه‌ته‌وایه‌تی کوردی‌و ده‌ڵێ (ره‌خنه‌که‌ت بۆ زمانی کوردی‌یه) . مه‌به‌ستیشی له‌م قسه‌یه وروژاندنی سۆزی جه‌ماوه‌ره که‌چی ته‌نگو چه‌ڵه‌مه‌که قه‌ت وانه‌بووه‌و مامۆستا بێکه‌س ته‌نیا چه‌ند ده‌ربڕینێکی چوارینه‌کانی هه‌ڵسه‌نگاندووه‌و به‌س .

ئێمه به‌م سه‌رنجه نامانه‌وێ زمانی کوردی نه‌کرێ به پێوانه ، بگره دووپاتی ده‌که‌ینه‌وه که زمانی کوردی پێویسته له فه‌رهه‌نگ‌سازی‌و ووشه دارشتندا تاقه پێوانه بێت ، به‌ڵام نابێت هه‌موو هه‌ڵسه‌نگاندێکی که‌سی‌و به‌ر په‌رچ دانه‌وه‌ی به هه‌مان شێواز زمانی کوردی بکا به ده‌ست که‌لای ده‌ستی خۆی ، به تایبه‌تی ئه‌گه‌ر هات‌و زانیمان که زمانی هونه‌ری‌ی وێژه هه‌رچه‌نده که‌ره‌سه‌که‌ی زمانی کوردی‌یه ، به‌ڵام دارشتن‌و وێنه هونه‌ری‌یه‌کانی ئاکامی داهێنانی ئه‌نجامده‌ره‌که‌یه‌تی پێویسته شان به شانی پێوانه‌ی زمانی کوردی نه‌ته‌وایه‌تی نه‌ك زاری خێلایه‌تی‌و ناوچه‌یی پیوانه‌ی نه‌زاکه‌ت‌و چێژی وێژه‌ی‌و ئاوازی سۆزیش به‌کار بهێنرین .

هه‌رچۆنێك بێت مامۆستا ا.ب هه‌وری پاش ئه‌وه‌ی تینوێتی تۆڵه سه‌ندنی شکاندو ئه‌و تیرانه‌ی له که‌وانی هه‌ستی بریندار کراوی‌یه‌وه به‌ره‌و دوژمنه‌که‌ی هاویشت تێبینی‌یه‌کانی مامۆستا بێکه‌س که راسته‌و خوو په‌یوه‌ندیان به روخساروو ناوه‌رۆکی چوارینه‌کانی‌یه‌وه هه‌یه دایه به‌ر

---

(١٣) بروانه هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو / ل ٦٣ – ٦٤ .

نەشتەری بەرپەرچدانەوەو ووتی : « ١ــ بۆ رباعی یەکەم بێ دلیل فەرموتە مصرعی یەکەمی لەنگە ئەگەر دلیلێکتان نیشان بدایە منیــش بە دەلیلــەوە وەرامم ئەدانەوە ، بەلآم وەك تۆ هەر ئەلێیم لەنگ نییە .

دوای ئەوە معنای (کوێم میل بێنی روو لەوی ئەکەم مادام جیگەی و هدفی معلوم نییە تۆ ناتوانی بە باری مستحیلاتو خراپــەدا معنای لیــك بدەیتەوە تۆ هەر وکیلی هاوبیرەکانی خوتی وکیلی من نیت .

٢ــ بۆ وەرامی رەخنەی ربــاعی دووەم ئیستەش ئەلیــم دەنــگی حیوانێکی بەسزمان کە هەموو ژیانی لەریی خزمەتی انسانیتدا صرف ئەکات خوشترە لەلام لە دەنگی انسانی درۆزنی ریاکاری بەدنمەکی سپلەی مضر بو انسانیت .

٣ ــ لە رباعی سیەمدا رەخنەت ئەوەیە دنیا گلو آوە کا نییە ، مــن ئەلیم ئەو رباعییە بو خوێندەواریکە کە ئەزانی (مشبە و مشبە بە) زۆر جار یەکێکیان ناو نابری بە قرینە ئەویتریان ئەزانری وە هەروەها ئەو شتانەش کە لازمو ملزوم بن زۆر جــار هەموویان ناو نــابرێن ، کە یەکێکیــان ووترا خوێندەوار لە خۆیەوە ئەویتریان ئەزانی ، بو قور ، کا ، آو ، گل لازمن کە دوانیان موجود بون سییەم ناو بردنی هیچ معنای نییە ، تو خوا کی هەیــە پی بلیت ئەوە کا ، ئەوە آو ، هەندی قور بگرەوە نەزانی گلیش لازمە ؟ ! بیجگە لە مەش لە مصرعی پێشوی شعرەکەدا (کەلاوە) هەیە کە قور لــە لوازماتیەتی .

وەك ووتمان کا ، آو ، گلیش لوازمی قورن ، علاوەی ئەمانەش مجال جائزە بۆ تصرف لەبەر قافیە .

٤ــ بو کورسی خلق رنجانن : مەبەس ئەوەیە یەکی بەریگەیەکی غــیر مشروع بۆ بەرزی خوی هەولبدات با لە ریی گەیشتن بەو بەرزییــەیدا

هەزاران کەم دەس‌و هەژار لە ناو بچێت‌و حقوقیان بکریت بە ژیر پی‌وە کە ئەمەش تەماعکاری پی ئەڵێ‌و صفتێکی مذمومە ، مەبەسی ئەوە نیە بە طریقەیەکی مشروع هەوڵبدات کە بە عەرەبی (طموح)ی پێ ئەڵێ‌و شتێکی جوانە . کەوابو تۆ بە پیچەوانە ئەم شتەتان وەرگرتوە »[١٤] .

ئەم مشتوومرە ــ ئاشکرایە ــ کە لە بناغەدا کاردانەوەی کارەکەی مامۆستا فایق بێکەسە هەرچەندە لەلایەکەوە تێکۆشاوە زانستی‌یانە بێت کە داوای بەڵگەو دەلیلی کردوەو پەنای بردۆتە بەر رەگەزەکانی لێکچواندن‌و درکە واتە : تشبیەو کینایە بۆ بەرپەرچ دانەوەی تیرە توانج گرەکان .

هەروەها هیمای بۆ سەرواوو قافیەی کردوە کە گوایە بە زۆرە ملی‌ی هەندی جار جۆرە دەربرینێك بەسەر شێوازی هەستیاردا دەسەپێنی .

هەرچۆنێك بێت ولاّم دانەوەکەی ١٠ب هەوری هەڵسەنگاندنەکەی مامۆستا فایق بێکەس بە چەشنێکی بریاری‌و لاتەنیشت چوونە بەرێوەو پێیان نەکراوە لە روانگەیەکی گشتی‌یەوە ئەرکی رەخنەسازی بهێننە دی‌ی ، بۆیە پێیان نەکرا بگەنە ئاکامێکی دەست نیشان کراوو ئەم ئاگرە بگوژێننەوە.

بۆ نموونە مامۆستا فایق بێکەس ولاّمی بەرگری کردنەکەی ١٠ب هەوری دایەوەو لە سەرەتادا رووی دەمی تێ‌کردو ووتی : « مەبەس لە رەخنەگرتن لە اشعارو ادبیات اصلاح ریگا نیشاندانە نەك شەرە قسە ، بە ولاّمەکەی گەلاوێژی ژمارە (٤) ساڵی (٥) تانا وا دەرکەوت کە دڵگیربون منیش وام بە ایوەدا رانە ئەپەرمو کە ئەوەندە کەم چێکڵدانە بن‌و آموژگاریەکانم بە خراپ تێ بگەن . ئایا نەت بیستوە کە پێشینان ووتویانە: (دوستم ئەوەیە کە ئەمگرێنی) »[١٥] .

---

(١٤) هەمان سەرچاوەی پێشو ل ٦٤ ــ ٦٥ .
(١٥) گوفاری گەلاوێژ ژمارە (٥)ی ساڵی (٥) مایسی ١٩٤٤ / ل ٥١ .

ئەم بنەرەتییە هەڵبەت بۆ دابین کردنی ئەرکی رەخنەسازی جیگای مشتومر نییە ، بەڵام چۆن ریگای راستی پیشان دەدرێت ؟ بە چە شیوازێك دۆست هاوڕێ خۆ دەگرێنی ؟ بۆ وڵام دانەوەی ئەم پرسیارە با سەرنج لەم ووتانەی مامۆستا فایق بێکەس بدەین کە بەرگری کردنەکەی ا٠ب هەوریی بەرپەرچ داوەتەوەو ووتویەتی : «جنابی مامۆستا ا٠ب هەوری رەخنەکەی من وەکو فەرموتانە بۆ زبانی کوردی نیە تەنها بۆ شعرەکانی تۆزیە کە رەونەق‌و نرخی زبانی کوردی شکاندوە ، وە هەر کەس بیخوێنێتەوە بە هۆی ئەوەوە (نەفرین) لە هەموو شعرێکی کوردی ئەکا ، رەنگە ئیوە وا بزانن کە شعرەکانتان نمونەی بلاغت‌و فصاحتی زبانی کوردییە وە هەر کەسی رەخنەی لێ بگرێ وەکو رەخنەی لە زبانی کوردی گرتبێ وایە ، ایمە کە منال بوین لە مکتبا خوێندومانە ارض دوو بەشە (١) آو (٢) گل (وشکانی) نەمان بیستوە کە سێ بەشە ، آو ، گل ، کا ، آفەرین مامۆستا ا٠ب هەوری بۆ خۆت‌و نظریەی تازەت کەوا انقلابت دا بە علمی جغرافیا »[١٦] .

گومان لەوەدا نییە کە ئەم شێوازە پیی ناکرێت ئەرکی رەخنەسازی بهێنێتە دی‌و ریگای راست بۆ وێژەران تەخت بکات ، بەڵکو جگە لە کوولاندنەوەی برین هیچ کارێکی تری پێناکرێ .

هەرچۆنێك بێت کێشەی تازە لەم ووتانەی مامۆستا بێکەسدا باسکردنەوەی هەڵوێستی خوێندەوارانە لە عاستی جیاوازی بیروڕای وێژەران ئایا ئەم خوێندەوارانە پێیان دەکرێ ببن بە بەریقان‌و حەکەم بۆ چارەسەرکردنی ئەم جۆرە جیاوازییەو کوژاندنەوەی ئاگری ووشە بازی ؟.

هەروەها ئەگەر هات‌و ئیشی وایان پێکرا ئەمانە کێن ؟ .

---

(١٦) بروانە هەمان سەرچاوەی پێشۆ ل ٥٣ ــ ٥٤ .

ئایا هەمـــوو رەش لە ســـپی جیاکەرەوەیـــەکن یا خـــوود پســـپۆرو شارەزاکانن ؟ •

مامۆستای ناوبراو نا راستەو خۆ ولامی ئەم پرسیارانەی داوەتەوە کە رووی دەمی کردۆتە ا•ب هەوریو ووتویەتی : «تکات لێ ئەکەم پیم بـــلێی کام رباعی لە رباعیەکانت لە هی خیام ئەچی ؟ وە ئەو کەســـانە کێن نیشانت داون کە خۆت ووتوتە ؟ ئایا نیشانی (زیوەر ، بێخود ، پیرەمێرد ، ســـلام ، شیخ نوری)ت داوە ؟ •ئەگەر راست ئەفەرموی پیم بڵێ کامیـــان لە پێش ئەوەدا کە بینێری بۆ گەلاوێژ دیویانە ؟ وەکو من بزانم تەنها بۆ سێ چـــوار کەسێکی نە شارەزات خوێندوتەوە کە بە (باشە)یەکی ئەوان دەست خەروو بویـــت »(١٧) •

لێرەدا مامۆستا فایق بێکەس بەناو بردنی هەستیارە کوردە لێهاتووەکان لەو سەردەمەدا دووپاتی دەکاتەوە کە رەخنەساز هەموو خوێندەواریك نیە بەڵکو ، هونەرمەندێکی شارەزاو پسپۆرە لە کۆری وێژەو رەخنەسازیـــدا خاوەن تاقیکردنەوەو خاوەن زانیاریە • ئەم دوو پات کردنەوەیە گەرچی بە زاراوەی راستەو خۆ دەرنەبراوە ، بەڵام بەڵای ئیمەوە هیمایەکی گرنگە بۆ چۆنیەتی چارەسەرکردنی کێشەی نە شارەزاکان لە کۆری رەخنەسازی کوردیدا کە بە داخەوە تا دێت تەشەنە دەکاتو دەبێ بە دیاردەیەکی زەقو چەترە رەشەکەی بەسەر هەموو بزوتنەوەیـــەکی رەخنەســـازی کوردیـــدا دەسەپێنێو نە خوێندەواران لە خۆی خر دەکاتەوەو دەجەنگێو وزە لـــە هەموو هەڵوێستێکی زانستیانە ببرێتو ژینـــگەی بیریو رۆشنبیری لـــە گشت پینوسێکی پەیامداری نەتەوایەتی چۆل بکات •

---

(١٧) بروانە هەمان سەرچاوەی پێشو ل ٥١ ــ ٥٢ •

ئەرکی رەخنەساز :

به خوێندنەوەی لاپەرەکانی گەلاوێژ بۆمان ساغ دەبێتەوە کە ئەرکی هەڵسەنگاندنی هۆنراوەو رابەری کردنی هەستیارە لاوەکانمان بە ماموستا فایق بێکەس سپێرابوو •

پرسیارێش بۆ دەست نیشانکردنی باری ئەم ئەرکەو چۆنیەتی ئەنجام دانی دەپرسێت : هەڵوێستی ماموستای ناوبراو لەم رووەوە چۆن بووەو بەچی هەستی دەکرد ؟ •

مامۆستا بێکەس دیارە چاوەڕێ پرسیارێکی وەهای دەکرد ؛ بۆیە لە سەرەتای ووتارێکی بەناونیشانی (سەرنجدانێ لە ئەدەبی مەنگوری) ووتویەتی : « ئەوەتەی لە گەلاوێژا بەشی لێکولینەوە تەرخان کراوە من زۆر توشی دەردی سەریو ناخوشی بووم ، باوەرم پێ بکە لە ژینی خۆم بێزارم هەروەکو پێشینان ووتویانە (داریکم بە دەستەوەیە هەر دوو سەری •••) نازانم چی بکەم ؟ •

ئەگەر رەخنەم لە شعری کەسی گرت ئەو کەسە لە خورایی لیم ئەبنە دوژمنیی بە خوین سەرم تینوو ، چونکە داخەکەم ایمە هێشتا لە معنای (رەخنەگرتن) نەگەیشتوین ، بە جنیوی ئەزانن ، ئەگەر قسەش نەکەمو هەرچیەکم دی چاوی لی بنووقینمو بە سەریا برۆمو گویی نەدەمێ ئەوەش نابێ ، چونکە زۆر بە گوناهێکی گەورەی ئەژمێرم ئەگەر آوەڵیکم رێگا هەڵە بکا ریی پیشان نەدەمو نەیخەمە سەر شەقامی راست بە شەرتێ خۆشم شارەزایی ئەو ریگایە بم جا لەبەر ئەم دوو سببە کە باسم کرد سەرم لێ شێواوە زور خراپ داماوم نازانم چی بکەم ؟ ! لە گەل ئەوەشدا من گویی نادەمە هیچ کەس وە لە رەخنەگرتن هەتا پیم بکری دەس هەڵناگرم ، چونکە بە پێویستی ئەزانم لەسەرشانی خۆم بۆ بەرز بونەوەی ئەدبیاتی کوردی هەتا لە تەواناما بی هەول بدەمو دریغی نەکەم •

خۆ هیجگار لەم رۆژانەدا خوا بی چاوێنیان بکا ئەوەندە (شاعری تازە کووڕە) پەیدا بوە لە ژمارە نایەن ، پیاو نازانی لە کامیان بکۆلیتەوە »[١٨] •

ئەم وێنەیەی پێنووسی ماموستا بێکەس باری ڕەخنەسازی پەیامدار بە وردی دەکێشێو دەورو بەری بە جوانی دەخاتە ڕووو پیشانی دەدات کە ئەم جۆرە ڕەخنەسازە هەرچەندە بە دەستی دەرفەتەکەی بادەی ئێشو ئازار دەنۆشێ ، بەڵام میشکی سـڕ نا بێتو لـە بەدی هێنانی ئەرکی سەرشانی ناکەوێت ، بەتایبەتی ئەگەر هاتو هەستی کرد کە مەترسیەکی سامناك ڕووی کردۆتـە وێژەی نەتەوەکەیو بـە پاچی نەزانێو چاولێکەری خـەریکە شوێنەوارەکەی دەروخێنێ •

ماموستا فایق بێکەس لـەم وێنەیەدا ڕەنگە بـە زەینی هونەرمەندو ڕۆشنبیری ڕەسەن دوا ڕۆژی ڕەخنەسازی کوردیش پیشان دابێت چونکە ئەم دوا ڕۆژە کە ئەمرۆی ئێمەیە پیشانگایەکی بە پیتەو لـەم جۆرە وێنەیە جمەی دێت •

دووپات کردنەوەی ئەم ڕاسـتیەیە ڕەشبینی نیـیـە ، بەڵکو جۆرە دڵسوزیەکە بۆ نەتەوەکەمان کە هیوای بە وێژەی ڕەسەن هەیـە ، وەکو دەرمانێکی کاریگەر لـە پێناوی چارەسەرکردنی نەخۆشـیە کۆمەڵایەتیو بیریەکانیدا • بەم پێیە ئیمە لە دوو تیوێی قسەکانی ماموستا فایق بێکەس هەست بە ڕاستگۆیو دلسـۆزی خاوەنەکەی دەکـەین کەچی ماموسـتا (مەنگوری) بە شێوازێکی زیـاد ڕۆیو یاری بە سـۆزی خوێنەرەکانی گەلاوێژ دەکاتو تەنگو چەڵەمەکانی کوردسـتان دەهێنێتەوە یادوو وەها پیشـانی دەدات کە ماموسـتا فایـق بێکەس تاقـە بەرپرسـیارە لـــە چارەسەرنەکردنیان ، ئەمجا ڕووی پێنووسەکەی بەرەو مەبەسـتەکەی وەر

---

(١٨) گەلاوێژ ژمارە ٧ ساڵی (٥) تموزی ساڵی ١٩٤٤ / ل ٦٢ .

دەگێڕێو دەڵێ : « لە پێش وەرامی ماموستا بێکەس وا منیش دوو ڕەخنەی هەرە گەورە لە ریزە گەوهەرەکانی ئەو ئەگرم‌و تکای ئەوەشی لی ئەکەم کە نابی لیم بتۆڕی : اولا ئەدیب نابی بێ ئەدەب بێ •دووهەم : ئەدیب نـابی راست ون بکات •

اولا ــ لە دیری (۳) هەما ئەفەرموی « لەبـەر ریك خستنی شـعری شاعرەکان زور توشی دەردی سەری ناخۆشی بووم باوەرم پی بکەن • لـە ژینی خۆم بێزارم » لام وابی تەنها ئەو کەسانە بەم قسانە باوەر ئەکەن کـە ماموستا بێکەس نەناسن ••••

دووهەم ــ ئەڵێ (داریکم بە دەستەوەیە هەر دوو سەری ••)یە هەی هاوار ئەدیب چۆن ئەوەندە نەشارەزا ئەبی کە نەتوانی شتێکی جوانتر بکات بە نموونەی مثال‌و بەم دەستو پلەوە چۆن ئەچێتە مەیدانی مبارەزەی ئەدبیاتی عالەم ؟ • نازانم ئەدیبێکی آوا گەورە چون جەسارەتی کردوە دان بەشتێکی آوا دا بنی ؟ •

باوەر ئەکەم سەرێکی ئەم دارە شعری شاعرە تازە کوردکان بی ، بەڵام نازانم سەرەکەی تری چیە • ئەرێ ئەبێ چی بێ کە ئەو بەستەزمانەی آوا•• کردوە ••» (۱۹) •

ئەم قسانەی مەنگوری ــ بێگومان ــ بـۆ وڵام دانەوەی وێنەکەی ماموستا بێکەس دەست نادەنو لە شەرە ووشەبازی دەرناچن ، هەروەها دەی سەڵمێنن کە ئەرکی سەرشانی ڕەخنەسازی کورد نەك لەو سەردەمەداو بەس بگرە لەم ڕۆژانەشدا هێجگار قورس‌و نا هەمواڕە هەموو شایەك پێی ناکری بچێتە ژێر باریەوە ، چونکە بە راستی جێگای ئیش‌و ئازاری گیانی بوە جگە

(۱۹) ژمارە ۹ سال ــ (٥)ی ایلولی ۱۹٤٤ / ل ٦۳ .

لە هەست بریندار کردنو بەرپا کردنی توانجی ئەم ئەو •

ئەمە راستە بەلآم مامۆستا فایق بێکەس بە رەخنەسازە کوردەکان پشت دوا پشت رای گەیاندووە کە سەرەرای ئەم بارە نـا هەموار دەبی پەیامی خۆیان بگەیەنن و مەیدان بۆ شێرە بەفرینەکان چۆل نەکەن •

دوو بەرەی دژ یەک :ـ

ماموستا فایق بێکەس کە بەو جۆرە سکالآی حالی خـۆی دەکات و ئەرکی لە کۆری رەخنەسازی کوردیدا وێنە دەکێشێت ، تی دەگەین کە ئەم هەستیارو رەخنەسازە کوردە لـەو رۆژانەدا بەرەیەکی بـیری و هونەری دامەزراندبوو لە سەنگەرەکانیەوە سەرنجەکانی بە دەربرینی راستەو خـۆ دەچەسپاندوو ماستاوی بۆ کەس سارد نە دەکردەوە •

لە عاستی بەرەی واش ــ بێگومان بەرەیەکی دژ یـەک دادەمەزرێ و دەکەوێتە باری هێرش بردنو بەرگری کردنەوە •

تابلۆی ئەم دوو بەرە دژ یەکە لە هەلسەنگاندنەکەی ماموستا بێکەس و بەرپەرچ دانەوەکەی مەنگۆریدا بە رووبی هێڵو رەنگو سێبەرەکانی دێنە بەر هەست •

ماموستا بێکەس لە سەرەتای هەلسەنگاندنی چوارینەکانی مەنگوریدا ووتویەتی « جاری با (ئەدبیاتی مەنگوری) تان بخەمە پێش چاو سەرنجی بدەنێ بزانن چۆنە بۆ ئەوانی تریش خوا یار بێ هەرچیەکمـان لە دەس بێ دریغی ناکەین ئەمجا تکاتان لێ ئەکەم گەلآوێژی ژمارە (٥)ی سالی (٥) بگرن بە دەسەوەو تەماشای لاپەرەی (٤٢)ی بکەن » [٢٠] ئـەمجا چوارینی یەکەمی خستە بەر باس و ووتی : « لە رباعی یەکمدا مەنگوری ئەفەرموی : ــ

---

(٢٠) گەلاوێژ ژمارە ٧ سالی (٥)ی تموز ١٩٤٤ / ل ٦٣ •

ئەگەر لە سەرتە مەیلی چاو ئەنداز
آگات لە خۆ بێ لە ژنی زۆر جامباز
ئەوەی بە غەمزەو غەرام ئەتدوێنی
لە چنگ هەزاران خۆی کردوە دەرباز

جاری لە پێش ئەوەی کە بۆ معنای بگەرێین ، چونکە (المعنی فی بطن الشاعر) دیینە سەرکێشانی بۆمان دەر ئەکەوی کە مصرعی دووەمو چوارەم لەنگن ئەبوایە بیفەرموایە (آگات لە خۆ بێ لە ژنی جامباز)و وشەی (زور) لێرەدا زیادە لە مصرعی چوارمدا بێ فەرموایە (ئەگەر دوروستە بی) (لە چنگ هەزاران خۆی کردە دەرباز) لێرەشدا حرفی (و) زیادە خو ئەگەر معناشت ئەوی تە من نەتۆ بگرە خۆشی تێ ناگا چی فەرموە » [٢١] رەخنەسازەکەمان لەم دەقەدا دوو پێوانە بۆ چەسپاندنی بۆ چوونەکانی بەکار دەهێنێ : ــ

یەکەم :

پێوانەی زانستی کێش‌و سەروا کە هەرچەندە لەبەر تیشکیدا تفعیلاتی کێشی چوارینەکەی شی نەکردۆتەوە ، بەڵام بە چەشنێکی راست لەنگێیەکەی دەست نیشان کردوەو راستی کردۆتەوە .

دووەم :

پێوانەی رووبی واتا کە هەڵبەت مەسەلەیەکی گرنگە لە مەسەلەکانی رەخنەسازیی کوردی ئەو سەردەمە ، بۆیە ماموستا بێکەس سەرنجمان بۆ ئەوە رادەکێشی کە مانای چوارینەکە شاراوەو نادیارەو بە ئاسانی لی تێناگەین ، هەرچەندە شێوازی چەسپاندنی ئەم تێبینییە هەڵچوونیەو هەست بریندار کەرە .

---

(٢١) هەمان سەرچاوەی پێشوو / ل ٦٣ .

مامۆستا مەنگوری لەم بۆ چوونانەی مامۆستا بێکەس زۆر دڵتەنگو نارەحەت بووە، بۆیە یەکسەر لێ چووە سەنگەرەوەو لەبەر تیشکی بنەواشەی رەخنە بۆ رەخنە بەرپەرچی کێشەی لەنگی چوارینـــەکەی دایەوەو ووتی : «هەموو شاعرێك شعر بە تەرازوی ذەوقی خۆی ئەکێشی ئەو دوو مصرعە بە ذەوقی من لەنگ نیە تۆ بڵێیت بە ذەوقی خوێندەوارانی تریش لەنگ بێ ؟ • ئەم رباعیەم محتاجی استفسارێکی عمومیە »[٣٢] •

ئەم بەرپەرچ دانەوەیە بێگومان زانستی نیە چونکە مەسەلەی کێش نە بە چەژەی هەستیارو نە بە دەنگدانی خەڵکی هەڵدەسەنگێنرێ ، بەڵکو دەستوری زانستی خۆی هەیەو بە تەرازوویەکی چەسپاو بریاری راستیو هەڵەی دەدرێ •

هەرچۆنێك بێت مامۆستا مەنگوری لەم رووەوە بەوەوە رانەوەستا ، بەڵکو زیاتر هەڵچوونی هاتە جۆش سەندنو دەستی کرد بە بەرد بـــارانی مامۆستا بێکەسو ووتی : «خەلك بە ١٠ طن شت ئەدزی محاســبە ناکرێت کەچی مامۆستا بێکەس بۆ سەرەواوێك حساب لەگەڵ منا ئەکات»[٣٣] ئـــەم ووتەیە ــ بەراستی ــ وێنەی چۆنیەتی تێفکرینی خاوەنەکەی دەکێشێو دەی سەڵمێنێ کە بە هیچ جۆرێك لە روانگەیەکی رەخنەسازیەوە بەرپەرچی بۆ چوونەکانی مامۆستا بێکەس ناداتەوە ، بەڵکو تەنیا لە بەرەیەکی دژیەکەوە پلار دەگرێتو توانج دەهاوێژی •

مامۆستا بێکەس لە هەڵسەنگاندنی چوارینەی پێنجەمی مەنگوریدا جگە لە پێوانەی رووتی واتا پەنا دەباتە بەر پێوانـــەی ووشەســـازیو دەڵی : « ئەمەش رباعی پێنجەمە :ــ

---

(٣٢) گەلاوێژ ژمارە (٩) سالی (٥) ایلولی ١٩٤٤ / ل ٦٣ •
(٣٣) بروانە هەمان سەرچاوەی پێشو / ل ٦٤ •

وەك مۆرەی شەترەنج ناگری ئاسایش
ئەو پیاوەی خۆی کرد بە درۆ ئارایش
چونکە هەر وضعی کە تۆ لی بدوێ
ئەبی موضوعت بو بکا با جـاریش

دەستم داوێنت کاکەی مەنگوری لەم رباعیەدا چە نیازو مەبەستێکت هەیە ، توو خوا ئەگەر بۆمان دەرنەخەی ، جاری لە یاری شەترنجا مـورە نییە ، وە مۆرەش ئاسایشی هەیە ئەبی هەر بە لایەکا بکەوێ ، سا یا لەسەر یەك ، یا لەسەر دوو یا لە سەر سێ یا لەسەر چوار یا لە سەر پێنج یا لە سەر شەش ئەنیشێتەوە ایتر بۆچی ئاسایش نییە ؟ جگە لەوەش ئەگەر لیم ببوری ئەتوانم بڵیم ئەم رباعیە کەمو زۆر هیـچ معنـایەکی تیا نییـەو کەس تێ نـاگا »(٢٤) .

مامۆستا مەنگوری لە بەرپەرچ دانەوەی ئەم هەڵسەنگاندنەدا پەنـا دەباتە بەر کێشەی زارەکانی زمانی کوردیو دەڵی : « وەك مورەی شطرنج ناگری ئایش ــ بە لهجەی ئەو سەرەو ناو عشائری پشدەرو مەنگور شطرنج بە نەردین ئەزانن .

البتە نەردینیش وێنەیەکی تاوڵەی ایستایە مورەی تاوڵە بە دەسـت یاری کەرەکانیەوە هەر وەکو پیاوی درۆزن لە حەرەکەتدایە دروزن بۆ درۆ داپوشینو موضوع گورینو مورەش بو شەشو پێنج »(٢٥) .

لەم دەقەدا تێبینی دەکەین کە رەخنەسازەکەمان پشت بە زاری ناوچەی دەبەستێتو ریگا بە خۆی دەدات کە ووشەی شطرنج بە واتایەکی جیاواز لە واتاکەی ئەم ووشەیە لە زاری کرمـانجی خـواروودا بەکار بهێنێـتو لە

---

(٢٤) گەلاوێژ ژمارە ٧ ساڵی (٥)ی تموزی ساڵی ١٩٤٤ / ل ٦٥ .
(٢٥) گەلاوێژ ژمارە ٩ ساڵی ٥ ایلولی ١٩٤٤ / ل ٦٤ .

شێوازی وێژەیی ئەم زارە لا بدات .

رەخنەسازی کوردی کە بەلای ئیمەوە دەبێ یەکێك لە هەرە ئامانجە گەورەکانی بوژاندنەوەی زمانی نەتەوایەتی کوردی بێت لە عاستی ئەو بەرپەرچدانەوەیەدا دەپرسێ : ئایا دەشی دەستەو ئەژنۆ دانیشێت هەتاکو ئەم ئامانجەی دێتە دی یاخود پێویستە پشتگیری فەرهەنگی زاری کرمانجی خواروو بکات کە هەنگاو بە هەنگاو ووشەو دەربرین لە زارەکانی دیی زمانی کوردی وەرگرتوەو بە زاراوەی گشتی موتربە کراوەو تا رادەیەکی زۆر لە زمانی نەتەوایەتی کوردی نزیك بۆتەوە ؟ !.

مامۆستا فایق بێکەس لەم کێشەیەدا پرسیاری وەهای بەرپا نەکردوە چونکە ئەم مەسەلەیە لەو سەردەمەدا ئەگەر هەندی جار لا بەلا درا بێت بە بادا هێشتا نەبوبو بە بابەتێکی سەرەکی لە بابەتەکانی رەخنەسازی کوردی. ئەمە راستیەکی مێژووییە ، بەڵام لە هەمان کاتدا پێویستە بزانین کە مامۆستا فایق بێکەس هەمیشە لەبەر تیشکی ئەو مەسەلەیەدا زمانی هۆنراوەی کوردی هەڵسەنگاندووە :ــ

بۆ بەڵگە رەخنەسازەکەمان لە هەڵسەنگاندنی هەڵبەستێکی م. کاردۆخی بە سەردێری (عەباو پەچە) دەڵی : « جگە لەوەش لە بەیتێکا چەند ووشەیەکی ریز کردوە کە هیچ پیویست نیە وەزۆر ناشیرین دینە بەرچاو کە ئەڵێت :ــ

پەنا بە خوا لە کاتێکا لەپر روبەندی هەڵتینی
دەمارو گۆشتو اسقانو دلی بێنەر ئەسوتێنی

ایمە تی ناگەین (م. کاردوخی) مەبەستی تنفیذی (عەباو پەچە)یە یاخو تعریفی علمی فسلجە ئەکات کە ئەم چوار ووشەیەی لە تەنشت یەکەوە ریز کردوە (دەمار ، گوشت ، ایسقان ، دل) .

دیسان هەر لەو بەیتەدا ئەڵێت (روبەندی هەڵتینی ــ هەڵدینی) ایمە

ئەم تعبیرمان نەبیستوە چونکە نا بیژرێت روبەند یاخود پەچە هەڵدێنی بەڵکو (چاو هەڵدێنی) بیژراوەو بیستراوە »[٢٦] .

مامۆستا فایق بێکەس لێرەدا پێوانەی بیستنی خۆی دەکا ، بە تای تەرازووو دەربرینی (روبەندی هەڵێنی) بەرپەرچ دەداتەوەو بە ووشەیەکی کوردی لە قەڵەمی نادات .

مامۆستا کاردۆخی بەو پێوانەیە قایل نابێتو دوپاتی دەکاتەوە کە نەبیستنی رەخنەسازەکەمان ناشێ ببێ بە بنەواشەی بریاردانی نا کوردی ووشەیەك ، بۆیە لە ولاّم دانەوەی ئەو بەرپەرچ دانەوەیە دەڵێ : « ئەم نەبیستنە نابێتە دەلیل بۆ ئەوە کە ئەم تعبیرە تارێکە ، چونکی هەموو کوردەکانی موکریانو لوای هەولێر ئەزانن کە (روبەندی هەڵدینی) معنای روبەندی لا ئەداو بەرز ئەکاتەوەو لەو دوو ناوچەیەدا ئەم تعبیرە زۆر بەکار ئەهێنرێت لەگەڵ ئەمەشدا بیتو ئەمە وا نەبی دوبارە بۆتێك نەچوونی عەرەبەکان لە قاعدەی علمی شعرا ئەلین : (یغتفر للشاعر مالا یغتفر لغیره) بۆ نمونە دیقت لەم شعرە بفەرمون :

(مسجد أسست علی التقوی یدخلون بها الو الالباب)

لێرەدا دوو تارێکی لەم بەیتەدا هەیە :

(یەکەمیان) : مسجد مذکرە ئەبوایە (اسس)ی بووتایە نەك (اسست). (دووەمیان) : ئەبوایە (یدخلون فیها)ی بووتایە نەك (یدخلون بها) ئەم دوو شتە تارێکەی لی قبول کراوە لەبەر ئەو قاعدەی سەرەوە کە ووتمان . خۆ من ئیرم بە (من) نەکردوە ، خۆ من شتێکم نەوتوە لە کوردستانا نەوترابی

(٢٦) گەلاوێژ ژمارە ٩ ساڵی ٤ ایلولی ١٩٤٤ / ل ٥٦ .

یا نه بیسترا بی »[٢٧] .

ئیمه لەو باوەرەداین کە مامۆستا کاردۆخی لەم بەرپەرچ دانەوەیەیـدا ریبازێکی نەتەوایەتی راستو رەوای گرتـۆتە بەر کە زاری ناوچـەیەکی کوردستان بە بێژنگی ووشەی دروستو نا دروست نا زانێو داوا دەکات کە گشت زارە کوردی‌یەکان بکرێـن بە لێڵگەی چنینی دەربرینی کـوردی رەسـەن .

سەر ئەنجام ئەم رێبازە پێوانەیەکی زانستی‌یە ، بەڵام پەنا بردنە بـەر بنەواشەی عەرەبی لە ریگادان بە هەستیاری عەرەب لە زمانی هۆنراوەدا لـە دەستووری زمانەکەی لا بدات بۆ زمانی کوردی دەست نادات ، چونـکە مەسەلەی جیاوازی زمانی پەخشان لە زمانی هۆنراوە بە گوێرەی بـابەتی (الضرورة الشعرية) لە رەخنەسازی عەرەبیدا پەیوەندی بە سروشتی زمانی عەرەبی‌یەوە هەیە کە زمانێکی مەجازی‌یەو رێزمانەکەی دەیان بنەواشـەی لە بابەتی (جواز الأوجەو حذفو تقديمو تأخير) وەچنگ هێناوە .

هەرچۆنێك بێت بەرپا کردنی کێشەی هەڵەی ووشەو دەربرینی کوردی لە جوغزی زارێکی کوردی‌یەوە لە رەخنەسازی کوردیدا نزیکەی پەنجـا ساڵ لەمەو پێش سەرنجمان بۆ ئەوە رادەکێشێت کە ئەم کێشەیە پێویستی بە چارەسەرکردن هەیەو ئەم چارە سەرکردنەش نابێ بە دەمار گرژی بـۆ زارێك زیاتر ئاڵوز بکرێت .

هەروەها ناشی بە خەنجەرە دەبانەکەی زمـانی رۆشـنبیری گشتی ئەمرۆمان لەت لەت بکرێت کە خەرێکە هەنگاو بەرەو مەڵبەندی نەتەوایەتیمان هەڵدەگرێت .

---

(٢٧) گەلاوێژ ژمارە (١١) ساڵی ٤ی تشرینی دووەم ١٩٤٣ / ل ٦٢ .

رەخنەسازی کوردیو مەسەلەی پەیامداری :ـ

لە مێژووی هۆنراوەی کوردیدا زانراوە کە مامۆستا فایق بێکەس هەستیارێکی پەیامدارەو زوربەی هۆنراوەکانی بۆ تیمارکردنی برینە نا سۆرە کۆمەلایەتیو ئابوریو رامیاریەکانی نەتەوەی کوردی هۆنیوەتەوە ، سەر ئەنجام ئەم هەستیارە نەتەوە پەرستە کە لە کۆری رەخنەسازی کوردیدا بەشداری کردوە هەمیشە پێوانەی پەیامداری بۆ هەڵسەنگاندنی بەرهەمی هەستیارەکان گرتۆتە بەرچاو .

پرسیارێش لەم رووەوە بە جۆرێکی زانستیانە دەپرسێت : ئایا مامۆستا بێکەس لە مەسەلەی پەیامداریدا رەگەزێك لە دوو رەگەزەکەی هۆنراوە واتە ناوەرۆکو رووخسار بە بناغە دای ناوە یاخود هەر دوو رەگەزەکەی پێکەوە بە تای تەرازووی هەڵسەنگاندن زانیوە ؟ .

بۆ وڵام دانەوەی ئەم پرسیارە با سەرنج لەم دەقە بدەین کە مامۆستا فایق بێکەس تێدا تەنگو چەڵەمەی (عەباو پەچە)و سەفرازی ئافرەتی وەکو بابەتێکی هۆنراوەی هەلسەنگاندوەو ووتویەتی : «لەم رۆژانەدا هەندی لە لاوە تازە پێگەیشتوەکانمان لەلایەن (عەباو پەچە)وە دەستیان کردوە بە نووسین لە ژینو گەلاوێژدا کە هەندێکی بە شعرو هەندێکی بە پەخشان (نثر) بلاوکراوەتەوە ، بەراستی شایانی سوپاسو دڵخوشیە کە ئەم فکرە بەرزە هاتۆتە ناوەوە وە لە هەمولایەکەوە لێی ئەدوێن .

ئێمە لێرەدا نامانەوی باسی قازانج وەیا زیانی (عەباو پەچە) بنوسین ، بەڵام تەنها مەبەستمان ئەو لاوانەیە کە تازە دەستیان داوەتە قەلەم وە بە خوێن گەرمیەوە ، خوێان فریداوەتە مەیدانی نوسینەوە ، جا لەبەر ئەوە کە هەندێکیان نوسینەکانیان کاڵوکرچە رونقو جوانیەکی وەها نا بەخشی بە

ئەدەبیاتی زمانی کوردی وەکار نا کاتە سەر مێشکی خوێندەواران »[٢٨] .

لەم دەقەدا ئاشکرایە کە رەخنەسازەکەمان هەرچەندە ناوەرۆکی ئـەو جۆرە بەرهەمانە پەسەند دەکاتو بە (فکرێکی بەرزی) دەزانێ ، بەڵام بەمە قایل نابێتو چاو لە رەگەزی روخسار نا پۆشێت بگرە ئەم رەگەزە بە هۆی خستنە بەر نەشتەری هەڵسەنگاندنیان دەزانێو دووپاتی دەکاتەوە کە ئەو بەرهەمانەو نوسینەکانیان کاڵو کرچەو رونقو جوانیەکی وەها نابەخشـێ بە ئەدەبیاتی زمانی کوردی . کاڵو کرچیو رەونەقو جوانیش هەڵبەت چەند زاراوەیەکن تایبەتیەکانی روخساری دەقی وێژەی دەردەبڕنو هیما بـۆ سەردێرەکانی ئەم مەسەلەیە دەکەن .

کەوابوو مامۆستا فایق بێکەس کە بروای بە مەسەلەی بەیامداری لـە ئەدەبیاتی کوردیدا هەبووەو بە هۆنینەوەی هەڵبەست پەیرەوی دروشمەکانی کردوەو هانی هەستیارەکانی بەرەو کۆرە سوودمەندەکەی داوە ، زانایانـە تێگەیشتوە کە پەیامداری لە وێژەدا هەرناوەرۆك نییەو بەس ، بەڵکو لەسەر بنـاغەی داهێنانی رەگەزی ناوەرۆکو رەگەزی روخساردا پێویستە بچێ بەرێوەو ناشێ لەبەر یەکێك لەم دوو رەگەزە ، رەگەزەکەی دیی پشـت گوێ بخرێ .

مامۆستا فایق بێکەس کە بەم جۆرە مەسەلەی پەیامداری بەرپا دەکات ریبازێکی بیریو هونەری نزیکەی نیـو سەدە لەمـەو پێـش لە کـۆری رەخنەسازی کوردیدا رچاوی کردوەو زوربەی بناغەکانی توند توند دارشتوە، ئەم کارەش ــ بێگومان ــ ئاکامێکی نەتەوایەتی گرنگە بە تایبەتی ئـەگەر هاتو دەرفەتی کۆمەڵی کوردەواری ئەو سەردەمەمان هێنایە بەر زێن کـە بەندیخانەیەکی تەنگەبەر بوو بە چەشنێکی پۆڵاین ئابڵوقەی بیرو هەسـتی

(٢٨) گەلاوێژ ژمارە ٩ی سـاڵی ٤ی ئیلولی ١٩٤٣ / ل ٥٥ ــ ٥٦ .

ئازادی خواهەکانی دابوو .

جا بۆ ئەوەی ئاگامان لەم بارە بێت لێرەدا ولاّمی مامۆستا کاردۆخی دەربارەی تێبینیەکەی مامۆستا بێکەس دەرحەق بە نا ئاشکرای چەند دێرێکی دەخەینە بەرچاو کە تێیدا ووتویەتی :

« زۆر تری خوێندەواران شارەزای خوو رەوشتی ئەم ناوچەیەن ئەزانن سەربەستی فکرو آزادی دیلی دەستی عادەتی ئەم شوێنەن »(٢٩) .

کەوابو ئەم هەستیارە کوردە پی نەکراوە ئاشکرایانە بیرو رای خۆی لە بابەتی عەباو پەچەدا دەربببرێت ، چونکە نەریتو خوو رەوشتی ناوچەکەی ریگای لە قەڵەمەکەی گرتوەو تا رادەیەك ملکەچی قسەی خەڵکی بووە .

باری وەهاش هەڵبەت پێویستە رەخنەسازێك وەکو مامۆستا فایق بێکەس بهێنێتە جۆش‌و خرۆش‌و توسقاڵیك لە عاستی ئەم جۆرە هەستیارە بێ دەنگ نەبێتو ئازایانە بۆ چوونەکانی بنوێنی .

سەر نەنجامەکان :ـ

لەم گەشتە رەخنەسازیەدا ئەگەر بمانەوێ هێڵە گشتیەکانی کۆری رەخنەسازی کوردی بەر لە مامۆستا فایق بێکەس‌و لەسەر دەستی مامۆستا فایق بێکەس‌و ئەمرۆ بخەینە بەرچاو بۆمان هەیە کە پێنج سەر ئەنجامی سەرەکی بچەسپێنین :ـ

یەکەم :

زەمینەی رۆشنبیری کوردی پێویستە لە هەموو دیاردەیەکی لاسایی کردنەوە بمالرێ‌و لە گشت هۆیەکی بێگانە پاك بکرێتەوە کە چنگالەکەی

---

(٢٩) گەلاوێژ ژمارە ١١ ساڵی ٤ تشرینی دووەمی ١٩٤٣ / ل ٦١ .

مێشك‌و هەست‌و نەستی رۆشنبیرەکانمانی بالبەندکردوەو بەدوای ئەسپی ناکورددا رایان دەکێشێ •

دووەم :

رەخنەبازی‌و دەمارگژی بۆ ئەم لا یان بۆ ئەو لا نەك بێ سوودەو بەس بەلکو کۆسپی هەرە گەورەی ریگای لە دایك بوونی رەسەنی‌ی وێژەی کوردی‌یەو سوارەکانی لە نیوچە خوێندەوارو نا پسپۆر دوژمنی راستەقینەی پێش‌کەوتنی بیری کوردەوارین •

سێیەم :

ئەمانەتی زانستی‌و شێوازی زانیاری‌و دەربرینی ناسك‌و دورکەوتنەوە لە هەست بریندارکردن‌و توانج تێگرتن مەرجە سەرەکی‌یەکانی نووسینی ووتاری رەخنەسازین •

چوارەم :

رەخنەسازی‌ی کوردی بە درێژای‌ی تەمەنی لە کۆنترین سەردەمەوە تا ئەمرۆ هەرچەندە چەند پێنوسێکی خێرمەندو زانای چاندووە ، بەلام هێشتا پێی‌نەکراوە لەبەرەی شەرە ووشەوە دەرباز ببێت‌و خۆی بگەیەنێتە کۆری زانستی‌و هونەری پێویست •

پێنجەم :

ئەرکی رۆژنامەو گۆڤاری کوردی لە جیاکردنەوەی رەخنەسازی پێویستی‌یەکی بیری‌و نەتەوایەتی‌یەو ناشی لاپەرەکانیان بەبێ بنەواشەی زانستی سنگی خۆیان بۆ هەموو قەڵەمێکی رەش‌نووس بکەنەوە •

الشاعر فائق بيكس في ميدان الدراسات النقدية الكردية

عرض وتلخيص

لقد تجردنا للبحث في الدراسات النقدية الكردية منذ ربع قرن فاسهمنا في مجالاتها الفكرية والفنية بتاليف ثلاثة كتب ونيف وعشرين بحثاً وأقمنا صورتها على أسس من المعايير اجتهدنا ان تكون اصيلة تستمد من التراث وتستجيب الى المعاصرة وتتشوف آفاق المستقبل ذلك لاننا نرى ان الدراسات النقدية في دورها القيادي هي روح الادب الهادف .

والبحث الذي نعرضه ها هنا ونلخصه يتبين دور الشاعر الكردى المعروف فائق بيكس المتوفى سنة ١٩٤٨م بهذا الشأن يوم كلفته هيئة تحرير مجلة گلاويژ بتقويم النتاج الشعري الذي تنشره للشعراء المخضرمين والشعراء الشباب بالفترة الممتدة بين نهاية الثلاثينيات واوائل الاربعينيات .

ان الدراسات النقدية الكردية في هذه الفترة كانت تعاني من التخبط بين الاساليب التقليدية والاتجاهات المعاصرة المستوردة مما وجدنا أثرها ضئيلا في قيادة المخاض الشعري الكردى الاصيل .

وفي جو مثل هذا تحولت هاتيك الدراسات الى منازعات شخصية أرحم ما فيها هو التحول الى المعارك الادبية التي لها صلة بالنقد الادبي المنهجي من اقصى مناحيه .

ان شاعرنا بيكس قد بذل جهوداً علمية في سلسلة من المقالات النقدية

التي حللناها في هذا البحث مع ردود الشعراء وبعض النقاد عليها فرصـــدنا اربعة موضوعات نقدية رئيسة :ـــ

اولها : موضوع النقد الادبي من الخصـــومة والمشاجرة الى القواعد المنهجية بشأن الوزن والقافية ووضوح المعنى وتبين الهدف •

وثانيا : موضوع الابتكار في المضمون الشعري والابتعاد عن التقليد الذي هو اما سرقة ادبية او محاكاة ببغاوي •

وثالثها : موضوع التمكن من زمام اللغة الادبية والوصول بهـــا الى المضمار القومي بعيداً عن النزعة اللهجوية القبلية والمحلية التي لا ترتقي عن بيئتها المحدودة •

ورابعها : موضوع الالتزام في الشعر وكيف ينبغي الا يكون المضمون هو المعيار الوحيد لتقرير نجاح النص الشعري بل لابد الى جانب هذا المضمون الملتزم الهادف شكل فني •

ان هذه الموضوعات قد ترسخت مقاييسها الفكرية والفنية بحكم طبيعة هذا البحث من الاخذ والرد بين الشاعر بيكس ومخالفيه مما ادى بها هذا الى ان تأخذ طابعـــا من الشدة والعنف حرصنـــا على ان تتجنب بعض تعابيرهـــا القاسية قدر ما تسمح به الاماني العلمية وان كان هذا الطابع يجد له امتداداً مرفوضاً في المقالات التي تنشر هذه الايام على انها نقد أدبي وهي في حقيقتها لون من السباب وضرب من التجريح •

وفي ضوء هذه الاشارة نريد ان نشير الى ان هـــذا البحث اعتمد على منهج الموازنة بين القديم وبين الحديث من النزعات النقدية التي ليســـت من النقد في شيء آملين ان يكون البحث في النهاية صفحة في الدراسات النقديـــة الكردية من خلال النظرية والتطبيق •

د. كامل البصير

جێناوی کەسیی جودا
لە زمانی کوردیدا

د. ئەورەحمانی حاجی مارف

بەشی یەکەم

- ١ -

بەر لە هەر کەس مامۆستا سەعید صدقی کابان لە کتێبی « مختصر صرف و نحوی کوردی »دا بەناوی « ضمیر منفصل »ەوە لەو کێشەیە دواوە [١] . لە سەرەتادا هەر شەش جێناوەکەی (من ، تۆ ، ئەو ، ئێمە ، ئێوە ، ئەوان)ی دەستنیشان کردووە و پاشان سەبارەت ئەرک و دەوریان لە ڕستەدا نووسیویە کە « ضمیر منفصل ... دەبێ بە فاعل ، دەبێ بە مفعول ، دەبێ بە مضاف الیە ...» (ل ٣١) و ئنجا نموونە و بەڵگەی بۆ ئەو حاڵەتە جۆر بە جۆرانە هێناوەتەوە ... [٢] ئەگەر چی وایە ، کە مامۆستا سەعید صدقی « لە هەموو ڕوویەکیشەوە پەیڕەویی زمانی عەرەبی کردووە

---

(١) سەعید صدقی ، مختصر صرف و نحوی کوردی ، بەغدا ، ١٩٢٨ ، ل ٣١ – ٣٣ .

(٢) وەک لە سەرەوە نیشانمدا ، مامۆستا سەعید صدقی باش لە جێناوی کەسیی جودا دواوە و ئەو باسەی دوو لاپەڕەی گرتووەتەوە ، کەچی لێژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ کە باسی جێناو لە کتێبی « مختصر صرف و نحوی کوردی »دا دەگێڕێتەوە ، دەڵێ : « ١ــ ضمیری منفصل وەکو من خوێندم ، ئەو هەڵستا . مامۆستا سەعید صدقی هەر ئەمەندە لەسەر ڕانراو دواوە » (ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لێژنەی زمان و زانستەکانی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٢٧) .

که ئەوسا بۆ ئەو تاکە سەرچاوەی لێکۆڵینەوە بوو » [٣] ، بەڵام دەبێ ئـەو ڕاستییەش لەیاد نەکەین کە ئەم لێدوانەی لە زۆر ڕووەوە لە هەنـدێ لـەو باسانەی ئەم سالأنەی دوایی لەبارەی جێناوی کەسیی جوداوە نووسراون زانستییانەتر و قوونترە ...

مامۆستا تۆفیق وەهبی لە کتێبی «دەستووری زمانی کوردی»دا لەژێر سەرناوی «بۆناوی کەسیی سەربەخۆ»دا کۆڵیوەتەوە [٤] . لە دیاریکردنی جێناوە کەسییە جوداکاندا ، جگە لە (من ، تۆ ، ئەو ، ئێمە ، ئێوە ، ئەوان) ، هەروەها (ئەوە) و (ئەوێ)یشی بۆ کەسی سێیەمی تاک لەگەڵ (ئەو)دا ڕێزکردووە و دەربارەیان دەڵێ :

« بۆناوی (ئەو) بۆ کەس ، بۆناوی (ئەوە) بۆ شت ، بۆناوی (ئەوێ) بۆ جێ بەکەڵک ئەهێنرێ ، وەکو :

نەخێر ، ئەو ئەمڕۆ نایەت .

حەیفێ ئەوە ئەسپێکی چاک بوو .

ئەڵێن ئەوێ زۆر خۆشە .

لەم جوملانەدا (ئەو ، ئەوە ، ئەوێ) بۆنـاوی کەسیی سەربەخۆن » (ل ٨٤) .

وەک ئاشکرایە و وەک مامۆستا وەهبی خۆیشی لە لاپـەڕە (١٠٢)دا پەنجەی بۆ ڕاکێشاوە (ئەوە) و (ئەوێ) جێناوی نیشاندانن .

دوای نیشاندانی جێناوە کەسییە جوداکان ، نووسەر هاتووەتە سەر باسی ئەرکەکانی ئەو جێنـاوانە و پێنج ئـەرکی بۆ دیـاریکردوون ... (ل ٨٤ ــ ٨٥) .

---

(٣) ڕێزمانی ئاخاوتنیکوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٢٧ .

(٤) تەوفیق وەهبی ، دەستووری زمانی کوردی ، جیزمی یەکەم ، بەغـدا ، ١٩٢٩ ، ل ٨٣ ــ ٨٥ .

مامۆستا نووری عەلی ئەمین لەو کتێبەیدا کە بـە ناوی « ڕێزمـانی کوردی »یەوە بڵاوی‌کردووەتەوە [٥] لەژێر سەرباسی «ڕانـاوی کەسیی جوێ»دا لەو کێشەیە دواوە و (من ، تۆ ، ئەو ، ئێمـە ، ئێـوە ، ئەوان)ی دیاری‌کردووە و نموونە و بەڵگەی بۆهێناونـەتەوە (ل ٨٨ ــ ٨٩) • دوا بەدوای ئەوەش باسی «ئەرکەکانی ڕاناوی کەسیی جـوێ لە ڕستەدا »ی کردووە و چوار حاڵەتی دەستنیشان کردووە (ل ٨٩ ــ ٩٠) •

لە باسی جێناوی کەسیی جودای کتێبی « آوا ئو دەستورا زمـانێ کوردی»ی مامۆستا جگەرخوێندا [٦] ، ئەگەرچی بەپێی سروشتی دیالێکتی ژوورو دوو دەسـتە دەستنیشـان کراوە ، بەڵام هەڵـە و ئاڵـۆزی و تێکەڵکردنێکی نەشارەزایانە کراوە (بڕوانە : ل ٧١ ــ ٧٤) ••• نووسەر (هون)ی بە جێناوی کەسیی جودای کەسی دووەمی کۆی دەستەی دووەم داناوە ، بەڵام هەموو بەڵگەیەك ، تەنانەت بەرهەمە ئەدەبـیەکانی خۆیشی ، ئەوە ڕوونـدەکەنەوە ، کە فۆرمی (هوون) سەرەکیتر و باوترە لە (هون) :

« ئەم پارسەکن لێ هوون ژ بە خچکا دیبا خوە تێنن »
(جگەرخوێن ، ل ٢٥) [٧]

« هۆ کەچێن جیهان ! لاوێن سەرگران !
ئیرۆ هوون جڤین دکن مهرجان » •
(صەبری ، ل ٢٣)

---

(٥) نووری عەلی ئەمین ، ڕێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ، ل ٨٨ ــ ٩٠.
(٦) جگرخوین ، آوا ئو دەستورا زمانێ کوردی ، بەغدا ، ١٩٦١ ، ل ٧١ــ٧٤.
(٧) لە چەند شوێنێکی کتێبی «جیم و گولپەری» (شام ، ١٩٤٦)دا ، مامۆستا جگەرخوێن فۆرمی (هۆن)ی بەکارهێناوە . وەك :
« نابێژن هـوون کەنگێ هاتنەڤر » (ل ٢٢) .
بەڵێ ئەم فۆرمە لە ناوچەیەکی تەسکی کوردەواریدا هەیـە ، بەڵام لـە ئەدەبیاتدا بەدەگمەن بەکارهێنراوە .

یاخود (وا)ی به جێناوی کەسیی جودای کەسی سێیەمی کۆی دەستەی یەکەم لە قەڵەم داوە • ڕاستە ناوناوە ئەم فۆرمە دەبینرێ ، بەڵام فۆرمی گشتی و باوی ئەو جێناوە لە کرمانجیی ژووروودا (وان/ئەوان)ە و نەك تێکڕای نووسەرانی کرمانجی ژووروو ئەمەیان بەکارهێناوە ، بەڵکو مامۆستا جگەرخوێن خۆیشی هەر (وان / ئەوان)ی نووسیوە و مەگەر بەدەگمەن (وا)ی نووسیێ • بەوێنە :

« ••• ل وان مەگرن »

(جگەرخوێن ، ل ٢٥)

« ••• من دە یەکە یەکان وان ژ هەڤ ددم بژارتن »

(جگەرخوێن ، ل ٣١)

« رەبێ عالەمێ خۆجەیێ خدر ل وان کر بەیانە »

(مەمێ ئالان ، ل ٤٠)

« گۆیا کو ئەوان ژ دەست فەلاتوون
خوارن ب یەقین دەوا و ماجوون »

(خانی ، ل ١٧٠)

مامۆستا مەسعوود محەمەد لە وتاری « سووڕێکی خامە بە دەوری ڕاناو »دا[٨] دەربارەی جێناوی کەسیی جودا هەندێ زانیاریی باشی خستووەتە پێش چاو (بڕوانە : ل ٨٦ ــ ٩٤) • نووسەر بەتایبەتی لەوەی کۆڵیوەتەوە ، کە ئاخۆ ئەو چەند جێناوە هەموویان یەکن و یەك توانایان هەیە لە جێگرتنی ناو و بەکارهێنانیان لە ڕستەدا •

لێژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد تا ڕادەیەك باش

(٨) مەسعوود محەمەد ، سووڕێکی خامە بە دەوری ڕاناودا ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، ب ٢ ، ژ ١ ، بەغدا ، ١٩٧٤ ، ل ٨٦ ــ ٩٤ .

لەو کێشەیە دواوە [٩] • لە سەرەتادا فۆرمی هەمەچەشنەی جێناوە کەسییەکانی جوداکانی تۆمارکردووە ؛ دواتر سەرنجی بۆ ئەوە ڕاکێشاوە کە لە دیالێکتی ژوورووەدا دوو دەستە جێناوی کەسیی جودا هەیە ؛ لە کۆتاییشدا هەندێ لە چۆنیەتی بەکارهێنانیانی کۆلیوەتەوە ••• ناتەواویی ئەم باسەی لێژنە لەوەدایە ، کە چەند جێناوێکی زۆر باو و ئاشکرای ناونەبردووە ، کەچی هەندێکی ئێجگار کەم بەکارهێنراوی یادداشت کردووە ••• لە باسی چۆنیەتی بەکارهێنانی جێناوەکانیشدا هەندێ حاڵەتی چالاك و گرنگی لەبیرکردووە •

ماموستا ئەحمەد حەسەن ئەحمەد لە کتێبی «ڕێزمانی کوردی»دا[١٠] بە شێوەیەکی سادە و ساکار چەند وشەیەکی دەربارەی جێناوی (من ، تۆ ، ئەو ، ئێمە ، ئێوە ، ئەوان)ی نووسیوە (بڕوانە : ل ١٥٨) •

لە لاپەڕە (٥١ ــ ٥٤)ی کتێبی پۆلی یەکەمی ناوەندیدا [١١] بەناوی «ڕاناوی کەسیی سەربەخۆ»وە کەمێ زانیاری بە شێوازی فێرکردن خراوەتە پێش چاو •

یەکێ لەو کارە دیارانەی لەبارەی جێناوی کەسیی جوداوە نووسراوە ، ئەو چەند لاپەڕەیەیە کە د• جەمال نەبەز لە کتێبی «زمانی یەکگرتووی کوردی»دا [١٢] هێناویەتە بەرهەم (بڕوانە : ل ٢٣ ــ ٢٦) • نووسەر بە

---

(٩) ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لێژنەی زمان و زانستەکانی، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٣٤ ــ ٣٧ •

(١٠) ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ •

(١١) عەبدوڵلا شالی ، د• عیزەدین مستەفا ڕەسوول ، د• ئەمین عەلی ، نووری عەلی ئەمین ، فەرەیدوون عەلی ئەمین ، عەلائەددین سەجادی ، کەمال مەحموود فەرەج ، ئەبووزەید مستەفا سەندی : زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی یەکەمی ناوەندی ، بەغدا ، ١٩٧٦ •

(١٢) د• جەمال نەبەز ، زمانی یەکگرتووی کوردی ، بامبێرگ ، ١٩٧٦ •

شێوەیەکی ڕاست و زانستیانە دوو دەستە جێناوە کەسییە جوداکەی دیالێکتی کرمانجی ژووروو دیاری‌کردووە و بە نموونە و بەڵگەی زۆری زمانەوانی بەراوردی کردوون و لە چۆنیەتی بەکارهێنانیان دواوە ... سەبارەت بە جێناوە کەسییە جوداکانی دیالێکتی خواروو‌ش کەرەستەیەکی چاکی خستووەتە پێش‌چاو ... لە کۆتاییشدا بۆ تێزێك‌خستنەوەی هەردوو دیالێکتی سەرەکیی کوردی و دەوڵەمەندکردنی زمانی ئەدەبی هەندێ بیروڕا و پێشنیاری پەسەندی خستووەتە ڕوو .

بەبێ سێ‌ودوو دەتوانم بڵێم باشترین و زانستی‌ترین نووسین کە تاکو ئێستا بە زمانی کوردی لەبارەی جێناوی کەسیی جوداوە بەرچاوم کەوتبێ ، ئەو چەند لاپەڕەیەی دە جەمال نەبەزە ... لەو ڕایەدام ئەو چەند تێبینی‌یەش کە ئێستا دەیانخەمە پێش‌چاو لە نرخی ئەو بەرهەمە باشە کەمناکەنەوە :

دە نەبەز (هۆن)ی بە جێناوی کەسیی جودای کەسی دووەمی کۆی دۆخی ڕاستەوخۆ (کە ئەو دۆخی کارای ناوناوە) داناوە . ئەگەرچی ئەو ڕێڕەیە لە ناوچەیەکی تەسکدا هەیە ، بەڵام ئەوە هەر دەمێنێتەوە کە تێکڕای ئەدەبیاتی کرمانجیی ژووروو وا ڕادەگەیەنێ کە ئەو جێناوە (هوون)ە [١٣] .

نووسەر باش لەوە دواوە کە چۆن جێناوەکانی دۆخی ڕاستەوخۆ لەگەڵ هەموو دەمەکانی کرداری تێنەپەڕدا بەکاردەهێنرێن ، کەچی بە هیچ چەشنێك باسی ئەوەی نەکردووە ، کە ئەو جێناوانە هەروەها لەگەڵ کرداری تێپەڕی دەمی ئێستا و ئایندەشدا دێن .

دە نەبەز ئەگەرچی لە باسی جێناوی کەسیی جودای دیالێکتی خواروودا گەلێ تایبەتێتی ناوچەی هەولێر و موکریان ... ی باس‌کردووە ، بەڵام بەشێکیانی یادداشت نەکردووە .

---

(١٣) بۆ شی‌کردنەوە و لێکدانەوەی ئەو ڕایە ، بڕوانە : لاپەڕە (٤٧) و پەراوێزی (٧) .

... و هەندێکی تر .

مامۆستا صادق بەهائەدین لەو نووسراوەیدا کە بەناوی «ڕێزمانی کرمانجی»یەوە نووسیوێتی و بە ڕۆنیۆ ڕاکێشراوە [١٤] لە لاپەڕە (٨٤ــ٩٦)دا لە جێناوی کەسیی جودا دواوە . ئەگەرچی نووسەر لەم کارەدا دوو دەستە جێناوی کەسیی جودای دیاریکردووە و کەرەستەیەکی زۆری لەبارەی کێشەی ناوبراوەوە خستووەتە پێش‌چاو ، بەڵام لە گەڵێ شوێندا تەواو لە باسە بنەڕەتییەکە دوورکەوتووەتەوە و گەڵێك شتی هەمەجۆری تێکەڵ بەیەکتر کردووە ...

سەرنجڕاکێش ، ئەوەشە مامۆستا صادق فۆرمی هەندێ جێناوی بەچەشنێك دیاری‌کردووە ، کەچی کاتێ بەکاری دێنێ فۆرمێکی دی دەنووسێ . بەوێنە بۆ کەسی سێیەمی کۆی دەستەی دووەم (وا)ی داناوە، بەڵام لە سەرپاکی نووسینەکەیدا کە دەدوێ (وان)ی بەکارهێناوە .

مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی لە دوا بەرهەمی زمانەوانیدا ــ « زاری زمانی کوردی لە ترازووی بەراوردا »[١٥] تا ڕادەیەك باش لە جێناوە کەسییە جوداکانی بەشە دیالێکتی هەورامانی دواوە و هەروەها تموونەی ڕاست و لەباری لە قوواڵایی ئەدەبی ئەو ناوچەیەوە هەڵهێنجاوە و کردوویەتی بە بەڵگەی قسەکانی (بڕوانە : ل ١٨٩ ــ ١٩٠ ؛ ٢٦٤ ــ ٢٦٥) .

لە سێ وتاری بەرگی دەیەمی « گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق ــ دەستەی کورد »دا باسی جێناوی کەسیی جودا کراوە :

یەکەم وتار هی د. بەدرخان سندیە و بەناوی « (ئەز) ئو (من) د

---

(١٤) صادق بەهائەدین ئامێدی ، ڕێزمانا کرمانجی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .
(١٥) محەمەد ئەمین هەورامانی ، زاری زمانی کوردی لە ترازووی بەراوردا، بەغدا ، ١٩٨١ .

ئەزمانێ کوردیدا » وەیە[16] ... بێگومان باشە ، کە نووسەر دوو دەستە جێناوی کەسیی دەستنیشان کردووە و دەستووری بەکارهێنانی هەر کۆمەڵێکیانی بە دوور و درێژی باس‌کردووە ، بەڵام بەداخەوە وتارەکەی گەڵێ شتی نازانستی تێدایە و لە زۆر ڕووەوە ڕەخنەی لێهەڵدەستێ . بەوێنە :

* مەسەلەی دیاری‌کردنی دوو دەستە جێناوی کەسیی جودا لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا ، نەك هەر بە زمانی بێگانە ، بەڵکو دەمێکە بە زمانی کوردیی‌یش لەلایەن د. قەناتی کوردۆ و مامۆستا جگەرخوێن و د. جەمال نەبەز و مامۆستا صادق بەهائەدین ...وە باس‌کراوە ، کەچی د. بەدرخان هیچ ناوی ئەوە تابا و لە وتارەکەیدا پەنجە بۆ هیچ سەرچاوەیەك ڕانا‌کێشێ ...

* زانایان و ئەدەب و فۆلکلۆری دیالێکتی ژووروو و ئاخاوتنی مەڵبەندە جیاوازەکانی سەر بە دیالێکتی ژووروو ، ئەوە ئیسپات دەکەن کە دەستەی یەکەمی ئەو جێناوانە ، ئەمانەن : « ئەز ، تو ، ئەو ، ئەم ، هوون ، ئەو (ان) » ، کەچی د. بەدرخان بە «ئەز ، تو ، ئەو ، ئەم ، هین ، ئەو[17]»ی لە قەڵەمداون . لێرەدا دوو تێبینی دەخەمە پێش‌چاو :

١ــ زوربەی هەرە زۆری سەرچاوە ئەوە دەگەیەنن کە فۆرمی باوی کەسی دووەمی کۆی جێناوی کەسیی جودا لە کرمانجی ژووروودا (هوون)ە،

---

(١٦) د. بەدرخان سندی ، (ئەز) تو (من) د ئەزمانێ کوردیدا ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق ــ دەستەی کورد » ، ب ١٠ ، بەغدا ، ١٩٨٣ ، ل ١٣٢ ــ ١٥٣ .

(١٧) د. بەدرخان ئەو جێناوانەی باش ڕیزنەکردووە . ڕیزکردنەکەی بەم جۆرەیە : (ئەز ، تو ، هین ، ئەو ، ئەم) ــ واتە : کەسی یەکەمی تاك ، کەسی دووەمی تاك ، کەسی دووەمی کۆ ، کەسی سێیەمی تاك ، کەسی سێیەمی کۆ ، کەسی یەکەمی کۆ .

بەڵام د. بەدرخان (هین)ی تۆمارکردووە [18] ... من بەش بـەحاڵی خۆم فۆرمی (هین)م تەنیا لە کارەکەی مامۆستا صـادق بەهائەدینـدا دیوە و لـە نەخشەکەی د. مەکسیمی خەمۆدا لە شێوەی بامەڕنیدا بەرچاوم کەوتووە و لە چەند کەسێکی کەمی ناوچەی بادیناتم بیستووە .

٢ــ ڕاستە بۆ کەسی سـێیەمی کۆی کۆمـەڵی یەکەم (ئەو) زۆر لەکاردایە ، بەڵام (ئەوان)یش هەیە و نووسەر ناوی نەبردووە .

* د. بەدرخان بۆ کەسی دووەمی کۆی جێناوی کەسـیی جودای دەستەی دووەم (هەوە)ی نووسـیوە ، بەڵام هـەموو بەڵگەیەك ئـەوە دەگەیەنێ ، کە ئەم فۆرمە تەنها لە ناوچەیەکی تەسکی بادینانداە بەکاردێ و [19]، فۆرمی ئاشکرا و گشتی ئەو جێناوە (وە)یە .

* نووسەر وا ڕادەگەیەنێ کە هەندێ لە شاعیرانی کلاسیکی وەك نالی و وەفایی و کوردی ... فۆرمی (ئەز)یـان بەکارهێناوە (بڕوانە : ل ١٣٥) ، بەڵام تاکە نموونەیەك چییە نەیهێناوەتەوە .

* د. بەدرخان کە لە باسی دەسـتووری بەکارهێنانی جێناوەکاندا شازدە حاڵەتی دەستنیشان کردووە ، زۆر جار هەر دەستوورێکە و بەسەر دوان یان سیاندا دابەشیکردووە . بەوێنە خاڵی سێیەم کە لە جێناوی (من) و هەڤاڵەکانی دەدوێ لەگەڵ دەمی ئێستای کرداری تێپەڕدا و خاڵی چوارەم کە باسی هەمان جێناوی (من) و هەڤاڵەکانی دەکات لەگەڵ هـەمان جۆرە

---

(١٨) ئەم فۆرمی (هین)ە ، وەك د. مەکسیمی خەمۆ نیشـانی داوە ، لـە ناوچەی بامەڕنی بەکاردێنرێ . (بڕوانە : د. مەکسیمی خەمۆ ، زمـانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق ، کتێبی «وڵاتـان و میللەتـانی ڕۆژهەڵاتی نێزیك و ناوەڕاست » ، ب ٧ ، بەریڤان ، ١٩٧٥ ، ل ٣٣١ ــ ٣٣٢) .

(١٩) لە ناوچەی (باوەجانی)یش لە کوردستانی ئێران (هەوە) لەجیاتیی (ئێوە)و (هەمە) لەجیاتیی (ئێمە) بەکاردێنن .

کرداری تێپەڕدا لە کاتی ئایندەدا ، باشترە جیاکرێنەوە و بە یەك بەند بنووسرێن .

* وتاری ناوبراو کاتێ شێوازی زانستی تەواوی وەردەگرت کە نموونە و بەڵگەکانی لە بەرهەمی ئەدیبانی کوردی وەك : خانی و جزیری و صەبری ... و تێکستی فۆلکلۆری بەناوبانگی وەك : مەمێ ئالان ... و هەندێکی ترەوە وەربگیرایە .

لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا دەبێ ، ئەو ڕاستییە لەبیر نەکەین ، کە د. بەدرخان ئەگەرچی زمانەوانیش نییە ، بەڵام کارەکەی لە کاری هەندێ زمانەوان قوورڵتر و زانستیانەترە .

دووەم وتار کە بە ناوی « لایەنێکی جیاوازی »یەوەیە و نووسەرەکەی د. وریا عومەر ئەمینە [٢٠] ، بەشێکی کەمی دەربارەی جێناوی کەسیی جودایە . باشیی ئەم لێکۆڵینەوەیە بەتایبەتی لەوەدایە ، کە لەسەر شێوازێکی زانستیی نوێ نووسراوە ، بەڵام بەگشتی باسێکی قووڵ نییە و کەرەستەی زمانی کوردی کەم تێدایە و ناتەواوی زۆرە .

د. وریا لە نەخشەی ژمارە ٣دا (بڕوانە : ل ٢٦١) و لەسەرپاکی نووسینەکەیدا لە دەستەی B ی جێناوی کەسیی جودا لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا بۆ کەسی دووەمی کۆ (هون)ی نووسیوە . وەك پێشتر لێی دوام [٢١] و دواتریش باسمکردووە [٢٢] ، (هوون) پتر لە (هون) بەکاردێ . سەرنجڕاکێش ، ئەوەیە کە لەتێو نووسەرانی کورددا تەنیا مامۆستا جگەرخوێن (هون)ی تۆمارکردووە .

---

(٢٠) د. وریا عومەر ئەمین ، لایەنێکی جیاوازی ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق ــ دەستەی کورد » ، ب ١٠ ، بەغدا ، ١٩٨٣ ، ل ٢٥٤ ــ ٢٧٦ .
(٢١) بروانە لاپەڕە (٤٧ ، ٥٠ ، ٥٢) .
(٢٢) بروانە لاپەڕە (٦٠ ، ٦١ ، ٦٥ ، ٦٦) .

ئەگەرچی نووسەر باش دوو دەستە جێناوی کەسیی جودای لە کرمانجیی ژووروودا دەست نیشانکردووە ، بەڵام ئەوەی یادداشت نەکردووە ، کە ئەو دوو دەستەیە بەپێی دۆخ جیادەبنەوە •

دابەشکردنی جێناوە کەسییە جوداکان و چۆنیەتی بەکارهێنانیان و بەراوردکردنیان لە لایەن زانایانی کورد و بێگانەوە ، بە زمانی کوردی و بێگانە تا ڕادەیەك باسکراوە ، کەچی دە وریا پەنجەی بۆ هیچ یەکێك لەو سەرچاوانە ڕانەکێشاوە •

ئەو نموونانەی نووسەر بۆ ئیسپاتکردنی باسەکەی هێناونیەوە ، لە قوولایی زمانی کوردییەوە نین ، واتا لە فۆلکلۆر و ئەدەب و ••• ی تۆمارکراوەوە نین ، بەڵکو ڕستەی سادەی زمانی خۆی یان ناسیاوێکێتی ••• و هەندێکیتر •

سێیەم وتار بەرهەمی لێژنەی زمانی کوردی کۆڕی زانیاری عێراق — دەستەی کوردە و بەناوی « بەراوردکاریی لەنێوان زارە کوردیەکاندا »وەیە [٢٣] • ئەم کارە وێڕای ئەوەی کە هەمووی (٦٠) لاپەڕەیەك دەبێت و بە حەوت هەشت کەس لە ماوەی دوو سێ ساڵدا هێناوەتە ئەنجام ، هەروەها تا بڵێی ناتەواوی و هەڵەشی زۆرە[٢٤] •

چەند لاپەڕەیەکی کەمی کۆتایی ئەم کارە لەبارەی جێناوی کەسیی جوداوەیە (ل ٣٢٩ — ٣٣٧) و ئەم کەم و کورتیانەی تێدایە :

* ئەگەرچی لێژنە دوو دەستە جێناوی کەسیی جودای لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا جیاکردووەتەوە ، بەڵام دەستنیشانی نەکردووە ، کە

---

(٢٣) لێژنەی زمانی کوردی ، بەراوردکاریی لە نێوان زارە کوردیەکاندا ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق — دەستەی کورد » ، ب ١٠ بەغدا ، ١٩٨٣ ، ل ٢٧٧ — ٣٣٧ •

(٢٤) دەربارەی ئەو بەرهەمەی لێژنە باسێکی تایبەتیم هەیە ، هیوادارم بەم زووانە بە وتارێکی تایبەتی بیخەمە بەر دەستی خوێنەرانی بەڕێز •

بووتی ئەو دوو کۆمەڵە پێوەندی بە دۆخی ڕاستەوخۆ و دۆخی تیانەوە هەیە و ئەمەش واقیعی سەرەکی مەسەلەکەیە .

* لێرنە لە لیستەکەدا بۆکەسی سێیەمی تاکی کۆمەڵی دووەمی کرمانجیی ژوورو ، هەر (وێ ، وی)ی نووسیوە و ناوی (ئەوێ ، ئەوی)ی نەبردووە و سەرەڕای ئەوەش ، ئەوەی یادداشت نەکردووە کە (وێ) بۆ مێیە و (وی) بۆ نێرە (بڕوانە : ل ۳۲۹) .

* بێگومان ، باشە کە هەندێ تایبەتێتی بەشە دیالێکتی لوڕی و هەورامانی باس‌کردووە ، بەڵام گەڵێ تایبەتێتی سلێمانی و موکریان و سۆران ... هەن ، ناوی نەبردوون .

* وێڕای ئەوەی نموونەی کەم هێناوەتەوە ، هەروەها نموونەکانیش لە قوولایی زمانی کوردییەوە هەڵنەهێنجراون .

* لە باسی بەکارهێنانی جێناوەکان و نموونە هێنانەوە بۆیاندا هەندێ هەڵە دەبینرێ . بەنموونە لە لاپەڕە (۳۳۵)دا ، کاتێ باسی بەکارهێنانی جێناوی (ئەو) کراوە ، وا وتراوە کە گوایا بەکاردێ لەگەڵ :

« ۲ــ کاری تێنەپەڕ بە هەموو چەشنەکانیەوە ، وەك :
ئەو نقست
۳ــ لەگەڵ کاری تێپەڕدا ، لە کاتی ئێستا و ئایندەدا ، وەك :
ئەو دنقە ــ ئەو دنقت
ئەو دێ نقت ــ دێ نبقت » .

لێرنە ڕاستە کە لە خاڵی دووەمدا (نقست)ی بە کرداری تێنەپەڕ داناوە، بەڵام چۆن پاش دێڕێك ــ واتە لە خاڵی سێیەمدا ــ بوو بە تێپەڕ ؟ وێڕای ئەوە لێرنە کە لە خاڵی دووەمدا دەڵێ « لەگەڵ کاری تێنەپەڕ بە هەموو چەشنەکانیەوە » ، ئەی بۆچی نموونەی تەنیا بۆ دەمی ڕابوردوو هێناوەتەوە ؟ ...

... هتد .

د. ئیبراهیم پوور له لاپەڕه (۱۱)ی کتێبی « دستور زبان کردی»دا[۲۵] نەخشەیەکی بۆ جێناوی کەسیی جودا له بەشه دیالێکتەکانی مەهاباد و سنه و هەورامان و کرماشاندا ڕێکخستووه و هەروەها بـه چەند دێڕێک لەبارەی بەکارهێنانیان و ئەرکیان و دەوریانەوه دواوه .

له هەندێ لەو کاره زمانەوانییانەدا که کوردناسانی سۆڤێت : د قەناتی کوردۆ ، د. چەرکەزی بەکۆ ، د. کەریمی ئەیوبی و د. ئی. ئاه. سمیرنۆڤا ، د. مەکسیمی خەمۆ ... نووسیویانه چاومان به باسی جێناوی کەسیی جودا دەکەوێ .

د. قەناتی کوردۆ له تێکڕای ئەو کتێبانەیدا که له بارەی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوه نووسیونی باسی جێناوی کەسیی جودای کردووه[۲۶] ... شایانی باسه ، که هەر له یەکەم بەرهەمییەوه هەستی بەوه کردووه ، که له کرمانجیی ژووروودا جێناوی کەسیی جودا دوو دوخ (ڕاستەوخۆ و تیان)ی هەیـه .

لەبەر ئەوەی کاری هەره گەوره و دیار و زانستیی د. قەناتی کوردۆ کتێبی «دەستووری زمانی کوردی (به کەرەستەی دیالێـکتی کرمـانجیی ژووروو و خواروو) »ه[۲۷] و له باسی « جێناو »دا (ل ۹۹ ــ ۱۲۰) بـه

---

(۲۵) دکتر ابراهیم پور ، دستور زبان کردی ، تهران ؟ .

(۲۶) بەوێنه ، بڕوانـه :

ا ــ د. قەناتی کوردۆ ، گراماتیکا زمانێ کوردی ، چاپی سێیەم ، یەریڤان، ۱۹۶۰ ، ل ۹۷ ــ ۱۰۰ .

ب ــ د. قەناتی کوردۆ (کوردۆیێف) ، دەستووری زمـانی کـوردی ، مۆسکۆ ، ۱۹۵۷ ، ل ۱۰٤ ــ ۱۰۵ .

جـ ــ د. قەناتی کوردۆ (کوردۆیێف) ، دەستووری زمانی کوردی ، (بـه کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو) ، مۆسـکۆ ، ۱۹۷۸ ، ل ۹۹ ــ ۱۰٤ .

(۲۷) هەمان سەرچاوه .

وردی و دوور و درێژی له جێناوی کەسیی جودا (ل ٩٩ ــ ١٠٤)ی کۆلیوەتەوە ، دەیکەینە کەرەستە و سەرچاوەی ئەم باسەمان .

نووسەر لە هەنگاوی یەکەمدا ئەوەی وتووە ، کە لە دیالێکتی خواروو کوردیدا دەستەیەک جێناوی کەسیی جودا هەیە و لە دیالێکتی ژووروودا دوو دەستە ، کە بەپێی دۆخی ڕاستەوخۆ و تیان دابەش دەبن . دوای ڕیزکردن و لێدوان و نەخشەی گۆڕانی ئەو جێناوانە ، ئنجا لەگەڵ یەکتر بەراوردی کردوون و بەپێی توانست لە پەیدابوونی هەندێکیانی کۆلیوەتەوە و لە چۆنیەتی بەکارهێنانیان دواوە و دواتریش باسی تایبەتێتی هەندێ بەشە دیالێکتی کردووە .

هەرچەندە د. کوردۆ زانیاریی باش و نوێی تۆمارکردووە و بە شێوەیەکی زانستیانە لێیان کۆلیوەتەوە ، بەڵام ناوەناوە تێکەڵکردن لە کارەکەیدا دەبینرێ و هەروەها چەند ڕووی گرنگیش باسنەکراوە .

د. چەرکەزی بەکۆش لە کتێبی «زمانی کوردەکانی ئازربایجان»[٢٨]و کتێبی « بەشە دیالێکتی کوردی تورکمەنستان»دا[٢٩] باسی جێناوی کەسیی جودای کردووە و دواتریش لە کتێبی «زمانی کوردەکانی سۆڤێت»دا[٣٠] باشتر لێیدواوە . شایانی باسە ماموستا بەکۆ لەم کتێبەی دواییدا لەسەر بناغەی کەرەستەیەکی زۆری بەشە دیالێکتەکانی کوردی سۆڤێت و بەراوردکردن لە نێوانیاندا زانایانە و شارەزایانە لە جێناوی کەسیی جودای کۆلیوەتەوە .

لە کتێبی «دیالێکتی کوردی موکری»دا ، کە د. کەریمی ئەیووبی و

---

(٢٨) د. چەرکەزی بەکۆ (باکاێێف) ، زمانی کوردەکانی ئازربایجان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٥ ، ل ٥٧ ــ ٥٨ .

(٢٩) د. چەرکەزی بەکۆ (باکاێێف) ، بەشە دیالێکتی کوردی تورکمەنستان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٢ ، ل ٤٩ ــ ٥٢ .

(٣٠) د. چەرکەزی بەکۆ (باکاێێف) ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ ، ل ١٣٨ ــ ١٤٣ .

د. ئی. ئا. سمیرنۆڤا دایاناوە [٣١] ، باسی جێناوی کەسیی جودا لە بەشە دیالێکتی موکریدا کراوە (بڕوانە : ل ٤٤) . ناتەواوی ئەم کارە ئەوەیە ، کە هەندێ تایبەتێتی ئاشکرای ئەو بەشە دیالێکتە باس‌نەکراوە و نموونە لە فۆلکلۆر و ئەدەبەوە نەهێنراوەتەوە و چەند حاڵەتی گرنگی بەکارهێنانی جێناوەکان یادداشت‌نەکراوە .

د. مەکسیمی خەمۆ لەو کارە زانستییەیدا ، کە بەناوی «زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق»ەوە بڵاوی‌کردووەتەوە [٣٢] لە جێناوی کەسیی جودا دواوە (ل ٣٣١ ــ ٣٣٢) . نووسەر ئەو جێناوانە لە بەشە دیالێکتەکانی ئاکری ، ئامێدی ، شێخان ، ئەتروش ، بامەڕنی چۆن بەکاردێن بەو چەشنە خستوونیەتە پێش‌چاو و لەگەڵ یەکتر بەراوردی کردوون .

لە تێو ئەو کارانەی بە زمانی ئینگلیزی لەبارەی ڕێزمانی کوردییەوە نووسراون ، سەیری کتێبەکەی د. ئەرنست مەکارۆس و د. مەکەنزی دەکەین .

د. ئەرنست مەکارۆس لە لاپەڕە (٥١)ی ئەو کتێبی «ڕێزمانی کوردی»یەیدا ، کە سەبارەت بە شێوەی سلێمانییە و ساڵی ١٩٥٨ لە نیویۆرك بڵاوی‌کردووەتەوە [٣٣] ، تەنیا جێناوە کەسییە جوداکانی دیاری‌کردووە و بەسەر کەسی یەکەم و دووەم و سێیەمی تاك و کۆدا دابەشی

---

(٣١) د. کەریمی ئەیووبی ، د. ئی. ئا. سمیرنۆڤا ، بەشە دیالێکتی کوردی موکری ، لێنینگراد ، ١٩٦٨ ، ل ٤٤ .

(٣٢) د. مەکسیمی خەمۆ ، زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق ، کتێبی «ولاتان و میللەتانی ڕۆژهەلاتی نێزیك و ناوەڕاست» ، ب ٧ ، یەریڤان ، ١٩٧٥ ، ل ٢٧٣ ــ ٣٨٢ .

(٣٣) Ernest N. Mccarus, A Kurdish Grammar, New - York, 1958, P. 51.

کردوون و وتوویەتی کە کەسی سێیەمی کۆ لە کەسی سییەمی تاك بەیارێدەی نیشانەی (ان)ی کۆ سازبووە .

دە مەکەنزی لە سەرەتای باسی جێناوی کەسیی جودادا ئەوەی وتووە، کە ئەو جێناوانە لە دیالێکتی ژووروودا بەپێی دۆخی ڕاستەوخۆ و دۆخی تیان دابەشدەبن . وێڕای ئەمە و هەندێ تۆژینەوە لەو باسە ، هەروەها لە بەشە دیالێکتەکانی (سوورچی و ئاکری و ئامێدی و زاخۆ و شێخان...)دا فۆرمی جیاوازیانی نیشانداوە (٣٤) .

سەرەڕای ئەو چەند بەرهەمەی لەسەرەوە لێیان دواین ، هەندێ کتێب و نامیلکە و وتاری دیکەش هەن کە باسی جێناوی کەسییان تێداکراوە، بەڵام بەداخەوە لێرەدا مەودا نییە باسی هەموویان بکەین .

تا ئێرە ــ واتە دوای کەمێ نیشاندانی ئەوەی چی لە بارەی جێناوی کەسیی جوداوە لە زمانی کوردیدا نووسراوە ــ ئەوەمان بۆ ڕوونبووەوە ، کە بەشێکی زۆری ئەو باسانەی دەربارەی ئەم کێشەیە نووسراون سادە و ساکارن و هەڵە و ناتەواوی و کەم و کورتییان تێدایە و بەڵای زۆر لایەنی باسەکەدا نەچوون و تیشکی ڕووناکییان ئاڕاستەی گەلێك ڕووی نەکردووە ئەنجامێکی سەرکەوتوویان وەدەست نەهێناوە ... ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا چەند کارێك هەیە ، بەتایبەتی ئەوەی دە قەناتی کوردۆ و دە جەمال نەبەز و چەرکەزی بەکۆ و دە مەکەنزی ... کە لەسەر بناغەی کەرەستەی باش و شێوازی زانستی نووسراون . ئەگەرچی ئەو جۆرە هەوڵانە گەلێ ڕووی جێناوی کەسیی جودایان ساغکردووەتەوە ، بەڵام هێشتا چەندین نادیاری و تەمومژ بەسەر ئەو کێشەیەی زمانەکەمانەوە هەیە ئاشکرانەکراون و نەڕەوێنراونەتەوە و تەنانەت هەندێ شتی زۆر ئاشکراش دەبینین کە بە هیچ

---

(٣٤)

D. N. Mackenzie, Kurdish Dialect Studies, London, 1961, PP. 171 — 173.

چەشنێك نەخراوەنەتە سەر كاغەز • جا ئێمە هەوڵ دەدەین ، ئـــەوەی لـــەو مەیدانەدا پێمانەدەكرێ دریغی نەكەین •

- ٢ -

لە دیالێكتی كرمانجیی ژووروودا دوو دەستە جێناوی كەسیی جـــودا هەیە ، كە ئەوانیش بەپێی دۆخی ڕاستەوخۆ و دۆخی تیان (Oblique case) دابەشدەبن : (Direct case)

ژمارە	كەس	دۆخی ڕاستەوخۆ	دۆخی تیان
تـــاك	یەكەم	ئـــەز	مـــن
	دووەم	تـــو	تـــە
	سێیەم	ئەو	ئەوێ ، وێ (بۆ مێ) ئەوی ، وی (بۆ نێر)
كـــۆ	یەكەم	ئەم	مـــە
	دووەم	هوون	وە
	سێیەم	ئەو ، ئەوان	ئەوان ، وان

نموونە بۆ جێناوەكانی دۆخی ڕاستەوخۆ :

(ئەز) ــ كەسی یەكەمی تاك •

ئەز بەندە نە لایقێ ویصالم
خورسەندێ ب صوورەتێ خیالم
(خانی ، ل ١٦٢)

(تو) ــ كەسی دووەمی تاك •

رازی دەهری ژ سپەهری تو نزانی ب جەدەل
حكمەتێ داوەرە تو ژ حكمەتی داوەر مەكە بەحث
(جزیری ، ل ١٥٨)

(ئەو) ــ کەسی سێیەمی تاك .

ئەو شاهە ، ئەگەر چ ئەز گەدامە
ئەلطافێ شەهینشەهانە عامە

(خانی ، ل ١٦٢)

(ئەم) ــ کەسی یەکەمی کۆ .

دگۆتن : گەلی برانۆ ، ئەم سێ برانــە .

(مەمێ ئالان ، ل ٣٩)

(هوون) ــ کەسی دووەمی کۆ .

هوون نە گوناهکارن ، ئەم ب خوە هاتن جەم وە .

(کوردۆ ، ل ١٢٨)

مەمێ گۆت : ئەز ژ وە دخوازم هوون تەف چێکن تەخمەکی ژ بــۆنا بۆزێ رەوانە .

(مەمێ ئالان ، ل ٤٤)

(ئەو ، ئەوان) ــ کەسی سێیەمی کۆ .

ئەو هەردو جوان ، وەلێکی عاشق
ئەو هەردو برا ، وە پێکڤە صادق

(خانی ، ل ٩٦)

نووڕەك فتلی ل وان ژ ناگەهـ
ئێدی قە نە ما ئەوان چو ئاگەهـ

(خانی ، ل ١٢٤)

نموونە بۆ جێناوەکانی دۆخی تیان :

(من) ــ کەسی یەکەمی تاك

دلێ من گەش کر ڤێ جڤانا وە .

(صەبری ، ل ٢٣)

(تە) ــ کەسی دووەمی تاك .

... « بێژه ، چ دەخوەزی ئەزێ پێشکێش بدمه ته ، قەرارێ من هەیه ، ئەز تشتەکی بیەخشیمه ته » .

(کوردۆ ، ل ٤١)

(ئەوێ ، وێ) ــ کەسی سێیەمی تاکی مێ .

... ئەوێ دگوت : «ژ منرا شەعر و شەمەقیا بینه ، کراسێ هەوریشمێ بینه ! »

(کوردۆ ، ل ٣٣ ــ ٣٤)

یا دن ، باقێ وێ مەزنێ جزرا بۆتانه ،
کەچا میر زەنگین ، زینا زێدانه

(مەمێ ئالان ، ل ٤٥)

(ئەوی ، وی) ــ کەسی سێیەمی تاکی نێر .

ئەوی قرارکر ، کو ژنا خوەرا گلی نەکه .

(کوردۆ ، ل ٤٥)

... هنەك دبێژن : «ئەمێ ناقێ وی بکن عارف» .

(مەمێ ئالان ، ل ٤١)

(مه) ــ کەسی یەکەمی کۆ .

مالێ مه ، عەردێ مه ، خەباتا مه تەقی جان ...

(صەبری ، ل ٢٥)

(وه) ــ کەسی دووەمی کۆ .

ل پێش وه دبن ئم دۆزەك پر گران

(صەبری ، ل ٢٣)

(ئەوان ، وان) ــ کەسی سێیەمی کۆ .

سەرحەلقەیێ وان پەریمیسالان
سەرتاجێ ئەوان مەلەکخیصالان

(خانی ، ٩٦)

ئەو فۆرمانەی جێناوی کەسیی جودا کە خستمانە پێش‌چاو ، ئـەوانەن کە لە ئاخاوتنی کرمانجی ژووروو و ئەدەبیات و فۆلکلۆریدا زۆر لە کاردان، ئەگینا لە هەندێ بەشە دیالێـکتی ژووروودا بۆ بەشـێك لەو جێنـاوانە فۆرمی‌دی بەکاردێن •

لە بادینان جێناوی کەسیی جـودا ، هەر ئەوانـەن کە لـە بەشـە دیالێکتەکانی‌تری دیالێکتی ژووروودا هەن ، بەڵام لە کۆمەڵی ئەم جێناوانەدا هەندێ گۆڕانی فۆنەتیکی هەیە ، کە بەشە دیالێکتێك لە بەشە دیالێکتێکی‌تر جیادەکاتەوە • جیاوازی لە نێوان بەشە دیالێکتەکانی بادیناندا لە سەرێکەوە و لەنێوان بەشـە دیالێکتـەکانی‌تری دیالێـکتی ژووروو و بادینـاندا لـە سەرێکی‌ترەوە ، بە شێوەیەکی سەرەکی لە فۆرمی کەسی دووەمی تـاك و کۆدایـە :

جێناوی کەسیی جودا لە بەشە دیالێکتەکانی بادیناندا (٣٥)

---

(٣٥) لە رێگەخستنی ئەم نەخشـەیەدا جگە لە تەجروبە و زانینی خۆم ، هەروەها کەڵکم لە کارەکانی : د. مەکـسیمی خەمۆ ، د. مەکەنزی وەرگرتووە ...
لە بەراوردکردنی ئەو دوو نەخشـەیەدا دەبینین :
١ ــ لە ناوچەی ئاکری .
أ) لە دۆخی ڕاستەوخۆدا بە تەواوی یەکدەگرنەوە .
ب) لە دۆخی تیاندا بۆ کەسی یەکەم و دووەمی تاك و کەسی یەکەمی کۆ د. مەکەنزی ، جگە لە (من) و (تە) و (مە) ، هەروەها (ئەمن) و (ئەتە) و (ئەمە)شی نووسیوە . بۆ کەسی دووەمی کۆ د. مەکسیمی خەمۆ (هونگە)ی داناوە ، بەڵام د. مەکەنزی (هونگۆ)ی نووسیوە.
٢ ــ لە ناوچەی ئامێدی .
أ) لە دۆخی ڕاستەوخۆدا هیچ جیاوازییەك لە نێوانیاندا نییە .
ب) لە دۆخی تیاندا بۆ کەسی یەکەمی تاك د. مەکسیمی خەمۆ هـەر (من)ی نووسیوە ، هەرچی د. مەکەنزی‌یە ، جگە لەو فۆرمە (م)شی تۆمارکردووە .
... و هەندێـکی‌تر .

ژمارە	کەس	ئاکری	ئامێدی	زاخۆ	شێخان	ئەترووش	بامەڕنی
			دۆخی ڕاستەوخۆ				
تاك	یەکەم	ئەز	ئەز	ئەز	ئەز	ئەز	ئەز
	دووەم	ئە (تۆ)	تۆ	تۆ	تو	تۆ	تۆو
	سێیەم	ئەو	ئەو	ئەو	ئەو	ئەو	ئەو
کۆ	یەکەم	ئێم	ئەم	ئەم	ئەم	ئەم	ئەم
	دووەم	هونگ	هونگ	هوون	هوون	هونك	هین
	سێیەم	ئەو (ان)	ئەو (ان)	ئەو(ان)	ئەو(ان)	ئەو(ان)	ئەو(ان)
			دۆخی تیان				
تاك	یەکەم	من	من	من	من	من	من
	دووەم	تە	تە	تە	تە	تە	تە
	سێیەم	ئە(وی)	ئە(وی)	ئە(وی)	ئە(وی)	ئە(وی)	ئە(وی)
کۆ	یەکەم	مە	مە	مە	مە	مە	مە
	دووەم	هونگە	وە/هەوە	وە	وە	هونکە	هەوە
	سێیەم	ئەو(ان)	ئەوان	ئەوان	ئە (وان)	ئە(وان)	ئە(وان)

لە بەراوردا دیارە ، کە وا فۆرمی ڕاستەوخۆی کەسی دووەمی کۆی جێناوی کەسیی جودا لە بامەڕنی (هین)ە و لە ئەتروش (هونك)ە • فۆرمی تیانی کەسی دووەمی کۆی جێناوی کەسیی جودا لە بامەڕنی (هەوە)یە و لە ئەتروش (هونکە) •

جیاوازیی ئەو بەشە دیالێکتانە لەگەڵ بەشە دیالێکتەکانی بامەڕنی و ئەتروش لە دۆخی ڕاستەوخۆ و تیاندا ئەوەیە کە کەسی سێیەمی کۆی جێناوی جودا لە زمانی ئەدەبی و بەشە دیالێکتی کوردانی شێخاندا لە فۆرمی (هوون) ، (وە) دایە ؛ لە ئاخاوتنی کوردی ئامێدیدا ــ (هنگ) ، (وە) ؛ لە ئاخاوتنی کوردی ئاکرێدا ــ (هونگ) ، (هونگە)یە •

جگە لەوە ، فۆرمی کەسی دووەمی تاك لە بامەڕنی و شێخان وێك‌دەچن• ئەم فۆرمە لە ئەتروش و ئامێدی یەك‌دەگرنەوە • لە حاڵەتەکانی تردا جێناوی کەسیی جودا لە بەشە دیالێکتەکاندا وەك یەکن (٣٦) •

لە شێوەی کوردەکانی یەکێتی سۆڤێتدا ، هەروەها وەك هەموو کرمانجیی ژووروو بەپێی دۆخ دوو گرووپی جیاواز هەیە و فۆرمی جێناوەکانیش لە زمانی ئەدەبی‌یاندا ، بەتەواوی لەگەڵ شێوەی گشتیی ئەدەبی کرمانجیی ژووروودا یەك‌دەگرنەوە • واتە :

بۆ دۆخی ڕاستەوخۆ : ئەز ، تو ، ئەو ، ئەو ، هوون ، ئەو / ئەوان •
بۆ دۆخی تیان : من ، تە ، وی / ئەوی ــ وێ / ئەوێ ، مە ، وە ، وان / ئەوان •

بۆ کەسی سێیەمی کۆ ، جگە لەوانەی لەسەرەوە ناومانبردن و کە

---

(٣٦) بڕوانە : د. مەکسیمی خەمۆ ، زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق ، کێبی «ولاتان و میللەتانی ڕۆژهەلاتی نێزیك و ناوەڕاست » ، ب ٧ ، یەریڤان ، ١٩٧٥ ، ل ٢٧٣ ــ ٣٨٢ •

گشتین بۆ هەموو شێوەکانی کوردی سۆڤێت ، هەروەها لە بەشە دیالێکتی ئازربایجاندا ناوناوە بۆ کەسی سێیەمی کۆ ئەم فۆرمانەش : (ئیدە ، ئەدە ، ئینە) دەبینرێن ، وەك :

خزان چوون مەکنەبە ، ئیدە هو دبن
کۆ ڕادبن ئەدە هەرن تاداش دەبە ...
قان کۆلخۆزچیيە مە ، ئینە تووتوونە نەرەف دکن .

لە هەندێ بەشە دیالێکتی کوردەکانی سۆڤێتدا دووپاتکردنەوەی نیشانەی (ان) بەرچاودەکەوێ : ئەو + ان + ان . بۆ سەر ئەم فۆرمە ئالۆزە دەشێ هەروەها نیشانەی (ا)ش ئیزافە بکرێ . لەگەڵ ئەوەشدا ئەم فۆرمە درێژە لەڕووی واتاوە هیچ جیاوازییەکی لەگەڵ فۆرمی عادەتی «ئەوان (ا) » و «وان (ا)»دا نییە . بە وێنە :

تو فام دەکی ئەوانان چ گەپ دەکن ؟
تە بیست ئەوانانا چ گۆ ؟ (٣٧)

چەند سەرنجێك :

* جێناوی (من) هەندێ جار دەنگی (ن)ی کۆتایيیەکەی قووت دەدرێ و دەوترێ :

ظاهر تو پەریشانی حالی م نەبین
مەجموعی د ذاتێ خوە و طوغرایم ئەز
(جزیری ، ل ٢١٧)

* جێناوی کەسیی جودا لەڕووی جنسەوە جیاوازی لە تێوانیاندا نییە ، جگە لە حاڵەتی کەسی سێیەمی تاك نەبێ کە لە دۆخی تیاندا دوو فۆرمی جنسی هەیە : ئە (وێ) ــ بۆ مێ ؛ ئە (وی) ــ بۆ نێر .

---

(٣٧) د. چەرکەزی بەکۆ (باکایێف) ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ ، ل ١٤٠ .

فۆرمی ئه (وێ) و ئه (وی) دۆخی تیـان له بنـاغه‌ی (ئه‌و) و (ێ)ی نیشانه‌ی جنسی مێ و (ی) نیشانه‌ی جنسی نێر سازبووه •

❋ هه‌ر هه‌مان بناغه‌ی (ئه‌و) به یارمه‌تی نیشانه‌ی (ان)ی کۆ که‌سی سێیه‌می کۆی جێناوی که‌سیی جودای ڕۆناوه •

❋ کاتێ نیشانه‌ی (ێ) یان (ی) یان (ان) ده‌چنه سه‌ر (ئه‌و) ، ئه‌و ده‌م (ئه)ی سه‌ره‌تا ده‌کرێ بقرتێ یان بووترێ •

❋ هه‌نـدێ جار له بریتی (ئـه‌وان)ی فۆرمی تـه‌واوی دۆخی ڕاسته‌وخۆی جێناوی که‌سی سێیه‌می کۆی جێناوی که‌سـیی جودا فۆرمی (ئه‌و)ی ناته‌واو به‌کاردێنرێ ، که له‌گه‌ڵ (ئه‌و)ی جێناوی که‌سـی سێیه‌می تاکدا ده‌بێته هاوبێژ (Homonym)• له‌م حاڵه‌ته‌دا واتای ژماره له تێکسته‌دا، له‌ڕێی گه‌ردانی کرداره‌که‌وه یان هه‌ندێ زیادییه‌وه به‌ده‌رده‌که‌وێ • به‌وێنه :

ئه‌و چوو / ئه‌و چوون •
ئه‌و بره منه / ئه‌و بره منن •

❋ جێناوی که‌سیی جودای دۆخی ڕاسـته‌وخۆ نیشـانه‌ی (ه) و (ی ــ ا)وه‌رده‌گرێ • له حاڵه‌تی تاکدا بۆ سـازبوونی جنسی مێ نیشانه‌ی (ه) و بۆ جنسی نێر نیشانه‌ی (ی ــ ا) به‌کاردێنرێ • له‌گه‌ڵ جێناوی که‌سیی جودای کۆدا نیشانه‌ی (ه) به‌کاردێ ، وه‌ك :

تـاك		
که‌س	مێ	نێر
یه‌که‌م	ئه‌زه	ئه‌زی
دووه‌م	تۆه	توی
سێیه‌م	ئه‌وه	ئه‌وی

کۆ	
که‌س	نێر و مێ
یه‌که‌م	ئه‌مه
دووه‌م	هوونه
سێیه‌م	ئه‌وانه

❋ جێناوی که‌سیی جودا ، که لـه‌گه‌ڵ کرداری کاتی ڕابوردوو و

ئایندەی ڕێژەی ئیخباریدا یان ئایندەی ڕێژەی ئینشائیدا دێت ، نیشانەی (ێ) وەردەگرێ .

... گوت : « چەند ڕۆژا شووندا ئەزێ ژ تەڕا بێژم » .

(کوردۆ ، ل ٤٥)

ئەزێ هەڕم ناڤ وان ژ خوەڕا یەکە رند بێژم ...

(کوردۆ ، ل ٤٣)

... ئەزێ بانکم جێرێ و خولامانە

(مەمێ ئالان ، ل ٤٩)

... ئەزێ ڕابم ، بانکم هەزار و پێنج سەد خورتێن مەزێن کوردانە

(مەمێ ئالان ، ل ٥١)

... توێ بزانبی چ کارا تە وی هەیە ...

(کوردۆ ، ل ٣٩)

... هتد .

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا ، لەگەڵ ئەوەشدا کە سنووردێکی تەواو لەنێوان دۆخی ڕاستەوخۆ و دۆخی تیاندا هەیە ، بەڵام ئەوەش بەدیدەکرێ کە فۆرمی دۆخی تیان بە فۆرمی ڕاستەوخۆ دەربڕاوە ، یان بەپێچەوانەوە فۆرمی دۆخی ڕاستەوخۆ لەبریتی فۆرمی دۆخی تیان بەکارهێنراوە (٣٨) .

★ ★ ★

لە دیالێکتی کرمانجیی خواروودا یەک دەستە جێناوی کەسیی جودا هەیە و پێوەندی بە دۆخەوە نییە .

لە ئاخاوتنی ئەمڕۆی سلێمانی و زمانی ئەدەبیی یەکگرتووی کوردیدا جێناوەکانی کەسیی جودا ، ئەمانەن :

---

(٣٨) باسی ئەو تێکەڵکردنە لە بەشی دووەمی ئەم وتارەماندا دەکەین ، کە دەربارەی چۆنیەتی بەکارهێنانی جێناوی کەسیی جودا دەڵێین .

ژماره	کەس	
تاك	یەکەم	من
	سێیەم	ئەو
	دووەم	تۆ
کۆ	یەکەم	ئێمە
	دووەم	ئێوە
	سێیەم	ئەوان

نموونە :

من ــ کەسی یەکەمی تاك .

بۆچی بوختان کەم کە شەیتانە گوناهم پێ ئەکا
من چە شەیتانم نییە هەر نەفسمە شەیتانی خۆم

(زێوەر ، ل ٣٣)

تۆ ــ کەسی دووەمی تاك .

نە لە شار و نە لە دێ
نەمدی کەس
وەك تۆ جوان بێ
تۆیت و بەس

(گۆران ، ب ، ل ٣٥)

ئەو ــ کەسی سێیەمی تاك .

ئەو شتی وای بۆ چیە ، با بە بێ پارە ئەوە بدا بە من .

(لەخەوما ، ل ٤٥)

ئێمە ــ کەسی یەکەمی کۆ .

کێ قەدری شیعری ئێمە دەزانێ ، بەری دەکا
هەر صاحێبە لەبەرکەری کالآیی بێرەواج

(مەحوی ، ل ٩٣)

ئێوه ــ کەسی دووەمی کۆ .
ئەمجا باوك ڕووی تێکردن
وتی ڕۆڵە گوێبگرن
ئێوەیش گەر لەم ژیانە
جیابن وەك ئەم دارانە
شکاندنتان زۆر ئاسانە
(بێکەس ، ل ۱۹۲)

ئەوان ــ کەسی سێیەمی کۆ .
ڕێم نیە منیش شوێن ئەوان کەوم
پیرم هەنگاوێك بنێم نەکەوم

ئەگەر ئاوڕێك لە زووی ئەم شێوەیە بدەینەوە ، دەبینین :

۱ ــ بۆ کەسی یەکەمی تاك جگە لە (من) هەروەها (ئەز)یش بەکارهێنراوە . هەرچەندە ئەوەی لەم بارەیەوە مامۆستا تۆفیق وەهبی کە وتوویە : « میستەر ڕیچ لە ساڵی ۱۸۲۰دا لە سلێمانی گۆرانیێکی بیستووە کە تێیدا ڕستەی (ئەز دەنالم) هەبووە »[۳۹] و ئەوەی د. قەناتی کوردۆ ، کە نووسیویە : « لە بەشە دیالێکتی سلێمانیدا بە شایەتی ئا. خۆدسکۆ بۆ کەسی یەکەمی تاك ، جگە لە (من) هەروەها (ئەز)یش دەبینرێ »[٤٠] نموونەی باشن ، بەڵام بەڵگەی نێزیکتر و واقیعیتر زۆرە ، ئەویش ئەوەیە ، کە ئەو

(۳۹) تۆفیق وەهبی ، ئەسڵی پیتە قالبی (ئە)ی شێوەی سلێمانی ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، ب ۱ ، ژ ۱ ، بەغدا ، ۱۹۷۳ ، ل ۱۵ .
(٤۰) د. قەناتی کوردۆ (کوردۆیێف) ، دەستووری زمانی کوردی ، (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو) ، مۆسکۆ ، ۱۹۷۸ ، ل ۱۰٤ .

دیاردەیە لە هەندێ پەندی پێشینان و شیعری هەندێ لە شاعیرانی کلاسیکیدا بەرچاو دەکەوێ .

بۆ نموونە :

ئەزم ، هەڵم بەزم .

(پەندی پێشینان ، ل ٢٧)

ئەگەر زانی ئەزم ، ئەگەر نەیزانی دزم .

(پەندی پێشنان ، ل ٣٣)

ئەوە ئەزم ، هەڵ ئەبەزم .

(پەندی پێشنان ، ل ٥٩)

بەهاران حەیوان و بەز ، هاوینان باخ و ڕەز ، زستانان ئاگر و ئەز

(پەندی پێشینان ، ل ١٢٥)

خاو و بێخاوی دو زوڵفی خاوم ئەز
چاوە چاوی یەک غەزالە چاوم ئەز
گەر نییە ئاور لە سینەمدا بەتاو
بۆچ لەبەر قوڵقوڵ غەریقی ئاوم ئەز ؟!
ناری سینەم گەر نەبێ ، غەرقم ئەمن
ئاوی چاوم گەر نەبێ ، سووتاوم ئەز
غەیری زوڵفی تۆ کە ڕشتەی عومرمە
دەس لە (ما فیها)ی زەمان بڕیاوم ئەز
تازە ئەبڕۆت وسمە کێشاوە بە ناز
دڵ لەتی شمشێری تازەساوم ئەز
ئەی ڕەفیقان ! صوحبەتی « نالی » مەکەن
بۆچ ؟ کە من لەوڕا وەکو بەدناوم ئەز

(نالی ، ل ٢٢١ ــ ٢٢٣)

۲ ــ وێڕای فۆرمی (من) و (تــۆ) ، هەروەها (ئەمن) و (ئەتۆ)ش هەبووە • بەوێنە :

چەندە پێم خۆشبوو زوبانی حاڵی دەیوت « نالیا »
هەردو حەیوانین ، ئەتۆ گوێ‌کورت و ئەمنیش گوێ‌درێژ
(نالی ، ل ۲۲۸)

هیلاکی دەستی حەنابیتە ، کوشتە بێ دەمی تێغ ،
ئەمن شکاری‌یی پابەستەوو ، ئەتۆ با دەســت
(مەحوی ، ل ۷۱)

دەرحەق بە عیلم و مەکتەب ئەتۆ هاتیتە زبان
فکری بلندی تۆیە گەیشتۆتە موشتەری
(زێوەر ، ل ۲۳)

ئەگەر بۆ دەست‌نیشان‌کردن و ڕوونکردنەوەی پلەکان و کەم‌بوون و نەمانی فۆرمی (ئەمن ، ئەتۆ) ، گەشتێك بە دیوانی شاعیرانی کۆن و نوێی ناوچەی سلێمانیدا بکەین ، ئــەوە دەبینین کە لــە زوودا ئــەو فۆرمە زۆر بەکارهاتووە و دوایی کەم‌بۆتەوە و ئێجا تێداچووە • بەوێنە لە شیعرەکانی نالی و سەردەمی ئەودا وێنەی (ئەمن ، ئەتۆ) زۆر دەبینرێ ••• بەڵام ئەگەر بەرەوپێش بێین ، ئەوە دەتوانین ڕەوڕەوەی ئەو دیاردەیە دیاری بکەین • بۆ نموونە لە شیعرەکانی مەحوی‌دا هەرچەندە (ئەمن ، ئەتۆ) زۆر بەکارهاتووە ، بەڵام لەوی نالی کەمترە • زێوەر کە ماوەیەك بەدوا مەحوی‌دا هاتووە ، زۆر (ئەمن ، ئەتۆ)ی نەوتووە • بێکەس کە کەمێك پاش زێوەر کەوتووە تەنیا لە دووسێ شوێندا (ئەمن ، ئەتۆ)ی نووسیوە ••• لە بەرهەمی شاعیرانی دواتردا بە هیچ چەشنێك ئەو فۆرمە نابینرێ •

لە ئاخاوتن و فۆلکلۆری بەشە دیالێکتی موکریدا جێناوی کەسی جودا،

به شێوەیەکی سەرەکی دوو فۆرمی هەیە • یەکێکیان بە (ئە) دەست پێ دەکات و ئەوی‌تریان بە بێ (ئە) • بوونی ئەو دوو فۆرمەش لەو بەشە دیالێکتەدا پێوەندی بە دۆخەوە نییە :

ژمارە	کەس	سەرەتا بە (ئە)	سەرەتا بەبێ (ئە)
تاك	یەکەم	ئەمن	من
	دووەم	ئەتۆ ، ئەتوو	تۆ ، توو
	سێیەم	ئەو	وی
کۆ	یەکەم	ئەمە	مە
	دووەم	ئەنگۆ	نگۆ
	سێیەم	ئەوان	وان

نموونە بۆ ئەو جێناوانەی بە (ئە) دەستپێدەکەن :

ئەمن ــ کەسی یەکەمی تاك •

شاەعەبباس گوتی : « دەرۆیش ئەمن بنێرە لە جیاتی خۆت » •

(تحفەء مظفریە ، ب ١ ، ل ١٨٠)

ئەتۆ / ئەتوو ــ کەسی دووەمی تاك •

خانەخوێ کوتی : « دەرۆیش ئەتۆ بۆ نارۆێ ؟ »

(تحفەء مظفریە ، ب ١ ، ل ١٨٥)

••• ئەتوو خەرجی ئەمشۆت لەکوێ بوو ؟

(تحفەء مظفریە ، ب ١ ، ل ١٨٦)

ئەو ــ کەسی سێیەمی تاك •

••• هەرچی ئەو دەڵێ وام بەسەردێ •

(تحفەء مظفریە ، ب ١ ، ل ١٨٨)

ئەمە ــ کەسی یەکەمی کۆ •

کاکەمەم و بەنگینە کوتیان : «مامۆستا خولاّ هاتۆتە نێو ئەمە »

(تحفهء مظفریه ، ب ۱ ، ل ۲۲۳)

ئەنگۆ ــ کەسی دووەمی کۆ •

سەگ کوتی : « ئەنگۆ دەنگێ مەکەن ، ئەمن دەزانم چۆتە کوێ»

(تحفهء مظفریه ، ب ۱ ، ل ۲۲۳)

ئەوان ــ کەسی سێیەمی کۆ •

••• وەیسەلقەرەنی ماهیدەشتێی ناردیە کن ئەوان •

(تحفهء مظفریه ، ب ۱ ، ل ۲۲۳)

نموونە بۆ ئەو جێناوانەی بە بێ (ئە) دەستپێدەکەن :

من ــ کەسی یەکەمی تاك •

مامۆستا کوتی : « ڕۆڵە ، میرمەم ، سەبرێکی‌بگرە ، زەحمەتی من بە خۆڕایی مەدە » •

(تحفهء مظفریه ، ب ۱ ، ل ۲۲۳)

تۆ / تووــ کەسی دووەمی تاك •

ئەو میرمەمی لە یەمەنێ دەبەر تۆی ناوە سی جزووی قورعانێ

(تحفهء مظفریه ، ب ۱ ، ل ۲٤۸)

••• ئەمشۆ بە بەختی تووپێنج کەوم گرتوە

(تحفهء مظفریه ، ب ۱ ، ل ۱۸۰)

وی ــ کەسی سێیەمی تاك •

••• تفەنگی خۆی پڕکرد ، ڕووی لە سینگی وی کرد لێی ئاوردا •

(تحفهء مظفریه ، ب ۱ ، ل ۱۸۳)

مە ــ کەسی یەکەمی کۆ •

دەیگوت : « بەنگینە ، ئەو لەشکرەی بابی مە بۆ مەی

دروستکردووه داخولا ! چلۆنه ، تەواوه ؟ »

(تحفەی مظفریه ، ب ۱ ، ل ۲۵۰)

نگۆ ــ کەسی دووەمی کۆ •

کوتی : « لەنگۆم دەوێ قەلا و بالەخانێك ، خشتێکی لە زێڕی ، خشتێکی لە زێوی بێ » •

(تحفەء مظفریه ، ل ۱۹۶)

وان ــ کەسی سێیەمی کۆ •

ئەحمەد پادشا بە دووی وانداا ، هاتە سەر بەحرەکەی، چاوەنۆڕی وان بوو •

(تحفەء مظفریه ، ب ۱ ، ل ۱۹۸)

تێبینی :

۱ ــ تێکڕای جێناوەکانی دەستەی دووەم (جگە لە « وی ») ، هەر ئەوانەی دەستەی یەکەمن و (ئە)یان پێوە نییە ••• هەرچی (وی)یشە دیسان هەر (ئە)ی لێقرتاوە ، بەلام (ی)یەکی خراوەتە سەر •

۲ ــ جێناوەکانی دەستەی یەکەم چۆن بەکاردەهێنرێن ، ئەوانی دەستەی دووەمیش (جگە لە « نگۆ ») بەهەمان چەشن کاردەکەن ••• بەلام (نگۆ) ئەگەر پرسیۆزیشنێکی لەپێشەوە نەیەت ــ واتە بێتوو پرسیۆزیشنی لەپێشەوە نەبێ ــ ئەوە فۆرمی (ئەنگو) بەکاردێ • بەوێنە :

••• سێ شێری وەك ئەنگۆ ڕاوەستێ لێرە ، ئەمن چلۆن پشتم دەنگۆ دەکەم •••

(تحفەء مظفریه ، ب ۱ ، ل ۲۹۵)

دەڵێ : « براله ، هیچ لەنگۆم نیە گلەیی‌یە •

(تحفەء مظفریه ، ب ۲ ، ل ۸۷)

جگه لەو دوو دەستە سەرەکییەی دەستنیشانکردن ، هەروەها هەندێ حاڵەتی‌تر بەرچاو دەکەوێ :

١ ــ بۆ کەسی یەکەمی تاك ، جگە لە (ئەمن ، من) جارجارە (ئەز)یش دەبینرێ ، وەك :

خوشکێ ، ئەزت ببم بە قوربانە !
(تحفهء مظفریه ، ب ١ ، ل ٢٢٦)

ئەزو [٤١] ببم بە قوربانی هەردووك چاوانە !
(تحفهء مظفریه ، ب ١ ، ل ٢٥٦)

هەندێ جار لە جیاتی ئەم (ئەز)ەی کە سەرەتای (ئە)یە ، وشەی (وەز) بەکاردێنرێ ، وەك :

خوشکێ ، وەزو ببم بە قوربانە !
(تحفهء مظفریه ، ب ١ ، ل ٢٥٦)

٢ ــ بۆ کەسی دووەمی کۆ وێڕای (ئەنگۆ ، نگۆ) ، هەروەها فۆرمی (ئینگۆ)ش هەیە ، وەك :

... کوتی : « هەتتا ئەمن زیندووم یایەزین ئینگۆ هەسێکانە ؛ ئینجا هەرچی خوڵا داینێ ئی وی بێ » .
(تحفهء مظفریه ، ب ١ ، ل ٢٩٤)

... ئاغایەتیی من لە ئینگۆ کەمتر نییە ...
(تحفهء مظفریه ، ب ٢ ، ل ٨٩)[٤٢]

---

(٤١) د. قەناتی کوردۆ ، کە دەڵێ فۆرمی (ئەزو) لە بەشە دیالێکتی موکریدا دەبینرێ (بڕوانە : دەستووری زمانی کوردی ، ل ١٠١) ، هەستی بەوە نەکردووە کە ئەو (و)ەی کۆتایی جێناوی لکاوە و لە ئەسڵدا (ت)ی کۆتایی (ئەزت)ە و گۆڕانی بەسەردا هاتووە .

(٤٢) د. کەریمی ئەیووبی و د. ئی. ئا. سمیرنۆڤا ناوی ئەم جێناوانە (ئەتوو/ توو ، ئەز / وەز ، ئینگۆ)یان نەبردووە (بڕوانە : کتێبی «دیالێکتی کوردی موکری» ، ل ٤٤) .

جێناوی کەسیی جودا لە ئاخاوتن و فۆلکلۆری ناوچەی موکریاندا بەو چەشنەیە کە باسمانکرد ، بـەلآم هەرچی زمانی ئەدەبە ، زۆر لە شـێوەی سلێمانی ــ زمانی ئەدەبی ــ تێزیك کەوتووەتەوە • بەوێنە :

١ــ لە ئاخاوتن و فۆلکلۆردا بۆ کەســی یەکەمی کۆ (ئـەمە ، مە) بەکاردێ ، بەلآم لە زمانی ئەدەبدا (ئێمە) ــ واتە وەك لە سلێمانی • بەنموونە :

پەنـیر و ڕۆنەکەی ئێمە بە زاری
ئەوان دەخورا ، دەما بۆ ئێمە هەر دۆ

(هێمن ، ل ٦٦)

٢ــ لە زمانی ئەدەبدا بۆ کەسی دووەمی کۆ وەك سـلێمانی (ئێوە) بەکاردێنرێ ، بەلآم لە ئاخاوتن و فۆلکلۆردا (ئەنگۆ / نگۆ / ئینگۆ) • بەنموونە :

ئەوان وەك ئێوە نـاژین تەمبەڵ و بێکار و ئاسوودە
ئەوان وەك ئێوە ناخۆن شەربەت و شەکراو و پالوودە

(هێمن ، ل ٦٠)

٣ــ لە ئاخاوتن و فۆلکلۆردا بۆ کەسی سـێیەمی تاك (ئەو) و (وی) بەرچاودەکەون ، کەچی لـە زمانی ئەدەبدا (وی) بەدەگمەن دەبینرێ و پتر (ئەو) بەکاردێنرێ ، کە لە شێوەی سلێمانیدا تاکە جێناوی کەسی سـێیەمی تاکە •

دێتە مەیدان و دەڵێ : من دەمەوێ مافی ژیان
تازە هەڵناخەڵەتێ ئەو ، بەقسەی نەرمونیان

(هێمن ، ل ٨٣)

٤ــ هەرچی کەسی یەکەم و دووەمی تاك و کەسی سـێیەمی کۆیە ،

جیاوازی‌یان لەنێوان زمانی ئــەدەب و ئاخاوتن و فۆلکلۆردا تێدا ناکرێ — واتە هەردوو فۆرمی بە (ئە) دەستپێ‌کراو و بە بێ (ئە)یان هەیە •

جێناوی کەسیی جودا لە بەشە دیالێکتی سۆراندا زۆر لە بەشە دیالێکتی موکری نێزیکە • لە ئاخــاوتن و فۆلکلۆری ئــەم بەشە دیالێکتەشــدا بە شێوەیەکی سەرەکی دوو فۆرم — بە (ئە) دەســتپێ‌کردوو و بێ (ئە) — بەرچاودەکەوێ • واتە :

١ــ ئەمن ، ئەتۆ / ئەتوو ، ئەو ، ئەمە ، ئەنگۆ ، ئەوان •

٢ــ من ، تۆ / توو ، وی ، مە ، نگۆ ، وان •

نموونە بۆ ئەو جێناوانەی بە (ئە) دەستپێ‌دەکەن :

ئەمن ــ کەسی یەکەمی تاك •

ئەمن خولامــەکی حیز و دزنیمە عەیشانم بە دزی لــە فەرحۆی
نەستاندیە ئەمن فەرحۆم لەسەرێ مەیدانێ کوشتیە
(لاوك ، ل ١٨)

ئەتۆ / ئەتوو ــ کەسی دووەمی تاك •

ئەتۆی چاوم ، ئەتۆی بالّی فڕینم
ئەتۆی ڕووحم ، ئەتۆی ڕەمزی نەجاتم
(میهری ، ل ٢٦)

کچ : ئەتوو شیشی من کەبابم
ئەمن لە توو چێتر نابم
(فۆلکلۆر ، ل ١١٥)

ئەو ــ کەسی سێیەمی تاك •

ئەو گۆتی ئەمن ئەوهام کرد •••
(لاوك ، ل ١٠٠)

ئەمە ــ کەسی یەکەمی کۆ .

ئەمە دەگەر بابت حەفت ڕۆژان یێکدیمان هێنا و بردیە ...

(لاوك ، ل ٢١)

ئەنگۆ ــ کەسی دووەمی کۆ .

ئەنگۆ وەرن زەینێ خۆ بدەنێ
گەوارەکی دەهینا چەند ڕەشی تاری

(فۆلکلۆر ، ل ٢٢٠)

ئەوان ــ کەسی سێیەمی کۆ .

... کە ئیسلامەك بەوێندەرێکەدا بچی ئەوان بەرایی لێبگرن بیکوژن ...

(لاوك ، ل ٢١)

نموونە بۆ ئەو جێناوانەی بەبێ (ئە) دەستپێدەکەن :

من ــ کەسی یەکەمی تاك .

سەرێ بەندانم عەیشێ
. . . . . .
غرمەی دێ لەبن کەوشێ
منداڵە و بە من ناشێ

(فۆلکلۆر ، ل ٧٧)

تۆ / تۆو ــ کەسی دووەمی تاك .

لەگەر تۆمە و بە تۆ دەڕێم
ئاشقی شەمامەی (باغەر)ێم
سوندم خواردیە بەکەس نەڕێم

(فۆلکلۆر ، ل ٧٧)

ئەمان تەعبیرێ خەونێ توو لەکن فەرحۆیێ پیرەبابێ تـــوو نەبی
لەکن چ کەسێتکە نیە .

(لاوك ، ل ١٢)

وی ــ کەسی سێیەمی تاك .

. . . . . .

سەبارەت بە چاوی وی
کەتمە زاری گولانێ

(فۆلکلۆر ، ل ٨٥)

مە ــ کەسی یەکەمی کۆ .

سوارەك دێ لۆ مالێ مە ئەگەر سەلامی کرد ...

(لاوك ، ل ١٨)

نگۆ ــ کەسی دووەمی کۆ .

ئەوجە چەتۆ دگۆ منێ نەهاتیمە ئەلعانەکە ئەنگۆ چلن یێکەکی
لەنگۆ(٤٣) بەڕاستیە .

(لاوك ، ل ٢٥)

وان ــ کەسی سێیەمی کۆ .

ئەو میرۆیە چبوو لە مارێ وان بوو ...

(لاوك ، ل ٤٥)

جگە لەو دوو دەستە سەرەکییەی باسمانکرد ، هەروەهـــا هەنـــدێ حالەتی‌تر دەبینرێ :

١ــ بۆ کەسی یەکەمی تاك ، جگە لە (ئەمن ، من) جارجارە (ئەز)یش بەرچاو دەکەوێ ، وەك :

---

(٤٣) لەم بەشە دیالێکتەشدا ، فۆرمی (نگۆ) کاتێ دەتوانرێ بەکاربهێنرێ ، کە پرپۆزیشنێکی لەپێشەوە بێت .

ئەز چوومە ملکێ بەندێ
گەیشتمە کێژێ ڕەندێ
کوڕ پێدەکەن گەوەندێ

(فۆلکلۆر ، ل ١٥٠)

واش ڕێدەکەوێ لەبریتی (ئەز) ، وشەی (هەز) بەکاردێنرێ ، وەک :

هەز هاتمە سەری گری
دێدەمە بدرتە تری

(فۆلکلۆر ، ل ١١٣)

٢ــ بۆ کەسی دووەمەمی کۆ وێرای (ئەنگۆ ، نگۆ) ، هەروەها فۆرمی (ئێنگۆ)ش بەرچاودەکەوێ ، وەک :

گۆتی : بەخوای دەزانم بەمەلەکەتێ تەیاندا هــاتم وە مەملەکەتەکە ئێنگۆ بوو ...

(لاوک ، ل ٩٧)

بەو نموونانەدا دەرکەوت ، کە جێناوی کەسیی جودا لــە ئاخاوتن و فۆلکلۆری ناوچەی ســۆران و موکریانــدا ئێجگار لەیــەک نێزیکن ... سەرەڕای ئەوە ، چۆن ئەو جێناوانە لە زمانی ئەدەبی خەڵکی موکریاندا قاڵبی شێوەی سلێمانی وەرگرتووە ، هەر بەو چەشنە هی ناوچەی سۆرانیش وەک هی سلێمانی لێهاتووە . بەنموونە :

١ــ لە ئاخاوتن و فۆلکلۆردا (ئەمە ، مە) ــ جێناوی کەسیی جودای کەسی یەکەمی کۆیە ، بەڵام لە زمانی ئەدەبدا بە زۆری (ئێمە) بەرچاودەکەوێ، بەوێنــە :

. . . . . .

تەماشاکەن لە مەبعووسانی ئێمە وەکو حەیوان لغاوی لێ درایە

(میهری ، ل ٤٥)

٢ــ له زمانی ئەدەبدا بۆ کەسی دووەمی کۆ وەك سلێمانی (ئێــوە) بەکاردێنرێ ، بەڵام له ئاخاوتن و فۆلکلۆردا (ئەنگۆ / نگۆ / ئێنگۆ) • بەوێنە :

ئەم سەگانەی کە لای ئێوە وەکیل و وکەلان
بێتە لای تۆ بەخوا نایکەیە گاوان و شوان

(کۆیی ، ل ٢٣)

٣ــ له ئاخاوتن و فۆلکلۆردا بۆ کەسی سێیەمی تاك (ئەو) و (وی) بەرچاودەکەون ، کەچی له زمانی ئەدەبدا (وی) بەدەگمــەن دەبینرێ و پتر (ئەو) بەکاردێنرێ ، کە له شێوەی سلێمانیدا تاکە جێناوی کەسی ســێیەمی تاکە •

میهری بۆیە وا نەخۆشە ، وا پەشێوە دایما
هەر لەبەر ئەم وەزعە ئەو جەرگی بڕاوە لەتلەتە

(میهری ، ل ٤١)

چەنــد سەرنجێك :

* ئەمڕۆ کە دەوترێ (لەو ، لەوان •••) ئەوە ئەسڵەکەیان (له ئەو، له ئەوان •••) بووە و (ئە / ە)کەی سەرەتایان تێچووە • له ئاخاوتن و نووسینی ئەمڕۆی بەشە دیالێکتەکانی خواروودا لەوانەیە بڵێین خەڵك هەموو، وشەکان بەیەکەوە دەڵێن و بە یەکەوە دەیاننووسن ــ واتــە مەودا ناخەنە نێوان پرپۆزیشنەکە و وشەی دوایەوە •

* تێــکڕای جێناوەکان دەتــوانن نیشــانەی (یەك ، ێ •••)ی نەناسیاوی وەربگرن[٤٤] ، بەڵام هیچیان نیشانەی (ەکە ، ە •••)ی ناسیاوی قبوول نــاکەن •

(٤٤) لێرەدا ئەو واتایە ناگەیەنێ کە لەباری ئاساییدا دەیگەیەنێ .

* نیشانەی (ی ...)ی ئیزافە دەچێتە سەر هەموو جێناوەکان، کەچی (ە ...)ی ئیزافە بەهیچ کامێکیانەوە نالکێ .

کورتە بەراوردێک :

فۆرمی ئەمرۆی جێناوی کەسیی جودای زمانی ئەدەبی دیالێکتی خوارو بە ڕەچەڵەک پێوەندی تەواوی بە فۆرمی جێناوی کەسیی جودای زمانی ئەدەبی دیالێکتی ژووروەوە هەیە :

* لە هەردوو دیالێکتدا ، چ لە زووداو چ ئەمرۆ بۆ کەسی یەکەمی تاک جێناوی (من) بەکارهێنراوە و بەکاردەهێنرێ ... لە دیالێکتی ژووروودا تا ئەمرۆش بۆ دۆخی ڕاستەوخۆی کەسی یەکەمی تاک جێناوی (ئەز) دەورێکی چالاک دەبینێ . ئەم جێناوە لە دیالێکتی خواروودا زوو لە کاردا بوو ، بەڵام ئێستا تێداچووە .

* بۆ کەسی دووەمی تاک لە دیالێکتی خواروودا (تۆ) بەکاردێنرێ و لە دیالێکتی ژووروودا (تو ، تە) . ئاشکرا دیارە کە (تۆ/تو/تە) شێوەی فۆنەتیکی یەکترن .

* (ئەو)ی کەسی سێیەمی تاکی دیالێکتی خواروو وەک (ئەو)ی کەسی سێیەمی دۆخی ڕاستەوخۆی دیالێکتی ژووروو . هەرچی ئە (وێ) ، ئە (وی)یشە کە لە دیالێکتی ژووروودا لە دۆخی‌تیاندا بەکاردێ لە بناغەی (ئەو) و (ێ)ی نیشانەی جنسی مێ و (ی)ی نیشانەی جنسی نێر سازبووە .

* جێناوی (ئێمە)ی کەسی یەکەمی کۆ و (ئێوە)ی کەسی دووەمی کۆ بە ڕەچەڵەک لە (مە) و (وە)وە نێزیکە و بە ڕوخسار وا پێدەچێ ئەوانی کرمانجیی خواروو (ێ)یان پێوەبێ و ئەوانی کرمانجیی خواروو پێوەیان نەبێ .

* سەرنج ڕاکێش فۆرمی (ئەوان)ی کەسی سێیەمی کۆیە ، کە لە

دیالێکتی خواروو و ژووروودا وەك یەکە • ئەم جێناوە تەك هەر لە دیالێکتی خواروودا بە دۆخەوە بەند نییە ، بەڵکو لە کرمانجیی ژووروشدا هەر بەو چەشنەیە •

گێشەی دۆخ :

❋ دیارە لە کرمانجیی ژووروودا بەپێی ئەرك سنووردانان لەێوان دۆخی ڕاستەوخۆ و تیاندا و لە دیالێکتی خواروودا نەمانی دۆخ بووەتە هۆی پەیدابوونی جیاوازی •

❋ تێکەڵاوکردنی فۆرمی دۆخی ڕاستەوخۆ و فۆرمی دۆخی تیان لە شێوەی ئەمڕۆی دیالێکتی ژووروش و خواروشدا بەرچاو دەکەوێ •

❋ لە بەشە دیالێکتەکانی کرمانجیی خواروودا ، هەرچەندە جێناوی کەسیی جودا دۆخی نییە ، بەڵام حاڵەتی وا بەرچاودەکەوێ ، کە فۆرمی بەکارهێنراو لەڕووی فۆنەتیك لە بەجێهێنانی ئەرکەوە لەگەڵ دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا یەکبگرنەوە •

❋ لە بەشە دیالێکتەکانی دیالێکتی خواروودا بەکارهێنانی فۆرمی جیاواز بۆ دۆخی ڕاستەوخۆ و دۆخی تیان وەنەبێ بە ڕێکەوتبێ • بوونی ئەو جیاوازییە ئەوە نیشاندەدات ، کە لە زوودا دوو فۆرمی بە فۆنەتیك لەیەکتر تێزیك بۆ دۆخی ڕاستەوخۆ و دۆخی تیان هەبووبێ •

❋ لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا کەسی یەکەمی تاك دوو فۆرمی هەبوو :

یەك ــ « ئەز » کە لە دۆخی ڕاستەوخۆدا بەکاردەهێنرا و لە « ئەدەم »ی فارسیی کۆن و « ئەزەم »ی ئاوێستای دۆخی ڕاستەوخۆوە کەوتووەتەوە • دوو ــ « من » کە لە دۆخی تیاندا بەکاردەهێنرا و لە « مەنا »ی حاڵەتی جەڕی فارسیی کۆنەوە کەوتبووەوە •

دۆخی ڕاستەوخۆی کەسی یەکەمی تاکی جێناوی کەسیی جودای «ئەز» لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا لە واقیعدا بووبووە فۆرمێکی نیمچەمردوو . لە تێکستدا کەم بەرچاودەکەوێ . ئەرکی هەرە دیاری بینینی دەوری کارا بوو لەگەڵ کرداری تێنەپەڕ لە هەموو کاتەکاندا و لەگەڵ کرداری تێپەڕ لە کاتی ڕابوردوودا .

دۆخی تیانی کەسی یەکەمی تاکی جێناوی کەسیی جودای « مەن » ، لە ڕستەدا دەیتوانی هەموو ئەرکێك ببینێ .

بەم شێوەیە جێناوی « مەن »ی کەسی یەکەمی تاکی دۆخی تیانی کۆن، لە فارسیی ناوەڕاستدا لە واقیعدا دەبێتە فۆرمێکی گشتی بۆ کەسی یەکەمی تاك و لەسەرخۆ تەنگ بە « ئەز »ی فۆرمی دۆخی ڕاستەوخۆ هەڵدەچنێ .

« تووِ »ی جێناوی کەسی دووەمی تاك و « ئەماە »ی جێناوی کەسی یەکەمی کۆ و « شماە »ی جێناوی کەسی دووەمی کۆ دۆخیان نەبوو .

بۆ کەسی سێیەمی تاك ، جێناوی نیشاندانی ئـ (و) بەکاردەهێنرا و بۆ کەسی سێیەمی کۆش (ئشـان) . کەسی سـێیەمی تاك و کۆش هەروەها دۆخیان نەبوو [٤٥] .

ـ ماوێتی ـ

---

(٤٥) ف. س. ڕاستۆرگویڤا ، زمانی فارسیی ناوەڕاست ، مۆسکۆ ، ١٩٦٦ ، ل ٥٤ ـ ٦٢ .

نیشانەی نموونەکان

١ ـ (بێکەس)

دیوانی بێکەس ، محەمەدی مەلا کریم ڕێکی‌خستووە و سەرەتای بۆ نووسیوە و سەرپەرشتیی لە چاپدانی کردووە ، چاپی دووەم ، بەغدا ، ١٩٨٠ .

٢ ـ (پەندی پێشینان)

پەندی پێشینان ، کۆکردنەوەی شێخ محەمەدی خاڵ ، چاپی دووەم ، ١٩٧١ .

٣ ـ (پیرەمێرد)

پیرەمێردی نەمر ، محەمەد ڕەسوول هاوار ، بەغدا ، ١٩٧٠ .

٤ ـ (تحفهء مظفریه ، ب ١)

ئۆسکارمان ، تحفهء مظفریه ، بەرلین ، ١٩٠٥ ، پێشەکی و ساخکردنەوە و هێنانە سەر ڕێنووسی کوردی هێمن موکریانی ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٧٥ .

٥ ـ (تحفهء مظفریه ، ب ٢)

ئۆسکارمان ، تحفهء مظفریه ، بەرلین ، ١٩٠٥ ، پێشەکی و ساخکردنەوە و هێنانەسەر ڕێنووسی کوردی هێمن موکریانی ، بەشی دووەم ، بەغدا ، ١٩٧٥ .

٦ ـ (جزیری)

دیوانا مەلایێ جزیری ، تویژاندنا صادق بەهائەدین ئامێدی ، بەغدا ، ١٩٧٧ .

٧ ـ (جگرخوین)

جگرخوین ، جیم و گولپەری ، شام ، ١٩٤٦ .

٨ ـ (خانی)

ئەحمەدی خانی ، مەم و زین ، ئەستەمۆڵ ، ١٩٦٠ م . بۆزنەرسەلان لە چاپیداوە .

٩ ـ (زێوەر)

دیوانی زێوەر ، بەغدا ، ١٩٥٨ .

١٠ـ (صەبری)

عوسمان صەبری ، باهۆز و چەند نڤیسارێن دن ، شام ، ١٩٥٦ .

١١ـ (فۆلکلـۆر)

فۆلکلۆری هۆنراوەکانی کوردەواری ، کۆکردنەوەی محەمـەد کەریـم شەریف ، کەرکووك ، ١٩٧٤ .

١٢ـ (کوردۆ)

کۆمەڵە تێکستی فۆلکلۆری کوردی ، پڕۆفیسۆر قەناتی کوردۆ لە زاری کوردەکانی سۆڤێتەوە تۆماری کردووە . شوکور مستەفا و ئـەنوەر قـادر هێناویانەتە سەر ڕێنووسی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

١٣ـ (کۆیی)

دیوانی حاجی قادری کۆیی ، گرد و کۆ و بڵاوکەرەوە گیو موکریـانی ، هەولێر ، ١٩٥٣ .

١٤ـ (گۆران ، ب)

گۆران ، بەهەشت و یادگار و فرمێسك و هونەر لەگەڵ دوو هـاوینە گەشت ، سلێمانی ، ١٩٧١ .

١٥ـ (لاوك)

سوارچاکی لە لاوکی کوردەواریدا ، محەمەد کەریم شەریف ، بەغـدا ، ١٩٧٨ .

١٦ـ (لە خەومـا)

جەمیل صائب ، لە خەوما ، پێشکەشکردن و لێکۆڵینـەوەی جەمـال بابان ، بەغدا ، ١٩٧٥ .

١٧ـ (مەحـوی)

دیوانی مەحوی ، لێکدانەوە و لێکۆڵینەوەی : مەلا عبدالکریمی مدرس و محمدی مەلا کریم ، بەغدا ، ١٩٧٧ .

١٨ـ (مەمێ ئـالان)

مەمێ ئالان ، چیرۆکنڤیس کۆیکردووەتەوە و پێشەکی بۆ نووسـیوە ، صالح عەلی گوللی و ئەنوەر قادر محەمەد لە ڕێنووسی لاتینییەوە هێناویانەتـە سەر ڕێنووسی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٧ .

١٩ــ (میهری)

دیوانی میهری ، بژاردن و ئامادەکردنی عەزیز گەردی ، سلێمانی ، ١٩٧٧ .

٢٠ــ (نـالی)

دیوانی نالی ، لێکۆڵینەوە ولێکدانــەوەی : مەلا عبدالکریمی مدرس و فــاتح عبدالکریم ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

٢١ــ (هێمــن)

تاریك و ڕوون ، گوڵبژێرێك لە شیعرەکانی هێمن ، بەغدا ، ١٩٧٤ .

سەرچاوە

بە زمــانی کوردی

(١) ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

(٢) د. بەدرخان سندی ، (ئەز) ئو (من) د ئەزمانێ کوردیدا ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق ــ دەستەی کورد » ، ب ١٠ ، بەغدا ، ١٩٨٣ ، ل ١٣٣ ــ ١٥٣ .

(٣) تۆفیق وەهبی ، ئەسڵی پیتە قاڵبی (ئە)ی شێوەی سلێمانی ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، ب ١ ، ژ ١ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٩ــ ٣٨ .

(٤) تۆفیق وەهبی ، دەستوری زمانی کوردی ، جزمی یــەکەم ، بەغدا ، ١٩٢٩ .

(٥) جگەرخوین ، ئاوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی ، بەغدا ، ١٩٦١ .

(٦) د. جەمال نەبەز ، زمانی یەکگرتووی کوردی ، بامبێرگ ، ١٩٧٦ .

(٧) ڕێزمانی ئــاخاوتنی کوردی ، بەپێی لێکۆڵینەوەی لێژنەی زمــان و زانستەکانی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

(٨) زاراوە زانســتیەکان ، دانــان و لێــکۆڵینــەوەی لێژنــەی زاراوە زانستیەکانی کۆڕ ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

(٩) سەعید صدقی ، مختصر صرف و نحوی کوردی ، بەغدا ، ١٩٢٨ .

(١٠) صادق بەهائەدین ئامێدی ، رێزمانا کرمانجی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .
(١١) عەبدوڵلاّ شالّی ، د. عیزەدین مستەفا رەسوول ، د. ئەمین عەلی ، نووری عەلی ئەمین ، فەرەیدوون عەلی ئەمین ، عەلائەددین سەجادی ، کەمال مەحموود فەرەج ، ئەبووزەید مستەفا سەندی ، زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی یەکەمی ناوەندی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .
(١٢) د. قەناتی کوردۆ ، گراماتیکا زمانێ کوردی ، چاپی سێیەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٠ .
(١٣) لێژنەی زمانی کوردی ، بەراوردکاریی لە نێوان زارە کوردیی‌یەکاندا ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق ــ دەستەی کورد » ، ب ١٠ ، بەغدا ، ١٩٨٣ ، ل ٢٧٧ ــ ٣٣٧ .
(١٤) لیستەی چوارەمی زاراوەکانی کۆڕ ، دانان و لێدوانی ئەنجومەنی کۆڕ و لێژنەکانی ، پێشەکی و رێکخستنی د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، بەغدا ، ١٩٧٥ .
(١٥) محەمەد ئەمین هەورامانی ، زاری زمانی‌کوردی لە ترازووی بەراوردا ، بەغدا ، ١٩٨١ .
(١٦) مەسعوود محەمەد ، سوورێکی خامە بە دەوری زاناودا ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، ب ٢ ، ژ ١ ، بەغدا ، ١٩٧٤ ، ل ٩ ــ ١٤٧ .
(١٧) نووری عەلی ئەمین ، رێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ .
(١٨) د. وریا عومەر ئەمین ، لایەنێکی جیاوازی ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق ــ دەستەی کورد » ، ب ١٠ ، بەغدا ، ١٩٨٣ ، ل ٢٥٤ ــ ٢٧٦ .

به زمانی فارسی

(١٩) دکتر ابراهیم پور ، دستور زبان کردی ، تهران ؟ .
(٢٠) ذو النور ، دستور پارسی در صرف و نحو و املای فارسی ، تهران ، ١٣٤٣ .

(۲۱) سید کمال طالقانی ، دستور زبان فارسی ، چاپ ششم ، ۱۳۵۱ •
(۲۲) علی برناك ، دستور زبان فارسی ، ۱۳٤۷ •
(۲۳) محمد کیوان پور، نامهای پرندگان در لهجه‌های کردی، تهران ۱۳۲٦ •

به زمانی عەرەبی

(۲٤) الدکتور ابراهیم انیس ، من اسرار اللغة ، الطبعة الرابعة ، القاهرة ، ۱۹۷۲ •
(۲۵) الدکتور ابراهیم السامرائي ، فقه اللغة المقارن ، بیروت ، ۱۹٦۸ •
(۲٦) الدکتور ابراهیم السامرائي ، مباحث لغویة ، النجف ، ۱۹۷۱ •
(۲۷) توفیق وهبی ، قواعد اللغة الکردیة ، الجزء الاول ، الباب الثاني ، بیروت ، ۱۹۵٦ •
(۲۸) عبدالمهدي مطر ، دراسات في قواعد اللغة العربیة ، الجزء ۱ ــ ۲ ، النجف ، ۱۳۸۵ هـ •
(۲۹) الدکتور علی عبدالواحد وافی ، علم اللغة ، الطبعة السابعة ، القاهرة ، ۱۹۷۲ •
(۳۰) محمد سعید عبدالرحمن ، قواعد اللغة العربیة فی النحو و الصرف ، بغداد ، ۱۹۷۰ •

به زمانی ڕووسی

(۳۱) ئۆ• س• ئاخمانۆڤا ، فەرهەنگی زاراوەکانی زمان ، مۆسکۆ ، ۱۹٦٦ •
(۳۲) ك• ڕ• ئەیووبی و ئی• ئا• سمیرنۆڤا ، دیالێکتی کوردی موکری ، لێنینگراد ، ۱۹٦۸ •
(۳۳) ئی• م• ئۆرانسکی ، زمانە ئێرانییەکان ، مۆسکۆ ، ۱۹٦۳ •
(۳٤) چ• خ• باکاییف ، بەشە دیالێکتی کوردی تورکمەنستان ، مۆسکۆ ، ۱۹٦۲ •
(۳۵) چ• خ• باکاییف ، زمانی کوردەکانی ئازربایجان ، مۆسکۆ ، ۱۹٦۵ •

(٣٦) چ. خ. باکایێف ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ .
(٣٧) پ. ئا. بوداگۆف ، خاسیەتی جێناوی کەسیی جودا ، مۆسکۆ ، ١٩٥٨ .
(٣٨) ف. س. ڕاستۆرگویڤا ، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ ، ١٩٦٦ .
(٣٩) ئا. ئا. ڕیفۆرماتسکی ، سەرەتایێکی زمانناسی ، چاپی چوارەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٧ .
(٤٠) ل. ئی. زارێتسکی ، لەبارەی جێناوەوە ، گۆڤاری « زمانی ڕووسی لە قوتابخانە » ، مۆسکۆ ، ١٩٤٠ ، ژ ٦ .
(٤١) س. ن. سۆکۆلۆف ، زمانی ئاوێستا ، مۆسکۆ ، ١٩٦١ .
(٤٢) ف. ئا. فورۆلۆڤا ، زمانی بلووجی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٠ .
(٤٣) یو. ف. ڤاینکۆف ، م. ڤینیارسکی ، جێناوی کەسیی جودا لە زمانی ڕووسی و ئیسپانیدا ، مۆسکۆ ، ١٩٦٨ .
(٤٤) ف. ف. ڤینۆگرادۆف ، زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ (مۆرفۆلۆژی) ، مۆسکۆ ، ١٩٧٢ .
(٤٥) ق. کوردۆیێف ، دەستووری زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٥٧ .
(٤٦) ق. کوردۆیێف ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژوورو و خوارو) ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ .
(٤٧) ئی. ئۆ. کۆستێتسکایا ، ف. ئی. کارداشێڤسکی ، ڕێزمانی فەرەنسی، چاپی حەوتەم ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ .
(٤٨) ئا. ن. گڤۆزدێڤ ، زمانی ئەدەبیی ڕووسیی ئەمڕۆ ، بەرگی یەکەم ، چاپی سێیەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٧ .
(٤٩) ئی. ئا. گولاێنۆف ، مۆرفۆلۆژیی زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ ، چاپی دووەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٥ .
(٥٠) د. مەکسیمی خەمۆ ، زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق ،

کتێبی « ولاتان و میللەتانی ڕۆژهەلاتی نێزیك و ناوەڕاست » ، ب ۷ ، یەریڤان ، ۱۹۷۵ ، ل ۲۷۳ — ۳۸۲ •
(۵۱) ڤ• ن• یارخۆ ، ڤ• ئی• لۆبۆدی ، زمـانی لاتینی ، چاپی دووەم ، مۆسکۆ ، ۱۹۶۹ •

به زمـانی ئینگلیزی

(۵۲)
G. O. Curme, A Grammar of the English Language, London, N. — Y., 1931.

(۵۳)
Ernest N. Maccarus, A Kurdish Grammar, New - York, 1959.

(۵٤)
H. A. Gleasan, Linguistica and English Grammar, New - York, 1966.

(۵۵)
D. N. Mackenzie, Kurdish Dialect Studies, London, 1961.

(۵٦)
A. V. Williams Jackson, Avesta Grammar, Part 1, Stuttgart W. Kohlhammer, 1892.

ملخص المقال

الضمير المنفصل في اللغة الكردية

ـ القسم الاول ـ

للدكتور عبدالرحمن معروف

استعرض الكاتب في بداية بحثه بصورة مختصرة الكتب والبحوث المؤلفة في موضوع الضمير المنفصل في اللغة الكردية ، فتوصل في خاتمة استعراضه لها الى ان معظمها كتبت بصورة غير متعمقة ، وفيها العديد من النواقص والاخطاء ، ولم تتطرق الى كثير من جوانب الموضوع ، ولم تسلط عليها الاضواء الكافية ، مما لم يفسح لها المجال لان تتوصل الى النتائج المرجوة • ومع ذلك فان هناك دراسات معينة الفت على اساس المواد الجيدة ووفق الاسلوب العلمي ، ونخص بالذكر منها تآليف الدكتور قناتي كوردوييف والدكتور جمال نبز والدكتور چركس بكو •

وبعد ان يبحث كاتب المقال عن مختلف الضمائر المنفصلة في اللهجات الكردية المتعددة ، حدد بادىء ذي بدء طائفتين من الضمائر المنفصلة في اللهجة الكرمانجية الشمالية مستشهدا لها بالشواهد العديدة في الادب المعروف والفولكلور ، كما حدد الاشكال المستعملة في بعض اللهجات الفرعية في منطقة بهدينان وبين اكراد الاتحاد السوفياتي وقارنها بالاشكال الرئيسة ، ثم عرض بعض المعلومات المتوفرة حول اصول تلك الاشكال وكيفية استعمالها وطريقة ظهورها وخصائصها •

بعد ذلك انتقل الباحث الى الحديث عن الضمائر المنفصلة الموجودة في اللهجة الكرمانجية الجنوبية مبتدئا بها في اللغة الادبية الكردية ، ثم القى نظرة على اللهجات الفرعية المكريانية والسورانية مبينا خصائصها مقارنا اياها باللغة الادبية .

وبعد ان تحدث عن الضمائر المنفصلة في اللهجتين الرئيستين الكرمانجية الشمالية والجنوبية ، حدد اوجه تشابهها واختلافها ، واجرى في الختام بعض المقارنات بينها وبين الضمائر المنفصلة في اللغتين الآويستائية والفارسية .

واضافة الى المصادر العديدة التي استخدمها الباحث في كتابة بحثه والتي بلغ عددها (٥٦) مصدرا كرديا وعربيا وفارسيا وروسيا وانجليزيا، استفاد كذلك من (٢٧) مرجعا ادبيا كرديا لاقتباس الشواهد منها للبرهنة على صواب ما ذهب اليه .

(زانا دانایه ، دانا توانایه)

دەنگی کوردیو نیشانەی

« دەستوورێکە بۆ ئەو دەنگانە کە لە کوردیدا هەن‌و بۆ ئەو هێمایانە کە دەنگەکە پیشان ئەدەن، مێژووی ئەو پیتانە کە ئێستە دەنگی کوردیان پێ ئەنووسرێ ، ئەو ئاوازانە کە لـە دەنگی کوردیدا پەیدا ئەبن • پیروباوەڕی زانایـانی کورد لە نووسینی کوردیدا » •

علاءالدین سجادي

چەند ساڵێك لەمەوبەر ؛ واتە لە ساڵی «۱۹۷۰» کۆڕی زانیاری کورد لە بەغدا دروستبوو ، منیش ئەو سەردەمە یەکێك بووم لە ئەندامانی ئـەو کۆڕە • ــ لەبەر ئەوە ناڵێم کە منی تێدا بووم ــ بەڵکوو لەبەر دەرکەوتنی راستی‌و لە باوەڕی وێژدانی‌یەوە ئەڵێم : ئەو کۆڕە لەو ماوەیەدا گەڵی ئیشی کردو گەلێ چاپکراوی هەمەچەشنەی خستە بەردەمی خوێندەواران ، وەکوو کتێبخانەیەکی گەورەشی پێکەوە نا • بەتایبەتی یەکێ لەو شتانە کە ئەندامانی کۆڕ بە دڵسۆزی لەگەڵیا خەریك بوون دانانی ڕێ‌وشوێنێك بوو بۆ نووسینی کوردی ، لەڕاستی‌دا ئەوی شایانی خزمەتی ئەو سەردەمە بێ لەم لایەنەوە کردیان‌و هیچ دریغی‌یان نەکرد • گەلێ تەنگوچەڵەمە هەبوو لـە ڕێـگای نووسینی کوردیدا لایانبرد •

له هەندێ له جۆری ئەم نووسینانەدا من وەنەبێ ڕام لێ بووبێ ، وەیا پێشنیاری خۆمم دەرنەبڕیبێ ، بەڵام لەبەر ئەوە باوەڕەکەم بەرانبەر بە باوەڕی زۆرتر لە ئەندامانی کۆڕ بە تەنیا ، وەیا بە کەمی ئەمایەوە ئەو باوەڕە ئەسووتاو بە تەیێعەت کپ ئەبوو ! ئیتر من سوور بوومایە یا نەبوومایە لەسەر ئەو باوەڕە ، ئەو ڕایە نرخێکی نەئەما ! ئەوەندە هەیە دۆسیەکانی ئەنجومەن ئەو گەواهییە ئەدەن .

هەر لەو وەختەوە من کەوتمە سەر ئەوە کە لە ڕووی نووسینی کوردییەوە شتێك دابنێم و داشمنا ، بەڵام پێشهاتی تەگەرەی یەك بە شوێن یەکدا ئەو مەودایەی نەئەدام کە بتوانم بیخەمە بەردەستی خوێندەواران . ئەوا ئێستە تۆزێ ئەو ئەرکانە هاتنە کزی و توانیم ئەم باسە ــ کە لەو ڕووەوە ئەدوێ ــ پێشکەشی هەموو خوێندەوارێکی کوردو بێگانەی بکەم . لەگەڵ ئەمەشا لە ماوەی ئەم چەند ساڵەدا دوور نییە من هەندێ لەو شتانە کە نووسیومن لەسەر شێوە نووسینی کۆڕ بووە ، نەمتوانیوە لێی لابدەم ــ وەکوو وتم لە هەندێکیانا ــ چونکە بە جۆرێکی ڕەسمی پێبەند بووم بەو کۆڕەوە . ئێستەش کە من ئەم دەستوورە پێشکەش ئەکەم ئەوەش ئەزانم کە لەوانەیە کەمو کووڕی تێدا هەبێ ، بەڵام چ شتێك هەیە بێ کەمو کووڕی بێ ؟ ! . تەنیا خوایە کە ئیشەکانی تەواوەو لە ژوور ئەقڵی بەشەرەوەیە . ئێمەش بۆ هەموو شتێك هەر داوای یارمەتی لەو ئەکەین .

علاءالدين سجادي

۱۹۸۰/۳/۲۹

دەنگ‌و پیت لە کوردی‌دا

نووسینی کوردی زۆر لەمێژە تەنگ‌و چەڵەمەیەکی ناوەتەوە بۆ ئەوکەسانە کە بە کوردی ئەنووسن ، هەرچەندە نووسەر لەم ڕووەوە زۆر بووە بەڵام لەوانەیە بووترێ وەکوو بوخچەبەگەردانێی لێهاتووەو هەرکەسە بە جۆرە شێوەیەک‌و بە جۆرە نووسینێک ئەنووسێ • وا دیارە تا ئێستە دەستوورێکی ڕێک‌وپێک ــ لەگەڵ ئەو هەموو زۆرێشیا ــ هەر نەهاتۆتە ناوەوە • من لەم ڕووەوە لە ژمارەی یەکەمی ساڵی «١٩٤٥»ی گۆڤاری گەلاوێژدا لە لایەن نووسینی کوردی‌یەوە ووتارێکی دوورو درێژم نووسیبوو، هەرچەندە ئەو ووتارەش بە تەواوی کەلێنەکەی پڕنەکردۆتەوە بەڵام بۆ ئەوە ئەشێ کە بووترێ لەپێش «٣٩» ساڵدا ئەم دەرگایە خراوەتە سەرگازی پشت • ئەمەوێ لێرەدا بە هۆی ئەم وتارەوە ئەوی زانیاری‌و قەڵەم دەستی بگاتێ بیخەمە بەر چاو •

لێرەدا باسەکەمان ئەبێ بە دوو بابەتەوە ؛ یەکەم دەنگ ، دووەم پیت •

جارێ مەبەست بە پیت ئەو ترپەیەیە کە ناوی ئەبەن بە « حەرف » جا حەرف هەر حەرفێک بێت ــ • هەندێ کەس بەم ترپەیە کە بە «پیت» ناو ئەبرێ وتوویانە «تیپ» بەڵام وا نی‌یەو تیپ بۆ ئەمە دەست نادا چونکە تیپ مەعنای کۆمەڵو مەجمۆع ئەگەیەنێ وەکوو «تیپی زوڵفی تارومار»ی «نالی» کە باسی ئەکا • «پیت» بە مەعنا «جزء»ە ، وەکوو چۆن هەر لە کوردی‌دا بە مەعنا «بەرەکەت»یشە ، لە پەهلەوی کۆندا «پیت» بە مەعنا «خواردن ، ئازۆخە ، گۆشت» هاتووە •

ئێمە لەم ڕووەوە ئەبێ هەموو لایەك بخوێنینەوە ؛ دوور نییە بووترێ. ئەم ووشەی «پیت»ە لەبەر ئەوە کە ئێستە لەناو کورددا ئەوترێ «پیتو بەرەکەت» ئەمە لەپاش داهاتنی ئیسلام بێتو ئەمە بناغەکەی لەسەر زمانی عەرەبی ــ کە ئەو سەردەمە باوی ئەم جۆرە شتانە زۆر بووە ــ « بیت مبروك» بێ ، کوردیش نازانێ ئەمە بڵێت «بیت مبروك» بووە بە «پیتو بەرەکەت » ! •

دوور نییە ئەمە بووترێو دوور نییە ڕێشی تێبچێ بەڵام ئەم ووشەیە ئێستە بووە بە ووشەیەکی کوردیو مانی بەسەر شتێترەوە نەماوە • دیسان ئەو چەمکو مەفهوومە کە لە پیت وەرئەگیرێ ؛ واتە «پیتو بەرەکەت» ئەمە زەڕاتێکەو چوەتە ناو هەموو جزئێکی ئەو شتەوە ، مەعنای جزءو پاڕ لە ووشەکە وەرئەگیرێ •

شتێکیتر کە بەرانبەر بە زمان ئەبێ بە بناغەیەکی بەهێزبۆی ئەوەیە کە زمان لە جوولاندایە ، مەعانی زۆرە ، ووشە کەمە ، بە ناچار ئەبێ ووشەیەك بۆ چەند شتێك دابنرێ ، زەمان هێناویە لەسەر زمانی خوێندەوارو نەخوێندەوار ووشەی «پیت»ی داناوە بۆ ئەو شتە کە پێی ئەڵێن «حەرف» • ئەمە زۆر زۆر ڕێ ئەکەوێ لە زمانا وەکوو «سەردار ، ئازاد ، دانا» ئەمانە لە مەعانی ئەسڵی لادراوندو بوون بە ناو بۆ شتیتر ، «پیت»یش چەشنی سەمەرەی هەیە • جگە لەمە «پیت» هەر لە زمانی کوردیدا بە مانا «تۆزێك» هاتووە • ئەم «پیت»ە کە حەرفە هەر لە کوردیدا «نووکە»شی پێ ئەڵێن •

ئەمەو دیسان هەر لە زمانی کوردی خۆیدا هەیە کە «پیت» بۆ حەرفەو هیچ کەمو زیادێکیتری پێوە نەڕاوە ؛ وەکوو لەناو کوردە نەخوێندەوارەکانی کۆندا بیانویستایە تانووت لە خوێندەوارێك بدەن

ئەیانووت «دوو پیتو کەرتێکی نەخوێندوە» ، هیچ گومانی تێدا نییە کە ئەم «پیت»ە مەبەستی حەرفەو هیچیتر •

ئەوەش کە بووترێ لە ئینگلیزیدا «تایپ» بە مەعنا حەرفەو «تیپ»یش وەکوو ئەو وایە • جا ئێمە تاشت لە زمانی خۆماندا هەبێ بۆچ پەنا بەرینە بەر شوێنێکیترو شتێکیتر ، لەگەڵ ئەوەشا بەڵگە هەیە لە زمانەکەماندا کە «تیپ» بۆ حەرف نییەو بەڵکوو بۆ مەجموعە !•

دیسان لە ئینگلیزیدا بە جۆرێکی ڕاستی «تایپ» بە مەعنا حەرف نییە بەڵکوو بە مەعنا ڕیزو بە شوێن یەکدا هاتنێکی جوانە ، لە کاتێکیشا کە بە چاپە دەستییەکە ئەڵێن «تایپ» مەبەست حەرف نییە بەڵکوو مەبەست ڕیزو نەستەقە ، لەبەر ئەوە کە ئەو پێتانە بە جۆرێکی ڕێکوپێکو ڕاست بە شوێن یەکدا دێن بە ئەسڵی دەزگاکەیان ووتووە «تایپ» ئیتر «رایتەر»ی لەگەڵدا بێ یا نەبێ •

دەنگ

دەنگ ئەو ئاوازەیەیە کە لەناو دەمدا لە خوار زمانە بچکۆلەوە تا سەری لێو دروست ئەبێو سەرەتا هیچ ترپەیەکی تێدا نییە • دەنگ وەکوو ئەمەیە دیسان ئەڵێن ئەو پشووو هەناسەیەیە کە لە «سی»وە سەر هەڵئەداو بە بۆڕیەی «سی»کەدا سەر ئەکەوێ ، لەبەر ئەوە کە تێکڵاو بە « با » نابێ ئاوازەیەکی لێوە پەیدا نابێ کە بەر گوێ بکەوێ • کە بۆڕیەی «سی» تەواو بوو ئەگاتە ناو گەروو خوار زمانە بچکۆلە ، لەوێ تووشی دەزگای « با » ئەبێو ئیتر ئەکەوێتە بەر بیستنی گوێ •

ئەم دەنگە کە بەم جۆرە باسکرا لە هەموو گیانلەبەرێکا هەیە ، لە ئادەمیزاددا لەبەر ئەوە ڕێختەکە لەناو دەمدا هەیە وەکوو گەروو ، زمانە

بچکۆله ، ئاسمانەی دەم ، لێو وە بەتاییەتی زمان تڕپە پەیدا ئەبێو دەنگەکە کەرتکەرت ئەکا • ئەم تڕپانە ئەو شتەن کە ناو ئەبرێن بە «پیت» پیتەکان ئەوزارێك بوون بۆ گوزارشت دانەوە لەو دەنگانە • کەوا بوو پلەی یەکەم دەنگەکە بوو ، پلەی دووەم پیتەکە ، چونکە تا دەنگەکە نەبێتو نەبووبێت پیتەکە دانەهاتووەو دانەنراوە بۆ گوزارشتدانەوە لەو دەنگە •

ئادەمیزاد ، واتە هەموو ڕەسەنی ئادەمیزاد لە بناغەی دەنگەکەدا هەموو هاوبەشنو هەموو وەکوو یەك وانە ، جیاییەك کە لە بەینیانا پەیدا ئەبێ ــ واتە جیایی زمان ــ ئەو جیاییە لە بارەی پیتەکانەوەیە ، وەیا بڵێین لە بارەی ئیشارەتەکانەوەیە • هەر دەستە ئادەمیزادیك وەیا هەر ڕەگەزیك جۆرە پیتێکی داهێناوەو کردوویە بە باو بۆ خۆی بۆ ئەوە تەعبیر لەو دەنگەی خۆی بداتەوە • کوردیش وەکوو یەکێ لەو دەستە ئادەمیزادانە خاوەنی ئەو دەنگەیە بە بێ جیاوازی لەوان • ئەمێنێتەوە سەر ئەوە کە ئاڵەتێکی هەبێ بەهۆی ئەو ئاڵەتەوە گوزارشت لەو دەنگانەی بداتەوە کە گوزارشت ــ تەعبیر لە تڕپە تڕپەی دەنگەکان گوزارشتە لەو ئارەزووانەی کە لە دڵیایەو لە ئەنجاما بە ووشە دەرئەبڕێن •

ئەم دەنگانەی کە لە ناو دەمیا هەن بە جۆرێکی تێکڕایی بڕێتین لە سێ جۆرە دەنگی سەرەکی ؛ لەوانەی کە لە گەروودان ، لەوانەی کە لە لێودان ، لەوانەی کە لە ناو دەمدان • هەر یەك لەم سێ جۆرەش لە جێگاکانی خۆیانا چەند سووچێك لەو جێگایانەیان کردوە بە ماڵ بۆ خۆیان • بە وێنە ئەو دەنگەی کە لە گەروودایەو لە خوار زمانە بچکۆلەوەیە لەو ناوچەیەدا حەوت جێگای بۆ خۆی تەرخان کردوە ، هەر یەك لەو حەوت جێگایە وەکوو ماڵی شانەی هەنگ هەر یەکە بوو بە جێگای شتێك کە پێی ئەڵێن «پیت» • لەپاش باسی ئەم ڕەنگە بە درێژی باسی دروستبوونی پیتەکەش ئەکەین •

ئەو حەوت جێگایەش ئەو حەوت شوێنەن کە تەعبیریان بە پیتی « ء ،

ح ، خ ، ع ، غ ، ق ، هـ» لێئەدەینەوە • جا هەندێ لەم پیتانە وەیا لەم ئیشارەتانە لە کوردیدا هەن یان نین ئەمە شتێکی‌ترە •

ئەو دەنگانەش کە لە بەینی دوو لێودان ئەوانەش لە ناوچەی بەینی دوو لێوەوە حەوت جێگای تریان بۆ خۆیان تەرخان کردوە ، ئەو حەوت جێگایەش ئەو حەوت شوێنەن کە گوزارشتیان بە پیتەکانی « ب ، پ ، ف ، ڤ ، م ، و ، ۆ » لێئەدەینەوە •

ئەو دەنگانەش کە لەناو دەمدان ؛ واتە لەملای زمانە بچکۆلەوە تا دیوی ناوەوەی ددان • ئەوانەش لەو ناوچەیەدا حەڤدە جێگایان بۆ خۆیان پێکهێناوە ، ئەو حەڤدە جێگایەش ئەو حەڤدە شوێنەن کە گوزارشتیان بە پیتەکانی «ت ، ج ، چ ، د ، ر ، ڕ ، ز ، ژ ، س ، ش ، ك ، گ ، ل ، ڵ ، ن ، ی ، ێ » لێئەدەینەوە •

ئەو دەنگەش کە پێی ئەڵێن «ئەلف» ئەویش هەر لەناو دەمدایە بەڵام وەنەبێ نەبرەیەکی تێدا هەبێ تا شوێنێکی تایبەتی بۆ خۆی داگیرکردبێ بەڵکوو ئەکشێ بە سەر هەموویانا ؛ واتە بەسەر ئەوانەی ناو گەروو ناودەمو بەینی لێودا ، هەر لە خوار زمانە بچکۆلەوە ئەکشێ تا سەری لێو بە بێ وەستان• «و ، ی»ش نەبرەیان تێدا نییەو ئەوانیش هەر ئاوازن بەڵام جیایی ئاوازی «ئەلف» لەگەڵ ئەواندا ئەوەیە کە ئاوازی ئەلف بەسەر سێ جۆرە دەنگە سەرەکیەکەدا ئەڕواو پاڵ نادا بە شوێنێکی تایبەتیەوە ، وەیا شوێنێکی تایبەتی نییە ، «و ، ی» دەنگی ئاوازەکەیان لە شوێنی تایبەتیدایە؛ « و » لە لێودایەو «ی» لە ژێر زماندا بە تۆزێ ڕەپکردنی زمانەکە •

ئەمە تێکڕا بوون بە «٣١» دەنگو لە هەموو شێوەکانی کوردیدا ئەم دەنگانە هەن • ماوەتەوە سەر هەندێ دەنگیتر کە ئەمانە لە هەندێ شێوەدا هەنو لە هەندێکا نین ؛ ئەمانەش وەکوو ئەو دەنگە کە هەندێ جار بە «ت ، د»

گوزارشتیان لێ ئەدرێتەوە وەکوو ئەڵێ «ئاوت» کە «ت» کە بە تەواوی بۆی ناپۆڕێ دەربپڕرێ ، وە «خودا ، بەغـدا» کە « د »ەکە قووت ئـەدرێو دەنگەکە ئەمێنیتەوە ، ئەمە لە شێوەی ئەردەڵانو سولەیمانیدا هەیە .

دەنگێکیتر هەیە کە گوزارشتی بە «ص» لێئەدرێتەوە ، ئەم دەنـگە هەرچەندە ئەڵێن لە کوردیدا نییە بەڵام ئێمە ئەبێ لەسەر ئەو باوەڕە بـین کە ئاوازەکەی هەیە لە دوو شوێنا وەکوو «صەد ، صەگ» ، گومانی تێـدا نییە ئەمانە ئەو دەنگە نین کە بە «س» تەعبیریان لێئەدرێتەوە . کە وا بوو دەنگێ کە گوزارشتی بە پیتی «ص» لێبدرێتەوە لە کوردیدا هەبوو . ئەمجا بزانین ئەم دەنگانە بە تێکڕا شوێنی یەکە یەکەیان کامـانەنو کەوتوونـەتە کوێوە ؟ .

ئەوانەی گەروو :

« ء » ئاوازەیەکە سەرەتاکەی لە دوایی هاتنی بۆڕیەی « س » تۆزێ لە خوار زمانە بچکۆلەوە دروست ئەبێو لە سەرەتای دەنگی «ئەلف»ەوەیە. « ح » لەو پەڕی ناودەمەوە ، لەسەر زمانە بچکۆلەوە ، بە پانبوونەوەی ئەو زمانە دەنگەکە دروست ئەبێ . «خ» لەناو گەروودا زمانە بچکۆلە سەری خۆی بەرز ئەکاتەوە بە لای ملاشووەوە. «ع» شوێنی ئەم دەنـگە لە خوار شوێنی دەنگی «ح»ەوەیە ، سەری بۆڕیەی «س» ئاوسانێکی بە سەرا دێت. « غ » شوێنەکەی نزیکە بە شوێنی «خ» وە ، ئەوەندە هەیە زمانە بچکۆلە لە کاتی ئەم دەنگەدا وەکوو گوێلی لێدێت ناوەکەی قوڵ ئەبێتەوە . « ق » لەوپەڕی ملاشووەوە سەری بۆڕیەی «س» تەکانێك ئەداو بەرەڵا ئەبێ لـە زمانە بچکۆلە ، لە بەرەڵابوونەکەدا تەقەیەك پەیدا ئەبێ ، ئەو تەقەیە ئـەبێ بە ئاوازی ئەو دەنگە کە بە «ق» گوزارشتی لێئەدرێتەوە . « هـ » شوێنی ئەم دەنگە لە کشانەوەی سەری بۆڕیەی «س» دروست ئەبێ .

شوێنی ئەو دەنگانە کە لە لێودان :

ناوەڕاستی هەردوو لێو گە تۆزێ یەك بگرنەوە ترپەیەکی نەرم دروست ئەکا ئەو ترپەیە گوزارشتی بە «ب» لێ‌ئەدرێتەوە • لە کاتێکا ئەو گەیشتنە یەکەی دوو لێوە بە تۆندی بێت ترپەکە قایمتر ئەبێ ئەوە گوزارشت بە «پ» لێ‌ئەدرێتەوە •• ناوەراستی پانایی لێوی خوارەوە بگا بە سەری ددانەکانی سەرەوە ئەو ئاوازەیە کە لەو پێك‌گەیشتنەدا پەیدا ئەبێ گوزارشتەکەی بە «ف» لێ ئەدرێتەوە •

بە نزیکی دیوی دەرەوەی لێوی خواروو ، بە درێژایی دوو بەشی ئەو لێوە کە بگا بە سەری ددانەکانی سەرەوە ، واتە بە شوێنی دەنگی «ف»، ئەو دەنگە کە لەم کردەوەیەوە پەیدا ئەبێ گوزارشتی بە «ڤ» لێ‌ئەدرێتەوە•• لە نزیکەی دیوی دەرەوەی هەر دوو لێو کە ئەکەونەوە سەر یەك ، واتە بە تۆزێ لەم لای دەنگی «ب»وە ترپەیەك پەیدا ئەبێ لەگەڵ ئاوازێکی بە ئاستەم لە قوولایی لووتدا ، لەو دەنگەو ترپەیە ئاوازێك دروست ئەبێ گوزارشتەکەی بە «م» لێ‌ئەدرێتەوە •• هەر دوو لێو قوت بکرێتەوە ، بەینی لێوەکان بە بۆشی بمێننەوە بەبێ ئەوە ترپەیەك ڕوو بدا ، لەم کردەوەیە ئاوازێك دروست ئەبێ ئەمە بە «و» گوزارشت ئەدرێتەوە •• دوو لێوەکە زۆر ئەگوشرێ ، بەڵام قوتیەکەی زیاتر بێ ، لە ناوەوە تا سەروی لێو تۆزێ پووکی ددانەکانی سەرەوە ئەگوشێ ، بۆشایی بەینی دوو لێوە بڵاوتر ئەبێتەوە ، لەم ئیشەدا دەنگێك دروست ئەبێ ئەم دەنگە بە « ۆ » گوزارشت لێ ئەدرێتەوە •

ئەمجا شوێنی ئەو دەنگانە کە لە ناو دەمدان :

ئەو پارچە گۆشتە کە لە ناو دەمدایەو ئێمە پێی ئەڵێین « زمان » بیکە بە چوار کەرتەوە ، کەرتی سێیەمی بەلای سەری زمانەوە نەوەك بە لای ملاشوورەوە بە ئەندازەی سێ بەشی پانایەکەی بنووسێ بە ئاسمانەی دەمەوە بەڵام بەلای ئەو بەرزاییانەوە کە بوون بە بناغەی دیوی ناوەوەی ڕیشەی

ددانەکانی سەرەوە ، لەم کردەوەیەدا ترپەیەکی تۆزێ قایم دروست ئـەبێ ، ئەم ترپەیە دەنگێك ئەدا ، ئەو دەنگە گوزارشتی بە «ت» لێ ئەدرێتەوە •

ئەو زمانە کە ووتمان کرا بە چوار بەشەوە ، سەرەتای بەشی سێیەمی کە تۆزێ پان بووەوە ، لەولای دەنگی «ت»وە نەختێ بە ئاستەم نووسـا بە ئاسمانەی دەمەوە دەنگێك پەیدا ئەبێ ، ئەو دەنـگە بە «ج» تەعبـیری لێ ئەدرێتەوە •

هەر ئەم شوێنە کە جێگای دەنگی «ج»ە ، کە بە قایم کەوتنە سەریەك ترپەیەکی قایم پەیدا ئەبێ ، لەم ترپەیە ئاوازی «چ» دروست ئەبێ •

ئەو شوێنە کە شوێنی دەنگی «ت»یە ، چ لە زمانەکەدا چ لە ئاسمانەی دەمەکەدا تۆزێ وەرە بەملاترەوە ، لە پێك گەیشتنی ئەو زمانو ئاسمانـەی دەمەدا دەنگێك دروست ئەبێ ، ئەو دەنگە دەنگی «د»ە • هەر لەبەر ئـەم نزیکیەیە گەلێ جـار دوو دەنگەی «ت» و «د» شوێنی یـەك ئەگرنەوەو هەر یەکە لەباتی ئەویکەیان بە کار ئەهێنرێن •

زمان تۆزێ کووڕبکرێتەوە ، لە نزیکی سەرەکەیەوە ، بـە ئەندازەی دوو بەشی لە سێ بەشی لەو شوێنەی بنووسێ بـە تۆزێ بە لای ڕاسـتی ئاسمانەی دەمەوە ڕوو بە ڕیشەی ددانەکانی سەرەوە ، ترپەیەکی تۆزێ لاواز پەیدا ئەبێ ، ئەو ترپەیە دەنگێك ئەدا بە دەستەوە کە بە دەنگی گوزارشت بە « ر » ناو ئەبرێ • ئێمە ئەتوانین پێی بڵێین دەنگی « ر »ی لاواز •

لە نزیکی سەری زمانەوە ، واتە بەشی چوارەمی زمانەکە تۆزێ خۆی ڕەپ ئەکاو ئەنووسێ بە دیوی دەرەوەی ڕیشەی زمانەکانی سەرەوە لە گەڵ دیوی ناوەوەی ئاسـمانەی دەمەوە ، لـەو پێك گەیشتنەدا ترپەیەکی بـە لەرینەوەی زمانەکە پەیدا ئەبێ ، ئەم ترپەو لەرەیە ئاوازێك دروست ئەکا ، ئەم ئاوازە ئەو دەنگەیە کە گوازرشت بە « ڕ » لێ ئەدرێتەوە • ئێمە ئەتوانین

پێی بڵێین « ڕ »ی قەڵەو •

بەشی چوارەمی زمانەکە لە ناوەڕاستا بیکەی بە دوو کەرتەوە ، کەرتی لای ڕاستی بنووسێ بە بەشی لای ڕاستی ئاسمانەی دەمەوە ، دەنگێك دروست ئەبێ ئەم دەنگە گوزارشتی بە « ز » لێئەدرێتەوە •

زمان کوور ببێتەوە ، ئەملاو ئەولاکەی بەلای نزیکی سەری زمانەوە بنووسێ بە ئەملاو ئەولای ئاسمانەی دەمەوە ، نەك ئاسمانەی تەواو بەڵکوو بەلای ڕیشەی دانەکانی سەرەوە ، لێرەدا دەنگێك دروست ئەبێ ، ئەو دەنگە دەنگێکە کە بە « ژ » تەعبیری لێ ئەدرێتەوە •

ئەو شوێنە کە شوێنی دەنگی « ر »یە ، زمانەکە نەرمتر بکرێتەوە بۆ تڕپەکە ، ڕەپیەکەی کەمتر بکرێتەوە ، لێرەدا زیاتر ئەنووسێ بـە ئاسمانەی دەمەوە ، لەم زیادە نووساندنەدا دەنگێکیتر دروست ئەبێ ، ئەم دەنگە بـە دەنگی « س » تەعبیری لێئەدرێتەوە • لەبـەر ئەم نزیـکی شوێنەیە گەلێ جار لـە زمانی کوردیدا دوو دەنگەی « ز » و « س » لـە شوێنی یـەك دائەنیشن •

ئەو شوێنە کە دەنگی «ژ»ی لێوە دەرئەچێ زمانەکە پاتتر بکرێتەوە ، ڕەپیەکەی کەمتر ببێتەوە ، کوورِی زمانەکە تۆزێکی کەم کەمتر بکرێتەوە ، دەنگێك دروست ئەبێ ئەم دەنگە ئەو ئاوازەیە کە گوزارشتی بە « ش » لێئەدرێتەوە • لەبەر زۆر نزیکی شوێنی دوو دەنـگەی « ژ » و « ش »ە گەلێ جار لە زمانی کوردیدا دەنگەکانیان بە یەك ئەگۆڕرێنەوە •

لەناو دەمدا بچۆ بۆ نزیکی گەروو ، ئەملاو ئـەولای زمانـە گەورە بنووسێنە بەو گۆشتانەوە کە کەوتوونەتە سەر بۆڕیەی «س» ؛ بنووسێنە بەلای ملاشوەوە ، زمانە بچکۆلەش تەکانێك بداتە خۆی ، ترپەیەك دروست ئەبێ ، لەم ترپەیە ئاوازێك پەیدا ئەبێ ، ئەم ئاوازە گوزارشـتی بە « ك »

لێ ئەدرێتەوە .

لە خواروویی زمانەوە ، بە دەم گەروو ملاشووەوە ، ئەو خواروویی زمانە نووچاندنەوەیەك بەسەر خۆیا بێنێت لەگەڵ پانبوونەوەیدا ، زمانە بچکۆلەش تەکانێك ئەدا بەلای ملاشووەوە . لەم کردەوەیەدا دەنگێك دروست ئەبێ ، ئەو دەنگە بە « گ » تەعبیری لێ ئەدرێتەوە .

بەشی چوارەمی زمان پان ئەبێتەوە ، دەورو بەری ئەو زمانە بە تەواوی ئەنووسێ بە ئاسمانەی دەمەوە لە ژوور ڕیشەی ددانەکانەوە . لێرەدا تڕپەیەك پەیدا ئەبێ ، لە تڕپەکە دەنگێك دروست ئەبێ ، ئەو دەنگە تەعبیر لە « ل » ئەداتەوە .

هەرسێ ڕۆخی زمان بە خۆیو بە پانایەکەی ناوێەوە تەکان ئەداو بە تیژی خۆی ئەنووسێنێ بە ئاسمانەی دەمی بەلای سەروی بنکی ڕیشەی دانەکانی سەرەوە ، دەمیش بە تەواوی بەلاو ئەبێتەوە . لەم کردەوەیەدا تڕپەیەکی قورس پەیدا ئەبێ ، لە تڕپەکە دەنگێکی قەڵەو دێتە ناوەوە ، ئەو دەنگە ئەو ئاوازەیەیە کە بە « ڵ » گوزارشتی لێ ئەدرێتەوە ، وە یا بڵێین « ل »ی قەڵەو .

زمان نەختێ باریك ئەبێتەوە دەست ئەکا بە جوولە ، سەری خۆی ئەنووسێنێ بەو بەرزاییەوە کە لە ئاسمانەی دەمدایەو دێت بە لای بنکی ددانەکانی سەرەوەدا . کە ئەمەی کرد دەنگێك پەیدا ئەبێ ، ئەو دەنگە ئەو ئاوازەیەیە کە پێی ئەڵێین «ن» .

زمان تۆزێ خۆی ڕەپ ئەکاو ژێرەکەی خۆی کەمەکێ ئەچەمێنێتەوە بەلای خواروودا بۆ لای ئەو بۆشاییە کە کەوتۆتە ژێری ئەوو تەنیشتی ددانەکانی خواروەوە ، لێرەدا ئاوازێکی بێ تڕپە پەیدا ئەبێ ؛ ئاوازێکی وا کە هیچ قۆرتێك نایەتە سەر ڕێگای و دەنگێکی باریکە . جا ئەم شوێنە کە ئەم

ئاوازەیە دروست ئەکا ئەو شوێنەیە کە بە « ی » تەعبیری لێ ئەدرێتەوە •

هەمان شوێن بلاوتر ئەبێتەوە ، دەنگەکەی تێر ئەبێ ، چەناگە تۆزێ دێت بە لای خوارەوە • لەم کردەوانە دەنگێك دروست ئەبێ ، ئەو شوێنە کە ئەم دەنگە دروست ئەکا ئەو شوێنەیە کە بـە « ێ » گوزارشـتی لێ ئەدرێتەوە وەیا بڵێین « ی »ی کراوە •

★ ★ ★

وەکوو ووترا ئەم دەنگ‌و ئاوازەیە لە هەموو ئادەمیزادێکا هەیە ، ئەمانە پێویستیان بە شتێك هەیە کە دەریان بڕێت‌و بۆیان ببێ بە ناو • لە سەرەتای ئەو ڕۆژەوە کە ئادەمیزاد کەوتۆتە خۆی بۆ دروستکردن‌و تەعبیردانەوە لەو شتەی کە لە دڵیایە تا ئەم ڕۆژەی کە ئێمەی تیایین ئەم کردو کۆشە هەر لـە جوولەدا بووە • ئەتوانـین بڵێین لە چوار هـەزار سـاڵێك پێش میلادەوە ئادەمیزاد دەستی داوە بەم گوزارشتدانەوەیەوە ؛ سەرەتا لە دەشتی «نیل»دا بە جۆرێکی هێرۆگلیفی بووە پاشا فینیقیەکان ڕێکیان خست‌و بە نـاوی «پیت»ەوە دایانڕشت • لە سەدەی شانزەهەمی پێش میلاددا یۆنانیەکان وەریان‌گرت، لەدوای ئەمە بە ماوەیەکی کەم ئاشووریەکانیش وەریان‌گرت و لە سەردەمی ئەمانەدا بە پیتی « ئارامی » ناوبانگی سەند ، ئەم پیتی ئارامیە بوو بە سەرچاوەی نووسینی زمانەکانی ڕۆژەڵات ، خەتی یۆنانی کۆنیش بوو بە سەرچاوەی نووسینی زمانەکانی ئەوروپا •

هەندێك لە زانایان لە سەر ئەوەن کە خەتی عەرەبی لە پێش ئیسلامدا بە زەمانێکی کەم لە دوو نەتەوەوە وەرگیراوە ؛ یەکەم لە نەتەوەی « نبتی » لە حوران ، دووەم لە سوریانیەوە لە ڕێگای حیرەو نزیکی کووفەوە • خەتی نبتی بوو بە بناغەی خەتی « نەسخ »و ئەوی سوریانیش بوو بە بنـاغەی خەتی کووفی •

خەتی عەرەبی سەرەتا بێ خاڵو بێ جوولان « حەرەکە » بووە ، ئەڵێن ئەبولئەسوەدی دوئەلی ــ کە ناوی زالمی کوڕی عەمر بوو ــ لە ســەدەی یەکەمی هجریدا نوختەی بــۆ « قرآن » داناو پاشــان نەســری کوڕی عاسمــیش یاریەیدا .

هەندێکی تر لە زانایان لە سەر ئەوەن کە ئەم خەتی عەرەبییە لە «نبتی» وەرگیراوە ، حەرب کوڕی ئومەییەی قورەشی لە «حیرە»و «ئەنبــار»ەوە بردی بۆ حجاز ، لەوێ هــەر لەو ناوچەیەدا پێی ئــەنووسرا ،پاشان کــە ئیسلامەتی هاتە پێشەوە بە هۆی « قرآن »ەوە بە تەواوی بە هەموو لایەکدا بڵاوبووەوە بە خەتی عەرەبی ناوی دەرکرد .

هەندێکی تر لە سەر ئەو باوەڕەن کە لە هەزارەی چــوارەمی پێــش میلاددا سومەریەکان ڕوویانکردە بەینی فوراتو دیجلە کە ئەو سەردەمە بە «شینار» بەناوبانگ بوو ، بوون بە دانیشتووی ئەوێ . ئەمانە بازرگانیــان لەگەڵ وولاتانی میسرو هینــددا ئەکرد ، پێویســتیی بازرگانیو هــاتو چۆکەیان وشیاری کردنەوە ، تا لە سەدەی «۳۵»ی پێش میلاددا توانیــان بناغەیەک بۆ خەت داهێنان دابڕێژن ، ئەویش بەم جۆرە :

پارچە قوڕی پانکراوەیان ئەهێنا ، ئیسقان وەیا بەردی سەرتیژیــان ئەهێنا ، بیانویستایە باڵندە یا گوڵەگەنم وەیا شتێکی تر بنووسن بەردەکەیان یەک لە تەنیشت یەکەوە ئەچەقاند بە قوڕەکەدا بــە جۆرێــک کە وێنــەی پێویستەکەی خۆیان تیا دەربکەوتایە . ئیتر وەکوو ئیستە ووشە نەبــوو . لەپاشا کەمکەم وێنەی ئەو وێنانە گۆڕانو سادەکرانەوە تا بوون بە پیت .

ئەمە لەو وولاتانەدا ئەوان وا ، لە وولاتی ئەملایش لە سەدەی حەوتەمی پێش میلاد کە هەخامەنشییەکانی هاتنە ناوەوە زمانەکەیان پارسیو خەتەکەیان « مێخی »بوو . پاش ئەوان ئەشکانییەکانو پاش ئەوانیش ساسانییەکان . هەر چەندە ئەم ئەشکانیو ساسانییانە خەتی هەردوولایان هەر مێخی بوو

بەڵام جیاییەکی کەم لـە بەینیانا هەر هەبوو ، بـە تایبەتی ئەشکانیەکان زمانەکەیان پەهلەوی‌و خەتەکەیان لـە ئارامیەکانەوە وەرگرتبوو • لـە سەردەمی ساسانیەکانا سێ شێوە خەت هەبووە یەکێکیان هەر بۆ نووسینی کێل‌و شوێنەوارو سەردەروازەکان‌و دیواری کۆشەکان ــ کە لەسەر بەردو کاشی نەخش ئەکران ــ بۆ ئەمانە بوو ، یەکێکیان بۆ ناوو فەرمان نووسین بوو ، شێوەیەکیشیان بۆ نووسینەوەی ئاوێستا بوو • کە سەرکەوتنی عەرەب هاتە پێشەوە ئەوانەی هەموو لاداو ئەم خەتە کە پێی ئەڵێن خەتی عەرەبی نیشتە شوێنیان •

خەتی مێخی لە عیلامی‌و ئاشووریەکان‌و ئەوانیش لە سۆمەریەکانیان وەرگرتبوو • ئەو خەتە مێخییە کە لە ناوبانی ئێران‌و ئەو کیشوەرانەدا باوی هەبوو بڕێتی بوو لە « ٤٢ » دانە ، هەر دانەیەکی « پیت »ێك بوو ، لـەم «٤٢» پیتە ووشەکانیان ڕێك خستبوو •

وا دەرئەکەوێ نووسـینی « ماد »ەکان بـەو خەتە بووە کە پێیـان ووتووە « پارسی باستان »و هەخامەنشیەکان لەوانیان وەرگرتبوو ، کـە ئەمە بەشێك بووە لە خەتە مێخییەکە •

ئەمجا بە چاو ئەورووپاوە بەرە بەرە نووسینەکانی لاتینی بە پیتەکانی خۆیان لە ناویانا بلاّو بوونەتەوەو هەر نەتەوەیەکیان لـەگەڵ ڕۆزگارا جۆرە شتێك‌و وێنەیەکی کردوە بە باو بۆ خۆی •

★ ★ ★

مەبەست لەم درێژە پێدانە لە بارەی پیتەوە ، وە بە تایبەتی ئەم پیتانە کە پیان ئەڵێن پیتی عەرەبی چی بوو ؟ •

یەکەم مەبەست ئەوەیە کە بزانرێ « پیت » ــ هەر جۆرە پیتێك بێت ــ ئیشارەیە بۆ ئەو دەنگە کە لە دەمەوە دێتە دەرەوە ، دووەم ئێمە قسە لـە

نووسینی کوردی‌یەوە ئەگەین‌و کوردی‌ش ئێستە بەو پیتانە ئەنووسرێ ئەبێ جۆری پیتەکان‌و جۆری نووسینەکە تێبگەین ، کە لەمەوە ئەوەمان بۆ ڕوون ئەبێتەوە کەم‌و کووڕی لەمەدا چی هەیە بەرانبەر بە ئاوازی کوردی ؟ • چۆن پڕکراوەتەوەو چۆن پڕئەکرێتەوە ؟ •

جارێ وەکوو ئەزانین ئەم پیتانە کە ناوئەبرێن بە پیتی عەرەبی ، وەکوو زمانی کوردی بەم پیتانە ئەنووسرێ زمانی فارسی زیاتر بەمانە نووسراوە ؛ کە «قرآن»و عەرەب زاڵ بوون بەسەر ئیمپراتۆری ساسانی‌دا ئەو جۆرە پیتانە کە پێشووتر لەناو ئیمپراتۆری‌دا پێیان ئەنووسرا پێچرانەوەو ئەم پیتە عەرەبی‌یانە نیشتنە شوێنیان •

فارسەکان پێش چوونی عەرەب بۆ وولاتەکەیان بە خەتی میخی‌و پەهلەوی ئەیانتووسی ، کە عەرەب زاڵبوو بە سەریانا جگە لە خەتەکەیان هەر بە زمانی خۆیان نەما ، تا لە سەدەی سێهەمی هجری‌دا سەرلەنوێ دەستیان دایەوە بە بووژاندنەوەی ئەدەبی زمانەکەیان بە زمانی خۆیان بەڵام خەتەکە هەر ئەم خەتی عەرەبی‌یە بوو ، ئەوەندە هەبوو هەندێ دەنگ لە شێوەی ئەو وەختەو کۆنیانا هەبوو ئەو دەنگە بەرانبەر بە پیتی عەرەبی هیچ پیتێکی نەبوو ، بە تایبەتی وەکوو دەنگی «پ ، چ ، ژ ، گ»وە پیتی کۆنی پەهلەوی‌یش نەماوە ، زاناکانیان هێنایان لە پاش سەدەی سێهەمی هجری ئەم ئیشارەتانەیان خستە ناو پیتەکانی عەرەبی‌یەوەو لەو مێژووەوە ئەم پیتانەش داهاتن ، کە چاپ داهات پیتەکان کەوتنە ناو پیتی چاپیشەوە •

ئەو دەنگە کە بە « ڤ » تەعبیری لێئەدرێتەوە ئەم دەنگە هەر لەسەردەمێکی زۆر کۆنەوە لە ناو کورددا هەبووەو هێشتوویەتەوە بەڵام لە پیتە عەرەبی‌یەکانا وێنەیەکی نەبووە ، ئەم دەنگە وەکوو گەلێ دەنگی‌تری کۆنی پەهلەوی بە چاو فارسەکانەوە وون بووە بەڵام کورد ئاگاداری کردوە • ئەوی من ئاگادار بم بە سەریا لە سەدەی « ١٤ »ی میلادی‌یەوە

ئەم وێنەیە کە « ڤ »یە لە نووسینا بۆی دانراوەو هەیووە ، کە پێتی چاپ پەیدا بووە کوردەکە توانیویە بیخاتە ناو پێتی چاپیشەوە •

دوو دەنگی تر هەیە لە کوردیدا ؛ یەکێکیان ئەوەیە زمان هەموو زمان خۆی ڕەپ ئەکا لە بنەوە پاڵێك بە زمانە بچکۆلەوە ئەنێ بۆ لای ملاشوو ، بۆ لای بۆڕیەی کونە لوولەوە کە لە ناوەوە دێتەوە بۆ لای سەری بۆڕیەی « س » ، لەم کردەوەیەدا دەنگێك لە ناو لوولەوە پەیدا ئەبێ ، ئەو دەنگە پێتێکی تایبەتی ئێستە لەم پێتانە نییە کە گوزارشتی لێبداتەوە بەڵکوو « ن » و « گ »یێکەوە ئەنووسێنن و بەوە گوزارشتی لێئەدەنەوە وەکوو : « هەنگ ، مانگ ، قانگ ، مانگا » لەگەڵ ئەوەش ئەم دەنگە نە دەنگی « ن »ە ، نە دەنگی « گ » هیچیان ئەوە نین •

دووەم ئەوا مانگا ئەدۆشێ وەیا بانگی مریشك ئەکا ، سەری زمانی ئەنووسێنێ بە ئاسمانەی دەمیەوە ، بە دەنگ پاڵ ئەنێ بە هەردوو لێویەوە ، هەردوو لێوەکەی تۆزێ قوت ئەبێتەوە ، ناوەڕاستی هەردوو لێوی خۆیان ئەدەن بە یەکا ، لەم کردەوانە دەنگێك پەیدا ئەبێ ، لە کردەوەکە دەنگەکە دووپاتە ئەبێتەوە • ئا ئەم دەنگە هیچ پێتێك نییە لە بەرانبەریەوە کە تەعبیر لەو بداتەوە بە مەرجێ دەنگەکەش هەیە •

هەروەها هەردوو لێو خۆی ئەگوشێتو قوت ئەبێتەوە ، بۆڕیەی «س» بە خەتێکی ڕاستو بە تەوژم پشووی خۆی بەرەڵا ئەکاو دێت لە بەینی ئەو دوو لێوەوە گڤە ئەکاو بۆی دەرئەپەڕێ • ئا ئەم دەنگە بە ناو ناوی «فیکە»یە بەڵام خودی دەنگەکە هیچ پێتێك نییە کە نیشانەی ئەو بێو گوزارشتی لێبداتەوە • ئەمانەو شتی‌تریش هەیە •

★ ★ ★

تا ئەندازەیەك باسی دەنگ کرا ئێستە بچینە سەر پێتو ئەو شتانە کە لە پێت ئەبنەوە بەرانبەر بە زمانی کوردی وە قسە لەوەوە بکەین کە بۆچی

لە زمانی کوردیدا هەندێ شت وەیا هەنـدێ پیت بۆ چەشـنە دەنـگێك دانراون ؟ • وە ئەم پیتانە ئەبێ بەچی ناویان بەرین‌و بۆچ وا ناویان ئەبەین؟••

وەکوو وترا پیت نیشانەیە بۆ دەنگ ، واتە نیشانەی ئەو دەنـگە ئەو پیتەیە وەیا ئەو پیتە گوزارشت لەو دەنگە ئەداتەوە •• ئەم پیتانە بە تێکڕا ئەبن بە دوو بەشەوە ؛ دەنگدارو بێ دەنگ ، وەیا جوولاوو نەجوولاو ، وەیا وەستاوو نەوەستاو • ئەوانەی کە دەنگدار ، وەیا جوولاو ، وەیا نەوەستاون بڕێنین لە « ا ، و ، ی » •

ئێمە ووتمان ئەم پیتانە بە تێکڕا بە ناوی پیتی عەرەبی‌یەوە بەناوبانگن ، وە ئەو سێ پیتەش کە «ا ، و ، ی » بوون لە عەرەبی‌دا بە ناوی «حروفی علە »وە ناو ئەبرێن • جا ئابێ ئێمە وا بزانین ئەم پیتانە کە لە کوردی‌دا بوون بە دەنگدار لەبەر ئەوەیە کە لە عەرەبی‌دا حروفی عیللەن لە کوردی‌شدا ئـەو رێختەیان وەرگرتووە ، ئەم دوو رێکەوتە زۆر دوورن لەیەك ؛ زمانی عەرەبی «ئیعلالی» تێدا هەیە، کوردی تێیدا نییە، زمانی عەرەبی کەسیەتیەکی تایبەتی هەیە چونکە لە ڕیشەدا یەکێکە لە لقەزمانەکانی سـامی ، زمـانی کوردی کەسیەتیەکی‌تری هەیە چونکە لە ڕیشەدا یەکێکە لە لقەزمانەکانی ئـاری‌و زمانی ئاری‌و سامی زۆر دوورن لەیەك ، بەڵکوو ئەم پیتـانە لە کوردی‌دا بوون بە پیتی جوولاو لەبەر رێختی دەنگەکە نەوەك لەبەر خودی خۆیان • ئەم دەنگەشمان لە پێشەوە باس‌کرد •

ئەمجا کە ئەڵێین جوولاوو نەجوولاو مەبەست ترپەیەکە کە هەر یـەکە لە نەجوولاوەکان لە جێگای خۆیا ڕائەگرێ‌و ئەیوەستێنێ ، ئەم سێ پیتـە ئەو ترپەیەیان تێدا نییەو بەڵکوو ئەبن بە هۆی دەربڕینی ئەوانیتر ، واتـە ئەو پیتانە کە بێ‌دەنگ وەیا نەجوولاو وەیا وەستاو ناویان ئەبەین •

بە وێنە ئێستە کە تۆ وێستت ئەم پیتانەی « د ، ن ، ش » دەربڕی بۆت

دەرنـابڕێن‌و نایەنە ناوەوە تا یەکێک لەو سێ پیتە نەبێ بە نوێڵیان‌و ڕاستیان نەکاتەوە • دەرنابڕێن تا تۆ نەڵێیت : «دا ، نا ، شا • دو ، نو ، شو • دی ، نی ، شی» • کەوا بوو دەرکەوت ئەم سـێ پیتی « ا ، و ، ی »یـە ئـەو « ا ، و ، ی »یە نین کە لە عەرەبی‌دا هەن ؛ لەوێ‌دا بوون بە «حروفی عیللە»• ئەمانە لە کوردی‌دا ئەوزاری دەربڕینی دەنگن نەوەک ئاڵەتی تێکدان‌و گۆڕان وەکوو لە عەرەبی‌دا وانە •

ئەمەو دیسان مەبەست بە دەنگدارو بێدەنگ وەکوو بـەم جـۆرەی سەرەوە باسکرا بەو جۆرەش هەر ئەناسێنرێ : کە پیتە بێ دەنگەکان لەبەر ئەوە لە ناو دەمداو لە شوێنەکانی خۆیاندا یارمەتی دەرێکیان نیە ؛ واتـە هەواییک نیە کە بیانجووڵێنێ هەر لە شوێنی خۆیان وەسـتاون نـاتوانن ببزوون ، لەم نەبزواندنەیان ئەو هەستەیان تێناکەوێ کە خۆیان پیشـان بدەن ، واتە مردون ، ژیانیان بەو بۆڕیەی هەواییە کە لە «س»وە دەرئەچێ• کەوابوو مایەی ژیانی هەموو پیتەکان ئەو سێ پیتەن کە بە دەنگدار ناویان ئەبـەین •

لێرەدا شتێکی‌تر ڕوومـانتێئەکا ؛ ئەوە ڕوومـان تێئـەکا کە پیتە بێدەنگەکان تڕپەیەک دروستیان ئەکاو پیتە دەنگدارەکان پیشانیان ئەدەن ، واتە ئەم دەنگدارو بێدەنـگە ئاوازەکە دەرئـەبڕن ، لە کاتێـکا کە پیتـە بێدەنگەکە لە تڕپەیەکەوە بوو بە دوو تڕپەو بە سێ تڕپە ، دەنگدارەکەش لە هەموو تڕپەکانیا بۆ دەربڕینەکەی یارمەتی ئەدا • ئەم پیتـە بێدەنـگە ئەتوانی تۆ بڵێیت چەند جار ووتراوەتەوەو ڕاستیشە ووتراوەتەوە ، ئـەی پیتە دەنگدارەکە کە درێژکرایەوە ئەتوانی بڵێیت ئەویـش چەنـد جـار ووتراوەتەوە ؟ ••

بە وێنە ئەو شوێنە کە شوێنی پیتێکی بێدەنگی وەکوو «د» یا «ن» یا «ش»ە ، ئەمانە هەر یەکە بە یەک تڕپە دروست ئەبن ، کە هاتو تڕپە بوو

بە دوو وەیا سێ ئەمە ئەوە ئەگەیەنێ کە یەکجارو دوو جارو سێ جار ووتراونەتەوە • ئەتوانی بڵێیت « دەدەد ، ننن ، ششش» ، هەر یەکە سێجار ووتراونەتەوە ، با دەنگداری کورتیش کەوتبێتە بەینیانەوە بەڵام پێتە دەنگدارەکان کە درێژ کرانەوە ئایا بۆ ئەمانیش ئەتوانی بڵێیت ئەمانەش هەر یەکە چەند جار ووتراونەتەوە ؟ •

لێرەدا ئەمەت بۆ ناکرێ چونکە ئەمانە ، واتە « ا ، و ، ی» وەنەبێ لە ترپەوە دروست بووبن تا بتوانی بڵێیت ووتراونەتەوە ، بەڵکوو لە درێژبوونەوەی دەنگەکەوە دروست ئەبن • ئەو دەنگە کورت بێ ــ ئەك بە کورتی‌ی سەرو بۆرو ژێر ــ هەر ئەڵێیت « ا ، و ، ی » درێژو زۆر درێژیش بێ هەر ئەڵێیت « ا ، و ، ی» ، ئەو پەڕی ئەوەیە کە زۆر درێژ بوون بووترێ دوو « ا » یا دوو «و» یا دوو «ی» لەمە زیاتر ناتوانرێ بۆی بووترێ لە ڕاستی‌شدا ناووترێ •

کەوا بوو ئەمانە درێژ وەیا کورت بن هەر « ا ، و ، ی »ن ، واتە هەر یەك « ا ، و ، ی»ن • سەرەتای دروستبوونی حەرەکە لە کوردی‌دا بە حەرف لێرەوە دروست ئەبێ • دوو حەرەکەش لە یەك جنس لەسەر یەك پێت ئەمەش هەر نابێ ؛ واتە «و»یەك دوو جار «بۆر»ی هەبێ ، «ی»یەك دوو جار «ژێر»ی هەبێ ، « ا »یەك دوو جار «سەر»ی هەبێت • مەبەست بەم دوو جارەش ئەو «تەنوین»ە نیە کە لە عەرەبی‌دا هەیە •

★ ★ ★

ئەمجا بچینە سەر ئەوە کە ئەم پیتانە بە هەردوو بەشەکانیانەوە چۆن ئەجوولێنرێن ؟ • لێرەدا پێتە دەنگدارەکانیش ئەگەر هاتو وەکوو پێتە بێدەنگەکان جوولێنران ئەوانیش لەم ڕووەوە ئەچنە ڕیزی پێتی بێدەنگەوە، بەڵکوو لێرەدا پەردە بە تەواوی ئەگۆڕێ جیایی لە بەینی دەنگدارو

بێ‌دەنگ‌دا نامێنێ ؛ لە باسی پێشوودا مەبەست ئاوازەکە بوو ، لێرەدا مەبەست ئەوەیە کە بە ئاوازێکی کورت ئەوەی کە پێی‌ئەڵێن پیتو نیشانەیە بۆ دەنگێك تۆ ئەو پیتە دەربڕیت ، لێرەشا هەر ئەبێ پەنا بەرینەوە بەر دەنگ بەڵام دەنگێکی کورت نەوەك درێژ •

لە شێوەی ڕێختی هەموو زمانێکا ئەو زمانە بە پێویستی ئەگێڕێ کە شتێك هەبێت نیشانەی دەنگەکانی بۆ دەربڕێت • ئێستە ئێمە نووسینمان بەم پیتانەیە کە بە ناو پێ‌یان ئەڵێین پیتی عەرەبی‌و لەڕاستی‌یشدا عەرەبی نەبوون • لە شێوەی زمانی عەرەبی خۆی‌دا ئەو شتانەی کە پیتەکانی پێ‌دەرئەبڕن بە «حەرەکە» ناوی ئەبەن ، ئەم حەرەکەیەش بەلای ئەوانەوە بڕێتی‌یە لە سێ شت کە پێ‌یان‌ئەڵێن «فەتحە ، کەسرە ، ضمە» ، ئەم سێ شتە بەردە بناغەییەکانن ئەگینا هەر لەو شێوەیەدا دوو شتی‌تر هەیە بە ناوی «تەنوین» و «سکون»ەوە • تەنووین دوو فەتحە ، یا کەسرە ، یا زەممەیە• سکون ئەوەیە کە نە فەتحە ، نە کەسرە ، نە زەممە ، نە تەنوین بێ • ووشەیەکی وەکوو « منح » ئەتوانرێ هەموو حەرەکەکانی بە سەرا بهێنرێ تەنها سکوون نەبێ لە سەرەتاکەیەوە چونکە بە لای ڕێختی زمانی عەرەبی‌یەوە لەسەر شێوەی خۆیان بە سکوون دەست بە ووشە ناکرێ • ئەم حەرەکەو تەنوین‌و سکوونە شتێکن جیان لە پیتەکان‌و پیت نین •

لە شێوەی کوردی‌دا ئەوەی کە شێوەی عەرەبی پێی ئەڵێ حەرەکەو ئەیخاتە سەر حەرفەکان لە کوردی‌دا ئەو حەرەکانە هەر پیتن‌و بە پیت ناو ئەبرێن ، بەڵێ فەتحەو کەسرەو زەممەو سکوون لە کوردی‌دا هەیەو بە ناوی سەر ، ژێر ، بۆرو زەنە ناو ئەبرێن بەڵام ئەمان شتێکی‌ترن ، تەنوینیش لە کوردی‌دا هەر نی‌یە •

لە شێوەی زمانی کوردی‌دا « هـ ، و ، ی » دانراون بۆ ئەو حەرەکانە

که پێیان ئەڵێن «سەر ، بۆر ، ژێر» • «هـ» بۆ سەر ، «و» بۆ بۆر ، « ی » بۆ ژێر ، زەنە بۆ هێمن •

پێویستە ئێمە بزانین بۆچ ئەم پیتانە دەستێژ کراون بۆ ئەو سەرو بۆرو ژێرەو بۆچ پیتی‌تر نین ؟ • وە لەم ناوەدا « ا » کە یەکێك بوو لە دەنگدارە بەهێزەکان بۆچ دانەنراو بۆچ گۆڕرایەوە بە « هـ » ؟ وە ئەم «هـ»یە چ جۆرە «هـ»یەکە ؟ وە لە کەیەوە ئەمانە داهاتوون ؟ • لە دانانی ئەم پیتانە بە نیشانەی «تاتی» زمانی کوردی ئەم زمانە سوودی بینی یا زیانی کرد ؟ •• هەروەها ئەبێ ئەوەش بزانین پیتەکانی «پ ، چ ، ژ ، گ» لە ناو پیتە عەرەبی‌یەکانا نەبوون چۆن وە لە کەیەوە کەوتنە ناو پیتی کوردی‌یەوە ؟ •

جارێ پێشەکی لە بارەی ئەم چوار پیتەوە :

وەکوو تێگەیشتین ئەو دەنگانە کە ئەم پیتانە نیشانەی ئەوانن ئەو دەنگانە لە زمانی کوردی‌دا هەبوون ، پیتەکان لە رێگای بووژاندنەوەی زمانی فارسی‌یەوە کەوتنە ناو کوردیشەوە • کە ئەڵێم لەو رێگاوە ئەمە وەنەبێ لە راستی دوور کەوتبێتمەوە ؛ جگە لەوە ئەو رێشەیە کە فارسیی چووەتەوە سەر هەر ئەو رێشەیە کە کوردی‌یشی چووەتەوە سەر ، رێشەکەش رێشەی ئاری‌و پەهلەوی کۆنو تازەیە • فارسەکان وەیا بڵێم ئەو لقە کە ئەگەڕایەوە بۆ رێشە کۆنەکە لەپاش سەدەی سێهەمی هیجری توانی سەربەخۆیی خۆی کەمو زۆرێك بگێڕێتەوە ، لە سێبەری ئەم سەربەخۆییەدا زمانەکە بوو بە زمانی نووسینو ئەدەب ، ئەم نووسینو ئەدەبە بە هەموو لایەکدا بڵاو بووەوە ، کوردیش ئاشنا بوو بەو نووسینو ئەدەبە واتە لقەکەی‌تر ــ وەکوو باسکرا لەپاش سەدەی سێهەمی هجری توانیان وێنە بۆ ئەو دەنگە دارێژن ، کوردەکەش لە ئەسڵی دەنگەکەدا بەشدارەو بەڵکو هی خۆیەتی ، لەبەر ئەوە زۆر بە ئاسانی وێنەکەشی بە هۆی نووسینەکەوە وەرگرت ، کە فارسەکان خستیانە قاڵبی چاپەوە ئیتر بە ئاسانتر کەوتە ناو

کوردەوە ، بە پێچەوانەی عەرەبەکان ئەوان ئێستەش نەچوونە ژێر ئـەم پیتانە چونکە دەنگەکانیان لە بناغەی زمانەکەی ئەوانا نەبوو . مەبەسـتم بە عەرەبەکان ئەو عەرەبانەیە کە وەختی خۆی «٢٨» پیتە بناغەییەکەی خۆیان بۆ چووەو «قرآن»ی پێنووسراوەتەوە ، واتە مەبەستم بە شێوەکانی عەرەبی ئێستە نییە ، چونکە ئەم شێوە عەرەبیانەی ئێستە گەلێ جیایە لەو شـێوە عەرەبیە کە وەختی خۆی «قرآن»و دیوانەکانی پێ نووسراوەتەوە .

بۆچ پیتەکانی «ھ ، و ، ی» کراون بە نیشانەی سەرو بۆرو ژێر ؟ .

ئەم پیتانە کە لە کوردیدا کراون بە نیشانەی سەرو بۆرو ژێر لەبـەر ئەوە نییە کە گوایە دەنگدارنو بەھۆی دەنگداری وەیا جوولاوییەکەیانەوە ئەم لایەنەشیان وەرگرتووە ، لەبەر ئەوە نییە چونکە ئەم پیتانە ئەو پیتـانە نین ؛ ئەم پیتانە نیشانەن بۆ دەنگێك کە ئەم دەنگە نیوەی ئەو دەنگەیە کە « ا ، و ، ی» لە باری پیتی جوولاوو نەجـوولاوەوە قسـەمان لێوەکردو لەوێدا بوون بە نیشانەی ئەو دەنگانە ، لێرەدا بۆ ئەمانیش ، واتە بۆ ئـەو شتە کە پێی ئەووترێ سەرو بۆرو ژێر لەبەر ئەوە کە ئاوازێـکی کورتی پێنەبرە ھەیە ھەر ئەبێ بەم پیتانە گوزارشت لێبدرێنەوە چونکە پیتێکیتر نییە کە تەعبیر لە دەنگێکی پێنەبرە بداتەوە جگە لەمانە نەبێ ، ئەوەندە ھەیە ئەم دەنگە کە لەم «ھ ، و ، ی» یەدایە نیوەی ئەو دەنگەیە کە لە « ا ، و ، ی» یەکدایە کە لە جێگای خۆیا بوون بە پیتی جوولاو ، ھیچ نیشانەیەکیتر نییە ئەم ئەرکە بەرێوەبەرێ جگە لەمانە نەبێ ؛ واتە پیتێك لەم پیتانە کە پێـبـان ئەڵێن پیتی عەرەبی نییە جگە لەمانە نەبێ . خۆ ئەگەر بێتو شتێکی تایبەتی، واتە نیشانەیەکی تایبەتی بۆ ئەم نیوە دەنگانە دابنرێ ئەوە بابەتێـکیترەو ئەگونجێ بەڵام قسەکەی ئێمە لەو شوێنەدایە کە پیت ھەر ئەم «تاتی»یـە عەرەبیانە بن ، وە ئەمەش دەرکەوتووە کە لەم پیتانەدا «ا ، و ، ی» نیشانەی ئاوازە بێترپەکەنو لەمانە زیاتر شتێکیتر نییە ، ئەو ئاوازە بێترپەیەش بوو

به هۆی دەربڕینی پیتە ئەجـوولاوەکان . ئەوەی کە شـوێنی گومـانو قسەلێوەکردن بێ ئەوەیە کە « ا ، و ، ی» لەلایەکەوە بوو بە نیشانەی ئـەو ئاوازە بێترپەیەکە پیتەکانیتر دەر ئەبڕن ، لە لایەکیشەوە بووتن بە نیشانەی ئەو سەرو بۆرو ژێرە ــ دیارە جگە لە « ا » ــ ئەم چۆن ئەبێ لێك جیـا بکرێنـەوە ؟ ! .

ئەڵێین جیابوونەوەکەیان بە « چەمك ــ مەفهووم »ەکەیە نـەوەك بـە «فەسڵ ــ شـکڵ »ەکە ؛ چەمکی ئەولایان ئاوازێکی درێژە هی ئەم لایـان ئاوازێکی کورت ، لە ڕەگەزی ئاوازدا هاوبەشیان هەیە . کەوابوو بـە کورتیو درێژیو بابەتەکەدا لێك جیا بوونەوەو هیچ تەنگو چەڵەمەیەك لـە باری زانینەوە ڕووی نەدا .

مایەوە سەر ئەوە لە باسی دەنگدا گوترا « ا ، و ، ی» کەچی لەباسی جووڵەو بزواندا واتە سەرو بۆرو ژێر « ا » ناوێکی نەماو لەباتی ئەو « هـ » هاتە ناوەوە ! ! ..

ئەم گۆڕانو گۆڕینەوەیە ئەگەڕێتەوە بۆ بناغەی دەنگەکە ؛ ئەوەی کە بە نیشانەی «بۆر» دانراوە «و»ە ، ئەم «و»ە خۆی لە خۆیا لەوانەیە جووڵانو حەرەکە وەربگرێ ، ئـەو دەنگەی کە تۆ بـە بۆر تەعبیری لێ ئەدەیتـەوە شوێنەکەی ئەو شوێنەیە کە بە «و» تەعبیری لێدراوەتەوە ، ئەوەندە هەیـە دەنگەکەی ئەم نیو ئەوەندەی دەنگی «و»ەکەیە ، ئەو دەنگی «و»ە لەوانەیە ترپەی بچێتە سەر ، کە ترپەی چووە سەر لە پیتی دەنـگداری ئەکەوێو ئەچێتە ڕیزی پیتە بێ دەنگەکانەوە . لێرەدا هەرچەندە جەوهەرەکەی گۆڕا بەڵام ئەو سیفەتی « و »ی یەکەی نەگۆڕا . هەروەها « ی »ش ؛ لـەوێشدا دەنگێکی درێژ هەیەو «ی» نیشانەی ئەو دەنگە درێژەیە . ئەم شوێنە کە ئەم دەنگە درێژەی لێپەیدا ئەبێ هەر ئەو شوێنەیە کە دەنگێکی کورت دروست ئەکاو بە «ژێـرکەسرە» ناو ئەبرێو هەر «ی» کراوە بە نیشـانەی ئـەو

کەسرەیە ، ئەوەندە هەیە وەکوو باسکرا ئەم «ی»یە کە نیشانەی ژێرە ئەو «ی»یە نییە کە نیشانەی دەنگە درێژەکەیە ، ئەمیش لەوانەیە کە بە ترپــە بیچڕێتو حەرەکەی بچێتە سەر ، کە حەرەکەی چووە ســەر لــەم کاتەدا ئەچێتە ڕیزی پیتە بێ دەنگەکانەوە ، چونکە ئەمیش بە هۆی شتێکیترەوە دەربڕرا کە دەنگێکی کورتی بە ناوی ژێرەوەیە « ی » نیشانەی ئــەو دەنگە کورتەیە • بەڵام ئەو دەنگە کە « ا » تەعبیر لەو ئەداتەوە ، ئەو وانییە ، ئەو داڕشتنی ئاوازەکەی سادەیەکی بێ قورتە هەر لەگەڵ هاتو ترپەی تێکەوت ئەو سادەییەی نامێنێ بەڵکوو ئەو سیفەتی « ا »یەی نامێنێو ئەڕوا وەکوو جەوهەرەکەشی هەر ئەڕوا •

تەبێعەتی « ا » حەرەکە وەرناگرێو ناگرێتــە خــۆی هــەر لەگەڵ وەری گرت ئیتر لە ئەلفی ئەکەوێو ئەبێ بە شتێکیتر ، بەڵکوو ئەبێ بــە هەمزە • بەڵێ « ا »یش وەکوو «و» و « ی » نیو دەنگی هەیە ، واتە نیــو دەنگی ئەلف ئەبێ بەو شتە کە پێیئەڵێین ، سەر ــ فەتحە ، بــەڵام ناتوانرێ هەر ئەلفەکە دابنرێ بۆ ئەو سەرە چونکە وەکوو ووترا ئەم ئەلفە هەر لەگەڵ نەبرەو ترپەی تێکەوت ج لە مەفهووم‌و ج لە سوورەتدا لە ئەلفی ئەکەوێ • کەوا بوو لە شوێنی ئەم ئەلفە بۆ ئەم ئیشە ئەبێ «هـ» دابنرێ ، واتە بۆ ئەم فرمانە ئەبێ « ا » بگۆڕینەوە بە « هـ » • مایەوە سەر ئەوە بۆچی بۆ ئــەم «سەر»ە ــ کە فەتحەیە ــ هەر ئەبێ «هـ» بێو پیتێکیتر نەبێ ؟ • ئەمە لێرەدا شوێنی قسەیە •

هەندێ لە زانایانی پێشوو ــ کە سعید صدقی یەکێکە لەوان ــ وەکوو « هـ ، و ، ی »یان داناوە بە نیشانەی سەرو بۆرو ژێر « ا » یشیان هەر بــە نیشانەی سەر داناوە وەکوو «دایە ، بابە» ••

من لەگەڵ ئەو باوەڕەدا نیم کە « ا » نیشانەی «سەر» بێ لەو شوێنانەدا، من ئەڵێم ئەو « ا »ی ئەکەوێتە ناو هەر ووشەیەکی کوردیەوە ئەو ئەلفــە

لە خودی ووشەکەیە نیشانە نییە ، نیشانە ئاوەکییە لە ووشەو خارجی ئەوە. ئەلف لەبەر ئەوە کە خۆی لە دەنگدارە دریژەکانە تەبێعەتەکەی ئاوازێکی درێژ پەیدا ئەکاو ئەم ئاوازە ئەکاتە کارێ کە پێشەکەی خۆی سەردار ئەکا ، ئەگەر سەر بۆ پێش خۆی دروست نەکا خۆی لە ئەلفی ئەکەوێ . ئەمەو دیسان ئەگەر « ھـ » ــ کە نیشانەی سەرە بۆ ئەلفەکە وەیا بۆ پێشەکەی دابنرێ ئەلفەکە ھەر لە ئەلفی ئەکەوێ .

بەڵێ ئەبێ لە دوای ئەلفەوە « ھ » ھەبێتو ئەلفەکەش لە ئەلفی نەکەوێ وەکوو « ئاھەنگ ، ئاھەڵ » بەڵام ئەم « ھ »یە ئەو « ھ »یە نییە کە نیشانەی «سەرە»ە بەڵکوو ئەم « ھ »یە لە پیتە بێدەنگەکانەو «ئەوترێ ــ ملفوظ»ە. « ھ »یەڵ کە نیشانەی « سەر »ە « ھ »ێکی نەووتراوە ، واتە «غەیر ملفوظ»ە لە لایەکەوە ، لە لایەکی تریشەوە بەر پیتی بێدەنگ نەکەوتووە بەڵکوو دەنگدارە ، ئەوەندە ھەیە دەنگداری کورتە . جا لەبەر ئەم شتانە « ا » بە لای منەوە نیشانەی « سەر » نییە .

جارێ ئەبێ ئەوە بزانین ئەم دەنگە کورتە کە بە « ھ » لەم جێگایەدا تەعبیری لێ ئەدرێتەوە ئەو دەنگە نییە کە لە باسی پیتە بێدەنگەکانا قسەی لێوە کراوەو وترا شوێنەکەی لە کشانەوەی سەری بۆڕی « سی »دروست ئەبێ ، ئەو « ھ »یە لەوێدا دەنگەکەی دەنگێکە بە ئاشکرا ئەبیسترێت ، « ھ »یەکە کە نیشانەیەتی ئەوترێت ، ئەم « ھ »یە کە لێرەدایە نە دەنگەکەی ئەبیسترێت وە نە خویشی ئەوترێت ، شوێنی ئەم شوێنێکی تایبەتی نییە بەڵکوو شان بە شانی ھەموو پیتە دەنگدارو بێدەنگەکان ئەڕواو لەگەڵ ھەموویانا ھاوکاسەیە .

لەھەر یەڵ لەو کۆمەڵە پیتانە کە تۆ ویستت یەکێکیان دەربڕی ئەگەر سەرەو خوارو بە جۆرێکی قووچاوی نەبێ سەروژوور دەرئەبڕێ ، لەم سەرە وخوارو قووچاوییەدا جۆرە دەنگێڵ پەیدا ئەبێ کە نیو ئەوەندەی

دەنگی « و ، ی »یە ، کە سەرەو ژوور دەربڕرا بەچکەدەنگێك دروستئەبێ لە هیچ یەك لە دەنگی پیتەکان ناکاو ناتوانی ناوی بنێی بە هیچ دەنگێك لە دەنگی پیتەکان چونکە ئەوان هەر یەکە دەنگەکانیان دیارەو لەوە زیاتر نین بەڵکوو ئەبێ ناوی بنێی بەو دەنگە کە نیو ئەلفە ئـەو دەنگەش تەنیا ئەم « ھ »یە هەیە بۆی دابنرێ ئەگینا هیچیتر نییە ، ئەم « ھ »یەش وەکوو وترا « ملفوظ » نییە ، چونکە ئـەگەر « ملفوظ » بێ بـەر پیتە بێدەنگەکانی ئەکەوێ ، خۆ ئەمیش لە تەبێعەتی دەربڕینەکەیدا کورتـە دەنگێکی هەیە ، کەوابوو ئەبێ هەر « ھ » بێو بە « ھ » ناوببرێو هەر ئەبێ « ھ » ئەم ئەرکە بەڕێوەبەرێ •

ئەم قسانەو ئەم درێژەپێدانە بەم جۆرە ئەوەی دەرخست کە ئەبێ «ھ» لەباتی « ا » نیشانەی « سەر » بێ لە تاتی زمانی کوردیداو شتێکیتری بۆ نەگونجا •

★ ★ ★

ئەم « ھ ، و ، ی »یە لەناو نووسینی کوردیدا لە کەیەوە دانراون بـە نیشانەی « سەر ، بۆر ، ژێر » ؟ •

دانانی ئەم «ھ ، و ، ی»یە بە نیشانەی سەرو بۆرو ژێر لە ناو کورداو بۆ نووسینی کوردی هەر لە زادەی ئەم سەدەی بیستەمەیە • پاش ئەوە کە جەنگی « ١٩١٤ ــ ١٩١٨ » بڕایـەوە کاروباری نووسـین بەتایبەتی لەناو کورداو پـەردەیەکیتری بـە سـەراهات ؛ ئـەو نووسـراوە کوردیەی دەستنووسانەیکە لە پێش ئەم مێژووەدا بەر چاو ئەکەون هیچ ئەم نیشانانەیان تێدا نییە جگە لە « ھ » بۆ سەر نەبێ ئەویش وا دەرناکەوێ لە ڕووی ئەو هەستەوە نووسرابێ کە ئەمە لە ژێر نیزامو یاسایەکدا بێ و بە نیازی ئـەوە بووبێ کە دەستوورێك بۆ نووسینی کوردی دابنرێ، بەڵکوو وا دەرئەکەوێ

که چەشەی هەندێ کەس لە سەر ئەوە بووە • پاش بڕانەوەی شەڕ شاری سولەیمانی جۆرە جوولانەوەیەکی بۆ نووسینی کوردی تێکەوت ، « مێجەڕسون » دەستێکی لەم نووسینەدا هەبوو • کە چاپ کەوتە سولەیمانی بەوە هەر لەو مێژووانەدا بەرە بەرە ــ ئەم بەناو پیتانە ــ بەدەم قسەکردنەوە قسەی لێوە ئەکرا ، ئەمە بوو بە گەلالەیەك بۆ ئەوە « سەعید سدقی » لە کتێبە چاپکراوەکەیدا « مختصری صرف و نحوی کوردی » بەئاشکرا بە ناوی دەستوورێکەوە قسەی لێوە بکا ، ئەتوانم بڵێم ئەو هەنگاوەی ئەو بناغەیەکی تەواو بوو بۆ چەسپاندنی ئەم ئیشە ، ئیتر هەتا ڕۆژگار ئەهات بەم لاوە فرمانەکە زیاتر ئەچەسپا ، بەتایبەتی کە چاپەمەنی کوردی زیاتر بوو ڕەوشتەکەش زیاتر کەوتە ناوەوە •

لە ڕاستیدا ئەم پیتانە بە نیشانەی سەرو بۆرو ژێر لە نووسینی کوردیدا هەرچەندە لە هەندێ لاوە بە ڕوالەت زیانی بینی بەڵام لەگەڵ لای تروە سوودێکی زیادی بینی •

ئەوەی کە زیانەکە بوو زۆر وەخت دۆڕان بە نووسینو دەست زۆر گواستنەوەو جێگا زۆر داگیرکردن بوو ؛ ئەگەر لەپێش داهاتنی ئەمانەدا نووسینی دێڕێك دەچرکەی سەعاتێکی بویستایە لەپاش داهاتنەکەیان ئەو دە چرکەیە بوو بە پانزە چرکە ، دیسان هەر هەمان دێڕبوو بە دێڕو نیوێك ، دیارە ئەمانە بەرانبەر بە کاتو بە جێگا بە زیان دائەنرێن • ئەوەش کە سوودەکە بوو ئەمەبوو :

ئەم پیتە عەرەبییانە کە نیشانەن بۆ گوزارشتدانەوە لە دەنگو پاشان لە نووساندنی پیتەکان بە یەکەوەو بوونیان بە ووشە نیشانە بوون بۆ تەعبیردانەوە لەو نیازە کە لە دڵدایە • ئەم پیتانە کە پێکەوە نووسێنراونو بوون بە ووشە ، هەر یەك ووشە ؛ واتە ڕوخساری یەك ووشە گەلێ مەعنای جیاجیا ئەدا بە دەستەوە • بۆ ئەوە کە ئەو ووشەیە ساغ بکەنەوە بۆ یەك

مەعنا هێنایان ئەم حەرەکانە کەبڕێتی بوون لە « فەتحە ، کەسرە ، ضەممە » خستیانە سەریان ، لەگەڵ ئەوەش هەر گیروگرفتی تری تێدا مایەوە • دیسان لە عەرەبیدا خۆ لە هەموو جێگایەك ڕێ ناکەوێ فەتحەو کەسرەو ضەممە دابنرێ • حسابی عەرەبی بکرێ لە ٢٨ی ئەو پەڕەکەی نووسینی عەرەبی سەرو ژێرو بۆری بۆ دائەنرێ ئەوانیتری هەموو ڕووتنو لە دوولاوە تەنگو چەڵەمە پەیدا ئەکەن ، لە ڕووی زانینی ووشەکەوە ، لە ڕووی زانینی مەعناکەوە •

لە نووسینی کوردیدا ئەم حەرەکاتانە نەبوونو نین ، لەباتی ئەوانە هێنرا کران بەم « ه ، و ، ی »یەو لە هەموو نووسینێکی کوردیدا کران بە باو • خوێنەر هەرکە سەیری کرد بە بێ ئەوە ووشەیەکی لێ ببێ بە ووشەیەکیتر خێرا ئەیزانێ ، کە زانی گورج مەعناکەش وەرئەگرێ ، لەم گورجو گۆڵیە کاتێکی زۆری بۆ ئەگەڕێتەوە لەو کاتەی کە ووشەکە بە ئاڵۆزاویو مەعناکە وەرئەگرێ •

بە وێنە نووسرا « گل ، کرد ، کژ » ئایا ئەمانە بەچی ئەخوێنرێنەوە ؟ • ئایا « گل ، گول ، گەل ، کرد ، کورد ، کەرد • کژ ، کوژ ، کەژ » کام یەك لەمانەن ؟ • ئەو کەسە کە ئەیانخوێنێتەوە نازانێ کام یەك لەمانەن • گومانی تێدا نییە بە پیتەکان ــ ئەو پیتانە کە بە نیشانەکە دانراون ــ ئەو سەرلێتێکدانەی نامێنێ •

دوور نییە بووترێ : ڕستەو ووشە هەر ڕستەو ووشەیەك بێت خوێنەر بە زرنگی ــ سەلیقە ــ ی خۆی ئەیزانێ •

جارێ ئەگەر شوێن ئەو شوێنە بوو کە هەمووی هەڵگرت چی ئەکا ؟ ! • پاشان نووسین هەر بۆ خاوەن زمان نییە بەڵکوو وەکوو بۆ ئەوە بۆ بێگانەیەکیشە ، بێگانەکە ئایا چ بەڵگەیەکی لەبەر دەستدایە بۆ

لێك‌كردنەوە ؟!. كەوا بوو دەركەوت بوونی ئەمانە سوودەكەیان گەلێ زیاتر بوو لەو زیانە كە ڕوویان تێ ئەكا .

★ ★ ★

ئەمجا بێینە سەر شكڵی نووسینی چەند وێنەیەك لە ووشەو ڕستەی كوردی بەو « نووكە »انە كە بە نیشانەی سەرو بۆرو ژێر دانراونو ئەبێ چۆن بنووسرێن ؟ .

وەكوو زانیمان هەر یەك لەم «ه ، و ، ی»یە كە نیشانەی ئەو حەرەكەیەن ئەبن بە هۆی پەیدا بوونی دەنگەكەی خۆیان لە پێتی نیشانەی دەنگی پێش خۆیان . بە وێنە « ه »ێكی « غەیر ملفوظ » كە نیشانەی دەنگی « سەر »ە ئەم سەرە لە پێتەكەی پێش خۆیدا پەیدا ئەكا ، وەیا بە بارێكی تردا پێتی بناغەیی ڕاستەقینەی پێش ئەم « سەر »ی هەیە بۆیە ئەم دانراوە . هەر وەها « و » كە نیشانەی « بۆر »ەو نیو دەنگی « و »ی ڕاستەقینەیە ، پێتی ڕاستەقینەی پێش خۆی ئەكا بە بۆردار ، وەیا بڵێین ئەو دەنگە كە « و »ی ڕاستەقینەكە تەعبیر لەو ئەداتەوە « بۆر »ەو ئەم نیو دەنگە كە « و »ی حەرەكەكەیە گوزارشت لەو ئەداتەوە ئەبێ « و »یێ . دیسان «ی»ش ئەم سەمەرەیە هەیە بەڵام لە « ی »دا هەندێ قسەی دێتە سەر باسی ئەویش ئەكەین .

بە وێنە لە ڕستەی « برلوی‌لمالوبم = بەر لەوەی لە ماڵەوە بم » «ب» لە ووشەی « بەر » سەری هەیە ، ئەو « ه »یە غەیر مەلفووزەی لەباتی سەر بۆ دانراوە . « ل ، و ، ی » ووشەی « لەوەی » سەریان هەیە « ه »كەیان بۆ نیشانەی سەر بۆ دانراوە . « ل ، ل ، و » لە ڕستەی « لە ماڵەوە » هەرسێكیان سەریان هەیەو « ه »كەیان بۆ نیشانەی سەر بۆ دانراوە ــ كە دەنگی ئەم « ه »یە وەكوو باسكرا دەنگێكە لە ڕەسەنی سەرەكە ــ .

لە ڕستەی « چو بو اوە شو بکا = چوو بۆ ئەوە شوو بکا » وەیا « کردك گم بو = کوردەکە گوم بوو » ووشەی « چو » لە کاتێکا ڕووت بێ لە نیشانەی « ھ » و « و » ئەگونجێ « چەو » بێ ، ئەگونجێ « چو » بێ ، کاتێ کە ویسترا «چو» بێ «و»یەکی بۆ نیشانەی « بۆر »ەکە بۆ زیاد ئەکرێ ئەبێ بە « چوو » • ھەر وەھا « بۆ ئەوە شووبکا » •

لە ڕستەی دووەم ووشەی « کردە »کە کە ھیچ نیشانەیەك نەبێ ئەگونجێ « کردە »کە بێ ، ئەگونجێ « کوردەکە » بێ ، ئەگونجێ «کێردەکە»بێ • لە کاتێکا کە ویسترا « کورد »بێ « و »یەکی بۆ نیشانەی « بۆر »ەکە بۆ زیاد ئەکرێ ئەبێ بە «کورد» ، ھەروەھا ووشەی «گم»یش •

لێرەدا قسە وەیا ڕەخنەیەك دێتە پێشەوە ؛ ئەوەش ئەوەیە کە لەم دەستوورەدا ووترا : « و » کە گوزارشت لە نیو ئاوازی « و »ی ڕاستەقینە ئەداتەوو بوو بە نیشانەی « بۆر »ی پیتی پێش خۆی ، واتە پیتەکەی پێش ئەم « بۆر »ی ھەیە بۆیە ئەم « و »ەی بۆ دانراوە ، تەنانەت ئەتوانین ئا ئەم « و »ە کە نیشانەی « بۆر »ە وەکوو « ھ » کە نیشانەی « سەر » بوو وە بە « ھ » نەووتراو لەسەر زار ناوبرا ئەتوانین ئەم « و »ەش بە « و »ی غەیر مەلفووز ناو بەرین • ! •

ئەم قسەیە ئەوەی دابەدەستەوە ھەر پیتێك بۆری ھەبوو ئەبێ «و»یەك بۆ نیشانەی ئەو بۆرە دانرێ ! • دەی ئەو « و »انە کە لە ناو جەرگەی ووشەکەدانو بۆریان ھەیە لە سەر ئەم ڕەوشتە ئەبێ «و»یەکی تر لە نووسینەدا زیاد بکرێ بۆ بۆری ئەو « و »ە بناغەیی ووشەیە •

بە وێنە ووشەی « چوو » کە بە دوو « و » نووسرا ، « و »ی یەکەم نیشانەی بۆری « چ » کەیە کەوتۆتە دوایەوە ، «و»ی دووەم «و»یەکە کە پیتی بناغەی ووشەکەیەو ئەویش ھەر بۆرداڕە ، کەواتە ئەبێ «و»یەکی تر

زیاد بکرێ بۆ نیشانەی « بۆر »ەکەی ئەویش ، واتە ئەبێ لــە نووسینـدا بنووسرێ «چووو» ! • هەروەها «بوو»ببێ بە «بووو» ، «شووڵ» ببی بە «شووووڵ»،«توو» ببێ بە «تووو»•ئەم قسەیە ئەکرێ و ئەم ڕەخنەیە ئەگیرێ و ڕاستیشە لە ڕوانگەتدا وایە ! • جا وەلامی ئەمە بەم جۆرە ئەدرێتەوە :

ئەمە ڕاستە پیتی بۆردار « و »یکی لە نووسینا بۆ نیشانەی بۆرەکە بۆ دانەنرێ ، وە « و »ی بناغەییش کە بۆری هەبوو ئەویش ئەبێ ئەم « و »ەی بۆ دابنرێ چونکە ئەویش بوو بە یەکێ لە پیتە بۆردارەکانو لــەم ڕووەوە هیچ جیا نەبووە •

جارێ لێرەدا « و »ە بناغەییەکە بۆری نەبوو بەڵکوو « زەنە »ی هەبوو وە زەنەدار نەوەك بۆردار ، ئەوە ئەو لە ژێر دەستوورەکە دەرچوو • ئەمجا با بووترێ زەنەی نیەو هەر بۆری هەیە ،لێرەدا بۆ ئــەمە مەرجێك هەیە ، مەرجەکەش ئەبێ بە دوو مەرج ؛ یەکەم ئەم «و»ی بناغەییە کە بۆری هەبوو « و »یکیش بۆ بۆرەکە دانەنرێ بە مەرجێ ئــەم « و »ە بناغەییە نەکەوێتە پاش « ا »ەوە • مەرجی دووەم ئەوەیە کە پیتی پێش ئــەم « و »ە بناغەییە بۆری نەبێ •

لە کاتێکا کە کەوتە پاش « ا »ەوە وەکوو « کاوس ، تاوس ، شاور ، کاول ، باوڵ » لێرەدا ئاوازی ئەلفەکە ئاوازی « و »ە بناغەییەکە ئەپچڕێنێ•• ئەوا ووتمان ڕاستە « و »ی ئەم جۆرە ووشانە بۆریان هەیەو ئەبێ «و»یکیش بۆ بۆرەکە هەبێ !• ئەمجا ئەگەر «و»یکت بۆ ئەویش دانا نووسیت «کاووس تاووس ، شاوور ، کاوول ، باووڵ » لەم کاتەدا دەنگی ئەمانە لەگەڵ دەنگی « شووڵ ، تووڵ ، توو ، دوو »دا چ جیاییەکی ئەبێ ؟ • لەگەڵ ئەوەشا کە جیان ! •

ئەو دەنگە قوولە کە لە ووشەکانی « شووڵ ، تووڵ •• هتد »دا هەیە

بۆری پێش « و »ە بناغەییەکە دروستی کردوە • لە ووشـــەکانی « تاوس ، کاوس •• هتد »دا لە پێش « و »ی بناغەییەوە هیچ بۆرێك نیـیە ، نەوەك بۆر نیـیە بەڵکوو دەنگێکی پێچەوانەی بۆر هەیە کە ئەلفەکەیە !• کە ئـــەو دەنگە نەبوو وە تۆیش هاتی ووشەکانی « کاوس ، تاوس •• هتد » ت بـــە دوو « و » نووسی دەنگەکە بە تەپێعەت ئەبێ بە دوو ! • لـــە کاتێکا کە تۆ لە ووتنی ووشەکەدا ناڵێی « وو » ، واتە بەو دەنگە نایڵێیت کە بە «تاووس ، کاووس ، شاوور ، کاوول ، باووڵ » ئەنووسرێ ، بە کورتتر واتە بە «و»ی قووڵ نایڵێیت بەڵکوو بە « و »یێکی سووك ئەیڵێیت کە لە نەفسی ووشەکەدا هەیە •

جا لەبەر ئەم تەنگوو چەڵەمەیە کە دێتە رێ دەنگی « و »ی بۆرداری پاش ئەلف هەر بە یەك « و » ئەنووسرێتو « و »ی بۆرەکە نانووســـرێت لەبەر ئەو زیانە زلە دەستووریـیە کە پەیدا ئەبێت •

مەرجی دووەم کە ئەڵێ : کاتێ « و » ــ کە نیشانەی بۆرە ــ بۆ ئەو پێتە بۆردارەی دائەنێ کەپێتە بۆردارەکەش با « و »یێکی بناغەیی بێت ، واتە داخلی ووشەکە بێت • ئەمە وەختێ ئەبێ کە لە پێش ئەمەوە پێتێکی بۆردار نەبێت ، واتە لە پێش واوە بناغەییەکەوە ، وەکوو : « وشە ، وس ، وشك ، وڕ » • لێرەدا لە پێش « و »ە بناغەییەکانەوە هەر پێت نیـیە تا بۆردار نەبێت وەیا ببێت ! • کەواتە بۆ ئەم « و »ە بناغەییانە «و»یێکی تریش دائەنرێ بـــۆ نیشانەی بۆرەکەیان ، واتە ئەنووسرێ : «ووشە ، ووس ، ووشك ، ووڕ» •

دوور نیـیە بووترێ ئەو ئاوازە لە « و »ی « ووشە »دا هەیە جیایە لەو ئاوازە کە لە « و »ی « ووس ، ووشك ، ووڕ »دایە ! •

ئەڵێین دەنگ هەر یەك دەنگە بەرانبەر بە « و »ەکە ، ئەو جیاییـــە کە ئەبینرێ هی دەنگی « و »ەکە نیـیە بەڵکوو هی ئەو « سەر »ەیە کە بەسەر

دووەم پیتی ووشەکەوەیە ؛ واتە بەسەر « ش »ەکەوە ، ئەوەیە کە دەنگەکەی جیاکردۆتەوە لەوەك دەنگی « و »ەکە • پیتەکانی تری وەکوو « س ، ك ، ر » ئەو سەرەیان نییە •

ئەمجا « ی » :

هەر چەندە زانایان تا ئێستە ووتوویانە : ئەو پیتەی لــە ووشەیەكدا هەیەو پیتەکە ژێرداڕە « ی »یەك ئەنووسرێ بۆ نیشانەی ژێرەکەو بەم جۆرە لەسەری ڕۆیشتوون ، بەڕاوردی ئەم « ی »یەیان کە نیشانەی ژێرە لەگەڵ « و »یەكدا کردوە کە نیشانەی بۆرە ، ئەڵێن چۆن « و »ەکە زیاد ئەکرێ بۆ بۆرەکە ، « ی »کەش زیاد ئەکرێ بۆ ژێرەکە •

من لێرەدا لەگەڵ ئەم باوەڕەدا نیم •

من ئەڵێم جیاییەکی زۆر هەیە لە نێوانی ئەو پیتەدا کە بۆری هەیەو هی ئەو پیتە کە ژێری هەیە ؛ ئەو پیتەی کە بۆری هەیە ، وەیا بڵێین ئەو دەنگە کە بە بۆر دەڕبڕ ــ ڕێ ئەو دەنگە بۆرەکە دێنێ بە شوێن خۆیاو بۆرەکە شوێن ئەو ئەکەوێ بەڵام ئەو پیتەی ژێری هەیە ، وەیا بڵێین ئەو دەنگە کە بــە ژێر دەر ئەبڕــڕێ « ی »یەکی بناغەیی بە شوێنا دێتو ئەو « ی »یــە دەنگەکە لەپێش خۆیەوە دروست ئەکا ، جڵەوی پیتەکەی پێشەوەی ڕاکێشێ بۆ لای خۆیو ئەیکا بە ڕەسەنی خۆی • ئەو پیتە لە ووشەیەكدا کە دەنگی بۆری تێدایە گەڵێ جار هەر ئەو دەنگەیەو هیچ دەنگی «و»ی بناغەیی بە شــوێنا نایەت وەکوو : « کورد ، کوچك ، گورز ، خونچە » ئەم واوانە کە لێرەدا هەن « و »ی بۆرەکەن •

لەو ووشانەدا کە جگە لەم دەنگی بۆرە دەنگی « و »ی بناغەییش هەیە وەکوو : « ڕووش ، پووش ، شوول ، پوول » ئەمە لێرەدا ئاشکرایە کە ئەم دەنگانە لەم ووشانەدا جیان لەو دەنگانە کە لە ووشەکانی پێشوودا هەن •

ئەم جیاییە ئەوەیە کە دەنگی « و »یکی بناغەیی لەم شوێنانەدا هەنو دەنگی بۆرێکیش هەیە لەبەر ئەوە « و »ی بناغەییەکەو « و »ی نیشانەی بۆرەکەش ئەنووسرێ • بەڵام لەو ووشانەدا کە دەنگی « ی » هەیە ئەم «ی»یە «ی»یکی بناغەییە ، ئەم «ی» بناغەییە پیتەکەی پێش خۆی ڕائەکێشی بۆ لای خۆی ، وەنەبێ وەکوو ووشەی خاوەن دەنگی « و » و « بۆر »ەکە دوو دەنگ هەبێ ، یەکێ بۆ بۆرەکەو یەکێ بۆ « و » ەکە •

وێنەی ووشەی خاوەن « ی » وەکوو : « شیر ، تیر ، ریش ، کێشە ، بڵێسە » ئەم «ی»یانە لەم ووشانەدا «ی»یەکی بناغەیینو هەن ، ئەمانە وەکوو ووشەی خاوەن « و »ە بناغەییەکان ، بەرانبەر بە بۆری خاوەن ووشەی بۆردار ووشەیەکت لە کوردیدا دەست ناکەوێ کە ژێری هەبێ بەبێ ئەوە « ی » بناغەیی هەبێت وەکوو لە هی « و »ەکەدا دەست کەوت •

کەوابوو لەو ووشانەدا کە پیتی ژێرداریان تێدا هەیە هەر ئەبێ یەك «ی» بنووسرێت کە ئەو « ی » یەش « ی »یە بناغەییەکەیە ، نابێ بە دوو « ی » بنووسرێت گوایە بۆ ئەوە بووترێ « ی »یەك هی «ی»یە بناغەییەکەو «ی»یکیش هی ژێرەکە چونکە ئەم ژێرە لێرەدا وجوودێکی زاتیی نەبوو بەڵکوو بوونەکەی بەستراوە بە « ی »یە بناغەییەکەوە ئەوا « ی » بناغەییش نووسرا ، بە پێچەوانەی پیتی ووشەی خاوەن بۆر ؛ ئەو بۆرە لەوێدا وجوودێکی زاتیی هەبوو هیچ نەبەسترابوو بە دەنگی « و »ە بناغەییەکەوە وەکوو لە وێنەکاندا بەرچاومان کەوت •

* ★ *

بۆچی لە نووسینی زمانی کوردیدا بەم پیتە عەرەبیانە نیشانە بۆ هەندێکیان دانراوە ؟ •• ئەم نیشانەیە چییە ؟• بۆچی ئەبێ لە وێنەی «۷»دا بێ ؟• ئایا جگە لە چوار پیتەی « ر ، ل ، و ، ی » پیتی تر هەیە پێویستی بە

نیشانه بێ ؟ • ئەگەر نەبوو لەبەر چیە ؟ • لە چ سەردەمێکەوە ئەمانە کەوتنە ناو چاپەمەنی کوردیەوە ؟ ••

جارێ قسە لە دەنگی پیتەکانی « ر ، ل ، و ، ی »وە بکەین :

لەم چوارپیتەدا چوار دەنگیتر هەیە ئەمانە ئەو دەنگانە نین کە ئەم پیتانە لە بناغەی نیشانەی ئەو دەنگانە بوون ؛ وەکوو لە باسی دەنگەکانا باس کرا دەنگی « ر »ئەو دەنگەیە کە لە ووشەکانی وەکوو « پیر ، شیر ، کەر ، کرێکار »دا هەیە • دەنگی « ل » ئەو دەنگەیە کە لە ووشەکانی وەکوو « کێل ، لێم ، لوو ، گلێر »دا هەیە • دەنگی «و» ئەو دەنگەیە کە لە ووشەکانی وەکوو « پوور ، ووڕك ، شوو ، موورگ »دا هەیە • دەنگی «ی» ئەو دەنگەیە کە لە ووشەکانی وەکوو «تیر ، ئیش ، یار ، کانی »دا هەیە • لەگەڵ ئەوەدا هەندێ دەنگیتر لە کوردیدا هەیە تەعبیری ئەو دەنگانەش هەر بەم پیتانە لێ ئەدرێتەوەو لە ڕاستیشدا ئەم پیتانە نین ، وەکوو :

«کەڕەواڵە، ڕێوی، کڵپە، کڵێسە، دۆ، کێل، بێڵ» لێرەدا چار چیەو چۆن ئەم تەنگو چەڵەمەیە لابراوەو لاڕەبرێ ؟ • زانایانی کورد هاتون بۆ ئەوە ئەم دەنگانەی دوایی‌لە دەنگە بناغەییە پیت بۆ دانراوەکە جیابکەنەوە « هێما »یەکی وەکوو وێنەی « ٧ »یان داهێناوەو خستوویانەتە سەریان ، بەم ئیشەیان پیتەکانیان جیاکردۆتەوە •

لێرەدا دوو شت پێویستە بە زانینیان ؛ یەکەم مێژووی داهاتنی ئەم « ئیشارا »نە ، دووەم دانانی ئەم شکڵە کە وەکوو « ٧ » وایەو بۆچ شکڵێکی تر نەبووە ؟• وە یا بۆچ وەکوو شکڵی « ٨ »نەبووە ؟•

کوردەکانی عراق لەسەردەمی خۆیا ئاشنایەتییان لەگەڵ ئەستەموڵدا هەبوو هاتوچۆی ئەوێیان ئەکرد ، گەلێ لە ڕۆشنبیرەکان لە ئەستەموڵ

لەگەڵ مەردمی تردا تێکەڵاو ئەبوون • لەم سەدەی بیستەمەدا پێش جەنگی جیهانیی یەکەم ناوچەی ئەستەمووڵ گەڵێ بیرو ڕای تێ کەوتبوو ، لە هەموو شتێك قسە ئەکرا ، گەڵاڵەی تورکی بە لاتینی نووسێن لەناو ڕۆشنبیرانی تورکی ئەو سەردەمەدا هەبوو • دەنگی پیتو قسە لە هەموو زمانێکا هەیەو هەر زمانە بۆ خۆی جۆرە دەنگێکی هەیە • هەندێ دەنگ لە زمانی تورکیدا هەیە لەگەڵ ئەم پیتە عەرەبییانەدا نەئەگونجاو ناگونجێ • ئەو ڕۆشنبیرانەی تورك یەکێ لەو شتانە کە خستنیە سەر ئەو کەڵکەڵەی بە لاتینی نووسینە پڕکردنەوەی دەنگەکانیان بوو بە پیتی لاتینی • ئەوان ئەو ئامانجەیان بۆ نەهاتە دی تا شەڕی یەکەم دوایی نەهاتو حوکمی عوسمانی لە ناوا نەما ، پاش ئەوە ئەو گەڵاڵەیە کە هەبوو هاتە بەرو خستیانە ڕوو •

ئەمجا کوردە ڕۆشنبیرەکانیش کە لەوێدا بوون بەرانبەر بە دەنگی زمانەکەی خۆیان ئەو هەستەیان ئەکرد بەڵام زۆر نەیانئەووت بەلاتینی بێ ، بەڵکوو ئەو ڕاو بیرەیان بۆ هات کە هەندێ « هێما » بخەنە سەر ئەو پیتانە کە دەنگەکانیان لە کوردیدا وەکوو ئەو دەنگانە نین کە پیتەکانیان بۆ دانراون • ئەو ئیشارەتانەش نیشانەیەکی وەکوو وێنەی « ۷ » بێ لەسەر ئەو چوار پیتە کە «ر ، ل ، و ، ی»یە • ئەمە گەڵاڵەی باوەڕێك بوو لەواندا •

شەڕی یەکەم بڕایەوەو سالانی « ۱۹۱۹ ــ ۱۹۲۰ » بە دواوە هات بەسەر ولاتی سولەیمانیدا • ڕۆشنبیرانی ئەو سەردەمەی سولەیمانی ئەم فیکرەیان تازەکردەوە ، بە تایبەتی لە ساڵی «۱۹۲۸»دا « مەلا سەعید ئەفەندی کابان » لە کتێبە چاپکراوەکەیدا « مختصری صرف و نحوی کوردی » بە تەواوی دانی پیا نا • لە سالانی « ۱۹۲۹ ــ ۱۹۳۰ » زانای بەڕێز « توفیق وەهبی » لە جزمی یەکەمی « دەستووری زمانی کوردی »یەکەیدا بڕیاری لەسەر ئەو چوارەو گەڵێ ئیشارەی تریش دا ، بە تایبەتی پیتی ــیشی بۆ

دارِشتن ، ئەمانە هەروا بە بێ بەر مانەوەو هانە هانەیەکی وا نەبوو کە بـە پوختی بلاوبینەوە بەڵکوو پیتـە دارێژراوە چاپەکەی زانـا توفیق وەهبی پووکایەوەو سەری تیاچوو • لە ساڵی « ١٩٥٢ »دا بۆ یەکەم جارو بۆ ئەم چوار پیتە بە دارِشتن من ناردم دایانڕشت بۆ چاپو کەوتە نـاو چاپەمەنی کوردیەوەو بلاو بووەوە •

ئەمە کورتە میژوویەکی داهاتنی ئەم ئیشارەتانە بوو ، ئەمجا بزانین چۆن دەقی گرتو لەبەرچی ئەمە وەکوو « ٧ »ە ؟• ئایا ئـەمە هەروا ڕێکەوت بووە ؟• یا لە ڕووی ڕەنگڕِشتێکی زانیاریەوە بووە ؟• وە بۆچ ئەمانە لە سەرەوەی پیتەکەوە بن ؟؟ ••

پێش ئەوە کە بڵێین ئەم هێمایانە کە دانران بۆچ لـە وێنەی « ٧ »دا بوون‌و بۆچ وەکوو «٨» وەیا وەکوو «٥» وەیا «٤» هتد نـەبوون ؟ پێش دەربڕینی ئەم هۆیە وەیا پێش باسکردنی فەلسەفەکەی ئایا تۆ ئەوە ناسەلێنی کە لەکاتی خۆیدا ئەم پیتانەی کە پێیان ئەڵێین پیتی عەرەبی بۆچ بۆ دەنگی « ت » ئەم شکڵە دانرا ؟ • با شکڵی دەنگی «ت» ئەم شکڵەی «ل» بوایە ؟• بۆچ بۆ دەنگێکی وەکوو « س » ئەو وێنەیە دانرا ؟• با ئەو وێنەیە « ك » بوایە ؟ • هتد ••

لام وایە قسەکردن لەم ڕووەوەو داوای بەڵگەکردن بۆ ئەم جۆرە شتانە وەکوو ئەو باس‌و خواسەیە کە ئەڵێ «ئایا هێلکە لە مریشکە ، یـا مریشـك لە هێلکەیە ؟!• » • دانانی شکڵی ئەو پیتانە بۆ ئەو دەنگانە وەنەبێ لەبەر فەلسەفە وەیا شتێکی بە بناغە بوویێت بەڵکوو دانـەرەکانیان وایان بـۆ هاتووەو ووتوویانە ئەو وێنەیە بۆ ئەو دەنگە بێت ئیتر وەنەبێ فەلسەفەیەکی پڕمەعنای تێدا بوویێت ، پاشان بەو جۆرە ڕویشتووە تاگەیشتووە بە ئێمە ، هیچ کەس فیکرێکی بە ڕێوجێی لەوە نەکردۆتەوە کە بۆچ ئەو شکڵە وێنەیە بۆ ئەو دەنگە دانراوە ؟ • هەرچەندە لەسەر ئەمە قسە هەیەو کراوە بەڵام من

ئەم رێگەیەم بەلاوە لە هەمووشت ڕاشتترە •

مەسەلەی ئەم ئیشارەتانەش ئەتوانین تۆزێ بڵێین کە تـا ئەندازەیەك چەشنی سەمەرەیان هەیەو ڕێ کەوت بووە بەلاّم لەگەڵ ئەوەشا فەلسەفەیەکی ئاشکرایان هەر تێدا هەیە •

ئەم دەنگانە کە ئەم « هێما »یانەیان بۆ دانراون دەنگێکن لـە بنەوە تەسك و لە سـەرەوە بلاّو ئەبنەوە ، واتـە وەکوو نوختەی یەك گرتنی دوو خەت ــ کە سووچەکەیە ــ لەوێدا ئەو دوو نوختەیە یەکیان گرتەوەو پاشان بەرە بەرە ئەکشێنەوە ، هەتا دوو خەتەکە ــ کە لە سووچەکەدا کەوتوونەتە سەر یەك ــ دڕێژتر ببنەوە ماوەکەی نێوانیان بلاّوتر ئەبێتەوە •

ئەم دەنگەش وایە ؛ سەرەتا لە نوختەیەکەوە دەستپێی ئەکاو پاشان هەتا دێت بلاّوتر ئەبێتەوە ، ئەم وێنەیە وەیا ئەم وێنە دەنگە هیچ شتێکی تر نیە پڕی کاتەوەو وێنەکە دەنگەکە پیشان بدات جگە لەو وێنەیە نەبێت کە وەکوو « ۷ » وایە •

ئەمە یەك ، دووەم ئەو پیتانە کە لە پیتە بەناو عەرەبیەکانـدا هەن خاوەنی سێ نوختەن پێنج پیتن ، شکڵی نووسینی نوختەی ئەو پیتانە لە شکڵی وێنەی « ۸ » ئەکا ، ئەگەر ئەم ئیشارەتانەش شکڵێکی وەکوو وێنەی « ۸ » بوایە ئەمە ئەوەی ئەگەیاند تۆ هەر یەکە سێ نوختەت بۆ ئەم « ر ، ل ، و ، ی »یە داناوە لەگەڵ ئەوشا نوختە نین بەڵکوو شتێکی ترن • جا لەبەر ئەوە کـە لەگەڵ وێنەی « سێ » نوختەدا لە یەك نەکەن هێنرا ئەم وێنەیـە کە وەکوو « ۷ »ە دانراو ئەو هەڵبژێررا •

سێیەم ئەگەر نە لە شکڵی وێنەی « ۷ »و نە لە شکڵی وێنەی « ۸ »دا بوایە شتێکی تر بە دەستەوە نیە کە بەو لایەنەدا دایتاشێو گرانی بکات ، لەبەر ئەوە ڕەخنەیەکی تریش ڕووی ئەکردە ئەو شتە • کەوابوو هەڵبژاردنی

زانایانی کورد بۆ ئەم وێنەی «۷»ە هەڵبژاردبێك یووە بەرانبەر بەوە لەسەر بەڵگە نەوەك هەروا کوتوپڕی بووەو لە خۆیەوە بووە .

ئەمجا ئەم ئیشارەتانە بۆچ لە سەرەوە دانراونو بۆچ نەخراونەتە ژێر پیتەکانەوە ؟. ئەمەش دیسان هەر لە ڕووی بەڵگەوەیە نەوەك کوتوپڕی .

ئەو پیتانە کە خاوەنی نوختەن جگە لـە «ب» بۆچ نوختەکانیان لـە سەرەوەنو بۆچ لە خوارەوە نین ؟. بە مەرجێ ئەگەر « ب » لەبەر تێکچوونی لەگەڵ «ت»و «ث»و «ن»دا نەبوایە ئەویش نوختەکەی هـەر لەسەرەوە ئەبوو . «پ»یش شوێن پێی «ب»ی هەڵگرتووە .

دیارە دانانی ئەم نوختانە لە سەرووی پیتەکانەوە لەبەر کەم ئەرکیی فرەجووڵانی دەست بووە . ئـەم ئیشارەتانەش ، دەسـت لە فەلسـەفەی نووسینەدا ئەوەی بەلاوە کەم ئەرکترو کەم جووڵەترە کە لە نووسینی پیتەکە بووەوە هەر بەو ڕێگەیەدا ئیشارەتەکەشی لە سەرەوە بۆ دانێ چونـکە بێ گومان ڕووی نووکی قەڵەمەکە لەکاتی تەواو بوونی نووسینی پیتەکەدا بۆ سەرەوەیە نەوەك بـۆ خوارەوە . کەوابوو لەبەر ئەم کەم ئـەرکیو کەم جووڵانی دەستە بوو وا شوێنی ئـەم ئیشارەتانە کرا بـە لای سـەرووی پیتەکانەوەو نەکرا بەلای خوارەوە .

لە کاتی داهێنانی ئەم ئیشارەتانەدا شوێنەکانیان هـەموو کرانە لای ژووروی پیتەکانەوە ، ئـەو دەستنووسانە ماونەتەوە بۆمان کە لـە کاتی داهینانیانو نەبوونی چاپدا ئیشارەتەکانیان لە سەرەوە داناوە .

لەم سەردەمانەی دواییدا هەندێ کەس لە زانایانی کوردو کوردی نووس کەوتنە سەر ئەو باوەڕە کە « ل ، و ، ی » ئیشارەتەکانیان وەکوو ووتراوە لە سەرەوە بن بەڵام هی « ر » لە خوارەوە بێ !. ئەمەش بەو بیانووەوە کە ئەگەر هی « ر »ش لە سەرەوە بێ ئەبێ بە وەکو سێ نوختەی « ژ » ، وەیا

ئەگەر تۆزێکی لێشکا وەیا کوژایەوە ئەبێ بە نوختەیەکی وەکوو نوختەی « ز » ، جا لەبەر ئەم سەرلێتێکنەچوونە با ئیشارەی «ر» لەژێرەوە بێ ! ..

لەم ڕووەشەوە ئێمە ئەڵێین سێ خاڵەکەی « ژ » لە وێنەی « ٨ »دایە نەوەك « ٧ » ، ئەمجا ئەگەر هاتو هەندێ لە خاڵەکانی « ژ » شکان وەیا کوژانەوە وەکوو « ز »ی لێدێت ، لام وایە ئەگەر مێشێك نیشت بە سەر « ز »وە نوختەکەی لستەوە ئەبێ بە « ر » ، وەیا نیشت بە سەر « ر »وە گووی کرد بە سەریا ئەبێ بە « ز » ! . ئەو فەلسەفەیە لەم فەلسەفەیە ئەچێ ! ! ..

ئەم ئیشارەتانە بۆ جیاکردنەوەی دەنگەکانە ، منالێکی کورد ویسترا فێر ببێ ، وەیا بێگانەیەك ویستی فێری نووسینی کوردی ببێ ئەوا تۆ پێت ووت ئەم ئیشارەتانە بۆ جیاکردنەوەی دەنگەکانەو لەسەرەوە دانراون ئەڵێ : ئەی هی « ر » بۆچ لە ژێرەوەیە ؟. تۆیش پێی ئەڵێی ئاخر ئەم وایە ، مەسەلەی ئەو منالە وەیا ئەو بێگانەیە وەکوو مەسەلەی پیاوەکەی لێدێ کە :

منالێکی ڕاگرتبوو لە مالا ئیشیان بۆ بکا ، شەوێ هەستان چوون بۆ شەونشینی پیاوەکە بە منالەکەی ووت فانۆسەکە هەلگرەو پێش‌کەوە ، منالەکە ووتی من چۆن پێش ئاغای خۆم ئەکەوم ؟! . پیاوە پێی ووت تۆ چرات بە دەستەوەیە ئەگەر لە پێشەوە نەبی ڕووناکی بۆ من نادا ، بە هەر جۆر بوو پێی سەلماند کە لە پێشەوە بڕوا .

کەوتنە بەیانی پیاوەکە پێی ووت ڕۆڵە ئەو زەمیلەیە هەلگرە بچین بۆ بازاڕ شتومەك بکڕین ، منالە زەمیلەی هەلگرتو وەکوو شەوێ پێش کەوت ، پیاوەکە نەوی لە باڵی ووتی نابێ لەپێشەوە بڕۆی ئەبێ لە دواوە بڕۆیت ، کوڕە پێی ووت ئەی بۆچ شەوێ ووتت لەپێشەوە بڕۆ ؟ . پیاوە ووتی ئاخر شەوێ وابوو ئێستە وایە . کوڕە تۆزێ فیکری کردەوەو پاشان

زەمیلەکەی داناو ووتی :

« ئاغە ! ئەوە زەمیلەکەتو خوا حافیز ، سەعاتێ پێشکەوەو سەعاتێ دواکەوە ئەمە بە من ناکرێ ! • » • جا ئەم مەسەلەشە وای لێدێت ! •

ئیتر بەم جۆرە ئەم ئیشارەتانە لەسەر ئەم رێچکەیە کە باسکراو لەسەر ئەو رێو شوێنانە کــە لــە لایەن زانایانی کوردەوە دانراون دەقی گرتو چاپەمەنی کوردی لە سەری رۆیشت • هەرچەندە لە بارەی « ر »کەوە کە نیشانەکەی لە لایەن هەندێ کەسەوە ئەخرایە ژێری گەلێ چاپەمەنی واش رۆیشتووە بەلآم هەموو هۆیەکان کە هەبوون ئێمە باسمانکردن •

★ ★ ★

ئەمجا لەوە بدوێین کە ئەم «هێما»یانە بۆچی داهاتنو کەلکیان چییە ؟

ئەمە شتێکی ئاشکرایە زمان هەتــا لە رووی فێرکردنەوە ســادەترو ئاسانتر بێ کەلکی ئەو زمانە بۆ وەرگرتنی زۆرتر ئەبێ ، هــەتا لێوپێی تەنگوچەلەمەی زۆرتر لێببێتەوە دێزوارتر ئــەبێو لەوانەیە لــە ئەنجامدا بپووکێتەوە •

وەکوو لە بــاسی دەنگەکاندا باسکرا چوار دەنگی تر لەناو زمــانی کوردیدا هەیە ، کە ئەم چوارە گەلێ جیاوازیان هەیە لەو چوار دەنگە کە چوار پیتەی « ر ، ل ، و ، ی » گوزارشتیان لێئەدەنەوە • ئەگەر بهاتایە بۆ ئەم چوار دەنگە کە جیان لە چوارەکەی تر چوار پیتی سەربەخۆ دابڕێژرایە وەیا دروستبکرایە بۆ ئەمانیش ئەو وەختە تێکڕای پیتەکان زۆرتر ئەبوون• جگە لەوە کە ئەگەر ئەم چوارە تەنیاو سەرەتــاو ناوەڕاستو دوایی‌شی لێك بدرێتەوە مەعنای وایە گەلێ زۆرتر ئەبوون ، لەم زۆر بوونە گومانی تێــدا نییە سادەییەکە لە دەست دەرئەچوو ؛ ئەو ســادەییە کە هەتا ســادەتر بێ شێوەی فێربوونو وەرگرتنی ئاسانترو تەنگوچەلەمەی کەمتر ئەبێ • ئەمجا

لەباتی ئەوە چوار پیتی تایبەتی زیاتر بکرێ هێنرا یەك شێوە نیشانەو ئیشارە خرایە سەر ئەو چوار پیتە بناغەییە ــ کە هەن ــ بەم ئیشە گەلێ ئەرك سووك کرایەوە .

هەرچەندە ڕەخنەگر ئەتوانێ بڵێ : داهێنانی ئــەم نیشانانەش هــەر زیادەییکە کە پەیدا بووە !. ئەو سادەییە کە تۆ داوای ئەکەی هەر نەما !.

ئەمە ئەڵێ بەڵام ئەبێ ئەوە بزانین ئەم زیادەییە کە لەماندا هەیە گەلێ گەلێ کەمتری لەو زیادەییە کە لەواندا هەیە ، واتە لەوەدا کــە پیتی تایبەتی دابنرێ .

ئەمەو دیسان تۆ ئاتاجیت هەیە ، پێویستە هەتا بە شتێکی کەم ئەرکترو ئاسانتر تەواو ببێ ئەوە وە بەڵکوو سوود زۆریەکەی ئەو زیانی زیادکردنە هەر نایەڵێ .

ئەمجا بزانــین دەنگەکان چــین وە ئەم نیشانەیە چــۆن گونجێنراوە لەگەڵیاندا ؟.

سەرەتا « ر » : وەکوو ووترا ئەو دەنگە کە ئەم پیتی «ر»یە گوزارشت لەو ئەداتەوە ئەو دەنگەیە کە لە ووشەی ــ بەوێنە ــ « مریشــك ، کەر ، گزیر»دا هەیــە ، دەنگێــکی تر هەیــە لە ووشەی ــ بەوێنــە ــ «پەڕشە ، کەڕ»دا کە ئەم دەنگە دیارە جیایە لەو دەنگە کە لە بناغەدا «ر»ی بۆ دانراوە. ئەبوایە بۆ ئەم دەنگە پیتێك دابنرایە ، پیت دانەنرا هێنرا ئەم ئیشــارەیەی بۆدانرا کە بە هــۆی ئیشــارەکەوە ئیتــر تۆ «کەر» بە «کەڕ»وە «ر»ی «مریشك» بە «ر»ی «پەڕشە» ناخوێنیتەوەو قەڵەوی ناکەی .

ئەم نیشانەیە بۆ جیاکردنەوەی ئەو دوو دەنگەیە. ئەو ووشە کوردیانە کە بە « ر » دەستپێ ئەکەن ئەوانە بە جۆرێکی تێکڕایی «ر»کە «ر»ێکی زلەو هەرگیز ڕێ ناکەوێ بە «ر»ی لاواز بووترێن ، نیشانە وەیا ئیشارەکەش

بۆ جیاکردنەوەی ئەو دوو «ر»یەیە • کاتێ کە «ر»ی سەرەتای ووشە هـەر «ر»ی قەڵەو بوو ، بۆ سادەیی لێرەشا پێویست بە ئیشـارەکە نـاکا چونکە تووشی ووشەیەکی وانابێت کە بە « ر »دەست پێ بکاو «ر»کەش «ر»ێکی لاواز بێت تا بڵێیت ئیشـارەکەی بۆ دائەنێم بۆ جیـاکردنەوەیان • لێرەدا نەبوونی ئیشارەکە شایەتی قەڵەوی «ر»کە ئـەدا کەوابوو لـە سەرەتای ووشەوە کە «ر» هات پێویست بە نیشانە ناکا •

ئەمەو دیسان لەبارەی ئەم دەنگەوە کە بە «ر»ی قەڵەوی ناو ئەبەینو ئەم «ر»ی ئەخرێتە سەر بۆ جیاکردنەوەی لە «ر»کەی تر • لە ڕاستیدا ئەو شوێنەی ناودەم کە ئەم دەنگە دروست ئەکا دەنگێکی زۆر بتەوو بەترپەو لەرەیە • ئەو جێگایە کە «ر»یە بناغەییەکە دروست ئەکا ئەمیش لەو جێگایەوە دەر ئەچێ بەڵام ترپەو لەرینەوەی ئەم گەڵێ گەڵێ جیایە لە لەرینەوەی «ر»یە بناغەییەکە • بە ئاشکرا بەرگوێ ئەکەوێ کە ئەم ، دوو وە بەڵکوو سـێ ئەوەندەی ئەوە ، هەر لەبەر ئەم چەند جـار لەرینەوەیەیـە هەندێـك لـە زانایان لەباتی ئەم دەنگە دوو «ر» ئەنووسن ، واتە لە بـاتی ــ بەوێنـە ــ «زەڕ ، کەڕ» ئەنووسن «زەرر ، کەرر» •

لێرەدا واتە لەکاتی نووسینی یـەك « ر »و حەوتەکەی بخرێتە سـەر هەرچەندە جوولەی دەست زیاتر ئەبێ بەڵام لەبەر ئەوە جێگە کەمتر ئەگرێ و نووسینو ئیشارەکەش لەسەر یەك ڕیزو یەك شت ئەڕوا هەر ئەم چاکترە •

ئەو دەنگە کە پیتی « ل »ی بۆ کراوە بە نیشـانە دەنگێکە کە لـە ووشەکانی ــ بەوێنە ــ « لەش ، شلێر ، کێل ، کەل »دا هەیە • ئەو دەنگانە کە لە ووشەکانی ــ بەوێنە ــ « کڵپە ، کڵ ، کەڵ »دا هەیە گومانی تێدا نییە کە ئەمانە ئەو دەنگانە نین • ئەبوایە بۆ ئەم دەنگانە پیت دروستبکرایە ، بۆ ئاسانی پیت دروست نەکراو وێنەی « ۷ »ەکە خرایە سـەر لامەکان ، بەمە دەنگەکە جیاکرایەوە •

لێرەدا « ل » بە پێچەوانەی « ر »یە ؛ هەر ووشەیەکی کوردی کە بە «ل» دەست پێ‌ی ئەکا ، ئەو « ل »ە ، «ل»یەکی لاوازە ، کە لاواز بوو بـە هیچ جۆر پێویست بە دارشتنی ئیشارە بۆ «ل»ی سەرەتایی ناکا •

ئەو دەنگە کە پێتی «و» نیشانەی ئـەوە دەنگێکە لـە ووشەکانی ــ بەوێنە ــ « ورد ، بۆچ ، دوو »دا هەیە ، گومانی تێدا نی‌یە ئەو دەنگە کە لە ووشەکانی ــ بەوێنە ــ « دۆ ، شۆو »دا هەیە دەنگەکەی پێشـوو نی‌یە • ئەبوایە بۆ ئەم دەنگەش پێتێکی تایبەتی هەبوایە بەڵام لەباتی ئەو پێتە هێنراوە نیشانەیەکی وەکوو « ۷ » خراوەتە سەری‌و بەم نیشانەیە لە دەنگی پێشوو جیابوەتەوە •

لەبەر ئەوە کە ئەم «و»ی کراوەیە لە سەرەتای ووشەی کوردی‌دا نی‌یە ئیتر پێویست بە نیشانەی « ۷ » ناکا بۆ ئـەو «و»انە کە لـە سـەرەتای ووشەوەن •

ئەو دەنگەش کە پێتی «ی»ی بۆ دانراوە دەنگێکە کە لە ووشەکانی ــ بەوێنە « یەخسیر ، شیر ، شی »دا هەیە • ئەو دەنگانە کە لە ووشـەکانی ــ بەوێنە ــ « شێر ، کوڵێرە ، شێ ، نوێ »دا هەن گومان لەوەدا نی‌یە کە دەنگەکانی پێشوو نین • ئەبوایە پێتێك بۆ ئەم دەنگە دروسـت بکرایـە ، دروستکردنی پێتێکی سەربەخۆیش بۆ ئەمە لەوانەیە گەلێ تەنگ‌و چەڵەمە دروست ئەکا • هێنرا وێنەی وەکوو «۷» خرایە سەر ئەمیش • ئیتر بـەمە وەکوو دەنگەکان جیابوون ئیشارە بۆ دەنگەکانیش هەر جیا بووەوە •

لە «ی»شدا وەکو «و» لەبەر ئەوە کە لە زمانی کوردی‌دا ووشەی بە «ی» دەستپێکراو هەر ئەو «ی»یە بناغەییەکەیەو «ی»ی کراوە نی‌یە لـە سەرەتای ووشەی کوردی‌یەوە ، بۆ نووسین ئیتر پێویست بـەو «۷»ە ناکا بخرێتە سەر ئەو «ی»یە کە لە سەرەتای ووشەوەیە •

* ★ *

هەندێ کەس لــە زانایانی کورد هێناویانە بــۆ هەندە دەنگێکی تر شتی‌تریان داناوەو پیتەکانیان بەو شــتانەوە تووش کردوە ، وە وایان بــۆ دەرکەوتووە کە ئەو دەنگانە دەنگی پیتە بناغەییەکان نین، ووتوویانە پێویستە بۆ ئەوانەش ئیشارە دابنرێ بۆ ئەوە بە تەواوی جیابینەوە •

بیرورِاکەیان لە هەندێ لە پیتەکان‌دا ڕاستە جیاوازیی دەنگ هەیە بەڵام لە هەندێکیانا ئەو جیاوازی‌یە ئەگەر هەبێ تەبێعەتی پێکەوە بوونی دوو پیتی تایبەتی ، وەیا دەربڕینی ئەو دوو پیتە دەربڕینەکەی بە جۆرێکی وایە ئەوانی خستۆتە سەر ئەو باوەڕی جیاییە •

بە وێنە لە کاتێکا کە «و» و «ی» لە وشەیەک‌دا یەک بگرن ، واتە لــە پێشا « و » پاشان « ی » ئەمە بە دەنگێک ئەزانن کە جیایە لە دەنگی ئــەو « ی »یە کەوا نیشانەی «۷»ی لەسەرە ، وەیا بە واتەیەکی‌تر جیایە لە دەنگی « ی » کراوە وەکوو : « خوێن ، نوێن ، شوێن ، نوێ •• هتد » • هێناویانە چوکلەیەکی وەکوو « سەر ــ فەتحە »یان خستۆتە ســەر « و »ەکەو ئیتر « ی »کە وەکوو خۆی ماوەتەوە ، ووتوویانە ئەم چوکلەیە لێرەدا نیشانەی ئەو دەنگە تایبەتی‌یەیە لە بەینی ئەو «و» و «ی»یەدا ، مەرکەزی «ی»کە لە نووسین‌دا هەیەو کەچی نەشماوە ! •

جارێ جگە لەوە کە زمانو نووسین هەتا کەم ئەرکتر بێ باشترە بــۆ فێربوونو بۆ وەرگرتن • وە لێرەدا ئەم هەموو ئیشارەتە جیاجیایانە کە دانران سەرلەو کەسە تێک ئەدەن کە فێر ئەبێ • جا جگە لەمە من لەسەر ئەو باوەڕەم کە دەنگێکی جیای لە دەنگی «ی»ی کراوە لەم شوێنەدا نی‌یە• دەنگی «و»و «ی» هەردووکیان لە دەنگە ئاوازەدارەکانن • «ی» لەبەر ئەوە ــ کاتێ کە لەسەرەتای ووشەوە نەبوو ــ زۆرتر ژێر ئەدا بە پیتی پێش خۆی ، وە لێرەشا پێش ئەم «ی»یە «و»یێکی بناغەییە ، واتە «و»ی کراوە نی‌یە ، «ی» کــە

«ی»یەکی کراوەیە ، تەبیعەتی ئەم «ی»و «و»ە دەنگێکی دروست کردوە ئەم دەنگە هیچ جیانیە لە « ی »کراوەیەك کە پێشەکەی «و» نەبێت وەکوو «کێل ، شێر» • ئەگەر تۆ بە جیای ئەزانی دەنگی «ی»کراوەکە بگۆڕە ، واتە بڵێ « خوی ، نوین » تەماشا ئەکەی چووە سەر دەنگی ئەو «ی»یە کە لە « شیر ، بیر ، میر »دا هەیە !••

دیسان ئەو ووشانە کە «ی»ی کراوەیان تێدایەو پێشەکەیان پێتێکی غەیری « و »ە ، ژێری هەیە وەکوو ووشەی : « ژێر ، دێر ، فێر ، بێرە » • وە ئەو ووشانە کە «ی» کراوەیان تێدایەو پێشەکەیان «و»ی ژێرداڕە وەکوو « خوێن ، شوێن ، نوێن ، نوێ » هیچ جیاییەك لە بەینی بناغەی دەنگەکانداً نیە • ئەگەر خۆ هەر کرا بە زۆرەملێو ووترا جیایی هەر هەیە ئەبێ بزانین ئەم جیاییە ئەو جیاییە نیە کە ئەو ئەیڵێ چونکە ئەو دەنگەی کە لە ژێری «و»ەکەو بۆری پێش « و »کەوە پەیدا ئەبێ وا پیشان ئەدەن کە دەنگێکی تایبەتی لە بەینی دەنگی «و» و «ی»کەدا دروست بووە !• لەگەڵ ئەوەشا ئەو دەنگە هەر نیەو نەبووە •

کە ئەمە ئەنجامەکە بوو نەبوونی ئەو چوکڵە بەسەر « و »ەکەوە لەو سوودانە نەبوو کە پیاو نەتوانێ چاوی لێبپۆشێ ، نەك لە نەبوونەکەی‌دا سوود هەیە بەڵکوو لە بوونەکەی‌دا زیاتێکی زۆر هەیە ؛ یەکێ سەرتێکچوون لەو کەسانە کە فێری نووسینی کوردی ئەبن ، یەکێ تۆ « ی »یەك ئەنووسیو کەچی دەنگی « ی »کە بە شتێکی‌تر دەر ئەبڕێ • کەوا بوو ئەم «ی»یە لێرەدا وەکوو کێری پاپای لێهات !•

بیرو ڕایەکی‌تری ئەو زانایانە ئەوەیە کە پێتی وا هەیە دەنگەکەی دیارە کەچی کاتێ کە ئەنووسرێ بە دەنگێکی تر دەرئەبڕێ • وەکوو پێتی «د» کە لە شێوەی ناوشاری سولەیمانیو قەرەداغدا ئەم «د»ە ئەگەر کەوتە ناوەڕاست وە یا دوایی ووشەوە قووت ئەدرێو ئەبێ بە دەنگێکی تر

وەکوو بە وێنە «ئەحمەد ، قەدەفەر» دالەکە قووت ئەدرێو دەنگەکە ئـەبێ بە دەنگێك کە دوو بەشی لای ژوورووی زمان تەکان ئەدا بۆ ئەوە خۆی بدا لە ئاسمانەی دەمو کەچی ئـەیگێڕێتەوە خـۆی لێلائەدا • لێرەدا دەنگێك دروست ئەبێ دیارە جیایە لە دەنگی ئەو «د»ە ، کە هەیەو ئەنووسرێت •

ئەمە شتێکی ڕاسـتەو دەنگێکی وا هـەیە ، زانایان بـۆ نیشانەی جیاکردنەوەی ئەم دوو دەنگە هێناویانە ئەوی «د»کەیەو لە نووسینو ووتندا ئەووترێ وەکوو « دار ، دۆڵ » وەکوو خۆی هێشتوویانەتەوە ، بۆ ئـەو دەنگەکەی تر خاڵێك لە ژێر ئەم « د »ەدا دائەنێو ئەیکەن بە نیشانە بـۆ دەنگەکەی تر •

لێرەشدا من لە سەر ئەو باوەڕەم کە ئەم جۆرە دەنگانە لەبەر ئەوە کە لە زاری ناوچەیەکی تایبەتی دەرئەچێ پێویست بەوە نییە نیشانەی بۆ دابنرێ، ئەو زارو ناوچەیە زارو ناوچەی هەموو کورد نییە• ئەگەر ئێمە بێنین بە شوێن ئەم جۆرە شتانەدا بگەڕێین ئاشکرایە کە هەر ناوچەیەك بە زۆری جۆرە دەنگێو شێوەیەکی هەیە ، پیتەکانیش هەر ئەم پیتانەن ، ئەبێ لە سەرو ژێری هـەر پیتێکەوە چەند جۆرە نیشـانە دابنێین وبڵێین ئـەو نیشانەیەیان هی فلانـە ناوچەیەو ئەویتریان هی ناوچەکەی‌ترەو ••• هتد • دەی ئەمەش نەبووەو نەکراوە •

وەیا کاتێ کـە « ن ، د »یەکی‌گرت هەندێ لە شـێوەی ناوشـاری سولەیمانیو قەرەداغ دیسان لەباتی ئەوە بڵێین «ئەمەندە» ئەڵێین «ئەمەنگە» خێرا « د »ەکە ئەکا بە « گ » • ئەبێ بۆ ئەم « د »ەش نیشانەیەکی تر دانێین، کە ئەمە لە ووتندا « د »نییەو «گ»ە • دیارە ئەمە قەت سەرناگرێ ! •

جگە لەمە هەر لە دەنگی « گ »دا لە ناوچەی جافەتی جۆرە دەنگێك هەیە لە دەنگی « د »ە قووت دراوەکە ئەچێ ، کەچی لە قـاڵبی «گ»دا ڕێ

کەوتووە • وەکوو « ئەحمەد بەگ » • ئەم دەنگە لە نووسینا « گ »ە بەلاّم لە بناغەی دەنگەکەدا «گ»نییەو بەلّکوو شوێنەکەی ڕاست شوێنی ئــەو « د »ە قووت دراوەکەیە • کەوابوو ئەبێ بۆ ئــەم جــۆرە دەنگەش کە لــە نووسینەکەیدا بە «گ» ئەنووسرێ ، پێتێــکی تــایبەتی وەیا ئیشــارەتێک لەسەر ئەو «گ»ە دانرێ ، بە مەرجێ پێتی «گاف» ئەگەر وابێ ئەبێ ســێ چوار بێگاری پێ بکرێ وەیــا سێچوار ئیشارەی لەسەربێ وەیا سێچــوار « گاف »مان هەبێ !•

هەروەها ئەو دەنگە کە شکڵی «ك» وێنەی ئەوەو شوێنی دەنگەکەمان باسکردوە ئەم « ك »ە لە کاتێکا کە بکەوێتە ئاخری ووشەوە ، وەیا «سەر فەتحە» ، وەیا « ا »ی بەدواوە بێ جۆرە دەنگێکی هەیە ، بەلاّم لەم کاتەدا « ی » بە هەردوو چەشنەکەیەوە بە شوێنیا بێت دەنگەکە جۆرە گۆڕانێکی بە سەردا دێت ، ئەم گۆڕانە کە پەیدا ئەبێت گۆڕانی مادەی شوێنی دەنگی «ك»ەکە نییە بەلّکوو تەبێعەتی «ی»کە ــ کە مەیلی سەرەوخواری ئەکا ــ ئەم گۆڕانە کەمەی دروست کردوە ؛ واتە گۆڕان لە زاتدا نییە بەلّکوو لە عەرەزدایە • گۆڕانێ کە لە عەرەزدا بێ کار ناکاتە سەر جەوهەرەکە •

هەندێ کەس وایان بۆ دەرکەوتووە کە لەم جۆرە شوێنانەدا دوو جۆرە «ك» هەیەو ئەبێ نیشانەیەك هەبــێ بۆ جیاکردنەوەیــان • لێرەشــا وەکوو دەرکەوت دوو جۆرە «ك» نییە هەر یەکێکە •

ئەمجا « گ » لە هەندێ لە ناوچەکانی کوردەواریدا دەنگی جــۆرە « گ »ێك دەرئەبڕن کە ئەم دەنگە لە بەینی دەنگی جێگای « گ »و جێگای «ج»دایە ، واتە نە دەنگی گافە بە تەواوی وە نــە دەنگی جیمــیشە بــە تەواوی • ئەڵێن ئابۆ ئەم دەنگەش پێویستە پێتێکی سەربەخۆ هەبێ •

ئەم دەنگە ڕاستە هەیە بەلاّم وەکوو لە باسی «د»ە قووتدراوەکەدا

یاسکرا ئەگەر بێت‌و بۆ هەر یەك لەم جۆرە شتە ناوچەییانە ئێمە پێتێکی تایبەتی دابنێین ، پیتەکانی ئێمە لە پیتی چینییەکان زۆرتر ئەبێ ، خوا دەرفەتی ئەو کەسە بدا کە بیەوێ فێریان ببێ !..

★ ★ ★

هــەمزە

ئەو دەنگە کە گوزارشتی بە هەمزە لێ‌ئەدرێتەوە ، وەیا ئــەم وێنەیە : « ء » نیشانەی ئەوە ، ئەبێ ئەم نیشانەیە چۆن بنووسرێ ؟ ! .

وەکوو زانیمان ئاوازێك هەیە سەرەتاکەی لە دوایی هــاتنی بۆرپەی « سی »و لە خوار زمانە بچکۆلەوە دروست ئەبێ‌و هاوتای دەنگی « ا »ە . ئەم دەنگە لەبەر ئەوە کە خێرا ئەپچڕێ‌و ترپەی نامێنێ‌و ســەرو بۆرو ژێر ئەچێتە سەری ناو ڕاوە بە « هەمزە » ، وە ئــەم وێنەیە : « ء » کراوە بــە نیشانەی ئەو دەنگە . جا ئەم وێنەیە ئەبێ چۆن بنووسرێ ؟ .

ئەم دەنگە لە کاتێکا کە کەوتە ووشەوە دەرناچێ لە زار مەگەر لەگەڵ پیتە دەنگدارەکان‌دا نەبێ ، دیارە مەبەستمان لە ووشەو زار ووشەو زاری زمانی کوردی‌یە . پیتە دەنگدارەکانیش « ا ، و ، ی » بوون لەگەڵ «سەر ــ فەتحە »کە دەنگدارێکی کورتە ، وەکوو : « ئەو ، ئــاو ، ئێوە ، ئۆف » . لێرەدا ئەم « ء »یە بە تەنها بنووسرێ ، واتە بنووسرێ : « ء ە و ، ء ا و ، ء ێ و ە ، ء ۆ ف » یا بنووسرێ : « ئەو ، ئاو ، ئێوە ، ئۆف » ؟..

دوور نی‌یە بووتری ئاسانتر ئەوەیە کە بە پیتی تەنیا تەنیا بنووســرێ بەڵام ئەوە پێویست ناکا بنووسرێ « ء ە و » . وەیا « ء ا و » پێویست ناکا وا بنووسرێ بۆ ئەوە دەست ئەوەندە نەجوولێ‌و هەڵنەستێتەوە ، بەڵکوو هەر بنووسرێ « ء و ، ء و » .

ئەگەر یەکێك وای ووت ئەو وەختە ئێمە بەچی‌دا بزانین « ء و » ئەمە « ئەو »ە ، یا « ئاو »ە ؟ • کەوا بوو نووسینی بـە پێتی تەنیا تەنیا سـەری نەگرت •

مایەوە سەر ئەوە کە لە ڕاستی‌دا «ءەو ، ءاو ، ءێوە ، ءۆف » بنووسرێ یا « ئەو ، ئاو ، ئێوە ، ئۆف » بنووسرێ ؟• واتە کورسی‌یەك بۆ ئەم هەمزەیە دابنرێ‌و هەمزەکەی لەسەر بێ یا ئـەم کورسی‌یە پێویست ناکاو بـۆچی ببێت ؟••

دیارە ئەو کەسە کە دان بە کورسی‌دا نانێ ئەڵێ : با ، نە « ء ە و ، ء ا و» بنووسرێ وە نە « ئەو ، ئاو » ، بەڵکوو بنووسرێ « ء و ، أ و »وە یا « ا و ، آو » وەکوو پێشینان وایان نووسیوە •

وەڵامەکەیان ئەوەیە : کە لە یەکەم‌دا ئەگەر نووسـرا « ء و ، أو » ئایا ئەمە بەچی دائەنرێ ؟ : « ءَ و »ە ، یا « ءُ و »ە یا « ءِ و »ە ؟• ئەوێتریشیان هەروەها • لە شێوەی دووهەمیشا کە تۆ نووسیت « او ، آو » ئەو « ا »ە ئەلفەو هەمزە نیە ، « آ »ش مەددەیەو هەمزە نیە • دەستووریش بۆ ئەوە دائەنرێ کە شتێك لە شتێك جیابکرێتەوە• وەکوو سەیر ئەکەین جیاکردنەوە لێرەدا نەبوو !•

کەوا بوو بەربەرەکانێ کە مایەوە لـە بەینی : « ءُ و ، ء ا و ، ء ێ و ە ، ء ۆ ف » وە « ئەو ، ئاو ، ئێوە ، ئۆف »دا •

لە دوو ووشەی یەکەم‌دا لە هەردوو شێوەکەدا ، واتە لە « ء ە و ، ء ا و» وە « ئەو ، ئاوا »دا جوولانی دەست هەر بە ئەندازەی یەکە ، لە دوو ووشەی دووەم‌دا ، واتە لە « ء ێ و ە ، ء ۆ ف » وە « ئێوە ، ئۆف »دا دەستجوولان لە شێوەی یەکەمی‌دا زۆرترە لە هی دووەم • دیارە لە دەست کەم جوولانو لە دەست کەم هەڵگرتن وەختیش کەم تر ئەڕوا •

وەکوو سەیر ئەکەین لەم دووەدا کەلکی زۆر لەوەدا هەبوو کە «ئێوە، ئۆف» بێت • لـە دووەکەی یەکەمیشـدا لەبـەر ئـەوە کە ئەو تەنـگ و چەلەمانەی پێشوو نەیەنە رێ ئەمانیش بوون بە « ئەو ، ئاو » • کەوا بوو لەسەر ئەم قسەکردنانە بەم درێژیە باسـکران نووسینی هەمزە بـە پێی دەستوور لەسەر کورسی بێ ، وە ووشـەکانی وەکوو : «ءەو ، ءاو ، ءێوە ، ءۆف » ئەبێ وێنەی نووسینیان « ئەو ، ئاو ، ئێوە ، ئۆف » بێت •

لێرەدا تۆ ئەتوانی بڵێیت : خۆ ئەو ووشـانە کە هەمزەیـان تێدا هەیە وەنەبێ هەر بڕێتی بن لەم چوارە ؟•

لە وەڵامەکەدا ئەڵێین : ووشەی کوردی هەمزە ، یا کەوتۆتە سەرەتایەوە یا کەوتۆتە ناوەڕاستیەوە ، ئەم دەستوورە بۆ هەموویان وەکوو یەکە • هەر ووشەیەکی تر تۆ بدۆزیتەوە ئەویش هەر چەشنی شتە • خۆ ئەگەر ووشەیەك هەبوو هەمزەی لە دوایی‌دا تێدا هەبوو ئەو ووشەیە کوردی نییـە ، تەنها چەند ووشەیەکی کەمی وەکوو « نـەء » نەبێ • ئەوەش کە کوردی نـەبێ وەکوو : «شیيء ، کفء ، بریء» ئەوە لەو شوێنـانەدا هەمزەکە بە تەنهـا ئەنووسرێ‌و ئەم جۆرە شتانە ناچنە ناو چەنبەری قسەکەی ئێمەوە •

ئەمەو دیسان کورسی‌یەکە بۆ نووساندنیەتی بە پیتێکی دوای خۆیەوە لە ووشەیەکی وەکوو « نـەء »دا لـەدوای هەمزەکەوە پیتی تر نی‌یە کـە کورسیەکەی پێوە بنووسێنرێ ، کە نەبوو ئیتر پێویست بەو کورسی‌یە نەماو « ء » کە بە تەنیا خۆی ئەنووسرێ •

پرسیارێکی تر ئەکرێ کە ئایا ئەم کورسی‌یە کە هەڵبژێرراوە بۆچ هەر ئەبێ « ـَـ » ئەم وێنەیە نیشانەکەی بێ ؟• با شتێکی‌تری وەکوو «ح ، س ، و» بێت ؟!•

لە وەڵامی ئەمەش‌دا ئەڵێین : کاتێ کە هەمزە کەوتە ناوەڕاستی ووشەوە

لەو شوێنەدا « لەلە »یەك هەیە پیتی پاش خۆی‌و پێش خۆی لـە یەك جیا ئەکاتەوە ، ئەو لەلەیە لە وێنەی شتێکی وەهادایە : « ـ » و هەمزەکەی لەسەر دانەنرێ • کاتێ کە ئەم هەمزەیە کەوتە سەرەتای ووشەوە کورسی‌یەکە بـە تەپێعەتی حاڵ ئەبێ بە « ـَ » چونکە لەپێش ئەوەوە پیتێکی‌تر نی‌یە تا بێت بنووسێ پێوە ، وەختێ کە لە ناوەڕاستی ووشەدا بوو ئەم نیشانەیە ؛ واتـە « ـ » دوایی پیت‌و سەرەتای پیتێکی تر بوو ، هەمزەکە لە بەشی دووەمی‌دا دانەنرا ، ئێستە دوایی پیتی یەکەم لە ئارادا نی‌یە، کەوابوو کورسی‌یەکە مایەوە سەر ئەم نیشانەیە : « ـَ » ، لەبەر ئەمە نیشانەی کورسی‌یەکە ئەبێ هەر ئەو بێ •

★ ★ ★

تێبینی :

ڕەنگبێ ئەو ڕەخنەیە بگیرێ کە من لەبارەی دەستووری نووسـینی کوردی‌یەوە ئەدوێم کەچی لە گەڵێ شوێنا خۆم بە قسەی خۆمم نەکردووە ، بە تایبەتی کە لە باسی « ر »وە ؛ وتوومە «ر»ی قەڵەو ئەبێ نیشـانەکەی لە سەرەوە بێ لەگەڵ ئەوەدا من هێناومە ئەم جۆرە « ر »یـانەم بە دوو « ر » نووسیوە !•

ئەم ڕەخنەیە جێگای خۆیەتی بەڵام بۆ وەڵامەکەی ئەڵێم : ئەو «ر»یە کە «ر»ی قەڵەوەو ئەبێ نیشانەکەی لە سەرەوە بێ ، لە پیتی چاپـا نەبوو ، ناچار بووم بە دوو « ر » بینووسـم ، ئـەوەی لە چـاپدا هەیە کە ئـەو «ر»یەیە نیشانەکەی لە ژێرییەوەیە ، وەکوو لە ناوەندی باسـەکەدا باسـم کردووە پێچەوانەی بیرو باوەڕمە ، لەبەر ئەوە ئەو ڕێگایەم نەگرت‌و هـەر لەسەر ئەوە ڕۆیشتم کە بە دوو «ر» بینووسم •

تێبینی :

مامۆستای نووسەر بۆ پەڕەوی‌کردنی بیروڕاکانی خۆی لە ئیملای گوردیدا وتارەکەی بە پێی ئەو بیروڕایانە نووسیوە ، بەڵام سەبارەت بەوە کە گۆڤارەکەمان بە یەك شێوە ئیملا دەنووسرێ ، (ڕ) قەڵەوەکانی مامۆستامان کە بە (رر) دوو ڕێی نووسیبوونو (ر)ی سەرەتای هەموو وشەیەکی کە بەبێ (۷)ی ڕێ بە قەڵەو خۆیندنەوەی نووسیبوون ، ئێمە بە (ڕ)ی قەڵەومان نووسین • مەبەستیشمان تەنها یەك خستنی شێوەنووسینی گۆڤارەکەمانەو چیتر •

دەستەی بەڕێوەبەری گۆڤار

ملخص البحث

أصوات مخارج الحروف الكردية واشاراتها

علاءالدين السجادي

الغرض من الصوت ما يحدث من تلفظ الحروف ، ومن الاشارات ما توضع على بعض من تلك الحروف لتكون دالة على النغمات المتغايرة بين الاصوات • فايقاع الحرف شيء ، والصوت الناشيء عنه شيء آخر •

يتولد الحرف من نبرات الصوت ، وهي ــ اي الحروف التي تتكون منها الكلمة ــ رمز لاداء ما في القلب حين التخاطب والتحاور بين الناس •

ان الاصوات المعبرة عنها تبدأ من اقصى الفم الى نهاية الشفة ، فهي تنقسم الى ثلاثة اقسام ؛ قسم منها في نهاية الحلق ، وقسم في داخل مجوف الفم ، وقسم فى الشفة• هذا عدا الصوت الناشيء من التقاء النون والكاف اذ يكون في الخيشوم • فمجموع الحروف والاصوات المتعلقة بها في كتابة اللغة الكردية عبارة عن واحد وثلاثين حرفا ، وكل واحد منها له محل خاص• يشرح البحث اماكن حدوث هذه الاصوات بصورة مفصلة • ثم يتطرق الموضوع الى الخطوط التي تكون رمزا لتلك الحروف والاصوات ، ويبحث عنها ايضا من الناحية التأريخية ؛ اي عن ايجاد الخط ، بادئاً بالهيروگليفية والفينيقية والاشورية واليونانية والآرامية ، والمسمارية والنبطية والسومرية والعربية بكافة انواعها • ثم يتطرق الى كتابة اللغة الكردية بالحروف العربية ، ويشرح مدى انطباقها عليها • كما يوضح انه توجد بعض الاصوات في اللغة الكردية والآرية لا يوجد لها حرف خاص في الحروف العربية ، ك « پ ، چ ، ژ ، ڤ ، گ » وفي اي تأريخ وجدت هذه الاحرف ؟ •

بالاضافة الى هذا يوجد نوع آخر من الاصوات ليس لها اي حـرف عربي لابرازها ، فاضطر علماء الكرد الى ايجاد اشارات لها ، وهي « ر ، ل ، و ، ى» كما فى كلمات (روح ، گلب ، بوش ، زين) فى العامية البغـدادية ، فاختيرت لها فلاّ كتابة اللغة الكردية علامة كشكل «ـٍ» توضع تحت او فوق الاولي وتحت الاخيرات لكي تكون فارقة بينها وبين الاصوات الاخرى التي يعـبر عنهـا بهـذه الحـروف • ويتـابع الموضـوع بـان هـذا الشكل في اي وقت ادخل في الطباعة ؟ • ولم اختير هـذا بالذات ولم يختر غيره ؟• ويبحث عن الأحرف الصامتة والصـائطة في اللغة الكرديـة • وان الحركات في الكتابة الكردية هي عبارة عن احرف «ه ، و ، ى»• ان علماءالكرد عينوها للفتحة والضمة والكسرة ، وما هو سبب اختيارهم لهذه الحروف لها ؟• وهل هي في الواقع تلك الحروف الثابتة في التهجي الواحد والثلاثين، ام رمز آخر غيرها ؟ • وان هذه الحروف المعبرة بالحـركات في اي زمن دخلت في الكتابة الكردية ؟ ••

وفي الاخير يبحث عن كتابة الهمزة في الكتابـة الكردية ولها قاعـدة خاصة فيها •

«زاری زمانی کوردی له ترازووی بەراووردا»و چەند رخنەیەك

«عبدالستار کاظم اسماعیل»

پێشەکی :

له ساڵی ۱۹۸۱ و له بڵاو کراوەی «دەزگای رۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی ــ زنجیرەی زمانەوانی ، کتێبی ــ زاری زمانی کوردی له ترازووی بەراووردا ــ بڵاوکرایەوەو دانەری ئەم کتێبە مامۆستا (مەحەمەد ئەمین هەورامانی)یە •

بەشی یەکەمی کتێبەکە بڕێتیە له : (پێشەکیەك و ، کورتە مێژوویەکی لێکۆلینەوەی زمانیکوردی و ، دایلێکتەکانی زمانی کوردی)یەو (۷۰) لاپەڕەی کتێبەکەی پرکردووەتەوە •

دانەر لەپێشەکیەکەدا هەوڵی داوە بەرپەرچی ئەو ڕۆژ هەڵاتناسانە بداتەوە کە وتوویانە زمانی کوردی هەورامانی وەچە زارێکی زمانی (گوران)ەو پاشماوەی زمانی فارسی کۆنە • بەرای من مامۆستا لێرەدا زۆر سەرکەوتووەو هەر وەهاش له لێکۆلینەوەی زمانی کوردی و ، دایلێکتەکانی زمانی کوردیدا ، بۆیە ئەم (۷۰) لاپەڕەیە بەجێ دەهێلمو دێمە سەر بەشی دووەمی کتێبەکەو ، چەند رخنەیەك دەخەمە پێش چاوی دانەرو خوێنەرانی بەڕێز •

شایانی باسە ، ئەوەی لە سەرمە بیڵێم ، ئـەم کتێبە کتێبـکی سـوود بەخشەو ئەگەر چەند رخنەیێکم لەسـەر هەبێ مانای ئەوە نیـیـە لەنرخو سوودی کتێبەکە کەم بکەمەوە ، یـان کەم کردنبێ لـە هەوڵو تەقەلای مامۆستای بەڕێز ، نەخێر ، مەبەست هەر ئەوەیە پێش خستنی لێکۆلینەوەی زانستی زمانەکەمانەو بەس ، بۆیە داوای لێبۆردن لە مامۆستا دەکەم لەگەل ڕێزو ئحترامم‌دا •

بەشی دووەم : بەراوردکردنی دایلێکتی هەورامانیو سۆرانی لەرووی فۆنۆلۆژیەوە •

یەك :

پێش ئەوەی مامۆستا بچێتە ناخی بەراورد کردنەکەوە چەند زاراوەیەکی زمانەوانی روون دەکاتەوەو دەڵێ :

١ــ « دەنگ یاخود (فۆن = Phone) ئا لێرەدا هـەموو دەنگێ ناگرێتەوە ، بەڵکو مەبەست ئەو دەنگەیە کە لە ئاخاوتن‌دا بەکار دەهێنرێت ، وەك کەرەسەیەکی سەرەتایی گفتوگۆ کردن ، ئیتر ئەو دەنگە کۆنسۆنانت بێ یاخود بزوێن •• » ل/٧٣ •

٢ ــ «بەڵام ، دەنگ بچوکترین کەرەسەی زمانە ئەگەر زانیمان زمـان ئاخاوتنە » ل / ٧٤ •

رخنـە :

مامۆستا لەم پێناسەی سەرەوەدا دەیەوێ بڵێ :

١ ــ وشەی (دەنگ)ی کوردیو (فۆن = Phone)ی ئینگـلیزی یەك واتا دەدەن •

٢ ــ (دەنگ = فۆن) هەموو دەنگێ ناگرێتەوە بەڵکو مەبەست ئەو دەنگەیە

لە ئاخاوتن‌دا بەکار دەهێنرێت •

٣ ــ (دەنگ = فۆن) کەرەسەیەکی سەرەتایی گفتوگۆ کردنە •

٤ ــ (دەنگ = فۆن) کۆنسۆنانتو بزوێنە •

٥ ــ (دەنگ = فۆن) بچوکترین کەرەسەی زمانە ئەگەر زانیمان زمــان ئاخاوتنــە •

ئایا تاچ رادەیەك ئەم پێناسە زانستی‌یانەیەو ئەم هەموو خالآنەی سەرەوە دەگرێتە بەر ؟ •

بۆ ولآمی ئەم پرسیارە باشتر ئەوەیە گەشتێك لە ئێوانی فەرهەنگەکاندا بکەین‌و بزانین چی دەلێن ؟ •

پێشەکی ، وشەی «دەنگ» لە ئاخاوتنی کوردیدا وشەیەکی گشتی‌یەو بۆ هەموو دەنگێ بەکار دەهێنرێت‌و ، تا ئیستە چوارچێوەی بۆ دانــەنراوە کە مەبەستێکی تایبەتی وەربگرێ تاکو بڵێین ئالێرەدا ئەم مەبەستە دەدا نــەك ئەو مەبەستە ! •

ئەی وشەی (فۆن = ((Phone)) چ واتایەك دەبەخشێ ؟ •

ا ــ فەرهەنگی : Standerd Dictionary دەڵێ :

1 — Phone — N.I Asound used in humen speech.

واتە : بەو دەنگە دەوترێ کە لە ئاخاوتنی مرۆڤ‌دا بەکار دەهێنرێت •

ئا لێرەدا وشەی ((Sound)) بەکار هاتووەو ئەم وشەیە گشتی‌یە ••

جا ئەو دەنگە کە لە ئاخاوتنی مرۆڤ‌دا بەکار دێت ، وشەیەك بێ یــا بر گەیەك یا هاوارێك بێ یا هەر دەنگێك بێ پێ دەوترێ Phone

2 — Phone — N.I Combing from voice : outo mobile, outo cracy

واتە : زاراوەیەکە هەموو پێشگرو پاشگرێك دەگرێت وەك (ئۆتۆ) کە پێشگرە لە وشەی (ئۆتۆمۆبیل)و (کراسي) کە پاشگرە لە وشەی (ئۆتۆکراسی) • جا لێرەیش وشەی Voice بەکارهاتووەو ئەمیش وشەیەکی گشتییە •

3 — Phone — N.I Sound used in names of musical instruments and other sound :
Telephone, Saxophone .

واتە :

وشەکە خۆی وەك دەنگێکی پاشگر دێت بۆ ناونانی ئامێرە موسیقاییەکانو ئەو ئامێرانەی کە دەنگ دەدەنەوە وەك : تەلەفۆن ، ساکسۆفۆن هتد •••

4 — Phone = V.I Colloq — Telephone (Shourt for telephone)
واتە :

وەك (فرمان = کار)یش دێت (تەلەفۆن کردن = تلفن یتلفن) •

ب — فەرهەنگی : (Webster's New Collegiate Dictionary) دەڵێ :
Phone = a speech sound considered as aphysical event with out regard to place in the sound.

واتە : دەنگێکی ئاخاوتنە وەك رووداوێکی فیزیائی دادەنرێت بە بێ بایەخدان بەو جێگایەی تیایەتی لە پەیرەوی ئاخاوتندا ••

لەمەی سەرەوەدا ئەم راستییانەمان بۆ دەردەکەوێ کە :

(فۆن) راستە دەنگێکی ئاخاوتنە بەڵام وەك کەرەسەیەکی سەرەتایی نییەو بەڵکو سەرەکییە ، جگە لەوێش بچوکترین کەرەسەی زمانی نییەو (کۆنسۆنانتو بزوێن)یش نییە ، بەڵام وەك زاراوەیەکی زانستی زمان چوارچێوەی بۆ دانراوە کە وەك پاشگرو فرمان بەکار دەهێنرێتو وەك

ناوێك واتای هەموو پێشگرو پاشگر دەدا ، بەپێچەوانەی وشەی (دەنگ)ی کوردی کە وشەیەکی گشتییەو هیچ سنوورێکی بۆ دانەنراوە بۆ بەکارهێنانی وەك زاراوەیەکی زانستی زمانەوانی ، بەڵام (دەنگ) چ لە کوردی بێ چ لە زمانێکیتر وەك رووداوێکی فیزیکییە وەك لە خاڵی (ب)دا روونکرایەوە •

دوو :

فۆنیم : Phoneme

دربارەی فۆنیم دەڵێ :

١ ــ «هەندی لە زمانناسان دەڵێن کە «فۆنیم» چەبگی دەنگی ئاخاوتنە ، هەندێکیکەش دەڵێن فۆنیم ئەو دەنگەیە کە واتای وشە دەگۆڕێ، هەندێکی تریش دەڵێن (فۆنیم ئەو دەنگەیە کە توانای بەخشینی واتایەکی تایبەتی هەیە لەناو چەبکێ دەنگی تایبەتیی ئاخاوتندا) » ل/٧٧ •

٢ ــ «زاناکانی زمان ، کۆنسۆنانتەکانو بزوێنەکان بە فۆنیم دادێن»• ل / ٧٧ •

رخنە :

هەر چەندە بەئاشکرا نەی وتووە کە کام لەو سێ رایانە پەسەند دەکا ، بەڵام وادەردەکەوێ کە مامۆستا رای سێهەم پەسەند دەکا چونکی پێشەکی رای سێهەمی خستوتەوە نیو دوو کەوانەوەو لەلایترەو دەست بە شیکردنی دەکا ، بەڵام پێش ئەوی بکەوینە هەڵسەنگاندنی ئەم سێ رایە ، باگەشتێك بکێین لە تێوانی فەرهەنگەکاندا تاکو بزانین چی دەڵێن ؟ :

١ ــ لە : ((Encyclopedia International))

بەرگی (١٤)هەم لاپەرە (٣٠١) دربارەی فۆنیم وا هاتووە :

Phoneme, Smallest distinctive vocal in human speech as classified by The science of phonemics.

Phonemes are two kinds :

Seqmental and Supra Segmental .

English has (33) Segmental phonemes made of (21) consonants, (3) Semivowels (h, w, y) and (9) vowels.

Supra Segmental Phonemes in english namber (12), They consist of (4) Levels of pitch, (4) degrees of stress or accent and (4) lengths of pauses or junctures.

واتە : فۆنیم :

بچوکترین دەنگی دەربراوی دیارکراوی ئاخاوتنی مرۆڤە وەك بابەتێك لەزانستی فۆنەتیکدا ••

فۆنیم دوو جۆرە : (پیتکەیی = Segmental)و (سەربارپیتکەیی= supra seqmental) .

لە ئینگلیزیدا (٣٣) پیتکەیی هەیە بریتین لە (٢١) کۆنسۆنانتو (٣) نیمچە بزوێن (h, w, y) و (٩) بزوێن ••

سەربار پیتکەیی (١٢)ن و بریتین لە :

(٤) دیاریکەری پلەی ئاوازیو (٤) هێز ، یا (قورسەدەنگ)و (٤) وچانو پێوەندە •

٢ــ فەرهەنگی : (Websters New Collegiate Dictionery) پش دەڵێ :

Phoneme : amamber of the set of the smallest units of speech that serve to dislinguish one utterance from another in language or dialect.

ل ٨٦٢ •

واتە : فۆنیم :

یەکێکە لە بچوکترین دانەی زمان کە دەبێتە هۆی جیاوازکردنی دەربڕینێك لە دەربڕینێکیتر لە زمانێك یا لە شێوە زمانێك (لەهجەیەك) •

٣ـ (قاموس المورد)یش دەڵێ :

« الفونيمة : احدى وحدات الكلام الصغرى التى تساعد على تمييز نطق لفظة ما عن نطق لفظة اخرى فى لغة او لهجة ... » وابزانم ئەم پێناسە هەر ئەوەیە کە لە فەرهەنگی پێشودا باسمان کردو لەوێ وەرگـیراوە ..

لە ئەنجامی ئەم پێناسانەی سەرەوە بۆمان دەرکەوت کە :

ا ــ فۆنیم بچوکترین کەرەسەی زمانەو دەبێتە هۆی جیـاوازکردنی دەربرینێك لە دەربرینێکی‌تر لە زماندا .

ب ــ فۆنیم دووجۆرە ؛ پیتکەیی‌و سەربار پیتکەیی‌یەو پیتکەیی لـە ئینکلیزی‌دا سێ‌جۆرە (کۆنسۆنانت‌و بزوێن‌و نیمچە بزوێـن)و سەربـار پیتکەیش سێ‌جۆرە ئاوازو هێزو (وچان‌و پێوەند)ە ..

ج ــ فۆن (Phone) فۆنیم نیـیە بەڵام فۆنیم فۆنە .

د ــ مامۆستا کە دەڵێ (فۆن) کەرەسەی سەرەتایی زمانە ، بەهەڵەدا چووە چونکە فۆنیم بچوکترین کەرەسەی زمانە ، دەبێ ئەم بە کەرەسـەی سەرەتایی زمان دابنرێ .

هـ ــ فۆنیم چەبکی دەنگ نیـیە ، چونکە پیتکە دەنگێکەو چەبـکی دەنگ دەبێ لە چەند پیتکە دەنگێك پێك بێت .

و ــ راستە فۆنیم واتای وشە دەگۆڕێ‌و توانای بەخشینی واتایـەکی تایبەتی هەیە لەناو چەبکی دەنگی تایبەتی‌ی ئاخاوتن‌دا .

ز ــ سەربار پیتکەیش فۆنیمە چونکە توانای واتای وشـەگورین‌و توانای بەخشینی واتای هەیە هەروەك کۆنسۆنانت‌و بزوێن‌و هێز یەکێکـە لەو سەربار پیتکەیی‌یانە ؛ شـایانی باسە نە لەپێنـاسی فۆنیم‌و نـە لـە شی‌کردنەوەیدا مامۆستا باسی (هێز)ی نەکردووە وەك فۆنیم بەڵام لە لاپەرە

(١٦١)دا دێته سەر باسکردنی ، جا باشتر ئەوەبوو کە باسی فۆنیمی بە تێکرایی‌کرد باسی فۆنیمی هێزیشی بکردایە ، هەر چەندە ئەمە لە نرخی باسەکە هیچ کەم ناکاتەوە •

سێ : پیت :

١ ــ لە لاپەڕە (٧٤)دا باسی پیت دەکاو دەڵێ :

« پیت ئەو کەرەسە بچکۆلەیە کە بۆ وێنەگرتنی زمان بە نووسین بەکار دەهێنرێت واتە : بچوکترین کەرەسەی نووسین » •

ئنجا باسی ناوی پیت دەکاو دەڵێ : « پیت هەرگیز یاسای دەنگی ئاخافتن ڕێگای نەداوە بچێتە ناوبەوەو ناشتوانی جێگای دەنگ بگرێتەوە» •

رخنە :

مامۆستا کە دەڵێ : پیت بچوکترین کەرەسەی زمانە بە نووسینو لە لایەکی تریشەوە دەڵێ : دەنگ بچوکترین کەرەسەی زمانە ئەگەر زانیمان زمان ئاخافتنە ــ هەرچەندە من لەگەڵ ئەوەدانیم کە (دەنگ = فۆن) بچوکترین کەرەسەی زمانی ئاخافتنە ، فۆنیم بەرای من بچوکترینە ــ دەبوایا بیوتایە کە پیت وێنەی فۆنیمە یاخود دەنگە چونکە هەردوو بچوکترین کەرەسەن واتە : ئەبوا ئەو پێوەندییە کە لە نێوان ئەو دوو کەرەسە بچکۆلەیەدایە دەر بخستایە ، چونکە هەرپیتێك ڕەمزێکە بۆ فونیمێك بەڵام مەرج نییە هەر فۆنیمێك ڕەمزێکی هەبێ • :

شایانی باسە کە هەر چەندە هەموو زمانێك دەتوانی سەر ژمێری فۆنیمەکانی خۆی بکاو ڕەمز یاخود پیتیان بۆ دروست بکا تاکو مرۆڤ بتوانی چۆن بئاخافێ وەها بینووسێ بەڵام تا ئیستا هیچ زمانێك ــ جگە لەئسپانیو لاتینی کلاسیکی ، ئەوانیش تارادەیەك ــ نەگێشتونەتە ئەم ئەنجامە ، نەك

لە بێ توانایی ، نەخێر ، بەڵکو لەبەر ئەوەی کە ئەم زمانانە کەلەپووریێکی شارستانی نووسراوەی فراوانیان هەیەو گوڕینی ئەو هەموو کەلەپووره ئەرکێکی یەکجار گرانەو پێوستی بەکاتو پارەو ئیش‌و تەقەلایەکی دوورو درێژ هەیە جگە لەوەی کە دەیێتە هۆی بچراندنی شارستانیی کۆن لە تازەو پاشەرۆژدا ، بۆیە چاو لەو دروستکردنە پوشراوە ، بەڵام ئێمەی کورد کە خاوەن کەلەپووریێکی شارستانیی نووسراوی فراوان نین‌و ئەوەی هەمانە هەر بە رینووسی یێگانە تۆمارکراوەو لە نووسینی تازەماندا تارادەیەك (رەمز) یا (پیت) دانراوە بۆ زوربەی زۆری فۆنیمەکانی ئاخافتنەکەمان‌و ئەوانەی کە ماون کەمن‌و لەتوانادا هەیە رەمز یا پیتیان بۆ دروستبکرێ‌و ئەم کەلێنە پربکرێتەوە ، جا ئەرکی ئەم پرکردنەوە دەکەوێتە ئەستووی کۆڕی زانیاری بەشی کوردی‌و یارمەتیدانی زاناکانمان‌و هەرچەندە بەزووترین کات فریای پرکردنەوەی ئەم کەلینە بین ئەوەندە پێش دەکەوین‌و نووسینەکەمان ئاسان دەبێ ••

٢ــ لە لاپەڕە (٧٥ ــ ٧٦)دا چەند نموونەیەکی هێناوە گوایا ئەمانە زیاتر جیاوازی لە نێوان پیت‌و دەنگ ڕوون‌و ڕۆشن دەکەن‌و دەڵێ :

ا ــ « وشەی (دەستەسڕ) پێك هاتووە لە (دەست)‌و (سڕ) کە وشەیەکی لێکدراوەو لە نووسین‌دا بەم جۆرە دەنووسرێ کە نووسیومانە بەڵام لە ئاخاوتن‌دا بەو جۆرە دەنگ دەداتەوە ، [دەس‌ەس‌ڕ] واتە : لە نووسینەکەی پیتی (ت)ی تێدایە ، کەچی لە دەنگدانەوەی‌دا دەنگی [ت] نییە !

ئاخاوتن ، بەپێی یاسای دەنگی زمان دەنگ یەکدەخاو وشە دەردەکات، واتە : بۆ نموونە ئەگەر دەنگی [س]‌و دەنگی [ت] بە بێ ئەوەی بزوێنی جومگەی نێوانیان بێ‌و کەوتنە شوێن یەکتری ، کار لەیەکتری دەکەن ، بەبێ بیرکردنەوە دەنگی [س] کار دەکاتە سەر دەنگی [ت]‌و لەناوی دەبات ، کە

وابوو ئەگەر (دەستەسرێـــکت) بەدەســـتەوە گـــرتو داوات لەیەکێـــکی نەخوێندەوار کرد ، کە ئەوە چیـە بەدەستتەوە ؟ ئەویش بێگومـــان دەڵـــێ [دەس‌ەس‌ڕ] بە بێ ئەوی بزانی وشەی دەست دەبێ لە گۆ کردندا دەنـــگی [ت]ی تیادا بێ ! »

رخنە :

پێشەکی دەبێ بوترێ کە شێوەی ئاخاوتن هیچ پێوەندییکی لـــەگەڵ خوێندەواریو نەخوێندەواریدا نیـەو ، بەڵام پێوەندیـەکی توندی هەیە لەگەڵ دیالێکتی خەڵکی ئەو هۆزە یا ئەو دێو شـــارە یا ئەو ناوچەیەی کـــە پێکەوە دەژینو راهاتوون بەتایبەتی لە ســـەر دیالیکتی دیـــاری کراوداو بەگشتی لەگەڵ زمانی ئەومیللەتە کە پێ دەئاخافن .

دووەم ، دەبێ ئەویش لەبیر نەکەین کە هـــەر پێتێك وادانراوە کـــە وێنەیەك بێ بۆ فۆنیمێك بەڵام مەرج نیـــە هەر فۆنیمێك ڕەمزێکی یاخود پێتێکی هەبێ ؛ چونـــکە وەك وتمـــان تا ئیســـتا هیـــچ میللەتیك بەتەواوی نەگێشتوتە ئەو ئەنجامەی کە پێت دابنێ بۆ هەموو فۆنیمەکانی ئاخاوتنەکەی .

سێیەم ، لابردنی فۆنیمێك یا زیادکردنی فۆنیمێك پێوەندە بە یاسای (گونجانو نەگونجان)ی فۆنیمەکانەوەو ؛ کاری کردنی فۆنیمێك لەسەر فۆنیمێکیتر پێوەندە بە سازگای دەربڕینی فۆنیمەکانو دوورو نزیکییان لە یەکتریداو چەند هۆێکیتروە وەك شوێنو هەوارگاو سەردو و گەرمی ناوچەو راهاتنی ئەندامانی ئاخاوتن لەسەر جۆرە دەربڕینێکی تایبەتی هتد .. بۆیە نەك هەر ئەم نموونەیەی کەلە سەرەوە تۆمارکرا بەڵکو هەموو ئـــەو نموونانەی کە مامۆستا هێناویەتی بۆ ڕووڵو ڕۆشن کردنی جیاوازی لە نێوان پیتو دەنگدا هیچ ڕووناکییەك ناخەنە سەر ئەم جیاوازییە .

مامۆستا ئەم شەش نموونەی خوارەوە هێناوە گوایا ئـــەم نموونانە جیاوازی لە نێوان پیتو دەنگ ڕۆشن دەکەن :

١ــ دەستەسڕ = دەس‌دسڕ = دەسەسڕ
٢ــ ئاسنگەر = ئاسن ، کەر = ئاسنکەر = ئاسنگەر
٣ــ منداڵ = منااڵ = منناڵ •
٤ــ بەغداد = بەغا
٥ــ کاك کەریم = کاکەریم •
٦ــ کێلو ، چەك = چێلۆ ، چەچ •••

وەك وتم ئەم نموونانە هیچ روونا‌کی‌یەك ناخەنە سەر جیاوازی لە نێوان پیت‌و فۆنیم‌دا ، بەڵکو بەشیکیان دەشێن بین بە بەڵگە بۆ چەسپاندنی دەوری یاسای (گونجان‌و نەگونجان) لە نێوان فۆنیمەکان‌داو بەشیکیانیش دەشێن بین بە بەڵگە بۆ چەسپاندنی کاری‌کرنی فۆنیمێك لە سەر فۆنیمێکی‌تردا •• جگە لەوێش هەڵەیێکی گەورەی کردووە لــە نموونەی دووەم‌دا واتــە : (ئاسنگەر) وەك لە دوایی‌دا باسی دەکێن •

بۆ زیاتر فراوان کردنی ئەم مەبەسانەی سەرەوە با وشەی (دەستەسڕ) وەربگرین و بزانین یاسای گونجان‌و نەگونجان دەوری چی‌یە لە بارەیەوە ؟••

راستە وشەی (دەستەسڕ) وشەیەکی لێکدراوەو لــە دوو وشــەی (دەست)و (سڕ) پێك هاتووە • وشەی دەست وشەیەکی یەك برگەیی‌یەو لە دەنگدانەوی‌دا لەچوار فۆنیم پێك هاتووەو لە نووسین‌دا لە چوار پیت • لەم وشەیە فۆنیمی [س]و فونیمی (ت) لەگەل یەکتری‌دا گونجاون‌و ئەگەر وا نەبێ ناتوانین وەك برگەیەك دەری ببرین ، واتە : ئەم دوو فۆنیمە دەربڕینیان ئاسانە بەبێ ئەوەی کە بزوێنێك بکەوێتە نێوانیانەوە ، ئەوجا ئەگەر وشەی (سڕ)مان خستە دوای وشەی (دەست) دەبینین فۆنیمی (ت) دەکەوێتە پێش فۆنیمی (س)ی دووەمو لە یاسای گونجان‌و نەگونجان‌دا ئەگەر دوو فۆنیمی گونجاو چەواشە کران لە خانەی گونجاوی دەر دەچن‌و دەبنە نەگونجاو • لەم وشەی لێکدراوەدا واریێك هاتووە کــە فۆنیمی (س)و فۆنیمی (ت)

گونجاوەو فۆنیمی (ت)و فۆنیمی (س) کە چەواشەی ئەوانن نەگونجاون ، ئا لێرەدا دەبێ یا یەکێ لەو دوو فۆنیمە نەگونجاوانە لابردرێ یا (ناوجیکەرێك) بکەوێتە تێوانیانەوە بـە مەرجێ ئـەم لابردنەو زیادکردنە واتـای وشـە لێکدراوەکە نەشێوێنی ..

هەڵبژاردنی یەکێك لەو دوو رێگایە دەکەوێتە ئەستوی ئـەو کۆمەڵە خەڵکەو ئەو دیالێکتەی پەیرەوی دەکەن ، خەڵك هەیە دیالێکتیان وا پەسەند دەکا کە بزوێنێك زیاد بکرێ و بخرێتە نێوان ئەو دوو فۆنیمە نەگونجاوانە تاکو وشەکە ببێ بە (دەستەسڕ) ، ئەمانەی ئەم رێگایەیان هەڵ بژاردوە هیچ کاتێ فۆنیمی (ت) لە ئاخافتنیـاندا لانـابەنو وشـەکە بـە (دەستەسڕ) گۆ دەکەن ، ئەمە ئارەزووی خۆیانەو خۆشترە لـەلایانو کەس لەومەیان ناکا ..

خەڵکی تر هەن لابردنی فۆنیمی (ت) لەلایان خۆشترەو سـووکترە ، واتە : رێگای دووەم دەگرن ، کە وابوو وشەکە وای لێ دێ (دەسەسڕ) بەڵام لێرەدا تووشی گێچەڵێکی‌تر دەبن ئەویش ئەوەیە دوو فۆنیمی یەك ئاسا روو بە روو دەبنو (گۆ) کردنیان قورس دەبێو لابردنی یەکێك لەو دوو فۆنیمە دەبێتە هۆی گورانی واتای وشەکە ئیتر چار نییە دەبێ (ناوجیکەرێك) بێتو بکەوێتە نێوانیان، ناوجێکەرەکەیش دیالێکتی زمانەکە هەڵیدەبژێرێ ئەویش بزوێنی (ە)یەو وشەکە دەبێتە (دەسەسڕ)و ئەمانە هیچ کاتێك لە لایان پەسەند نییە بڵێن (دەستەسڕ) هەر دەڵێن (دەسەسڕ) چونکە وەك وتمان ئەمە لەلایان ئاسانترە ..

بەرای من هەردوو شێوەکە رەسەنو پەسەندکردنی ئەم شێوە یا ئەو شێوە بەدەستی میللەتەو هەرخۆی خاوەنی بریارە ..

هەر وەها یاسـای گونجانو نەگونجان دەوری بینیوە لـە دەربرینی

وشەی (کاکەکەریم) کردوویەتی یا بە (کاکەریم) یا (کاکەکەریم) ، بەڵام لـە نمونەی (٣)مەو (٤)مەو (٦)مەدا واتە (منداڵ ، بەغدا ، کێلو ، چەک) وەک مامۆستا خۆی دەڵێ کاری کردنی فۆنیمێک لەسەر فۆنیمێکیتر بووەتە هۆی ئەم دیاردەیەو ئەمانیش هیچ پێوەندیەکیان نییە لەگەڵ جیاوازی لەتێوان پیتو (فۆنیم) ، بەڵکو وەک وتمان بەڵگەبن بۆ ئەم رووداوانەی کـە روو دەدەن لە تێوانی فۆنیمەکان بەهۆی دوور و نزیکی سازگەیان یا ئەو هۆیانەی کە لەپێشەوە باسمانکرد .

مامۆستا دەربارەی وشەی ئاسنگەر دەڵێ :

« دیارە پاشبەندی (ــ کەر) لە زمانی کوردیدا بـۆ کاری پیشەیی بەکار دەهێنرێ ، وشەی (ئاسن)یش واتای ئاشکرایە ... تا دەڵێ : بیانخەرە پاڵ یەکتریەوە ، واتە بەم جۆرە : (ئاسن ــ کەر) ئـەوجا بیانخوێنەرەوە بێگومان بەبێ بیرکردنەوە دەڵێت (ئاسن ــ گەر) = ئاسـنگەر ــ چونـکە لیرەدا دەنگی (ن) دەنگدارەو دەنگی (ک)ش کەمدەنگە یاخود کپیە ، بەپێی یاسای دەنگی زمان دەنگی [ن] کە ئاوازە دارە کاری کردۆتە سەر دەنگی [ک] کە کپیە گۆڕیویەتی بەرەو سروشتی خۆیو کردوویەتی بە دەنگدار ، واتە : پاشبەندی (ــ کەر)ی کردووە بە (ــ گەر) ..

رخنە :

پێش ئەوەی هەڵە زەقەکەی مامۆستا دەربخەم دوو پرسیار دەکەم :

١ــ ئایا کەس هەیە لەم جیهانەدا (ئاسن) بکا واتە ئاسن یا هەر مەعدەنێ دروست بکا ؟ بێگومان کەس تا ئیستا نەبووە !!

٢ــ ئەگەر راستە دەنگی [ن]ی ئاسن کە ئاوازدارەو کاری کردۆتـە سەر (ک)ی (ــ کەر) کە کەمئاوازە ، ئەی بۆچی دەنگی (ن)ی (نان) کاری ناکاتە سەر (ک)ی (ــ کەر) لە وشەی (نانکەر)و بیکا بە (گەر) تاکو وشەکە ببیتە (نانگەر) ! ؟ .. ئایا جیاوازیێک هەیە لە تێوان ئەم (ن)ەو ئەو (ن) یا

لە نێوان ئەم (ك)ەو ئەو (ك)ەدا ؟ !•• بێگومان نە ، ئــەی بۆ لێرەدا کاری ناکاو لەوێ کاری دەکا ؟ دیارە هەڵەیەك هەر هەیە ! ! بەڵام هەڵــەکە لــە کوێدایــە ؟ ••

هەڵەی مامۆستا لەوە دایە نەی زانیوە کە (گەر) لەبنەرەتدا (نگەر)ەو نگەریش کورت کراوەی (نگار)ە ئەمیش رەگی کرداری (نگارین)ە و لــە واتاوە زۆر دوورە لە واتای (کەر)ی رەگی (کردن)دا • چونکە نگارین واتای نەخشە کێشانو داتاشــینو وێنەگرتنو دارشــتن دەدا واتە : ئیشــێکی هونەرییە ، مرۆڤ دەتوانی نان دروست بکا یان ئیشێك بکا بەڵام ناتوانێ ئاسن یا مس یا زێرو زیو دروست بکا بەشکو دەتوانی شتیان لێ دروست بکا واتە : دوای تواندنەوەیان یا گەرم کردنیان بەدارشتن یا بە لێدان دەتوانێ شتی جوانو بەکەڵکیان لێ دروست بکا ، ئەو ئیشەی ئەو دەیکا پێ دەڵێن نگاریو بۆیە ئەو کەسە ئەم ئیشانە دەکا پێ دەڵێن (مســگەر ، ئاسنگەر ، زێرنگەر) چونکە ئەم ئیشە نگاریەیە واتە : هونەرییە ••

ئەوە لەلایەکەوە ، لەلایکیتر ، یاسای (گونجانو نەگونجان) دەور دەبینێو دەوری ئەم یاسایە بەم جۆرەی خوارەوەیە :

وشەی (ئاسنگەر) لە دوو وشە پێك هاتووە واتە لە (ئاسن + نگەر) لێرەدا دوو فۆنیمی (ن) روو بە رووی یەکبوون بە پێ ئەوەی بزوێنێك لــە نێوانیاندا بێو بە هــۆی نەگونجانیان دەبێ یەکێکیــان لابردری تــاکو دەربرینیان ئاسان ببێو یەك وشەی لێکدراو دروست بکەن کە (ئاسنگەر)ەو ئەم رایە وشەی (زێرنگەر) بە باشی دەچەسپێنێ چونکە لەم وشەیە دەبینین فۆنیمی (ن)ی نگەر لە جێ خۆی ماوەتەوە ئەویش بە هۆی ئەو بزوێنەوە کە کەوتووتە نێوان (ر) زێرو (ن)ی نگەرو نەمانی نەگونجانی لە نێوانیاندا ••

شایانی باسە ، مامۆستا کە باسی (پیت) دەکا باپەخی نەداوە بە ئەرکی پیت ، بۆیە لێرەدا دەمەوێ تۆزی باسی ئەم ئەرکە بکەم :

پیت له نووسینەدا دوو ئەرکی هەیە ، یەکەم وەک رەمزێک دەبێ بە وێنەیەک بۆ فۆنیمێک ، هەر وەک دەزانین ، وشەی ئاخاوتن لە چەند فۆنیمێک پێک دێتو ئەو چەند فۆنیمە بە پێی یاسای زمان یا دیالێکتی زمان رێک دەخرێنو ریز دەکرێن • پیتەکانیش هەر وەک ئەوان چون ریز کراون ریز دەکرێنو پێک دێن لە نووسین دا ، ئەگەر وانەبێ ناتوانین وشە نووسراوەکە دووبارە بگەڕێنینەوە سەر وشە گۆ کراوەکەو نابێتە وێنەی ئەو • واتە : ئەم پیتانە کە رەمزن بۆ ئەو فۆنیمانە دبنە ئامێڕی پێوەندی لە نێوانی بیستنو ئاخاوتندا • بە شیوەیەکیتر ، ئەرکی ئەم ئامێڕە ئەوەیە کە وێنەی ئەو وشەی کە (گۆ) دەکرێ بە وردی بگرێو تۆماری بکات تاکو ببینرێتو لە توانامانداا بێ لە هەرکاتێ ویستمان بیگەڕێنینەوە سەر (گۆ) کردنە جارانیەکەی بەبێ کەمو زیاد ، رەمزیش یا تاکە کەسێک دای‌دەنێ بۆ دەربڕینی مەبەستی خۆی وەک مامۆستا کردوویەتی لەم کتێبەدا ، یا کۆمەڵەیەکی زانا دای‌دەنێو خەڵکیش یەیڕەویان دەکاتو ئەو رەمزانە دەبنە کەرەسەی نووسین بۆ وێنەگرتنی زمانی ئاخاوتنی ئەو میللەتەو پیان دەڵین (پیت) ••

ئەرکی دووەمی پیت ئەوەیە کە لە هەبوونی لەریزی وێنەی وشەی نووسراودا ئەرکێکی دیاری کراوی هەیەو پێوەندە بە تێگێشتنو هەستپێکردنی واتای وشە نووسراوەکەوە • واتە ئەرکێکی دیاریی هەیە لە هەبوونی لە وێنەی وشە نووسراوەکەدا• بۆ نموونە با وشەی (تاڵ) وەربگرین وەک دەزانین ئەم وشەیە پێوەندە بە واتایەکی دیاری کراو لەبیرو هەستمانو ئەو واتایە تێدەگێنو هەستیشی پێدەکەین ، ئەگەر نووسەر هەڵەی کردو پیتی (ب) نووسی لە باتی پیتی (ت) وشەکە وای لێ دێ : (باڵ) ، ئەوجا ئەم وشەیە واتایەکیتر دەبەخشی کە جیاوازە لە واتای پێشوی وشەکە چونکە ئەم وشەیە پێوەندە لە میشکمان بە واتایترەوەو هەستو بیرو هۆشمان

وامان پێ دەڵێ... ئەگەر نووسەر لە باتی پیتی (ڵ) پیتی (ك)ی دانا ئەو جا وشەكە واتایەكی‌تر دەبەخشێ چونكە ئەم وشەیەش پێوەندە بەو واتایەی كە لە مێشكمان دایەو لە هەستو بیرو هۆشماندا تۆمار كراوە بۆیە دەتوانین بڵێین كە (پیت) ئەركێكی دیاری كراوەی هەیە لە ێوان وشە نووسراوەكەدا بەبێ بایەخ دان بە چونیەتی دەربرینی وشەكەو (گۆ) كردنی .

كە دەڵێین (پیت) مەبەست (ناوەكەی) نیە بەڵكو مەبەست ئەو كەرسە بچكولەیە كە دەیێتە هۆی وێنە گرتنی فۆنیمی ئاخاوتنو ئەو ئەركانەی كە باسمان كرد دەبینیو وەك بۆمان دەركەوت ئەو ئەركانە كەم نین ، ئەگەر ئەو ئەركانە نەبوونایە هەرگیز نووسین نەدەبوو بەهۆی سەركەوتنی مرۆڤو پێشكەوتنی لە ژیاندا .

چوار :

١ــ لە لاپەرە (٧٧)دا باسی فۆنیم دەكاو چەند نموونەیەك دەهێنی بۆ دەرخستنی جیاوازی لەێوان فۆنیمێكو فۆنیمێكی‌ترداو دەڵێ :

« با وشەی (بەن) وەرگرین... ئەوجا دەنگی (نگ) بخێنە جێگای دەنگی (ن)ەوە بێگومان جیاوازیەكی بچكۆلە هەیە لەێوان دەنگدانەوەی وشەی یەكەم (بەن)و وشەی تۆی (بەنگ)دا ، جگە لەمەش جیاوازیەكی واتایی گەورە هەیە ...

بۆیە دەتوانین بڵێین : دەنگی (ن)و دەنگی (نگ) لەێو وشەی (بەن)و (بەنگ) لەكاتی گۆ كردنیاندا ، هەر یەكەیان فۆنیمێكە بۆ خۆی .. » .

رخنە :

ا ــ ئێمە كە دەڵێین : فۆنیم (یاخود دەنگ وەك خۆی دەڵێ) بچوكترین كەرەسەی زمانە ، واتە ئیتر لە خۆی بچوكتر نیەو دابەش ناكرێ ، ئایا راستە (نگ) دابەش ناكرێو بچوكترین كەرەسەیە ؟ با بزوێنێك بخێنە

تەنیشتی وشەی (بەنگ)و بزانین چی لێ دێت ؟ [بەنگ +ە] = بەنگە = بەن + گە •

واتە : وشەکە لە یەك برگەییەوە بوو بەدوو برگەیی‌و (نگ) دابەش کراو بوو بە دوو پارچە ، پارچەیەك کەوتە برگەی یەکەم‌و پارچەیەکی‌تری کەوتە برگەی دووەم • کە وابوو (نگ) بچوکترین کەرەسە نیی‌یەو فۆنیمیش نیی‌یە • بەڵام راستە (ن)ی (نگ) لەوشەی (بەنگ) لەدەنگدانەوەدا جیاوازی‌یەکی هەیە لەگەڵ (ن)ی وشەی (بەن)دا بەڵام ئایا ئەم جیاوازی‌یە دەبێتە هۆی ئەوەی کە بە دوو فۆنیمی سەر بەخۆ بیانژمێرین ؟ وڵامی ئەم پرسیارە لە خاڵی (ب)ی خوارەوەدا دەدێنەوە ••

ب ــ راستە ، فۆنیمێك کاری دەکاتە سەر فۆنیمێکی‌تردا وەك مامۆستا باسی کردووە لە لاپەڕە (١٤١، ١٤٢، ١٤٣)دا بەڵام لە هەمان کاتدا فۆنیمەکانی دەوروبەری ئەو فۆنیمەش کاری دەکەنە سەری خۆی‌و بەرەو سروشتی خۆیان دیبەن‌و دەبنە هۆی دروست بوونی چەند دەنگێکی جوراوجۆر بەڵام ئەم دەنگانە بە تێکرایی پێوەندی‌یەکیان هەیە لەگەڵ فۆنیمە سەرەکی‌یەکەدا یا لە لایەنی سازگاوە یا لە لایەنی شێوەو صفەتەوەو هەرگیز نابنە هۆی گۆڕینی واتای وشەکە• ئەمە لە لایکەوەو لە لایەکی‌ترەوە ئەم (دەوروبەرە ــ بیئە)ی ئەم دەنگانەی خولقاندوە ریگەیان نادا جێگورەکی بکەن لەگەڵ یەکتری‌دا چونکە هەر یەکێکیان دەوروبەری ــ بیئەی ــ خۆی هەیەو بۆ ئەو جێگایە خۆلقاوە • ئەم دەنگانەی کە بەهۆی دەوروبەر ساز دەبن هەر یەکێکیان ئەندامێکە لە بنەماڵەی فۆنیمە سەرەکی‌یەکەدا بو نموونە :

فۆنیمی (خ) لە وشەی (سوخمە)و وشەی (سەخت ، پەخش)•••هتد••• دا کپ‌و نزم‌و سووکە کەچی لە وشەی شاخ ، داخ هتد ••• ئاوازەدارەو بەرزو تیژە ، ئەم دوو دەنگە سازیان یەکە بەڵام لە صفەتدا جیاوازن‌و هەردوو

لە یەك بنەماڵەن واتە بنەماڵەی فۆنیمی (خ)ن ؛ بەڵام فـۆنیمی دووەمیـان سەرەکییەو بنەماڵەکەش بەناوی ئەوە ..

تۆکی زمان بەرز دەبێتو دەچەسپێ بە پێشووی مەلاژوو نزیك بـەبنی ساز دەبێ بە هۆی ئەو فۆنیمانەی دێنە دوای ئەوو کاری دەکەنە سـەریو دەوروبەری تایبەتی بۆ دەخۆلقێنن ، ئەندامانی ئەم فۆنیمە لە صفەتدا یەکن واتە هەموو منگنو ئاوازە دارنو نە بەرزو نەنزمن ــ مام ناوەندیین ــ بەڵام لە سازگاوە جیاوازن .

ئەندامە سەرەکییەکە وا ساز دەبێ :

تۆکی زمان بەرز دەبێتو دەچەسپێ بە پێشووی مەلاژوو نزیك بەبنی دوو دانی پێشووی سەرەوەو رێگا نادا بە هەوای هناسە لە زارەوە دەرپەرێ تاکو لە لووتەوە دەرپەرێو ژێیە دەنگەکان دەکەونە لەرە ، ئەویش لە بـیر نەکێن کە لووت دەبێ کپ نەبێ دەنە سازبوونی ئەم فۆنیمەو هەموو ئەندامانی ئەم بنەماڵەیە مەحاڵ دەبی جگە لەوێش دەبێ لچو لێویش کپ نەبن واتـە کراوە بن .. ئەم ئەندامە لە سەرەتای وشەو کوتـایی وشـەوە دێتو لـە ئێوانی دوو بزوێنیش دێت وەك [ناو ، نان ، من ، پەنا] .

واریٚك دەکەوێ کە فۆنیمی (د) یا فۆنیمی (ت) دەکەوێتە دوای فۆنیمی (ن)ەوە ئەوسا زمان بەهۆی ئەم دوو فۆنیمە تۆزی دێتە پێشەوەو نزیکی بنی دوو دانی پێشوی سەرەوە دەبێ واتە سازگای فۆنیمی (ن) گوڕڕا ... وەك (چەند ، مەند ، من دێم ، جانتا هتد ...)

فۆنیمی (ج)یش کاری دەکاتە سەر فۆنیمی (ن)و سازگای دەگۆڕێ ئەگەر هاتوو کەوتە دوایەوە ، چونـکە تۆکی زمـان تۆزێ بەرەو دووا وە دەکێشرێو بەئارامی دەلکێ بە پێشـووی مەلاشـوو لە هەمـانکاتدا بـنی زمانیش تۆزێ بەرز دەبێتو ژێیەکان دەلەرین وەك :

« منج ، گەنج ، تانجی هتد ...»

خۆ ئەگەر فۆنیمی (ك) یا (گ) یا (ق) کەوتە دوای فۆنیمی (ن)ەوە ، نۆکی زمان نزم دەبێو بێ لایەن دەوستێو بنی زمان بەرز دەبێ٫ دەچەسپێ بە پارچە نەرمەی کۆتایی مەلاشوو رێگای هەناسە لە لوتەوە دەکرێتەوەو ژێیەکانی دەنگیش دەکەونە لەرە وەك : بنکە ، بەتق ، بەنگ •

بێگومان ئەگەر دوای هەموو فۆنیمەکان بکەوێو سرنجیان لێ بدێن لەکاتی هاتنیان بەدوای فۆنیمی (ن)دا چەند ئەندامێتری ئەم بنەماڵەمان وەدەست دەکەوێ • ئیتر کە وابوو ناتوانین (ن)ی (نگ) بە فۆنیمی سەر بەخۆ بژمێرین ••

شایانی باسە ماموستا خۆی دەڵێ «بەهۆی کارتیکردنی دەنگی کە ، کە دەکەوێتە پێشەوە یا دوایەوە لە کاتی دروستبوونی برگەدا ، لە دەنگدانەوەدا ، چەند شێوە دەنگێ لە دەنگی (ن) جیا دەبێتەوە ، واتە : دەنگی (ن) بە چەند جۆری دەنگ دەداتەوە کەچی لە کاتی نموونە هێنانەدا هەر باسی کاری کردنی فۆنیمی (ن) دەکا لەسەر فۆنیمەکانو باسی کاری کردنی فۆنیمەکان لە سەر ئەو ناکاو نموونە ناهێنێو لە پیری دەچێو دەنگی (ن)ی (بەنگ) بە پارچەیەك لە (نگ) دادەنێو (نگ)یش بە فۆنیمی سەربەخۆ دادەنێ ! ؟ •••

٢ ــ لە لاپەڕە (٧٨)دا دەڵێ :

« با ، تەماشای دەنگو ئاوازەی دەنگدانەوەی وشەی (شەل)و (شەڵ) لە کاتی ئاخاوتندا بکەینو باش گوێی بۆ شل کەینو بزانین چیمان دەستگیر دەبێ ! •

بێگومان هەر دووکیان لە زۆر رووەوە وەك یەکن ، تەنها لە رووبەکەوە نەبێ •• ئەویش ئەوەیە کە یەکێکیان واتای هەیەو ئەوی کەیان واتای نییە

جگه لەمەش لە دەنگدانەوەیاندا بەهۆی دەنگی کۆتایی هەر یەکێکیانـــەوە جیاوازیان هەیە ، واتە : (شەل) واتای هەیە ، بەڵام (شەڵ) واتای نیە کـــە وابوو بۆمان هەیە بڵێین ، ئا لێرەدا دەنگی (ل) لە وشەی (شەل)دا فۆنیمـــە بەڵام دەنگی (ڵ) لەوشەی (شەڵ)دا فۆنیم نیبەو (شەڵ)یش وشە نیە چونکە بەپێی یاسای دەنگیی زمان دەنگەکان رێك نەکەوتوون ... »

راستە وشەی (شەڵ) لێرەدا بێ واتایە ، ئەگەر براوردی بگرین لەگەڵ وشەی (شەل)دا بەڵام ، ئەوە نابێتە هۆی کە بڵێین (ڵ) فۆنیم نیە چونـــکە وشەکە بێ واتایە ، ئەگەریش وابێ دەبێ (ش)و (ە) فۆنیم نەبن چونکە هەر یەکێ لەم دوو دەنگەش بەشدارن لە بێ واتایی وشەکەدا ، واتـــە بەگۆڕینی دەنگی (ش) بە دەنگی (ك) وشەکە دەبێ بە (کەڵ) ئەوسا وشەکە واتادار دەبێ یان دەنگی (ە)مان گۆڕی بە دەنگی (ا) وشەکە دەبێ بە (شـــاڵ) ئەوساش وشەکە واتادار دەبێ :ــ

ئێمە کە دەڵێین ئەمە فۆنیمەو ئەوە فۆنیم نیە مەبەس تاقە وشەیەك نیە بەڵکومەبەس زمانەکە بەگشتی بێ ، ئایا فۆنیمی (ڵ) لە ئاخاوتنی کوردیدا هەیە یانە ؟ .. بێگومان کەس نیە بڵێ ئەم فۆنیمە لە زمانەکەمان نیە بەڵام دەتوانین بڵێین (ض ، ظ ، ذ ، ث) لە کوردیدا فۆنیم نین‌و لە هەمـــان کاتـــدا دەنوانین بڵێین (پ ، چ ، ژ ، ڤ) لە زمانی عەرەبیدا فۆنیم نین چونکە بەکار نایەن‌و ئەگەر بەکار هاتن دیارە لـــە زمانێکی بێگانەوە هاتوونـــەتە نـــاوی زمانەکەوە .. جگە لەوەش فۆنیمی (ڵ) لە وشەی (شەڵ) ئەرکی خۆی بینی‌و دەوری خۆی وەرگرت چونکە بوو بە هۆی گۆڕینی واتای وشەی (شەل) واتە : وشەی (شەل) لە واتادارەوە کردی بە بێ واتـــا ، ئەویـــش ئەرکیکی سەرەکیە لە ئەرکەکانی فۆنیم‌و جیبەجیکرا . ئیتر ئەو روانەتە تازەیە کە مامۆستا بۆ فۆنیم دۆزیەتەوە بێ نرخە ...

پینج :

بزوێن

١ ــ له لاپەرە (٨٨)دا و له ژێر ناونیشانی (کلیلی دەنگەکان)دا (١٣) دەنکی ریزکردووە ، گوایا ئەمانە بزوێنن‌و رەمزەکانیشــی بــەم شــێوەی خوارەوە داناوە :

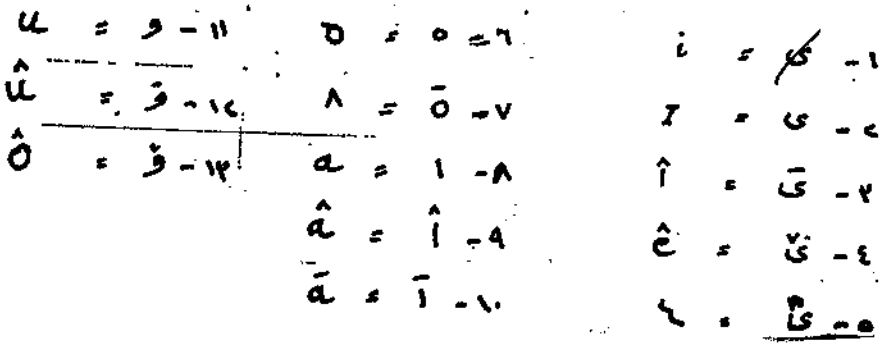

بزوێنیش وەك خۆی دەڵێ فۆنیمەو فۆنیمیش واتای وشە دەگۆڕێ ، ئایا راستە ئەم دەنگانە هەموو بزوێنن‌و فۆنیمن‌و ئەرکی فۆنیمی دەبینن واتە : دەبنە هۆی گۆڕینی واتای وشە ؟ بەرای من بەشێکیان فۆنیمن‌و بزوێنن‌و ئەرکی فۆنیمیش دەبینن بەڵام بەشێکی‌تریان وانی‌یە ، وەك لە خاڵی دووی خوارەوە بۆمان دەردەکەوی •

٢ ــ له لاپەڕە (٩٠ ــ ١٠٨)دا باسی ئەم دەنگانەی سەرەوە یەکە یەکە دەکاو بە ئۆ بەشەوە دابەشیان دەکا :

بەشی یەکەم :

(ی = ـِ) ل : (٩٠ ــ ٩٢) [بڕوانە : خاڵی یەکەمی کلیشەکەی لاپەڕە ١٧٣] •

● دەربارەی ئەم فۆنیمە لە فەقەرەی یەکەمدا دەڵێ : « ئەم دەنکە زۆر کورتە ، سازگای وا لە پێشەوەی زمان ، بەشی سەرەوە دەم ، (شێوە) یاخود (باری) ئاسایی وەرگرتووە ، ئەم دەنگە لە ئاوازەی (کەسرەی موختەلەسە = ژیر)ی عارەبی دەکات ، وەك (من ، دز ، درز) ...»

منیش لەگەڵ ئەودامو دەڵێم ڕاستە ئەمە فۆنیمەو سەربەخۆیەو لە هەموو دیالێکتی کوردیدا هەیە بەڵام نەك هەر (مختلسە) بەڵکو کەسرەی ئاسایی‌و کەسرەی (موشبعە)یش واتە هەر سێ شێوەکە لە زمانی کوردیدا هەیە .

● لە فەقەرەی دووەم‌و لە هەمان لاپەڕەدا دەڵێ :

« شایانی باسە ، ئەگەر دوو کۆنسۆنانتی ئاوازەدار لەوشەیەکی برگەدار ، کەوتنە شوێن یەکتری (بەك دوای یەك ــ جگە لە برگەی کۆتایی)، دەبێ کورتە بزوێنێ بکەوێتە نێوانیان ، بۆ ئەوەی جەمسەری دەنگدانەوەیان بپەستی‌و ئاوازەیان سازتر بکات بۆ نموونە (برنج) هتد ...» ..

+ بەڕاستی ئەم بڕیارەی مامۆستا جێگای سەر سورمانەو سەیرە ، ئەو کە دەڵێ «دەبێ کورتە بزوێنێ بکەوێتە نێوانیان» واتە نابێ بزوێنێکی درێژ بکەوێتە نێوانیانەوە ، ئەی ئەگەر کەوت ؟ دەبێ زمانەکە بشێوی‌و تێك بچی. وانیە ؟ وەك دەزانین چەند کورتە بزوێنێك لە زمانەکەماندا هەیە ئایا کامەیان دەبێ بکەوێتە نێوانیان ؟ هەر وەك دەزانین (ب ، ر ، ن) فۆنیمن‌و ئاوازەدارن‌و وشەی (باران) وشەیەکی برگە دارەو کورتە بزوێنیش نەکەوتە نێوانیان ، ئایا وشەی (باران) کوردی نیەو وشەیش نیە ؟ بە پێی ئەوبڕیارەی مامۆستا دەبێ وابێ ئەگەرنا ، بڕیارەکە لەجێ خۆی نیەو هەڵەیە ...

● لە فەقەرەی چوارەم‌و پێنجەم‌و شەشەمدا (ل ۹۱ ــ ۹۲) باسی

قرتاندنو لابردنو سووك كردنی فۆنیمێـك دەكـا لە كاتی كاری كردنـی فۆنیمەكانیتر لە سەری •

+ ئنجا ئەم باسە هیچ پێوەندیەكی ئۆتۆی نییە لەگەڵ فۆنیمی باسكراو چونكە ئەم فۆنیمە كاری ناكاتە سەر فۆنیمەكانیتر بەڵكو فۆنیمەكان كاری دەكەنە سەر ئەو ، بەڵام مامۆستا باسی ئەو كاری كردنە نەكردووە، باسی شتی زۆر جیاواز دەكا ، باشتر ئەوە بوو باسـی كاری‌كردنی فۆنیمی (ی)ی كۆنسۆنانتی بكردایە كە چۆن كاردەكاتە سەر ئەم فۆنیمە i و قەڵەوی دەكا وەك دەبینین لە وشەی (ژیان ، دیار پیاز هتد •••) تارادەیەك بەشـێك لە نووسەرانمان بە فۆنیمێكی سەربەخۆی دەزانن كەچی وانییەو هەر دەنگی (كسرە ــ ژیر)ەكەیەو قەڵەو بووە ــ واتە (ئشبـاع) بووە ــ بەهۆی ئـەو فۆنیمەی دوایەتی• ئەمە لەلایەكو لەلایەكیترەوە چەنـد فۆنیمێكیتر كاری دەكەنە سەریو نەختی قەڵەوی دەكەن بەڵام نـەك وەك (ی)ی كۆنسۆنانت بەڵكو كەمتر ؛ وەك : گران ، جهان ، كنار •• هتد •• كە وابوو ئەم فۆنیمـە وەك بنە ماڵەیەك سێ ئەندامی هەیە یەكێكیان ناسـكو لاوازەو دووەمیـان مامناوەندیەو سێیەمیان قەڵەوەو هەرسێ كورتنو یەكەمیان سەرەكییە چونكە زۆر بەكار دەهێنرێ ••

● لە فەقەرەی دوایدا (ل ــ ۹۲) دەڵێ :

« ئەگەر هاتوو دووبرگە یا زیاتر لە دووبرگە كەوتنە شوێن یەكتریو وەستان لە كوتایی برگەی یەكەمەوە هەبوو ، بزوێن ناكەوێتە نیو كۆنسونانتی كۆتایی برگەی یەكەمو هی سەرەتایی برگەی دووەمەوە (وەك : سركە ،سپڵە)

+ پێشەكی دەبێ مەبەس لـەزاراوەی (وەسـتان)و (برگە) روون بكێنەوە تاكو بتوانین هەڵەی مامۆستا لەم قسـەی سـەرەوەیدا بەوردی

دەستنیشان بکێن : ــ «وەستان» زاراوەیەکە لە عارەبیی‌یەوە وەرگـیراوەو واتای (سکون)و (وەقف) دەبەخشێ ؛ وەك زانراوە لـە رێزمانی عارەبی‌دا ئەگەر وشە (مبنی) بێ ئەو کاتە کۆتایی بە یەکێك لەم حەرەکاتانە دێت [فتحە ، کسرە ، ضمە ، سکون]و دەڵێن (مبنی علی الفتح) ، یا (مبنی علی الضم) یـا (مبنی علی الکسر) یا (مبنی علی السکون) وەك : « کتبَ ، حیثُ ، أمسِ ، قل » دا و ئەگەر وشە ناو بوو و (معرب) بوو ئەوە کۆتایی یا بە (ضمە) دێت یا بە (فتحە) یا بە (کسرە)و دەڵێن : (مرفوع وعلامة رفعه الضمة) ، (منصوب وعلامة نصبه الفتحة) ، (مجرور وعلامة جره الکسرة) ، بەڵام ئەگەر (فعـل مضارع) بوو ئەوە کۆتایی یا بە (ضمە) دیت یا بە (فتحە)و ئەگەر لە مەوقعی (جەزم) بوو ئەوە کۆتایی بە (سکون) دێت کە نیشانەی جەزمە ــ بەمەرجی فعلەکە لە (افعال الخمسة) نەبێ دەڵێن : «فعل مضارع مرفوع وعلامة رفعه الضمة ، فعل مضارع منصوب وعلامة نصبه الفتحة ، فعل مضـارع مجزوم وعلامة جزمه السکون » وەك : «یکتبُ ، محمدٌ الدرسَ في الصفِ ، لن یکتبَ محمدٌ الدرس ، لم یکتبْ محمد الدرسَ » .

ئەمە وا دەگەینێ کە وشە لە عارەبیدا چ (مبنی) بێ چ (معرب) چـوار حاڵەتی هەیە واتە کۆتایی بە چوار چەشن دێت یا کۆتایی بە بزوینی کورتی (فتحە) دێت ، یا بە (کسرە) یا بە (ضمە) یا خاڵی‌یە لەم سێیانە ، واتە دەبـێ (سکون)ێ لە سەر بێ بۆ ئەوەیە کە بزانرێ کە هیچ حەرەکەیەك لە سەری‌دا نی‌یە یان شێوەیەکی رووتر کۆتایی بە هیچ بزوێنێك نەهاتووە .

ئنجا ئەگەر بە رێ کەوت وشەیەك بێ حەرکە بوو واتە (ساکن ــ وەستاو) بوو و وشەی دووەم بە (همزة وصل) دەستی پێ کرد واتە سەرەتایی‌یەکەی (همزة وصل) بوو ، (همزە)ی وەصلیش لە عارەبی‌دا (گۆ) نـاکرێ و ئـەو فۆنیمە کە دێتە دوای ئەو بێ‌بزوێنە واتە (ساکن ــ وەستاو)ە لەو حاڵەتەدا

سێ کۆنسۆنانت ریزدەبن ، یەکێك لە کۆتایی وشەی یەکەم‌و دوو لە سەرەتایی وشەی دووەم ئەو جا بزوێنێك دێت وەك دەبینین لەم دوو رستەی خوارەوە •

قلْ الحق = قْ ُ لْ لْ حْ َ قْ

قد انبثقَ الفجر = قْ َ دْ نْ بْ َ بْ َ قْ َ

کۆنسۆنانتی سێیەم (حَ) ، (بَ) لەگەڵ بزوێنەکەی دووایی‌دا دەربڕینی ئاسانە بەڵام دووکۆنسۆنانتی یەکەم‌و دووەم (لْ لْ) ، (دْ نْ) دەربڕینیان گرانەو دەبێ چارە سەر بکرێ ، چارەیش ئەوەیە لە یاسای زمانی عارەبی‌دا (کەسرە) یەك بخرێتە نیوانیان تاکو (گۆ) کردنیان ئاسان ببێ واتە دەربڕینیان وا دەبێ :

قِ (لِل = Lil) حَق ، قِ (دِن = Din) بَثَقَ الفجر •

ئایا لە کوردی‌دا شتی وا هەیە تاکو زاراوەی (وەستان) بەکاربهینین ؟ بەرای من زاراوەی (وەستان) بێ واتایەو بێ کەڵکە چونکە وشەی کوردی یابەبزوێن کۆتایی دێت یا بەکۆنسۆنانت‌و لابردنی فۆنیمێك چ بزوێن بێ چ کۆنسۆنانت ئەگەر رووبدا بەپێ یاسای تایبەتی زمانی کوردی روو دەدا نەك بەپێ یاسایێکی‌تر ، بەڵام ئایا لە کوردی‌دا هەڵکەوتێك دەبێ کە سێ فۆنیمی کۆنسۆنانت ریز ببن ؟ کەی‌و چۆن رووداوێکی وا رووەداو چارە سەر دەکری ؟ بۆ وڵامی ئەم پرسیارە دەبێ باسی (برگە) بکەین تاکو بتوانین وڵام بدینەوە •••

برگە : بەپێ شی‌کردنەوەی زمانەوانی (التحليل اللغوي) برگە بەو کۆمەڵە فۆنیمە دەوترێ کە بەپێ یاسای زمان ریز کراون‌و بەیەك تەکان لە دەمەوە دەر دەپەڕن •• برگەیش لە کوردی‌دا سێ جۆرە : دوو فۆنیمی‌و سێ فۆنیمی‌و چوار فۆنیمی •• هەر برگەیەك یەك فۆنیمی بزوێنی تیادایە •• بزوێن ناکەوێتە سەرەتای برگە بەڵام کۆنسۆنانتەکان هەمویان بۆیان هەیە بکەونە

سەرتای برگە (نەك وشە) ــ لەگەڵ رێزم بۆ ئەوانەی هەمزە بە فۆنیم دانانێن و دەڵێن بزوین بۆی هەیە بکەوێتە سەرتای برگە بەمەرجی هەمزەی لەپێشەوە بێت ، هەرچەندە من لەگەلیاندا نیم ــ ؛ برگەی دوو فۆنیمی لە فۆنیمێکی کۆنسۆنانت و بزوێنێك پێك دێت ، برگەی سێ فۆنیمی لە کۆنسۆنانتێك و بزوینیك و کۆنسۆنانتیك پێك دێت واتە لە دوو کۆنسۆنانت و بزوێنێك لــە نێوانیاندا ، برگەی چوار فۆنیمیــش لە کۆنسۆنانتێــك و بزوێنێــك و دوو کۆنسۆنانتی گونجاو پێك دێت ..

برگەی دوو فۆنیمی بۆی هەیە ببێتە سێ فۆنیمی بەمەرجێ کۆنسۆنانتێك بکەوێتە دوای بزوێنەکەی چونکە لەکوردیدا نابێ دوو بزوێن لە یەك برگەدا بن ، برگەی ســێ فۆنیمی ئەگەر بزوێنێك کەوتە دوای یەوە ئــەوە دابەش دەبێ و دبێتە دوو برگەی دوو فۆنیمی بەڵام ئەگەر فۆنیمێکی کۆنسۆنانت هات بە دوای دا دەبێتە برگەی چوار فۆنیمی بە مەرجێ ئەو کۆنسۆنــانتەی دوایی گونجاو بێ لەگەڵ پێشوی دا ، ئەگەر نەگونجاو بوو دبێ بزوێنێــك بکەوێتە نێوانیانو ئەوکاتە دەبێتە دوو برگە .

برگەی چوار فۆنیمی ئەگەر بزوێنێك کەوتە دوایەوە دابەش دەبێ و دەبێتە دوو برگە ، یەکەم سێ فۆنیمی و دووەم دوو فۆنیمی .. بەڵام ئەگەر بە هەڵکەوت فۆنیمێکی کۆنسۆنانت کەوتە دوایی چی بەسەر دێت ؟ ..

پێشەکی دەبێ بزانین لەیەك برگەدا شتی وا روو نــادا چونکە برگەی کوردی لە چوار فۆنیم تێپەر نابێ وەك باسمان کرد ، بەڵام دەشێ ئەم رووداوە رووبدا لە کاتێك دا کە برگەی چوار فۆنیمی دەکەوێتە پێش برگەیەکی تر چ دوو فۆنیمی بێ یا سێ فۆنیمی یا چوار فۆنیمی و دەربرین قورس و گران دەبێ ، لەو حاڵەدا زمان ئەم گێچەڵە چارە دەکا یا بە لابردنی فۆنیمێك یا بە هێنانی بزوێنێك و مەرج نییە ئەو بزوێنەش کورت بێ .

یا بەچەند شێوەیەکی‌تر کە هەستی مللەت ئەو بریارە دەدا وەك دەبینین لەم چەند وشەی خوارەوە :

گەرم + سیر = گەرمە سیر (ە) یەك کەوتە دوای فۆنیمی (م)ەوە
پەیت + پەیت = پەیتاپەیت (ا) یەك کەوتە دوای فۆنیمی (ت)ەوە
دەست + سر = دەستە سر (ە) یەك کەوتە دوای فۆنیمی (ت)ەوە
دەست + سر = دەسە سر لابردنی (ت)و هینانی (ە)
دەست + دریژی = دەسدرێژی = لابردنی (ت)

لە ئەنجامی ئەمەی سەرەوەدا بۆمان دەرکەوت کە قسەی مامۆستا لە جێی خۆی‌دا نییەو نەوەستان هەیە لە کوردی‌دا و نە مەرجیشە بزوێن بکەوێتە بەینەوە ، ئەگەر هاتوو دوو برگە یا پتر لە دوو برگەی بەدوای یەکتری‌دا کەوتن چونکە ئەم رووداوە پێوەندە بە برگەی چوار فۆنیمی‌یەوەو بەس ، بە مەرجی ئەم برگەیە خۆی لە پێشەوە بێت ••

دەنگی سێیەم :

واتە (ی)ی درێژو رەمزەکەی وەك ئەو داینراوە بە (ئایی ئینگلیزیی کەلاو دار) :

جاری با دەنگی دووەم بەجێ بهێلین بۆ ماوەیەکی کەم چونکە باسی ئەو دەنگە تارادەیەك پێوەندە بەم دەنگەوە :

من لەگەڵ مامۆستادام کە ئەم بزوێنە لە ئاخاوتنی کوردیدا هەیە بە هەموو دیالێکتی جۆراو جۆری‌و لەگەڵ ئەویش‌دام کە دەڵێ «لە زوربەی وەختو ــ بەڵکو لە هەموو وەخت ــ لە یەك برگەدا جەمسەری نێوان دوو کۆنسۆنانتە » ئەویش راستە کە لە برگەی دووەمی وشەش‌دا دێ بەڵکو لە هەموو برگەکان‌دا دێ چ یەکەم بێ یا دووەم یا هەر ژمارەیەك بێ وەك پیر،

پیران ، دەستگیران ، هەشتەمین ، بـەلآم لەگەڵ ئەو دا نیـم کە لە کۆتـایی وشەیش دێ چونکە (ی) کۆتایی وشە جیاوازە لەگەڵ ئەم دەنگەداو کاتی باسی نیمچە بزوێن دەکێن باسی ئەم دەنگە دەکێن ، شایانی باسە ئەم فۆنیمە چەند دڕێژ بکرێ نابێتە هۆی گۆرینی واتای وشە ، یا چەند کورت بکرێ هەروەها بە مەرجی نەگاتە رادەیەك بچێتە سنووری دەنگی (کەسرە) .

ئیستە بابێنە سەر دەنگی دووەم واتە ئەو دەنگە کە رەمزی ((I)) [کابتەڵ ئای] بۆ داناوە :

مامۆستا کە وصفی ئەم دەنگە دەکا دەڵێ :

« ئەم دەنگە بزوێنـە ، هەر وەك بـۆ پەیوەزکردنی (تاریف دراوو تاریفکەرەوە) دێ تواناشی هەیە لە وشەی ئاسایی‌دا لە نیوراست کۆتـایی وشەوە بێت » .

هەر وەك زانراوەکە ئامیری پەیوەزکردن یاخود (اداة الربط) نەك هەر لە هەورامانی بەڵکو لە لوری‌و فەیلی‌و ئەردەلانی‌و چەند شێوەیەکی‌تـردا لە کاتی کۆتایی وشەی یەکەم کۆنسۆنانت بوو ئامیرەکە بە هیچ رووبەکەوە جیاوازی ناکری لەگەڵ دەنگی فۆنیمی (کەسرە) واتە لەگەڵ فۆنیمی یـەکەم کە باسمان‌کرد ، لەم دیالێکتانە کە (صفەو موصوف) یا (مضاف‌و مضاف الیه) بەکار دێنن ئامیری پەیوەز (کسره مختلسه)یە وەك :

دار بەڕوو ، هەورامان تەخت ، منآڵ زیرەك ، بارگران هتد ...

بەڵآم لە شێوەی ناوچەی سۆران‌دا ئەم ئامێرە وەك (ی)ی بزوێـنی سی‌یەم کە لەمەو پێش باسمان کرد (گۆ) دەکرێ‌و دەڵێن : داری بەڕوو ، هەورامانی تەخت ، منآڵی زیرەك ، باری گران ... واتە ئەم (ی)یە دڕێژە... ئەو جا ئەگەر بەچاوی زاری هەورامانی سـەیری بکێن ئەوە لە بنەمـاڵەی

(کسرە)یەو سەر بە فۆنیمی ((I)) یە و ئەگەر بەچاوی دیالێکتی سۆرانی سەیری بکەین ئەوە لەبنەماڵەی فۆنیمی «ی»ی درێژەو هیچ جیاوازی یەک نییە لە تێوانیاندا و ئەگەریش هەبێ لەوانە نییە ببێتە هۆی واتا گۆڕینی وشە بۆیە ناتوانین بە فۆنیمێکی سەر بەخۆی دابنێین ...

دەنگی چوارەمو پێنجەم : بڕوانە خاڵی چوارەمو پێنجەمی وێنەی لاپەڕە ۱۷۳ .

دەربارەی ئەم دوو دەنگە مامۆستا خۆی دەڵێ :

« دیارە ، لێرەدا دوو ڕەمزی جیاوازمان داناوە ، خۆی ئەمە پێویستە ، چونکە بەراستی دەنگی وەها هەیە تەنها ئەوەندە جیاوازی لەگەڵ ئەوەلەکەی یاخود وێنەکەی دا هەیە کە دەنگناس نەبێ ئەو جیاوازییە دەستنیشان ناکرێ ... لێرەدا ئەم دوو دەنگە لەزاری هەورامانی دا هەیە زۆر بە نارحەتی جیا دەکرێنەوەو جیاکردنەوەشیان نابێ بەهۆی بەرپابوونی واتای جیاواز ... تا دەڵێ : لەزاری هەورامانی ئەو دەنگەو هاوەڵەکەی هەیە بەڵام ، لەزاری سۆرانی دا ، هەر تەنها ئەو دەنگە هەیە واتە دەنگی (ێ) » ..

سەیر ئەوەیە کە مامۆستا خۆی دەڵێ «ئەم جیاوازییە نابێ بە هۆی بەرپابوونی واتای جیاواز ، خۆیشی دەڵێ ئەمە وێنەی ئەوە ... ئەگەر وابێ ئیتر چۆن بە دوو بزوین لە قەڵەمیان داوەو خۆیشی دەزانی بزوێن فۆنیمەو فۆنیمیش دەبێ بە هۆی گۆڕینی واتای وشە ؟

کەوابوو دەبێ بڵێین هەر (ێ) فۆنیمەو ئەوی تر ئەندامێکە لە بنەماڵەی ئەم فۆنیمەو یەکەمیان سەرەکییەو نابێ بە دوو فۆنیمی جیاواز دایان بنێین .

ئەمە لەلایەکو لە لایەکی ترو سەیرتر ئەوەیە کە خۆی دەڵێ :

«ئەم جیاوازییە نابێ بە بەرپابوونی واتا جیاوازی »و لە هەمان کات دا

نموونه دێنی‌و له نموونه‌کانی دەرده‌که‌وێ که دەبێ به هۆی واتا جیاوازی !

مه‌گەر خۆی نـالێ :

هەنار : هەناری [(ی)ی هەشت‌بەسەر]

وەز : وەزی [(ی)ی هەشت‌بەسەر] هتد

واتای کۆ دەدەن بەلاّم :

هەنارێ ـ [(ی)ی حەوت‌بەسەر]

وەزێ

واتای تاکی نەناسراوی دەدەن ئیتر چۆن ئابن به هۆی واتا جیاوازی ؟

ئیتر چۆن ئابن به هۆی واتا جیاوازی ؟

ئەگەر وابوو ئەوە دەبێ بڵێین لەزاری هەورامانی‌دا دوو فۆنیم هەیە...

شەش :

نیمچە بزوێن (ل ۱۰۸ ـ ۱۱۳)

۱ ـ مامۆستاکە دەڵێ : «نیمچە بزوێن بۆ زاراوی (Semi — Vowel) ئینگلیزی دانراوە ، وشەی (نیمچـە) پر بەپێسـتی واتـای (Semi) دەدات » . لەراستی لای نەداوە بەلاّم کە دەڵێ : «بەپێی واتـای (وشـە بەوشە) زاراوی (Semi — Vowel) واتای بزوێنی دەدات کە نیـوەی سیفەتەکانی هی بزوێن بێ‌و ئەو نیوەکەی بەلای سیفەتەکانی کۆنسۆنانت‌دا بتاشێ ، بۆشی هەیە لە جیاتی (نیمچـە بزوێن) ، (نیمچـە کۆنسـۆنانت) بوترێ » . ئا لێرەدا مامۆستا بە هەڵەدا چووەو بنیادێکی دروست کردووە لە سەر بناغەیەکی سست ، چونکە نە لە ئینگلیزی‌و نە لـە کوردیدا وشەی (Semi = نیمچە) واتای (نیو)ی تەواو نادا ، ئەگەر نیمچە (نیو) بێ ئەی (نیو) سوودی چیە ؟! ئەمە لە لایەکـۆ لە لایەکی‌تر (نیمچە) لە کوردیـدا بەو شتە دەوترێ کە ناتەواو بێ یاخود هەموو مەرجەکانی بوونی بەو شـتە بە تەواوی تێدا پەیدا نەبێ یا نەماوە ، هەروەها لە ئینگلیزی‌دا وشەی Semi

واتای شتێکی ناتەواو دەدا نەك (نیو بەنیو) واتە واتای : (شبە ، غیر کامل ، ناقص ، جزء)ی عەرەبی دەدا کوردیش هەروەها ..

جا مامۆستاکە دەڵێ : «بەپێی ئەو ناوو نیشانەی سەرەوە دەبێ (نیمچە بزوێن) یاخود (نیمچە کۆنسۆنانت) سیفەتەکانی هەردوو لای هەبێ جارێ ئەو ناوونیشانە خۆی دای ناوەو وەك وتمان لە سەر بناغەیەکی سست دایەو ئەصڵو ئەساسی نییەو منیش لەگەڵ ئەودام کە دەڵێ :

« ئەم ڕوالەتو سەرو سیمایە ڕێك نەکەوتووە » .

٢ ــ لە لاپەرە (١٠٩)دا دەڵێ :

« دەنگناسە ڕۆژ ئاوایی‌یەکان تەنها دەنگی ((W)) و دەنگی ((y)) یان بە نیمچە کۆنسۆنانت داناوە بەمەرجی هاتنیان لە سەرەتای وشەوە یا بزگەی وشەوە بێ .. بەڵای منەوە ئەم تاکە مەرجە بەس نییە بۆ ئەوەی ئەم دووانە نیمچە بزوێن بن ، بەڵکو مەرجی بوونیان هەندێ سیفەتی (بزوێن)یشە » .

أ ــ دیارە مامۆستا کە دەڵێ « ئەم تاکە مەرجە بەس نییە بۆ ئەوەی ئەم دووانە نیمچە بزوێن بن » مەبەستی (نیمچە کۆنسۆنانت بن)ەو بە گومانی من هەڵەی چاپی وای لێکردووە ..

ب ــ دەنگناسە ڕۆژئاوایی‌یەکان بە تایبەتی ئینگلیزەکان دەڵێن :

لە ئینگلیزی‌دا (٢١) کۆنسۆنانتو (٩) بزوێنو (٣) نیمچە بزوێن هەیەو ئەوانەش (w, y, h) ن ، نەیان وتووە ئەم سێیانە نیمچە کۆنسۆنانتن، بەڵای ئەوان ئەم سێ فۆنیمە بزوینن بەڵام ناتەواون چونکە هەموو سیفەتەکانی بزوێنی تیاندایە تەنها یەك سیفەت نەبێ ئەویش ئەوەیە کە وەك کۆنسۆنانت دەکەونە سەرەتای وشەوەو بزگەی وشە . ئیتر ئەم بۆچونەی مامۆستایە

لە ئەمانەتی عیلمیدا تۆزی دەرباز دەبێ ...

جـ ــ مامۆستا بۆئەوەی قسەکەی خۆی بەجی بهێنی دەڵێ :

« ئێمە بۆیە ئەم کورتە پێشەکییەو ئەم کورتە ناوو نیشانەمان هێنایەوە، بۆ ئەوەی نەچین بە شوێن چاولێگەری کردنداو هەرچیان وتووە سەر لەنوێ بیڵێنەوەو جیاوازی بێوان (بزوێن) و (کۆنسۆنانت) و نیمچە بزوێن)و (نیمچە کۆنسۆنانت) بکێن » • بە خوا سەیرە !! قسەی رۆژئاواییەکان بە پێچەوانە دەگێڕێتەوەو دەیکا بە بەڵکە لە سەریان تاکو خوێنەران نەڵێن مامۆستا چاولێگەری رۆژ ئاواییەکان دەکا کە دەڵێ :

« بەکورتی لە توانادا هەیە بوترێ : لە زمانی کوردیدا (نیمچە بزوێن) تەنیا لە سەرەتای وشەوە ــ سەرەتای بڕگەوە ــ دێت و زوربەی سیفەتەکانی بزوێنی هەیەو زۆر دوورە لە سیفەتەکانی کۆنسۆنانتییەوە • » مەگەر رۆژ ــ ئاواییەکان هەروایان نەوتووە ؟ ئەوان دەڵێن لە زمانی ئینگلیزیدا وایەو ئەمیش دەڵێ لە کوردیدا وایە ، ئیتر جیاوازی لەکوێدایە •

خوزگە هەر چاولێگەری بوایە نەك ئاڵو گور کردنی قسەی زاناو دەنگناسەکان •• ! ••

۳ــ ئایا راستە (و w =) و (ی y =) لە کوردیدا نیمچە بزوێنن ؟•

بۆ وەڵام دانەوەی ئەم پرسیارە دەبێ باسی بزوێنو کۆنسۆنانت لە دوو لاوە بکێن : لە لایەنی دروست بوونیانو لەلایەنی ئەرکو بەکار هێنانیاندا •

ا ــ لە لایەنی دروست بونیان وەك مامۆستا خۆی دەڵێ لەلاپەڕە (۱۰۸ ــ ۱۰۹)دا :

بزوێن : سواری هەوای دەم دەبێو بەناو بۆشایی دەمدا ، جگە لە بەرزو نزمی نێوە راستی لاشەی (زمان) توانای دیاری کردنی ئاوازی

بزوێنەکەی هەیە ، هیچ جۆرە کۆسپێك نایێتە بەردەمیو ڕێگای لێ بگرێ •

کۆنسۆنانت : لەژیە دەنگیەکانەوە دروست دەبێو بەکۆسپ لە بەر دەمیداو شێوەی ئاوازەکەی ساز دەداو جۆرە تایبەتیەکی دەداتێ •

ب ــ لەلایەنی ئەرکو بەکارهێنانیاندا بە رای من هەر یەکە ڕێگای تایبەتی خۆی وەر دەگرێ :

کۆنسۆنانت :

دەکەوێتە سەرەتای وشەو ، دەکەوێتە سەرەتای برگەو ، دەکەوێتە کۆتایی وشەو برگەوە ، ئەشێ دوو کۆنسۆنانت یەك بە دوای یەکدا بێن بەمەرجی گۆنجاو بنو ئەگەر گونجاو نەبن دەبێ بزوێنێك بکەوێتە نێوانیان ، با ئەوێش لەبیر نەکەین کە لە دیالێکتی جوراو جۆری کوردیدا کۆنسۆنانت دەبێتە وێنە بۆ کۆنسۆنانت واتە جیگای کۆنسۆنانت دەگرێ بەبێ ئەوەی واتای وشەکە بگۆرێ بەلام هەرگیز نەبووە بزوێنێك جێگای کۆنسۆنانتیك بگرێ واتە ببێتە وێنەی ئەو بو نموونە :

فۆنیمی (و = w) دەبێتە وێنە بۆ (ف ، ڤ ، م ، ب)و جیگایان دەگرێ :

نەفت = نەوت ، کەفت = کەوت ، چەفت = چەوت •

ئەڤین = ئەوین ، هەڤاڵ = هەواڵ ، ساڤا = ساوا •

کەمان = کەوان ، نیم = نیو ، هامسەر = هاوسەر •

باران = واران ، سەبەتە = سەوەتە ، بەرخ = وەرك •

هەروەها (خ)و (ك) جێ گۆرەکی دەکەنو دەبنە وێنەی یەکتری :

بەرخ = وەرك ، خەر = کەر ، خڕین = کڕین ، خرماندن = کرماندن •

هەر وەهاش (هـ)و (ی) جێ گۆرەکی دەکەنو دەبنە وێنەی یەکتری :

دەهەم = دەیەم ، تەنها = تەنیا ، هات = یات ــ لوری •

ئیتر ئەگەر بە دوای نموونەدا بگەڕێین نموونە زۆرە •

بزوێن :

ناکەوێتە سەرەتای وشەو ناکەوێتە سەرەتای برگەو هەرگیز دوو بزوێن (لەکوردیدا) ناکەونە دووای یەکتریو ئەگەر بەرێکەوت کەوتن دەبێ یــا یەکێکیان لابردرێ یا کۆنسۆنانتێك بکەوێتە نێوانیانەوە • هەروەها بزوێن جێ گۆرەکی دەکا لە گەڵ بزوێنو دەبێتە وێنە بۆی و هەرگیز نابێتە وێنەی کۆنسۆنانت • با ئەوەیش لەبــیر نەچێ کە بزوێن دەکەوێتە کۆتایی وشــەو برگەوە •

ئەمەیش نموونەی جێ گۆرەکی کردنی بزوێن لەگەڵ بزوێندا :

بەران = بەرەن (ا = ە)

سارد = سەرد (ا = ە)

چاو = چەو (ا = ە)

زۆر = زوور (ۆ = وو)

شێر = شیر (ێ = ێ)

خەو = خاو (ە = ا)

لەمەی سەرەوە بۆمان دەرکەوت کە بزوینو کۆنسۆنانت هەر دوو تەنیا لە یەك خاڵ هاوبەشن ئەویش ئەوەیە کە هەردوو دەکەونــە کۆتــایی وشەو برگەدا •

جائێستا بابێنە سەر پرسیارەکە :

ئـایـا (و = w) کۆنسۆنانتە ، نیمچە کۆنسۆنانتە ، بزوێنە ، نیمچە بزوینە ، کامەیانە ؟ ..

ا ــ لەلایەن دروست بوونی ، ئایا کۆســپ دەکەوێتە ریگای ئــەم فۆنیمە ؟ .

من هیچ ناڵێم با مامۆستا خۆی بڵێ :

لە لاپەرە (١٠٤)دا کە باسی وشەی (باو) دەکا دەڵێ :

« وشەی (باو) بخەرە بەر ئاسۆی تاقیکردنەوە ، گۆی بگرەو تەماشای ئاوێنە بکە ، بۆ چەند جاری ئەمە لەبەر دەم ئاوێنەدا تاقی بکەرەوە ، دەبینی لە پێشەوە دەم کراوەتەوە [بەهۆی فۆنیمی ــ ا ــ عبدالستار] ئەوجا نەختە نەختەو وردە وردە دەم دێتەوە یەکو شێوەی خڕی وەر دەگرێ ، لێوەکان بە شێوەیەکی سەیر کوێکی خڕ لەدەمدا دەهێلنەوە .

ئەمە لە کاتێکدا کە فۆنیمی (و = w) لە کۆتایی وشەدا بێ ، جا ئەگەر ئەم هەموو دەم وەیەک هاتنەو لێو خڕبوونەوە کۆسپ نەبێ لە ڕێگای دروست بوونی ئەم فۆنیمەدا ئەی کۆسپ چونە ؟ جگە لەوەش بنی زمان بەرز دەبێو ڕێگای دەرباز بوونی هەوا لــە لووت دەگرێو ژیەیە دەنگیەکان دەکەونە لەرزەوە . ئایا لەم کۆسپە زیاتر چیەیە ؟ ..

هەر ئەم دەم وەیــەک هاتنەو لێو خڕبوونەوەو بنی زمان بەرز بوونە ڕووەدا لە کاتی ئەم فۆنیمە دەکەوێتە سەرەتای برگەو وشەوە ، کە وابوو ئیتر چۆن دەتوانین بە کۆنسۆنانت نەیژمێرین .

ب ــ لەلایەن ئەرکو بەکار هینانیەوە : ئەم فۆنیمە وەک هەموو ئەو کۆنسۆنانتانە دەکەوێتە سەرەتای وشەو سەرەتای برگەو کۆتایی وشەو برگەو

دەکەوێتە پێش و پاش و نێوانی بزوێن بە بێ ئەوەی کۆسپێک دروست ببێ و بێتە هۆی لابردنی خۆی یا یەکێک لەو بزوێنانەی لەپاش و پێشیەتی • هەر وەهاش جێگای کۆنسۆنانت دەگرێ و دەبێتە وێنە بۆی لە کاتێکدا هیچ بزوێنێک ناتوانی ئەم هەموو ئەرکانە ببینێ • ئیتر لەئەنجامدا دەتوانین بە دلنیایی بڵێین ئەم فۆنیمە کۆنسۆنانتەو هیچ سەرو سیمای بزوێنی تیادا نییە••

هەروەها فۆنیمی (ی = y) هەموو مەرجەکانی کۆنسۆنانتی تیادا پەیدا دەبێ چ لە ئەرکو بەکار هێناندا و چ لە دروست بوونەوە چونکە لەکاتی دروست بوونیش زمان دەبێتە کۆسپ واتە : نۆکی زمان بەرز دەبێتەوەو بەرەو ناوەراستی مەلاژو ڕوو دەکاو لاشەی زمانیش بەرز دەبێتو ڕێگای هەوا لەلووتەوە دەگرێ و جیاوازی دەکا لە فۆنیمی (آ = ی) بزوین دا • بۆیە بۆمان هەیە ئەمەیش بەکۆنسۆنانتێکی تەواو دابنێین و ، نە نیمچە بزوێنەو نە نیمچە کۆنسۆنانت •

٤ ــ لێرەدا پرسیاریکی تر دێتە پێشەوە ئەوەش ئەوەیە : ئایا نیمچە بزوێن یا نیمچە کۆنسۆنانت لە کوردیدا هەیە ؟ •

ئەگەر باسەکە باسی زمانی بێگانە بێ دەڵێین لەو زمانانە دەشێ نیمچە بزوێن یاخود نیمچە کۆنسۆنانت هەبێ بە پێی تایبەتی یەکانی ئەو زمانانە ، بەڵام لەکوردیدا ئەگەر هەموو فۆنیمەکان تاقی بکەینەوە چ لە لایەن دروست بوونیانو چ لەلایەن ئەرکو بەکار هێنانیانەوە بۆمان دەردەکەوێ کە نیمچە بزوێن لە کوردیدا نییەو ئەوانەی دەڵێین هەیە ئەو دوو فۆنیمەیان واتە (و = w) ، (ی = y) کردووەتە بەڵگەو لەمەی سەرەوە بۆمان دەرکەوت کە هیچکامەیان نیمچە بزوێن ، یانیمچە کۆنسۆنانت نییە ، بۆیە دەتوانین بڵێین نەخێر نیمچە بزوێن لە کوردیدا نییە • بەڵام دەتوانین بڵێین چەند فۆنیمێکی کۆنسۆنانتمان هەیە نەک لەلایەن دروست بوونیانەوە بەڵکو لەلایەن ئەرکو

بەکار هێنانیانەوە دەشێ بە نیمچە کۆنسۆنانت دایان بنێن چونکە مەرجێك یا پتر لە مەرجیك تیاندا نیە وەك : (و)ی لاوازو (ڵ) ئەم دوو فۆنیمە چونکە ناکەونە سەرەتای وشەوە بۆمان هەیە بڵێین ئەمانە نیمچە کۆنسۆنانتن بەپێی ئەم کەم و کۆڕیە ..

هەر وەها دەتوانین فونیمی (هـ)و (ئ = همزه) بە نیمچە کۆنسۆنانت دابنێین چونکە یەکەمیان کەم دەکەوێتە کۆتایی وشەوەو بەرەو نەمان دەرواو دووەمیانیش بەدەگمەن دەبینرێ لەکۆتایی وشەو بر گەدا بۆیە ئەمیش لەوانەیە بەنیمچە کۆنسۆنانت سەر ژمێربکرێ ..

حەوت :

بزوێنی دوولانە Diphthonq (ل / ١١٤ ــ ١٢١)

١ ــ پێشەکی بابزانین ئایا زاراوی (بزوێنی دوولانە) پربەپێستی وشەی دیفتۆنگە یا نە :

بزوێن وەك مامۆستا خۆی دەڵێ : «دەنگێکی دەنگداری ئاخاوتنە ــ ل. / ٧٩ » . لــە لاپــەڕە (٧٧)یش‌دا دەڵێ : « زانــاکانی زمــان ، کۆنسۆنانتەکانو بزوێنەکان بە فۆنیم‌دا دەنێن » . لە لاپەڕە (٧٤)یش‌دا دەڵێ :

«دەنگ بچووکترین کەرەسەی زمانە ئەگەر زانیمان زمان ئاخافتنە » . لە ئەنجامی قسەکانی سەرەوەی مامۆستــادا دەر دەکەوێ کە بزوێن : فۆنیمەو فۆنیمیش دەنگەو دەنگیش بچووکترین کەرەسەی زمانە واتە : لە خۆی بچووکتر نیەو دابەش ناکرێ بەڵام ئەم جوونە دەنگانەی کە مامۆستا پێیان دەڵێ بزوێن دابەش کردنیان ئاسانە ، هەرکامەیــان بتەوێ دابەشی بکەی تاکە بزوێنێك بخە پاشیەوە خێرا دەیێتــە دوو

کەرتەوە ، ئەویش ئەوەدەگەیێنێ کە هەریەکەیان دوو فۆنیمە ، یەکەمیان بزوێنەو دووەمیشیان کۆنسۆنانتە چونکە ئەگەر وانەبێ بزوێنی دیکە وەرناگرێ ؛ بۆیە ناونانیان بە (بزوێن) وابزانم هەڵەیە ••

٢ ــ وشەی (لانە) واتای جێگایەك دەدا کە مریشك لیزی [1] تیادا دەهێنی•• ئیتر نازانم ئایا ئەم جووتە دەنگانە لە جنسی مریشکن تاکو لانەیان هەبێ ؟! سەیرتر ئەوەیە دوولانەشبن نەك یەك لانە !! •

٣ ــ زاراوی (دیفتونگ)ی ئینگلیزی ، لە ئینگلیزیدا بەو وشەیە دەوترێ کە یەك برگەیی بێو دوو بزوێنی تیادا بێو ئەو دوو بزوێنە تێکلاوی یەکتری بن و وەحدەیەك پێك بێنن واتە وەك یەك بزوێنیان لێ بێ • لە ئینگلیزیدا دەشێ دوو بزوێن یا پتر لە دوو بزوێن یەك بەدوای یەکدابێن ، بەڵام لە کوردیدا وەك لە زۆر جێگا وتمان هەرگیز ناشێ دوو بزوێن یەك لە دوای یەکتریەوە بێنو ئەگەر رووداوێکێ وا رووی‌دا دەبێ یا یەکێکیان لابردرێ یاکۆنسۆنانتێك بکەوێتە نیوانیانەوە ، واتە : ئەو فۆنیمەی دەکەوێتە پێش بزوێن دەبێ کۆنسۆنانت بێ چونکە بزوێن ناکەوێتە سەرەتای وشەو برگەوە ••••

٤ ــ ئەگەر مامۆستا فۆنیمی (و = = w) و (ی = = y) بەبزوێن دەزانێ خۆ بەڵگەمان هێنایەوە کە ئەم دوو فۆنیمە ، نەك هەر بزوێن نین لە کوردیدا ، بەڵکو لە بەشێك لە کۆنسۆنانتەکان چالاکترو بەهێزترن، واتە : کۆنسۆنانتی تەواون ، هەر هیچ نەبێ لە لایەنی ئەرکو بەکار هێنانیانەوە •

٥ ــ بەڕای من لە باتی (بزوێنی دوولانە) ئەگەر (بزوێنی تێکلاو ، یا داتاشراو)ی بەکار بهێنایە باشتر دەبوو ••

---

(١) لیز : وشەیەکی لوڕی‌یە ، واتای (ترکن الیه ، تختبیء فیه ، تسکنه ، تلجأ الیه)و واتای‌تر ئەبەخشێ .

٦ ــ لێرەدا پرسیارێك دێتە پێشەوە ئەویش ئەوەیە ئایا لەکوردیدا بزوێنی تێکلاو یاخود داتاشراو پەیدا دەبێ ؟ •

لەئەنجامی براوردگرتن لە نێوانی دیالێکتی جۆراو جۆری کوردیـدا دەتوانم بلێم بەڵێ شتی وا هەیەو پەیدا دەبێ ، بەڵام لە دوو بزوێن ساز نابێ بەڵکو لە بزوێنێكو کۆنسۆنانتێك ساز ببێ • لەوانەدا :

ا ــ (ۆ) : ئەم فۆنیمە جار بە جار لە ئەنجامی تێکـلاو بوونی دوو فۆنیمی (ه)ی بزوێنو (و)ی کۆنسۆنانت پێك دێت دووای سووك کردنیانو بەمەرجێ بکەونە نێو دوو کۆنسۆنانت وەك :

لە ئەولا = لە + و + لا = لەولا = لۆلا

لە ئەورە = لە + و + رە = لەورە = لۆرە لوری

بەورەوە = بە + و + رە + وە = بۆرەوە

جەو (لوری) = جۆ (سورانی)

بەو (لوری) = بۆ (هەورامی)

یا بەپێچەوانەی ئـەمەی سەرەوە واتە لە فۆنیمی (و)ی کۆنسۆنانتو بزوێنی (ه) وەك :

خوەش (لوری) = خۆش (سورانی)

خوەڵ (لوری) = خۆل (سورانی)

خوەم (لوری) = خۆم (سورانی)

خوەت (لوری) = خۆت (سورانی)

ئەویش دەبێ بوتری کە فۆنیمی (ۆ) زۆر جاریش دەبێتە وێنەی (و)ی دریژو جێگای دەگرێ بەبێئەوەی واتای‌وشەکە بگۆڕدرێ وەك :

لوری	سۆرانی
بوو	بۆن
بووتە	بۆتە

بوور	بۆر
رووژ	رۆژ
زوور	زۆر
جوولاّ	جۆلاّ

ب ــ هەروەها فۆنیمی (ێ)یش هەمان کارەساتی بە سەرا دێ :

لە ئیرە = لەی رە = لێرە
لە ئیلا = لەی لا = لێلا
خەیر = خێر
جەیران = جێران

ئەم فۆنیمەیش زۆر جاریش دەبێتە وێنە بۆ چەند فۆنیمی‌تر وەك :

پا ــ لوری	پێ ــ سورانی (ا = ێ)
را ــ لوری	رێ ــ سورانی (ا = ێ)
جا ، جی ــ لوری	جێ ــ سورانی (ا = ێ)
ناو ــ لوری	نێو ــ سورانی (ا = ێ)
هاز ــ لوری	هێز ــ سورانی (ا = ێ)
ناتوانم (سورانی)	نێتوانم ــ (لوری (ا = ێ)
پەنج ــ لوری	پێنج ــ سورانی (ه = ێ)
شیر ــ لوری	شێر ــ سورانی (ی = ێ)
بی ــ لوری	بێ ــ سورانی (ی = ێ)
زەر ــ لوری	زێر ــ سورانی (ه = ێ)
یەکیك ــ لوری	یەکێك ــ سورانی (ی = ێ)
پووست ــ لوری	پێست ــ سورانی (و = وو = ێ)

جـ ــ بەرای من دوو فۆنیمی (ۆ ، ێ) ئەگەر کەوتنە کۆتایی وشەوە

دیفتونگ نین واته : بزوێنی تێکلاو یا داتاشراونین بەڵکو وێنەن بۆ یەکێك لەو فۆنیمانەی لەپێشەوە باسمان کردن ، یا فۆنیمی ڕەسەنن وەك :

ڕا = ڕێ ، دە = دێ

دوو = دۆ ، کوو = کۆ

ئەمما ئەو دیاردەیەی کە ڕوو دەدا لە کاتیـــکدا بزوێنـــێك دێـــت بە دوایانداو پێویســـت دەکا کە کۆنسۆنانتێـــك وەك (ی) ، (و) بکەوێتـــە نێوانیانەوە ، ئەوە دەگەڕێتەوە بۆ بنچینەی وشەکەو ، ئەو فۆنیمەی لابراوە بۆ سووك کردن یا بەهەر هۆیەکی‌تر دەگەڕێتەوە بۆ شوێنی خۆی بـــەڵام بە وینەی (ی) یا بە وێنـــەی (و) وەك : ڕێ = لە بنچینـــەدا (ڕاە) بووەو (ھ)یەکەی لابراوەو لە کاتی بزوێنێك دەکەوێتە دوای وشـــەکەوە (ھ)یەکە دەگەڕێتەوە بۆ وێنەی (ی) چونـــکە زۆر جـــار (ھ) دەبێتـــە (ی) لەکاتی قسەکردندا • هەروەها وشەی (دۆ) لەبنجام (بناخە)دا (دووغ) یا (دووخ) بووەو فۆنیمی (خ ، غ)یش دەبنە (ھ)و (ھ)یش دەبێتـــە (ی)و بە شێوەی دووایی خۆی دەنوێنی‌و دەردەکەوێ‌و لە لوری‌دا بەشـــێوەی (و) خـــۆی دەنوێنی‌و دەردەکەوێ بۆیە دەڵێن (دۆیەکە ، دووەکە) ، ڕێیەکە ••

د ــ دوو دەنگی (وو)ی دڕێژو (ی)ی دڕێژ کە دەکەونە کۆتایی وشە لەڕاستی‌دا دوو فۆنیمن یەکەمیان بزوێنەو دووەمیان کۆنســـۆنانتە ؛ بۆیـــە لە کاتێ بزوێنێك دێتە دوایانەوە لەیەك جودا دەبن‌و بە ڕۆنی دیار دەبن وەك :

شوو + ە = شووەکەی

چی + ە = چیەتی : هتد •••

ھ ــ ئەو بەڕێزانەی کە دەڵێن (وێ) ، (وی)و هـــەندێ دەنـــگی‌تر دیفتونگن بەڕای من بە هەڵەدا چوون‌و هۆی ئەم هەڵەیەش ئەوەیە بە چاوی زمانە بێگانەکان سەیری ئەم دوو دەنـــگە دەکەن ، ئەگـــەر تـــۆزێ بەڕەو

دیالێکتەکانی کوردیەوە بڕۆن دەبینن کە ئەم دوو دەنگە هەر یەکە وێنەیەکن بۆ فۆنیمێو لە دوو بزوێن پێك نە هاتوون • وەك :

دوور = دویر
چوو = چوی
پووش = پوێش
پووك = پوێك
قوول = قویل
رووڕ = روین (دهن)
خووڕ = خوین ، خوێن (خین) ــ لەکی
شووڕ = شوین ، شوێن
کۆڕ = کوێن
کوور = کویر = کوێر
سوور = سویر ، سوێر

هەر چۆنی بێ ئەم باسە لێکولینەوەیەکی زۆری دەوێو بەم کورتــە باسە تەواو نابێ !!

هەشت :

کۆنسۆنانت (ل ۱۲۲ ــ ۱٦۱)

لەم چل لاپەرەدا باسی کۆنسۆنانتەکانی بە فراوانی کردووەو تارادەیەك سەرکەوتووە ، بەڵام بە داخەوە چەند هەڵەیەکی زەقی کردووە ، ئالــێرەدا پەنجە بۆ هەندێکیان رادەکێشم :

۱ ــ چەبکە دەنگی (نگ) بە فۆنیمی کۆنسۆنانتی لە قەڵەم داوە (ل ۱٤۹) بەرای من ئەم چەپکە دەنگ لە کوردیدا فۆنیم نییە چونکە گرنگترین

مەرجی فۆنیمی تیادانیە ، ئەویش ئەوەیە کە فۆنیم بچوکترین کەرەسەی زمانەو بچوکترین کەرەسەی زمان دابەش ناکرێ ، کەچی ئەم چەپکە دەنگە دابەش دەبێ !! بەرای من ئەم چەپکە بریتیە لە دوو کۆنسۆنانتی گونجاو و کۆنسۆنانتی گونجاویش لە کوردیدا زۆرزو هەرگیز هیچ جۆرە جووتی کۆنسۆنانتی گونجاو بە فۆنیم دانانرێن •

٢ ــ وشە لە کوردیدا یا لە برگەیەك یا لە چەند برگەیەك پێك دێتو هەر برگەیەك لەچەند فۆنیمێك پێك دێتو برگەیش بە پێی ژمارەی فۆنیمەکانی سێ جۆرە :

ا ــ برگەی دوو فۆنیمی = بریتیە لە کۆنسۆنانتێك‌و بزوێنێك ، واتە: بە کۆنسۆنانت دەست پێ دەکاو بە بزوێن کۆتا دەبێو تێوەراستی نییە •

ب ــ برگەی سێ فۆنیمی = بریتیە لە کۆنسۆنانتێك + بزوێنێك + کۆنسۆنانتێك واتە : بە کۆنسۆنانت دەست پێ دەکاو بە کۆنسۆنانت کۆتا دەبێو ، تێوە راستیشی هەمیشە بزوێنە •

ج ــ برگەی چوار فۆنیمی = بریتیە لە : کۆنسۆنانتێك + بزوێنێك + کۆنسۆنانتێك + کۆنسۆنانتێك ، واتە : بە کۆنسۆنانت دەست پێ دەکاو بە کۆنسۆنانت کۆتا دەبێو لە ناوەوەی دوو فۆنیم هەیە یەکەم بزوێنەو دووەم کۆنسۆنانتە ؛ یا بە شێوەیەکی‌تر ئەم جۆرە برگەیە تێوە راستی نییە[1] •

لەمەی سەرەوە بۆمان دەردەکەوێ کە کۆنسۆنانت :

ا ــ هەمیشە دەکەوێتە سەرەتای برگەوە جا ئەو برگەیە دوو فۆنیمی

---

(١) شایانی باسە لە هەندێ دیالێکتی کوردیی خواروودا برگەی یەك فۆنیمی لە چەند وشەیەك پەیدا دەبێ . ئەویش دەبێ بە فراوانی لێی بکۆڵیتەوە ، وەك : وەت ، خوەم = خ + وەم ، خوەت ، خوەش ...

یا سێ فۆنیمی یا چوار فۆنیمی بێ .

ب ــ هەمیشە دەکەوێتە کۆتایی بڕگەی سێ فۆنیمی و چوار فۆنیمیەوە .

ج ــ هەرگیز ناکەوێتە کۆتایی بڕگەی دوو فۆنیمی و ناکەوێتە تیوەراستی بڕگەی سێ فۆنیمی ، یا بە شێوەیەکی تر ، دووم فۆنیمی بڕگە دەبێ هەمیشە بزوێن بێ و هەرگیز کۆنسۆنانت نابێ .

د ــ کۆنسۆنانت دەکەوێتە ناوەوەی بڕگەی چوار فۆنیمیەوە بەمەرجی دووەم فۆنیم نەبێ ، واتە ئەبی سێیەم فۆنیم بێ .

جا ئەگەر وشەکە یەك بڕگەیی بێ ئەوە خۆ چی لەسەر بڕگە وتراوە لەسەری ئەو جۆرە وشانە دەسەپێنرێ و ، دەبێ ئەو مەرجانەی تیادابێ و ، ئەگەر دوو بڕگەیی بێ یا سێ بڕگەیی یا پتر ئەوە هەر هەمان دەستورو مەرجی بڕگە لەسەری دەسەپێنرێ و ئەمەیش دەمانگەیەنێتە ئەم ئەنجامەی خوارەوە :

ا ــ هەمیشە سەرەتای بڕگەو وشە دەبێ کۆنسۆنانت بێ و کۆنسۆنانت هەمیشە دەکەوێتە سەرەتای وشەوە ، تەنها دوو کۆنسۆنانت نەبێ ئەوانەیش (ر ، ل) ن .

ب ــ بزوێن هەمیشە دووا بە دووای کۆنسۆنانتی یەکەمی بڕگەو وشەوە دێتو کۆنسۆنانت لەو جێگایە هەرگیز نایەت ، واتە دووەم فۆنیمی هەموو بڕگەو وشەیەك دەبێ بزوێن بێ .

ج ــ مەرج نیە کۆنسۆنانت بکەوێتە کۆتایی وشەو بڕگەوە چونکە بزوێنیش بۆی هەیە بکەوێتە ئەو جێگایەوە [دەست ، پشتێن ، پەیدا ، دارا]

د ــ مەرجیش نیە کۆنسۆنانت بکەوێتە ناوەوەی بڕگەو وشەوە چونکە بزوێنیش دەکەوێتە ئەو جێگایە : کوردستان «ك ــ و ر د ـ س ت ا

ـ ن » لەناوەوەی وشەی کوردستان وەك دەبینین هەر تەنها کۆنسۆنانت نیە بزوینیش هەیە (و ، ـِ ، ا) •

هـ ـ کۆنسۆنانت هەرگیز ناکەوێتە ئیوەراستی بڕگەو وشەی سێ فۆنیمیەوە چونکە وەك وتمان ئەم جێگایە هەمیشە هی بزوێنە •

و ـ ئەگەر وشەیەك لەیەك بڕگە پتر بێ مەرج نیە ئیوە راستەکەی کۆنسۆنانت بێ چونکە بزوێنیش بۆی هەیە بکەوێتە ئەم جێگانە ـ تماشای وشەی کوردستان بکە : ك ، و ، ر ، د ، (ـِ) س ، ت ، ا ، ن چوار فۆنیم لەملاو چوار فۆنیم لەولاو لە ئیوە راستیش فۆنیمێکی بزوێن هەیە ـ واتە ئیوەراستی ئەم وشەیە بزوێنە کۆنسۆنانت نیە ، ئەگەر ئیشەکەمان بەژمارەی فۆنیمەکان بێ !!

بۆیە تەنها مەرجێك دەبێ لە کۆنسۆنانت دیاری بکرێ ئەویش ئەوەیە کە هەر کۆنسۆنانت بۆی هەیە بکەوێتە سەرەتای وشەو بڕگەوەو لەهەمان کاتدا دوو مەرجیش دەبێ دیاری بکرێ بۆ بزوێن ئەوانەن : یەکەم : بزوێن هەرگیز ناکەوێتە سەرەتای بڕگەو وشەوەو ، دووەمیش هەمیشە بزوێن دووەم فۆنیمی بڕگەیە جا با بڕگە دوو یاسێ یا چوار فۆنیمی بێت ، یاخود لە سەرەتای وشەوە بێ یانە •

جا ئیستا با بێنە سەر قسەکانی مامۆستاو بزانین چی دەڵێ ؟ :ـ

١ ـ دەربارەی فۆنیمی کۆنسۆنانتی (پ) دەڵێ :

« لە سەرەتاو ئیوە راستو کۆتایی وشەوە دێت » • ل ١٢٤ •

هەمان قسە دووپات دەکاتەوە دەربارەی فۆنیمی (ب ، م ، ڤ ، ف) ل ١٢٦ ، ١٢٨ ، ١٢٩ ، ١٣١ •

مامۆستا کە دەڵێ لە سەرەتای وشەوە دێت راست دەکا ، بەڵام ، (ئیوە راستی وشە) بێواتایە چونکە ئەگەر مەبەست لە ئیوە راستی وشە

لەنویسین دابێ ئەوە خۆ جێگای لێرەدا نابێو ئەگەر مەبەست ئاخافتنە ، وەك وتمان وشە هەیە لە یەك بڕگە پێك هاتووەو وشەیش هەیە لەیەك بڕگە پترە ، جا ئێوە راستی وشەی یەك بڕگەیی وەك باسمان کرد هەمیشە بزوێنەو کۆنسۆنانت نیە ، خۆ ئەگەر دوو بڕگەیی بێ یا سێ بڕگەیی بێ یا پتر ئەوە دیاری کردنی ئێوەراستی وشە چ سوودیکی نیەو باشتر ئەوە بوو بیوتایە لەناوەوەی وشەوە دێت .

مامۆستا کە دەڵێ لە کۆتایی وشەوە دێت ، کۆتایی وشە مەرج نیە کۆنسۆنانت بێ چونکە وشە هەیە کۆتایی بەبزوێنیش دێ ، واتە هاتنی کۆنسۆنانت لە کۆتایی وشەدا شتێکی تایبەتی نیە بەکۆنسۆنانتەوە ، ئەمە هەموو لەلایەکۆ لەلایەکی ترەوە لێرەدا مامۆستا هیچ بایەخێکی نەداوە بە برگەو برگەیش بربرەی پەیکەری وشەیە !!

٢ ــ دەربارەی فۆنیمی کۆنسۆنانتی (ت) دەڵێ :

«لەسەرەتاو ئێوە راستو کۆتایی بڕگەوە دێت» ل ١٣٢ .

هەمان رستە دووپات دەکاتەوە دەربارەی فۆنیمی (ڕ ، چ ، ق ، ھ) (ل ١٤٠ ، ١٤٥ ، ١٥٢ ، ١٥٤) .

لێرەدا کە دەڵێ لە سەرەتای بڕگەوە دێت راست دەکا ، بەڵام کە دەڵێ لە ئێوەراستی بڕگەوە دێت نەء ، چونکە ئەگەر بڕگە دوو فۆنیمی بێ ئەوە خۆ ئێوەراستی نیەو، ئەگەر سێ فۆنیمی بێ ئەوە ئێوەراستی بزوێنەو، ئەگەر چوار فۆنیمی بێ ئێوەراستەکەی دوو فۆنیمە یەکەم بزوێنەو دووەم کۆنسۆنانتە ، جا کامەیان ئێوەراستەکەیەتی ؟! باشتر ئەوە بوو بیوتایە : لەناوەوەی بڕگەی چوار فۆنیمی دێتو بەس ..

هەر وەها کە دەڵێ لەکۆتایی بڕگەوە دێت ئەویش راست نیە چونکە بڕگەی دوو فۆنیمی کۆتایی بە بزوێن دێت نەك بە کۆنسۆنانت ، جگە لەمەش

لێرەدا باسی وشەی نەکردووەو پشت گوێی خستووە !!•

٣ــ دەربارەی فۆنیمی (س) دەڵێ :

« لە سەرەتاو تێوەراست و کۆتایی دێت » ل / ١٣٧

بەڵام نەی وتووە لە سەرەتای چیو تێوەراستو کۆتایی چی ؟ ئایا مەبەستی لێرەدا وشەیە یا بڕگە ؟!

٤ــ دەربارەی فۆنیمی (ر) دەڵێ :

« هەرگیز لە سەرەتای وشەوە نابیت » • ل / ١٤٠ •

مامۆستا لێرەدا راست دەکا بەڵام بە داخەوە باسی ئەوەی نەکردووە کە ئەم فۆنیمە لە سەرەتای بڕگەوە دێت دەبێ بیوتایە (لە سەرەتای بڕگەوە دێت بە مەرجی بڕگەکە سەرەتای وشە نەبێت) •

٥ــ دەربارەی فۆنیمی (د) دەڵێ :

ا ــ « لە هەموو جێگایەکی بڕگەی وشەوە دێت » ل / ١٣٤ •

من دەڵێم نەخێر لە هەموو جێگای بڕگەی وشەوە نابێت چونکە (هەموو جێگا) دووەم فۆنیمیش دەگرێتەوەو ئەو جێگایە هەرگیز کۆنسۆنانت نابێت• جگە لەمەش کۆتایی بڕگەی دوو فۆنیمی هەمیشە بزوێنە ئیتر چۆن لە هەموو جێگای بڕگەی وشەوە دیت ؟!•

ب ــ « هــەر وەها دەنگی (د) لــە کۆتایی وشــەوە دەبێ بەکلۆر وەك : بەد ، بەغدا ل / ١٣٥ »•

نموونەی دووەمی مامۆستا کە وشەی (بەغدا)یە ، یەکەم شت وشەی (بــەغدا) لێرەدا دووبڕگەیە [بــەغ / دا] دووەم (د)ی بڕگەی دووەم سەرەتای بڕگەیە ، کۆتایی وشە نییەو کۆتایی وشــەکە بزوێنی (ا)یە ئیتر

نازانم ئەم هەڵەیە بۆ کراوە ؟!.

٥ــ « هەمیشە دەکەوێتە نێوەراستو کۆتایی بڕگەوە وەك : مەرد ، دەردە . ل / ١٣٥ » .

فۆنیمی (د)ی وشەی یەکەم راستە کەوتووتە کۆتایی بڕگەوە ، بەڵام (د)ی وشەی دووەم نەکەوتووتە نێوەراستی بڕگەوە بەڵکو کەوتووتە سەرەتای بڕگەوە جا ئەم هەڵەیە هەر وەکۆ هەڵەی پێشوو زۆر زەقە .

٦ــ دەربارەی ئەم فۆنیمانەی خوارەوە هیچی نەوتووە :

(ز ، ج ، ش ، ژ ، ك ، گ ، غ ، ح ، ع ــ ل/ ١٣٦ ، ١٤٦ ، ١٤٧ ، ١٤٩ ، ١٥١ ، ١٥٤ ، ١٥٥) .

ئایا لەکام لای وشەوە یان بڕگەوە دێن ؟ . دیارە ئەمانە بێ لایەنن ، وەیاخود جێگای دیاریان نییە !!

٧ــ دەربارەی فۆنیمی (ن) دەڵێ :

« لە سەرەتاوەو ناوەوە دێت »

جا ئەمە سەیر نییە ؟ سەرەتای چی ؟ ناوەوەی چی ؟ وشە ، بڕگە ، یا هەردوو ؟ ئەی کۆتایی ؟!!

٨ــ دەربارەی (ل) دەڵێ :

« لە سەرەتای بڕگەی سەرەتایی‌ی وشەوە هەرگیز نایێت » . ئالێرەدا مامۆستا زۆر زاست دەڵێو قسەکەی لە جێی‌خۆیەتی بەڵام ئەوەی نەوتووە کە ئەم فۆنیمە لەسەرەتای بڕگەوە دێت وەك هەموو فۆنیمە کۆنسۆنانتەکانی تر ..

٩ــ دەربارەی فۆنیمی (خ) دەڵێ :

« له سەرەتاو کۆتایی وشەوە دێت » ل / ١٥١ •

قسەکەی مامۆستا ئا لێرەدا زۆر راستەو ئەم جارە باسی تێوەراستی نەکردووە بەڵام نەی وتووە کە ئەم فۆنیمە لە سەرەتای بڕگەیشەوە دێت وەك هەموو کۆنسۆنانتەکانیتر •

١٠ــ دەربارەی فۆنیمی (ك) دەڵێ :

« لەسەرەتاو کۆتایی بڕگەوە دێت » ل / ١٤٧ •

هەمان قسە دووپات دەکاتــەوە دەربارەی فۆنیمی هەمزە ل / ١٥٥ •

لێرەدا بەپێچەوانەی قسەکەی پێشووی کە کردوویە دەربارەی فۆنیمی (خ) بایەخی داوە بە بڕگە نەك بە وشە چمان ئەمە ناکەوێتە سەرەتاو کۆتایی وشەوە یا ئەو ناکەوێتە سەرەتاو کۆتایی بڕگەوە ؟

سەرچاوەکان :

١ ــ Encyclopedia International — 1970 Volume — 14.

٣ ــ Standard Dictionary — 1970 Volume — 2.

٢ ــ Websler's New Collegiate Dictionary.

٤ ــ قاموس المورد • منير البعلبكي ــ بيروت ــ الطبعة الاولى ١٩٦٧ •

٥ ــ اللغة بين المعيارية والوصفية • د• تمام حسان ــ القاهرة ط• ١٩٥٨

٦ ــ مناهج البحث في اللغة • د• تمام حسان ــ القاهرة ــ ط• ١٩٥٥

٧ ــ دراسات في علم اللغة القسم الاول • د• كمال محمد بشــر ــ دار المعارف بمصر ١٩٦٩ •

ملخص الموضوع

« مقارنة اللهجات الكردية » وبعض الملاحظات

عبدالستار كاظم اسماعيل

في سنة ١٩٨١ ومن منشورات دار الثقافة والنشر الكردية صدر للاستاذ محمد امين هوراماني كتاب باللغة الكردية تحت عنوان (مقارنة اللهجات الكردية) تضمن الكتاب مقدمة واربعة اقسام هي : مختصر تاريخ البحوث اللغوية الكردية ، مقارنة بين اللهجتين الهورامانية والسورانية من حيث الفونولوجي ، ومقارنة من حيث المورفولوجي ، واخيراً حول السينتاكس .

لقد حاول المؤلف في المقدمة ان يرد على اولئك المستشرقين الذين قالوا أن اللهجة الهورامانية فرع من اللهجة الگورانية وهي من بقايا الفارسية القديمة . وفي رأيي ان الاستاذ المؤلف كان موفقاً جداً في ذلك . كما انه أوفى القسم الاول حقه مما يستحق عليه الثناء. والكتاب بشكل عام جهد موضع تقدير بالغ لأنه محاولة جادة للوصول الى حقائق عن اللهجتين الهورامانية والسورانية .

وفي هذا الموضوع اتناول بالنقد والمناقشة ما جاء في القسم الثاني من الكتاب أي ما يدور حول الفونولوجي . ويتفرع الموضوع الى ثمانية فروع. يتناول كل فرع جانبا مما جاء في متن الكتاب بالمناقشة والنقد ففي الفرع الاول والثاني حيث يتناول الاستاذ بالتعريف بعض المصطلحات مثل (الفون) والفونيم ، محاولة لتصحيح بعض الهفوات وفق أحدث المصادر الموثوق بها . وفي الفرع الثالث اتناول بالمناقشة باسهاب موضوع الحرف وتعريفه واهميته ووظائفه اذ ان الكتاب لم يتطرق الى بعض من تلك الجوانب وبالاخص موضوع وظيفة الحرف واهميته .

والفرع الرابع يدور حول الفرق بين فونيم و فونيم آخر ، وتأثير الفونيمات على بعضها تبعاً للبيئة التي توجد فيها وفي الموضوع تأكيد على تأثير قانون التوافق والتنافر بين الفونيمات ، كما فيه تأكيد وتوضيح لجانب مهم ذلك هو (العائلة الفونيمية) وتصحيح بعض المفاهيم الخاطئة التي تتجاهل هذه الناحية اذ ان (العائلة الفونيمية) لا تتسبب في ايجاد فونيمات جديدة تغير معنى المفردة .

اما الفرع الخامس فيتناول موضوع الصوائت (الفاول لترز) ويرد على الكثير من الجوانب التي تناولها الكتاب وخاصة موضوع (الوقف = السكون) كما يتناول مناقشة آراء المؤلف بالتفصيل .

اما الفرع السادس فيدور حول (انصاف الصوائت) ويرد على بعض الافكار المجانبة للحقيقة .

وفي الفرع السابع نناقش موضوع (الدفتونگ) في اللغة الكردية . وهل ياترى توجد اصوات من هذا النوع في الكردية وهل هي فونيمات مستقلة ان وجدت ؟

واخيراً يتناول الفرع الثامن موضوع الصوامت (الكونسونانت) ويوضح ان المؤلف قد وفق لحدما في هذا المبحث غير انه مع ذلك وقع في بعض الهنات منها انه اعتبر (نگ) فونيماً مغايراً بذلك القاعدة التي تقول ان الفونيم لا يتجزأ . واتطرق هنا الى موضوع المقطع ومكوناته في اللغة الكردية ودور الكونسونانت فى هذه المقاطع ودور الصوائت فيها وأرد على المفاهيم الخاطئة التي جاءت في متن الموضوع .

ولابد ان اذكر هنا ان الكتاب بشكل عام هو جهد كما قلت موضع تقدير ولا يشكل ما جاء من نقد عليه انقاصا من اهميته ولا اقلالا من جهد المؤلف بل على العكس من ذلك فهو جدير بكل احترام وتقدير .

ئەحمەدێ میرازی

بیرانینێد من

شوکور مستەفا

لە پیتی سلاڤیەوە گۆڕیویەتیە سەر پیتی کوردیی ئەمڕۆی نووسینی کوردی کوردستانی عیراقو فەرهەنگۆکی بۆ کردووە ٠

ئەحمەدی شەوێشی میراز (مرازی میرازۆف)ی شاعیرو پەسرنووس وەك ستێرێکی گەش هەڵات‌و درەوشایەوە کەچی زووبش کشـــاو کۆژایەوە ، بەڵام ئەوەی ئەو نووسیبووی مایەوەو لە نێو گەنجینـــەی بەدەونووســـیی کـــوردی سۆڤێتدا جێگای شیاوی خۆی گرت .

ئەحمەدی شەوێش لە ئەسڵدا ، دەنگێژ بوو ، دەنگێکی تا بڵێی خۆش‌و زوڵاڵی هەبوو . گوڵی نێو شایی‌و زەماوەندان بوو . ئەو نەك هەر بە تەنێ ، گۆرانی‌و هەڵبەستی دەماودەمی لە شایی‌و گۆوەندان دەگوت‌و هەڵپەڕکێی پێ بە جۆش دەهێنا ، زۆر جاران ، بۆ خۆی گۆرانی لەبـــەر دادێناو دەیگـــوت ، ئەحمەدی میراز نەك هەر شـــایەرو بەستـــەکار بوو ، بگـــرە گـــۆرانیداهێن‌و کەشکۆڵێکی دەوڵەمەندی بەیت‌و باڵۆرەو مەتەڵـــۆك‌و بەسەرهـــات‌و قســـەی خۆش‌و نیکتەو چیرۆك‌و داستانی دەماودەمی فۆلکلۆری کوردەواریی وەك ئاوی ڕەوان لەبەربوو . بە ڕۆژو حەوتووان دەیتوانی بێ ناوبڕ لەسەر گێڕانـــەوەو گوتنیان پێوەبچێ‌و یەك لە دووی یەکیان بڵێ ، بیانچڕێ ، تێیان هەڵـــکا ، نـــە وەستاندنی هەبوو و نە بەیتەکانیشی لە بڕانەوە دەهاتن . لە سای خۆشگوتنی‌خۆ ، گوێدێری هەرگیز لێ تێر نـــەدەبوو ، لـــە قســـەخۆشـــی‌و دەمودووشـــیرنی‌و گلی‌وگۆتنەکانی کەس وەڕەز نەدەبوو .

ئەحمەدی مـــیراز کوردێـــکی تێکۆشـــەرو کۆمەڵدۆســـت‌و خێرخـــوازو مرۆڤەروەر بوو .

ئەو سەردەفتەری جوامێری‌و دڵودەروون ئاوایی بوو ، کەس لە مااڵی وی بێ قەدر بەڕێنەدەکرا . خێوی قەدرزانین‌و ڕێزگرتن‌و هێژایەتی بـــوو ، ئاشقەهەواڵ‌و هۆگرەدۆست‌و دەرودراوسێیان بوو ، هی هوردو چووك .

ئەحمەدی شـــەوێشی میرازۆف لە ساڵی ١٨٩٩ دا ، لە ئاوایی تووتەك لە ناوچەی دیادین (گیهادین) ، لە تورکیا ، لە دایك بووە . باوك‌و براکانی هەر لە منداڵی‌یەوە کە دەبینن زیرەك‌و ژیرە ، لەبەر خوێندنی دادەنێن ؛ لەبەردەستی مەلای گوند ، دوو ساڵێ دەخوێنێ . کە باش فێرەخوێندن دەبێ ، ئەوجا دەیبەنە دیادین ، لەوێ لە قوتابخانە بخوێنێ . لەوێ چەند ساڵێ دەخوێنێ . بەرە ـ بەرە چاوی بە دەوروبەری دەکرێتەوەو بڕێ لە دنیا دەگا .

ئەودەمە بایزید ، کە لە دیادینەوە زۆر دوور نیە ، کوردی خوێندەوارو ڕۆشنبیری زۆر لێدەبێ . بایزید هەر لە کۆنەوە مەڵبەندی سەقافەت‌و کولتووری کوردەواری بووە . ئەحمەد لە بایزیدیش زۆر شت فێر دەبێ . لەوێ مەمۆزینی ئەحمەدی خانیی دەستدەکەوێ ، سەرلەبەری لەبەردەکا . ئەم مەمۆزینـــەی لە ماڵی بەرەی خانی لە گوندی قزڵدز ، لە دەوروبەری بایزید دەســـت دەکەوێ . زۆر جاران لەگەڵ خالید جەلالزادەی هاوڕێی ، دەچنە بایزید ، بۆ زیارەتی

گلکۆ و گومەزەکەی خانیی نەمر ، کە تا ئێستایش نەزەرگای کوردانەو کوڕوکاڵو لاووپیر مرازی لەسەر دەگرنەوەو بە پیری خۆیانی دەزانن .

ئەحمەد هەر لەوێ دەسخەتی مەلا مەحمودی بایزیدیشی وەگیردەکەوێ. ئەم مەلا زانایە زۆری دەسنووس‌و دەساوێـژو بەڵـگەی کـوردی داوە بـە ئەڵێکساندەر جابای کوردناسی ، کۆنسوڵی ڕووسیا لە ئەرزەڕۆم‌و هەر بـە هۆی ئەوەوە زۆریان لەنێوچوون ڕزگاربوون .

ئەحمەدی میراز بەم جـۆرە خۆی دەنـاسێ‌و هەسـت بە بندەسـتی‌و ژێرچەپۆکەیی نەتەوەکەی خۆی دەکاو دەبینێ ئەو حـاڵەی نەتـەوەکەی لـە ژێرچەپۆکەیی تورکدا دەیکێشی لە کێش‌بەدەرەو حاڵەکە حاڵ نیە .

ئیدی دەکەوێتە بیرکردنەوەو مشوورخواردنی چارەسـەرێ بۆ نەتەوەکەی، شـەڕی نێو ئیمپریالیزمان شـەڕی سـەفەربەری یەکەم دەستپێدەکاو ناچـار دەست لە خوێندن هەڵدەگرێ‌و لە هەوارو زێدی باب‌و باپیران هەڵدەبڕێ .

لە ساڵی ۱۹۱۸دا خەڵکی گوندی تووتـەك دەبـن بە دوو بەشـەوە ، بەشێکیان کوردی یەزیدی‌و بەشێکی موسوڵمان بوون ، یەزیدی‌یەکان هەڵدێن پەنا وەبەر ئەرمەنی‌یەکان دەبەن‌و دەچنە ڕەوان (یەریڤان) . هەرچی کـوردە موسوڵمانەکان دەبن بەرەو وانێ دەچن .

کاتێکی خەڵکی تووتەك‌و یەزیدی‌یەکانی گونـدی قەرەکەنـدو قزڵـدزو ڕەحمەقول‌و ئەوانی دەوروبەری بایزید کۆچدەکەن لە ولاتی خۆیان‌و دێـن لـە باڵ ئەلەگەزێ دەهێورێن ئەحمەدی میراز خۆیانی دەگەیێنێ‌و لەگەڵ شەڕکەرانی جانگیرئاغادا دەست بە خەباتێ دەکا . لەگەڵ برا ئەرمەنی‌یەکانیدا لەگەڵ دژمنی ڕۆمی بەشـەڕدێن‌و لە شـەڕەکانی سـەردەراوێ‌و تەنگەی ئاغبارانێدا شـەڕی زۆر چاك دەکەن . زۆر پیاوانە دەگڕ ڕۆمیرا دەچن . ئەحمەدی میراز لەو شـەڕانەدا گەرناس‌و بوێریی خۆی ، مەردانە دەنوێنێ . وەك خوێندەوارێکی دڵسـۆزیش گەلێ کاروبار لە ستۆی خۆی دەگرێ‌و دەبێ بە یەکێ لـەوانی پەنـجەی بـۆ ڕابکێشرێ .

پاش ئەوەی شۆڕشی ولاتی سۆڤێت تەواو بنچەسپ بوو یاسـاو قانوونی نوێ دامەزرا لە ئەرمەنستان‌و ئازربایجان‌و گورجستان ژیانی نوێیش بۆ ئەحمەد دەڕەخسێ . دەچێتە تفلیس‌و لە گورجستان دەست بە کاری ڕۆشنبیری دەکا. کوردێکی زۆر لە فارس‌و سورمەلی‌و وان‌و تەندووەك‌و بایزیدەوە ڕەوی‌بوونە گورجستان ، هاتبوونە شاری شـێن ــ قەدیم . خەڵکێـکی زۆری ئاغبـارانی لـێ بوون .

ئەحمەدی میرازۆف لەوراکە لەگەڵ لازۆ (هاکۆب گازاریان)و ژنـەکەی

ئۆلگا گازاریان‌و کامل به‌درخان‌و ئه‌سه‌دێ جه‌نگۆو ئه‌مینێ عه‌قدال‌و هۆف سیسیان‌و هی دیکه‌دا له نێو مشه‌خت‌و ده‌ربه‌ده‌رانی کورددا ، ده‌ست به کاری سه‌قافه‌ت‌و کولتووری‌یێ ده‌کا .

ده‌سته‌ی سه‌ماو گۆرانی‌بێژو به‌سته‌کاران داده‌مه‌زرێنێ له نێو شارو گونده‌کانی کورد . قوتابخانه‌ی شه‌وانه ده‌که‌نه‌وه بۆ نه‌خوێنده‌واران .

ئه‌حمه‌دی میراز زۆری کاروکۆششت بۆ کوردان کردووه له گورجستان. له زۆر جێگا کاری کردووه . له تۆلیش کاری کردووه ، له جێی دیکه کاری کردووه .

ئه‌حمه‌دی شه‌وێش له ساڵی ۱۹۳۷دا دێته ئه‌رمه‌نستان ، بۆ ناوچه‌ی هۆکتێمبێریان ، له‌ناو قه‌ومولێزمی خۆیدا . له‌وێ گه‌لێ به‌رپرسیاریی گه‌وره‌گه‌وره ده‌گرێته ئه‌ستۆ . پاشان هه‌ر له‌وێ ته‌قاوێت ده‌بێ‌و له گوندی سۆڤێته‌کان داده‌مه‌زرێ‌و ده‌مێنێته‌وه .

ئه‌حمه‌دی میراز هه‌ر له منداڵێیڕا حه‌زی له ئه‌ده‌بیات‌و فۆلکلۆر ده‌کرد . هه‌ر سه‌باره‌ت به‌مه بوو که بڕێ کتێبی به ڕووسی‌و ئه‌رمه‌نی‌و گورجی‌و تورکی خوێندبوو . له ڕۆژنامه‌ی «ڕێیاته‌زه»دا گه‌ڵێ شیعرو نووسینی بڵاوکرایه‌وه . هه‌روه‌ها نووسین‌و شیعره‌کانی زۆریان له به‌ره‌ڤۆکۆ ئاڵماناخی نووسیارانی کوردو کتێبه ده‌رزه‌کی‌یه‌کانی کورديدا بڵاوبۆته‌وه . شانۆنامه‌ی « سه‌رده‌می ڕابردوو » [زه‌مانێ چویی] له ساڵی ۱۹۳۵دا بڵاوکراوه‌ته‌وه‌و له چه‌ندین شوێن یاری کراوه . شانۆنا مه‌که له کۆڕه‌وه‌ری‌و زوڵم‌و زۆرو کوشتارو تاڵان‌و بڕۆ به‌زۆره‌ملێ کورد ده‌ربه‌ده‌رکردن‌و ڕه‌تاندن‌و تاراندن‌و ته‌ره‌کردنی ده‌وێ که له ولاتی ڕۆم تورکی عوسمانی به‌سه‌ر میلله‌تی کوردی هێنابوو .

هه‌ر له‌پاش ئه‌وێ ساڵێ کۆمه‌ڵه شیعره‌کانی بڵاوکرایه‌وه . ئه‌م کتێبه‌ی که لێره‌دا به نێوی «بیرانینێدمن» بڵاوکراوه‌ته‌وه به‌رهه‌می ئه‌و سه‌رده‌مه‌یه‌تی .

حاجی جندی زۆری هه‌وڵداوه ، وشو ڕسته‌و شێوه‌ی گێڕانه‌وه‌ی یادداشته‌کان « بیرانینه‌کان »ی هه‌روه‌ك خۆیان چۆنن ، ئه‌وهایان بڵاوبکاته‌وه ، هیچی ده‌سکاری نه‌کردوون .

زمانه‌که‌ی تا بڵێی په‌تی‌و ڕه‌وان‌و کوردی‌یه‌کی پاك‌و پوخته . ئه‌مه‌یش له‌وه‌ڕا هاتووه ، ئه‌حمه‌دی میراز زۆر که‌ره‌سته‌ی فۆلکلۆری کوردی له‌به‌ربووه، له هه‌مه جۆره به‌یت‌و بالۆره ، سه‌رگوروشته ، نیکته‌و قسه‌ی خۆش ، په‌ندی‌به‌رینان ، چیرۆك‌و مه‌ته‌ڵۆك‌و قسه‌ی نه‌سته‌ق ، ئه‌مانه هه‌موو کاریان ده هه‌ست‌و خۆست‌و چه‌شکه‌و ده‌مودووی کردوون‌و بۆ ئه‌وه‌ی ببن به سه‌رمه‌شقی کوردی نووسینی ڕه‌وان‌و بێ‌گرێ‌وگۆڵ له یادداشت نووسینه‌کانی‌دیکه‌یدا

بەکاری‌بردوون . ئەحمەدی میراز هێند بە ناخو نێوکرۆکو تەهی داب‌ونەریت‌و هەڵس‌وکەوت‌و ژیان‌و گوزەرانی کوردەواریدا چۆتە خوار هەرچی‌یەکی بەکاری‌بردووە ڕەسەنایەتیی لێدەچۆڕێ ، پەتیایەتی‌و خۆڕووی‌و زگماکی‌و بەدەنچەسپی‌و پڕبەبالایی‌و هەر لەکوردەشاوەیی لێ دەتکێ . سەروساخت توندو تۆڵکردنی لەگەڵ هەموو باریکی ژیانی کوردەواریدا کردووە بە سەرمەشقی لە نەتەوەگەیشتن ، لەگەڵ میللەتداو لە نێو بۆتەی میللەتدا قاڵبوونەوەی کردووە بە هیمی شەوق بە ڕەسەنایەتی‌دانەوەی نەتەوەکەی .

ئەحمەدی میراز لە ساڵی ١٩٦١دا لە گوندی ئەغێگونتێ (لەقاموشلی)ی سەر بە ناوچەی هۆکتێمبێریان ، لە ئەرمەنستانی سۆڤێت مالاوایی لە دنیا کرد ، بەڵام نێوی وی ، کارە ڕەنگین‌و هێژایەکانی هەتا ــ هەتایە هەر دەمێنن .

ئەوەی لەو یادداشتەی‌دا دەیخوێننەوە بەشی یەکەمی سەربهوردەکانێتی. ئەمن هەر هێندەم پێکرا هەڵگێڕمەوە سەر شێوەنووسینی خۆمان‌و هەر وشێکم پێ‌شراوەو گران‌بوو مانام لە فەرهەنگۆکێکدا بۆ لێکداویەوەو بە هەویام کرمانجی باشووری کوردستانیش وەك کرمانجی باکووری بە وازەوەی بخوێننەوە . ئەو چەند دێڕەشم لەپێشەکی‌یەکی ، زانای کوردی سۆڤێت‌و هاوڕێی میراز ، حاجی جندی ، کە بۆ یادداشت « بیرانینێد من »ەکەی نووسیوە ئەڵاڵە کردوو هێندێ باری سەرنجی خۆشمم کەم تا کورتێ ، کە لەم‌لاولەولام وشی‌چنی کردبوو بۆ وەپارسەنگێ خست‌و هیوادارم دەستەی کورد ، لە کۆڕی زانیاری عیراق ، بەشی دووەمی ئەم یادداشتە لە دەرفەتێکی دیکەی کۆواڕەکەیدا بڵاوبکاتەوە .

شوکور مستەفا

تووتەك

تووتەك گوندەك بوو ل وەلاتێ ڕۆمێ ، ئەحیا وێ دیادین بوو ، سنجاق ژی بازید بوو . ئەو گوندێ مە بوو .

گوند ل دەڤێ کرێ تەندووەکێدا بوو . هەما ئوسا ژی پێدا ــ پێداکر بوو حەتا سینۆرێ ئەردیشێ پێدا ــ پێدا چیا و زۆزان بوون .

باهارێ ل گوند ، هاڤینێ ل زۆزانا ، قووتینێد شڤان و بەرخڤانا بوو ، ئوسا ژی دهات دەنگێ بلوورێد بلوورڤانا . ل بندارووکا دهات دەنگێ ستراێد قیز ، بووك و خۆرتا ، ئەو دەنگێد زیزە زەلالە دەلال . د ڕیادا گوشمکێد سیارا دهاتن ، دەرباز دبوون ، ژ ناڤ وان سیارا دهات قیڕێنێد دەنگێ دەنگێژا مینا سەوتا قۆلنگا ، کو باهارێ ڕەفێد وان ژ بەڕیێد گەرم دهاتن ، یان ژی مینا سەوتا ڕەفێد قولنگانە ، کو پایزێ (پاییزدێ) بەرب بەڕیا ڤەدگەڕیان .

بناتارا گوند و یالێ مایین مێرگ و زەڤی بوون ، ئوسا ژی ژ مێرگا وێدا وارکۆزێد باهارخێرێ بوون . ل دەر و دۆرێد گوند ، ئیلاهـ د بناتارا گونددا گیها ، کەت و لاڤلاك هێشین دبوون ، وەختەکی بلند دبوون ، داڤێتنە (داڤێتنە) زەنگوویێد سیارا ، پاشێ ژی سەر پشتا هەسپا . خاسما باهارێ ، وەختا بەلەکیا ، ل تەڕازنا د دەڤێ بەلەکیێد بەرفێدا سۆسن ، چیچەك و جووڕە ــ جووڕە کولیلکێد مایینە بێنخوەش هێشین دبوون .

جارا ئێڤارا تە ددیت بەلەکیا بەرفێیە تەك مایە ، لێ سبێ (سوبێ) تە دینا (دێنا) خوە ددایێ ل تەڕازێد بناتارا بەلەکیا بەرفێدا چێشیت ــ چێشیت

کولیلك و چیچەك هێشین بوونە • خولەسە (خولاسە) ، چ سەرێ وە خوەشکم مەرف ، کو تەماشە دکر گیها و دەغەلێ ، گولا و سۆسنا ، رهان و بەیوونا ، چیچەك ، کولیلك و قالچیچەکا ، ئیلاهـ گولێد خاشخاشکانە سۆر، کو وەرەق دکەتنێ ، تە ئوسا دزانبوو ، کو تەمەزێد ئەرموشە رەنگ ــ رەنگینە ئاڤێتنە (ئاڤێتنە) رووێ مێرگ و چیمانا • ئەو کولیلك و چیچەك هێ بەدەو دبوون ، وەختا پاشی بارانێ سێوانێ خوە داڤێتە رِوو عەزمان کەسکسۆرێ خوە نیشان ددا و کێرِ دبوو ، تاف شرین دبوو و عەرد گەرمدکر • تەزە دبوو وێتە ــ وێتە چڤیك ، تەیار و تووپا ، هێدی ــ هێدی ژ بەر تووم ، کەڤر ، کەرسەك و تووملکا دەردکەتن • هنەك ژی سەر هێلوونا دتەلیان ، کو جوجکێد رِووتە بچوونۆك تەرِ تەبیانا • ئەو ژی رِادبوون خوە ژ باران و خوناڤێ دادوەشاندن ، دزڤرین ، بەرێ خوە ددانە تاڤێ ، کو زووزووکا زها و گەرمبن •

مەقەسۆك رِادبوون ل پێشیا سیارا دلیستن ، تو نەدما ، کو بکەتانا دەست پێ هەسپا ، ئەوانا ژی ب وی تەهەری کێفا خوە درِەڤاندن • هنە مەقەسۆك ژی ، کو ژ بەر تالدە دەردکەتن ، ئێدی حەواسا وان تونە بوو ئەو ل تشتەکی بنهێرن ، تەنێ ئەو ب لەز دکەتن، کو زووزووکاڤا خوە ب کولەکێد خانیارِا بگهینن ، تێدا بچنە خار ، سحێتیا وان جووجکێد خوەیە دەقەکری بکن ، کو هیڤیا ماکا و فراڤینێ بوون •

پاشی بارانێ زارِ ژی تەزە ژ مالا دەردکەتن ، بەرب مێرگ و چیمان درِەڤێن ، دچوون • ژ بۆنا لیستنێ • ژ ناڤ گیهێ و بەر تووما چڤیکێد بەدەنسۆرە خەڤخەڤکەسك ، ئێد پێسیرقیچك ، چڤیکێد گەورە مەلسۆك ، قارِێتکێد چیقدرێژ ژ ناڤ گیهێ بەر پێێد زارِا دبوون پرِینا وان رِادبوون ، ب هاوا دکەتن ، دکرن ویت ، ویت ، تە دزانی قەی ژ زارِارِا چێرِا دکن و دبێژن : « چما وەئەم ترساندن • ئەگەر مێرن وەرن مە بگرن » • د فێزا

ئاشدا ل ملێ « گەڕا گوڕا » ل وی تەتی قەبە ــ قەبا کەوێد گۆزەلەبوون ، ژ حەمیا رندتر دستران .

چێشیت ــ چێشیت دەنگێ تەپرەدە ، قارە ــ قار ، قەرەبالخ ، قووتە ــ قووتا زارا دکەتە هەڤ و تەڤی هەڤ دبوون ، ئوسا ژی تەڤی وان دەنگا دبوون دەنگێ فیقێد بەرخڤانا و دەنگێ بلووڕا شڤانێ د بارانێدا خوە دابوون تالدێ کێڤر ، نها کولاف دانینە سەر کەڤرەکی ، کو زها بە ، شەڤ وێ کێری وان بێ ، خوەخوە ژی (خاخا) سەر کەڤرەکی ڕووونشتنە ژ خوە و حالاڕا ل بلووڕێ دخن ، کو دەردێ ئەڤینتیا بڕەڤینن .

ئەو دەنگ و سەدانا ، وەکی تەڤهەڤ دبوون و دکەتنە هەڤ ، مەرڤ هەو دزانی کو دەنگێ ساز ، تەمبوور و تمبلبازانە .

ژ هەر تشتی خوەشتر و بەدەوتر بوو وەختا کو بایێ قولبێ دژنژاند ، ئەو کولیلك و گول تەڤهەڤ دکر ، تە دگوت قەی ڕوح د بــەر وان گول و کولیلکادا هات ، ئەو ڕابوونە ڕەقاسێ . وی چاخی هنە گولا سەرێ خوە دگیهاندە عەردێ ، د بەژنێدا دتەویان . هنەك ژ وان هەڤ دکەتن ، هنەك ژی تەو دکەتنێ ل هەڤ دالیان ، تە دگوت قەی ژ ماڵەکێنە ، ل خەریبا ڕاستی هەڤ هاتنە ، دەستستوویێ هەڤڕا برنە ، هەڤ بین دکن ، جارکە دن ژ هەڤ دقەتیان . هنەك کولیلك و چیچەکا مل دابوونە هەڤ ، ڤیالی تەو دکەتنێ تە دگوت خۆرت ، قیز و بووکن ، گۆڤەند گرتنە ، دڕەقسن .

چەعڤکانی هەمن پڕ بوون ، ئاڤێد وانە سپیە زەلال ژ « کانیا ئوورس» دەستپێ دکرن ، دهاتن بناتارا « کانیا خەلیفەدا » تەڤهەڤ دبــوون ، بەرژێر دچوونە سەر ئاشێ گوند ، کو بەر وێ ئاڤێ دخەبتی .

بیر نەکم ژ وەڕا بێژم ، چما ژ وێ کاینێڕا دگوتن : « کانیا ئوورس » . د شەڕێ ئوورس و ڕۆمێیی تەریقا ١٨٧٧ ــ ٧٨ ئەسکەرێ ئوورس هاتبوون

سەر وێ کانیێ چادرێد خوە لێخستبوون ، چەندەکی ل وێ مابوون ئافێ وێ کانیێ مابوو « کانیا ئووڕس » لێ ئەڤا وێ کانیێ زەعف ڕند و خاس بوو • ڕند بیرا من تێ ، کو ئاغایێ گوند ــ سەحید ئاغا ، دشــاند ئاڤا وێ کانیێ دانین ، دکرنە چای • وەکی ڕۆژەکی ژ ئاڤا کانیکە دن چایی چێکرنا ، ئاغێ دگۆت : « چایا ئیرۆ نە ڕەنگێ وێ هەبوو ، نە ژی تعما وێ » •

ئەو گول و سۆسنێد دەلالە نازك و کیفچی جارا ڕەوشا وان دتەربی و ئەو مز ــ محەل دبوون د بن لنگێد هەسپێد زەڤتیا و نالچێد گیزمێ واندا، جەردجووردێد خانەڕێد ئــیرانێدا ، دز ، قاچاخێد هنــە بەگلەڕێد وەلاتێ ڕۆمێدا و گەلەك جارا ئەو گولانا د خووێدا دمەوجین • ئەو خوون ل سەر بەلگێد گولا حشك دبوو ، هێدی ــ هێــدی گول ژی ب خوەڕا حشــك دکرن •••

پاشی هاتنا ئەسکەرێ ئووڕس د تەریقا حەزار نەهسد چاردادا تووتەك لاپ خوەش و بەدەو ببوو •

گلێی حەسەنێ سلێمین ڕاست دەرکەتن ، وەکی دگۆت : «لنگێ ئووڕس ب خێر و بەرەکەتە ، ئەو ملەتەکی باشی ب ڕەحمە » • ڕاســتی ژی ، حالێ تەڤا ژی خوەش ببوو و بینا وان هاتبوو بەر • ئوسا ژی خوەلیا بەگ و ئاغایێد ڕەڤی ئەهالی خوەخوە ل خوە پار کربوو • لەما ژی جماعەتێ دگۆت : « کەڤرێ ڕۆمێ بقولبە » ، « یعنیێد وی ڤردابن » ، « ئەو هەڕە ڤەنەگەڕە، مە لەزەت ژێ نەدیت » •

د تووتەکێدا ئەم هەبوون شێست ، حەڤتێ مالێد کورمانجا • نیڤی ژی وان کورمانجێد سورمان بوون ، نیڤی ژی کورمانجێد ئێزدی بوون • مــە تەڤ دژی ، چاوا کو جینار ، چاوا کو پزمام ، فەرقی ــ جودایی د نــاڤ مەدا تونە بوو ، ئەم مینا برا بوون • کوشتن ــ گرتنا حــەردو دەســتا

ژی سەر هەڤ بوو • مە ژ هەڤرا دگوت : «خالۆ ، ئاپۆ ، مەتێ ، خـاتێ ، خارزی ، برازی » • د سبخاقا بازیدێدا پێنج گوندێد ئێزدیا هەبوون ، تەڤ ژی نیڤی ئێزدی ، نیڤی ژی سورمان بوون •

ژ بەرێدا شێخا ، مەللا و حاکما ئەم ژ هەڤ قەتاندبوون ، ئایینا دینـدا ئەم باشقە کربوون ، سەر وێ یەکێ ژی فرقی (فەرقی)و جودایا مە تەنێ د ئایینا دیندا هەبوو • لێ ئەو ژی چاخێ عەیدا مە جینـار تەمام عەیـدا مـە دگەڕیان • وەختا دبوو عەیدا رەمەزانێ ، دیسا ئەم تەڤهـەڤ ل عەیدا وان دگەڕیان و عەیدا هەڤ بمبارەك (بنبارەك) دکرن ، ئوسا ژی شین و شایادا ئەم تەڤبوون ، خولەسە فۆرما مە یەك بوو ، زاراڤێ مە یەك بوو ، عەدەتێ مە یەك بوو ، دخوەزم پێژم ، کو ئایینا دین نەبیا ، ئەم تشتەکی مایین ژ هـەڤ نەدهاتنە کڤشێ ، چمکی (چونکی) ئەم کوراپ و کورێد باقێ هەڤبوون •

د وەلاتێ ڕۆمێدا حوکومەتێ (حکوماتێ) گوهداریا خوەندنا کـوردا نەدکر ، ئوسا ژی گوهداریا کوردا • مێلا ئاغـالەر و بەگلـەرا ژی سـەر خوەندنێ تونە بوو ، د تو گونادا ، ــ مەزن یان بچووك ، ــ مەکتـوب تونە بوو ، تەنێ مەکتوب هەبوون ل شهەرا ، ئەو ژی نـاڤێ وان مەکتوب بوون • ئاغایێد ئێلێ مەزنایا گەلە گوندا دکرن ، گوندێد مایین ژی ، هـەر گوندەکی ئاغاکی وی ، یان ژی ڕووسپیکی (رسپیکی) وی هەبوو • ل ئەو ژی تەڤە نەخوەندی بوون ، فەرز بکم د گۆلا ئادەمـادا هەبـوو پێنجی ــ شێست بەگ و ئاغا ، تەك ناڤ واندا مەمەد بەگێ عەمەر ئاغا خوەندی بوو ، ئەوی چەند سالا ل ستەمبوّلێ خوەندبوو ، مەرڤەکی کڤشی ب ئاقل بوو ، روتبا خوەدا ژی بینباشی بوو ، ژ جماعەتێرا گەلەکی پاك بوو ، ئیلاهی کـو ژ ئەرمەنیارا •

هەر ئاغاك ، یان ژی بەگ ، یان کاتبێ وان هەبوو ، یان ژی مەلله ، کو هنەکی ژی ترکی بزانیـا • کاتب یـان ترك بوون ، یـان ژی نیڤـترك ــ

(نیڤترك ژ كورمانجێ شهەرایە خوەندیڕا دگۆتن) ، وەكی مایین جماعەت پێدا ــ پێدا تاری و نەخوەندی بوو • خوەندی ، كو تونەبوون ، ئوسا ژی تونەبوون كاغەز و قەلەم • جارا ، وەكی چاوا ببیا ، كاغەزەكە ب نڤیسار بكەتا دەست، مە ، نە كو زاڕ ، ئوسا ژی ژن لێ تۆپ دبوون و لێ دنهێڕین، وەكی ددانە دەستێ خوە ، دەستێ مەرڤا ، كو مالۆق دكەت كاغەز دەست مەرڤدا دحەژیا ، ژنا دگۆت : « ڕەش و سپییە ، بنهێنڕن چاوا دڕجفە » • وانا ئوسا دزانبوو ، كو كریا مە تەك ب وێ كاغەزێڕا هەیە ، لەورا ژی دگۆتن « بین ، د ئاڤەكیدا رۆدا بەردن ، گونەیە » • دە ، ئیجار بدنە ئاقلێ خوە ، كا جماعەتا وی چاخی چقاس نەخوەندی و شووندا مایی بوو • ئوسا ژی كەسیبێد كورمانجا زەعف بوون • خەبات تو نەبوو • خەبات شڤانتی و گاڤانتی بوو ، ئەو ژی ل جەم بەگا و دەولەتیا بوو • لەما ژی كەسیبتی هنگی دچوو زێدە دبوو ، شڤان و گاڤانتیێ تێرا حەمییا نەدكر •

كوردا حژ دەولەتا ڕۆمێ نەدكر • لێ بڕەك بەگ و شیخێد كوردایە ب چین ، مێدال و چەند قورش ماشێ رۆمێ هاتبوونە خاپاندن • ژ بۆنا وێ یەكێ ژی حوكومەتا ڕۆمێ جەزرا جماعەتا كوردا هێ زێدە دكر • مەسەلە ، ئاغایێ ئێلێ دكاربوو (دكاری) گوندی تالان بكرانا ، دكاربوو ژ گوند دەرخستا ، هنەك مالێد مایین بانیا گوند • مەرڤەكی ، وەكی بێی دلێ وان شوخولەك (شوغولەك) بكرا ، ئەو مەرڤ دكوتان و سەر سێری داردا دكرن • خێنجی زولما ڕۆمێ ئەو ژی جەزا بەگێد ئێلا بوو ژ بۆنا گوندییێد كەسیب و ئۆرتە •

ژ بۆنا سینۆر فرەكرنێ و ئێل پڕكرنێ هەرگاڤ شەڕێ وان بوو ، مێر ژ هەڤ دكوشتن • ئێد كو دهاتنە كوشتن دیسا ژ جماعەتێ بوون • كەس تونەبوو سەبەبی و سەركاری بكرا-و بگۆتا ، ژ بۆنا سینۆر فرەكرنا بەگا ئەم چما خوە ددنە كوشتن ؟

ڕۆمێرا ژی ێێتفاقیا ئوسا لازم بوو ، کو د ناڤا کوردادا بـەرك ببیا ، بەگێد نەخوەندی ژی بەر خوەرا دچوون و دگوتن :

ــ ڕۆمێ دەستێ مە ، تەڤ شوخولێ مە نابە .

کورد گەلەکی ژ ئەسکەریا ڕومێ درەڤیان . ئەوانا دخوەست کاپ باڤێژنە ستوویێ وان ، تەك نەێێژن : « وەرن ، هەرنە ئەسکەرێ » گاڤا تەقنیا دوو گوللە ژی دهات کورد درەڤێن ژ هەڤ بەلاڤ دبـوون ، نەدخوەستن بەر ڕۆمێدا خوونێ بڕێژن . کی گاڤا کو ڕۆم بکەتا فەسالێ ژی بەرێ تڤنگا خوە ژ ڕۆمێ نەدگوهاستن . یامدە مێلا کوردا سەر ئووڕس بوو . ئیلاهی د شەڕێ تەریقا ١٩١٤ ــ دا ، ئالایێد حەمیدیێ ژ فرۆنتا بـازیدێ حەتانی ئێرزڕوومێ بەر ئووڕس شەڕ نەکرن ، ژ هـەڤ بەلاڤ بوون ، چوون . ل سینۆرێ ئێرانێفرۆنتا ، گەلیێ کۆتۆڕێ ، دیسا کوردا نەکرە شەڕ ، پێشیا ئووڕس بەردان .

کوردا هەر یامدە دخوەست ڕۆمێ قەلس ببینن ، چما کو وانا ڕند زانبوو وەکی سەبەبێ نەسەربەستیا کوردا و زەلوولیا وان ئەو ڕۆمە .

ئەز دامە بەر خوەندنێ

ڕۆژەکی نەمەك (نامەك) ژ باڤێ منرا شاندبوون • مەلله کاکاشێخ نە ل مال بوو ، کەسەکی خوەندی ژی گونددا تونە بوو ، کو ئەو نەمە بخوەندا•

د حەموو گوندێد کوردادا ژی خێزێ مەلله ، خوەندی تونە بوون •

باڤێ من دیت کو کەسەك تونەیە وێ نەما وی بخوونە ، هنەکی فکری و گۆت : ــ تێموور ، (برێ منی مــەزن) لاوۆ ، لێ حەتا کەنگێ ئــەم ها نەخوەندی و د تارێدا بمینن • چ مەرڤێ نەخوەندی ، چ مریشــکا کۆر ، هەردو ژی یەکن • وەرە ئەم ئەحمەد بدنــە بەر خوەندنێ • ــ فتلی ل من نهێڕی ،مینا تشتەکی بێژە : « کانێ ئەو قایل دبە ؟ » •

تێموور گۆت : ــ بەلێ ، وەکی ئیزنا تــە هەبە ، ئــەز ســەد سەلەفی ڕازیمە • برا بخوونە بیە مەرڤ ، مینا مە کۆر و دەڤگرێدایی نەمینە •

دیا من بەرێ قایل نەبوو ، ئەوێ گۆت : ــ هوونێ ئەحمەد بدنە سەر خوەندنێ ، پاشێ ژی کێ دزانە ئەوی ببن کی وەلاتیڤا دەرخن • نا ، ئــەز ناخوازم کوڕێ من ژ من دوور بکەڤە • ــ ئەوێ ئەز دامە بەردلا خوە •

لێ پاشێ دیا من ژی سەروەخت کرن ، ئەوێ ژی قاییلیا خوە دا ، کو ئەز بخوونم •

ئەم ڕابوون ڕازان و مان هیڤیا کاکاشێخ ، کو ڤەگەڕە بێ •

دو ڕۆژا شووندا مەلله هات ، باڤێ من چوو جەم ، گۆتێ : ــ گەرەك تو ئەحمەد هینی (هیمی) خوەندنێ بکی • ئەوی گۆت : ــ ســەر چەعڤا ،

ئەزێ تەف عەقدلە بدمە خوەندنێ (عەقدلە کوڕێ سەحید ئاغا بوو ، ئەز ئەو هەڤالێ هەڤ بوون ، مە هەر گاڤا ژی تــەڤ دلیست ، تــەڤ دچوون و تەڤ دهاتن • ئەو دو سال بوو ، کو وی بال کاکاشێخ دخوەند) •

تێموورێ برێ من دیادینێ ژ منڕا (مڕا) حوبر ، شوشا حوبرێ ، قەلەما قورقوشووم ، کاغەز و جــۆزیا ئەلیفبا کڕی ئانی • (قــەلەما قامووش ، قامیشەکی زراڤی ڕەش بوو ، وا زەرڤا لێدخست ، ســەرێ وان ب کێرێ دەردخستن ، دو ڕۆژا جارەکێ گەرەك تەزەکرنا ، وەختا تقیسارێ ژی دکرە چرکە ــ چرك) •

من و عەقدلێ خوە تەڤ دخوەند، لێ هەر یەکی مە دەرسا خوە دخوەند، چمکی ئەوی خوەندن دزانی ، لێ ئەز تەزە هین دبووم •

من وەکە مەهەکی خوەند ، خوەندنا من چــاوا دبێژن بوو « گڕ کەتە ناڤا گوندیا » ، بوو چەعقلێکرن ، گەلەکا رجا ژ مەللە دکرن کو کوڕێد وان ژی بدە بەر خوەندنێ • ئەم بوونە حەیشت زارا •

مەللە ژ ئاغێ پرسی : ــ حەیشت زارِ تەمام بوونە ، جی تونە ، کو لێ بخوونن ، ئەم چاوا بکن • ؟

سەحید ئاغا گۆتە کاکاشێخ :

ــ تو دلێ خوە نــاکی ؟

ئەوی گۆت :

ــ ئەز دلێ خوە ناکم ، برا بخوونن ، قەت ها وێ کێری خوە بێن •

وی چاخی سەحید ئاغا گۆت :

ــ وەکی ئوسانە ، یالیکی دیوانێ ژ تە شاگرتێد (سوختێد) تەرا •

سبە ــ سبە (سوبە) ئەم دچوونە دیوانێ ، ب عەمرێ ســەحید ئاغــا

کێلەکەکە دیوانێ گەیشتبوو مە • عەقدلە کێلەکا سەیدا ڕووەدنشت ، ئەز ژی کێلەکا وی ، ئێد دنێ ژی ل ژێرێ ، تو کەس نەدهاتە یالێ مە ، کو مە دخوەند ، ئەم دچوون ، پاشێ مێر دفەڕکێن یالیێ دیوانێ ، ئایەای قاوەچی ئەو یالێ ئۆدێ گێزی دکر ، هنەکا چارخێ لێ ڕووەدنشتن • زار بێتەربیەت بوون ، هنەکا چارخێ قول پێدکرن ، هنەکا ژی سۆلێ دیا خوە پێدکرن ، سۆل مەزن بوون ، تژی بەرف دبوون ، سۆل دێخستن ، ب لنگێ بەرفقا دهاتنە سەر کولاڤا ، لێ ئاغێ قەت دلێ خوە نەدکر ، دگۆت : ــ برا گەدە بخوونن ، بەلکی ڕۆژەکی کێڕی ملەت بێن •

من ژ پائیزێ حەتا سالا دن هلگێڕێ جەم سەیدایێ خوە خوەند ، سەیدا ژ من زەعف ڕازی بوو ، چمکی ئەز پاك هین دبووم •

وی وەختی پرۆگرام تونەبوون ، کێ ڕند دەرسا خوە ئەزبەر بکرا دەرس زەعف دستەند ، کێ سستبیا ، دەرس هنەك دستەند •

من ڕند دخوەند ، لەما (لەورا) ژی سەیدا دەرسا من زەعف ددا ، لێ عەقدلە سست بوو ، هێدی ــ هێدی پاشدا ما ، سالا مایین ئەز گەیشتمە عەقدلە و ئەم بوونە هەڤالدەرسکێد هەڤ •

قایدە وی چاخی ئەو بوو ، کو شاگرت دەرسا خوە بستندا ، گەرەك بهاتا پێش سەیداڤا سەر چۆکا ڕووەنشتا ، جزیا خوەڤەکرا ، دانیا سەر کولیڤ، بەرێ کتێبێ یالێ شاگرتدا بوو ، پشتا کتێبێ ژی سەیدادا بوو ، سەیدا ب دارکەکی سەریتووژ ، یان ژی کاغەزەك تووژ چێدکر و داتانی سەر کی حەرفێ یان نقوتێ ، شاگرت ژی ئوسا دکر و هین دبوو •

ئوسا ژی ئەز و عەقدلە دهاتن پێشیا مەللە ڕووەدنشتن و مە دەرسا خوە دستەند ، لێ ئەز زوو هیندبووم ، عەقدلە ــ دەرەنگ • من دخوەست ئەز پێشیا عەقدلە بکەتاما ، لێ سەیدا ئەز دەرباز نەدکرم •

ئەز دڵێ خوەدا زەعف دخەییدیم ، چما سەیدا زەعف دەرسێ نادە من ، لێ تو نەبێژە فکرا سەیدا فکرەکە مایینە ، کو سەحید ئاغا دڵێ خوە نەکە . ڕۆژەکی من شکیاتێ خوە کرە بەر باڤێ خوە ، کو ئەز ڕند دخوونم لێ سەیدا من پێشیا عەڤدلە ناخە . باڤێ من گۆتبوو مەللە ، لێ مەللە گۆتبوویێ : « شەوێش ، ئەز ژی دزانم ، کو کوڕێ تە زیرەکە ، لێ ئەز ئەوی پێشیا عەڤدلە خم ، تو وەرە سەحید ئاغا دڵێ خوە بکە و بێژە : « کوڕێ من خوەندیێ چەند سالانە ، لێ ئەو خوەندیێ دوو سالانە ، هات پێشیا کوڕێ من کەت » . ئاها بۆنا وێ یەکێیە ، کو ئەز کوڕێ تە ژ کوڕێ ئاغێ دەرباز ناکم ، تو وەرە گوهداریا من بکە ، سالەکە دن کوڕێ خوە بشینە مەکتەبا دیادێ ، برا هەڕە بخوونە ، تشتەکێ ژ وی چێبە » .

خولەسە ، مەللە حەتا باهارێ ئەم یۆلە برن . ئاخرێیدا ژی کێیا فیزوولی ژ من و عەڤدلەڕا ئانین ، شیر و غەزەلێد وی ئەم هینکرن ، کو ئەز و عەڤدلە حەرفێد ترکی پاك ناسکن ، وەکی مەکتەبا ڕۆمێدا زەعف چەتنایا (چەتنیا) نەبینن . کڤش بوو ، سەیدا دخوەست ئەو کێب بخوەندا ، ئەم دکرنە مەعنی ، چمکی فیزوولی پڕ چەتن بوو ، وەکی یێد مینا مە بخوەندانا ئەو کێب ، تەخمین ، پایێ پڕی خەبەرێد عەرەبی و فارزی بوون ، ئەم ژێ سەروەخت نەدبوون .

هەر نەیسە ، مە خوەند حەتا باهارێ . هلگەڕێ ئەم تەڤ ژی ژ هەڤ بەلا (بەلاڤ) بوون .

مالێد مە هلگەڕیان ، ئەم چوونە زۆزانا «کانیسپیێ» . ئەو چیاکی بلند و زۆزانەکە خوەش بوو ، کودا بچوویایی کانی بوون ، گول و سۆسن زاتی زەعف و زەعف بوون ، کودا بچوویایی بینا وان گولا سەرێ تە ددا ، بەلەکی چقاس ژۆر دکەتن ئەوقاس کولیلك و سۆسن زێدە دبوون ، جارا مەرڤ دچوو دەڤێ بەلەکیێ ، ددیت کو بەرفا دوو حەلیایە ، د دەوسا بەرفێ قالچیچەك

هێشین بوونه ، تەیرا هێلە دگۆت ، باسك دكوتان بەرژێر دنهێرین ، چقیك ژی پرە ــ پرا وان بوو ، دچوون و دهاتن ، چقتە ــ چقتبوون ، تە دگۆت قەی ئەو مەقەسۆكێد بەر مەرقارا ، پشت مەرقارا دهاتن ، دچوون ، وانا ژی مزگینی ددان و دگۆتن : «مزگینیا مە ژ وەرا ، كو ئیسال دیسا زۆزانی هاتن » • قیز ، بووك و خۆرت دچوونە بندارووكێ ، دەنگێ ستراێد وان و بلوورێد شڤان و بەرخڤانا هەر دەرا دهات ، سیار قەلفە ــ قەلفە فێزا ئۆبا و بناتارا ئۆبارا دەرباز دبوون ، كاكە ــ كاكا دەنگبێژا بوو ، دستران و دەرباز دبوون ، تە دگۆت قەی سیارێد دعوەتانن ، هنە كۆچ تەزە دهاتن داتانین ، بارێد ئافێتی (ئافێتی) و زارێد هوور ناڤا گیهێ و گەندەلێدا خوویا نەدكرن•

ئەم چوون زۆزانا ئێورین ، دوو رۆژا شووندا مالا سۆسن ئەفەندی ژی ژ دیادینێ هاتە زۆزانا • سۆسن ئەفەندی دەرەجەكی بوو ، چار برا بوون • كۆنێ سۆسن عەفەندی ژ مالا مە زەعف دوور نیبوو • كەلۆچكەك پێژبەری مالا هەبوو ، ئەو دچوون سەر وێ كەلۆچكێ رووەنشتن ، جینارێد مایین ژی لێ تۆپ دبوون و خوەرا خەبەر ددان • چ مەعریفەتا وان هەبوو ل وێ دەرێ خەرج دكرن •

سۆسن ئەفەندی ئەز بەگەم كربووم ، حژ من دكر بۆنا وێدەرێ ، كو من رند دخوەند ، یا دودا (دودیا) ژی پەزێ وی بهاتا بێریێ ، ئەز دچووم ، من پەزێ وی ددا بێری ، وەكی پەز ژ بێریێ برەڤیا ، ل كیدەرێ هەبوویا ، گەرەكی من بگرتا و بانیا • خاسما ، كو دو میێ وییە قاچاخە رەڤۆك هەبوون، گاڤا ئەو برەڤیانا دگۆتن :

ــ ئەحمەد ، چوون •

دە ئەزێ پەی كەتاما ، ب جەفاكی پری چەتن من جارەكە دن ئەو دانینە بێریێ •

ڕۆژەکی دیسا جینار ل وێ «ئۆدێ» تۆپ ببوون • سۆسن ئەفەندی گۆت :

ــ شەوێش ، زەعف سالخا (سالوخا) ژ ئەحمەد ددن ، دبێژن ، کو ڕند دخوونە •

باقێ من گۆتێ :ــ ئەزێ ئیسال ئەحمەد بشینمە مەکتەبا شهەرێ وە ، برا ترکی بخوونە •

ئەفەندی گۆت :ــ برا بێ مالا مە بمینە و هەرە مەکتەبێ هینبە • بـ سەر وی سۆزی ژی کارێ منکرن، ئەز هازر کرم و پائیزێ، وەختا داگێڕێ، باقێ من و تێموورێ برێ من ئەز برمە مالا سۆسن ئەفەندی • ڕۆژا مایین ژی هەردویا ئەز برمە مەکتەبێ و دامە قەبوولکرن •

ژ وێ مەکتەبێرا دگۆتن «مەکتەبا ئیبتدایێ» • دو سالا گەرەکێل وێ مەکتەبێ من بخوەندا ، پاشێ دەربازی مەکتەبا سێ سالیێ ببوویاما ، ناڤێ وێ مەکتەبێ «ڕوشدی» بوو • خولەسە ، خۆجە ناڤێ من تقیسی د ناڤنیشا خوەدا و جی نیشانی من دا ، کو هەرڕۆ ــ هەرڕۆ ئەز ل وێ ڕوونێم و بخوونم •

مەکتەبا مە ئۆدەکە زەعف مەزن نیبوو ، ئەو ل کێلەکا جامێ بوو ، تەڵ پەنجەرەکە وێ هەبوو ، ئەو ژی نیڤی شـوشەکریبوو ، نیڤی ژی شـوشە شکەستبوو ، دەوسا شوشێ کاغەزێ تقیسارێیە قـالم لێخستبوون ، بزر کربوون ، کو کاغەز ڕۆنایێ بدە • خولەسە ، زارە چغزێربوون ئانجاخ ددێتن، خوەندن و تقیسارێ خوە دکرن • کورسی و ماسە تێدا تونە بوون (ماسە ــ ڕوونشتۆڵ) ، ل عەردێ مەکتەبێیە بێپۆل خسیل ڕاخستبوون ، ئەم تەف ژی سەر خسیلا ڕوودنشتن ، تەڵ خۆجە مینەمرەکە بچووك دانیبوو سەر خسیلەکە تەزە ، کو سەر ڕوودنشت • خۆجە دو شڤکێد وی هەبوون ، یەکە هنەکی قالن، یەك ژی هنەکی زراڤ بوو ، ئەوا زراڤ پێ دەستێ زارا دخست ، یـا

قالن ژی یا فەلەقێ بوو ، ل لنگێ زارا دخست .

فەلەقە دارەکی گرۆفەر بوو ، تەغمین وەکە حەیشتێ سانتی درێژایـا وی بوو ، سی سانتی دووری هەڤ قول لێدکرن ، شریتەکە زراڤ سێ ــ چار مەتر . ، هەر سەریکی وێ قولەکە دێرڤا گرێددان. ئەو فەلەقە و هەردو شڤك د بن گۆشێ منداڕا ویدا بوون ، کو سبێ خۆجە دهاتە مەکتەبێ ، زارۆ بەرڤا ڕادبوون ، لێ ئەوی ل زارا نەدنهێری حەتا جیێ خوەدا ڕوودنشت ، فەلەقە و شڤك ژ بن گۆشێ میندەرێ دەردخست ، داتانی کێلەکا خوە ، پاشێ ژ چەند زارا یانێ دەرسا وان ژێ پرس دکر ، یان ژی ل ئیسارا وان دێرێ . فەلەقە و شڤك دەردکەتنە مەیدانێ ، زارا ڕند دزانی ، کو خۆجەیێ وانـا ڕەوایی جانێ وانکە ، کێ دەرسا خوە هین نەبوویە ، بێتەربەتی مەکتەبێدا کرییـە ، یان ژی ل ئاڤا شەهر بێتەربیەتی کریە ، هنەکا ژی شـکیاتێ وی کریـە بەر خۆجـە .

مەسەلە ، زارەکە مەکتەبێ ل زارەکە جینار خستا ، ئەوی ژی شکیات کریە بەر خۆجە .

حەرچی گونێ وان سڤکبوویا ، خۆجە گازی دکر و پێشبەری خـوە سەر چۆکا ددا ڕوونشتاندن ، دگۆتێ :ــ هەردو دەستێ خوە ڤەکە و ڕابەری منـکە .

ب شڤکا زراف ژ سسیا ، حەتا دەھ شڤکا ل کەفا دەستێ مەرڤ دخست، لێ ژ سێ شڤکا کێمتر تونەبوو . لێ شوخولێ فەللەقێ پڕی زۆر بوو ، یێـد گونێ وانا گران بوون ، خۆجە دانی پێشبەری خوە سەر قەرەفیسـکا ددا ڕوو نشتاندن ، گازی دودیێ دن ژی دکر ، شریت دکرنە حەردو لنگێ وی ، هەر یەکی سەریکی دار دگرت و دەستێ خوەدا باددان ، حەتا شریت ڕند لێ بیچکیا ، ل هەردو لنگا بشدیا. پشتا وی ل عەردێ بوو، لنگێد وی بلندکری،

خۆجه ب شفکا قالم ل بنێ لنگێ وی دخست ، ده چەند دار لێخستانا ئـەو بەختێ خوە ، خۆجه ژی ئینسافا خوە .

حالێ من مەکتەبێدا نە خوەش بوو ، پائیزدا خەلـقێ ژ خـوەرا جی گرتبوو ، وێدەرێ کیژانی کو ڕند بخوەندا ، ئەو سەرێ ژۆرین ڕوودنشت، یێ ژ وی کێم بناتارا ویدا بوو ، سەر نومرا بوو ، کێ د ئینتامێدا (ئیمتحانێدا) نومرە زەعف ستەندبوون ، ئەو ل ژۆر بوون ، یێد هنەك ستەندی ، ئەو ل ژێربوون . یا من ... من نە نومرە ستەندبوو ، نە ژی من زمانێ ترکی دزانی. مەکتەبێدا یاساخبوو ، کو کورمانجی خەبەردانا . ئایهای ، جێ من لاپ سەرێ ژێرین بوو ، کێ بهاتا هوندوڕ ، سوڕ و سەرما ژ منڕا دانی ، چـارخ، یان ژی سۆلێد خوە سەر مندا دێخست و دەربازی فێزا من دبوو . ژ بـۆنا وێ یەکێ ژی نەفەرێد مالێ تەمام بەر من شرین ببوون ، ئەو زارێد مالدا مە ب هەڤ نەدکر ، هەرڕۆ شەڕێ من و وان بوو ، ئەو ژی بەر من شرین ببوون، لێ دیا من ژ حەموویا شرینتر ببوو .

چەند مەهێد عەولن من هەرگاڤ مەعنی دگرتن . ڕۆژەکی من دگۆت: «باڤێ من نەخوەشە» . جارا دن ، من دگۆت : «دیا من نەخوەشە» و جووڕە ــ جووڕە مەعنییێد دنێ و خاپاندنێ مایین . ئەز دەھ ڕۆژا مەکتەبێدا دمام ، سێ ، چار ڕۆژا دچوومە مال .

هەرگاڤ باڤ و برێد من ئەز شیرەت دکرم و دگۆتن :ــ دەرسێد خوە نەهێلە ، نەیێ مال .

دکاندارەك ل دیادینێ هەبوو ، ناڤێ وی سەحید عبدولا بوو . تێمووریێ برێ من ئەز تەسلیمی وی کربووم ، کو ئەو ڕۆژی بهایێ چل پەرەیی کشمیش و لەپلەیا بدە من ، ئوسا ژی بۆنا کتێبا ، کاغەزا ، قەلـەم و حوبرێ ، کێ گاڤا کو لازمبە پەرا بدە من و دەفتەرا خوەدا بنڤیسە ، کو پاشێ سـتینە .

خولەسە ، کشمیش و لەبلەبیا ئەز ئێێچە ب مەکتبێرا دامە گریدانێ • خاسما ، کنجێد ژ من ئێخستن ، فۆرما مەکتەبێ ل من کرن (فینۆیێ سۆر ، فۆتکا ئەرموشە رەش ، چاکێت و شاپك ، دەقلێ چاکێت ژی ب قەیتانێ رەنگ ــ رەنگی بوون) •

دوو سالا مەلله ئەز ئێێچە پاك هین کربووم ، مــن پاك دخوەنــدو دقیسی ، لێ کێماسیا منە مەزن ئەو بوو کو من زمانێ ترکی نزانبوو ، ئەوێ کێماسیێ ئەز راستی گەلەك چەتنایا دانیم •

ب شیرەتکرنا خۆجە من خوەرا خەبەرنامەك ، یانێ (لوغەتنامەك) چێکر، خەبەرێد ترکی د قیسین و خەبەرێد کورمانجی د بەردا ، من ژ هەڤالا پرس دکر ، ئەوانا ژی ئەز هینی زمانێ ترکی دکرم ، بەرە ــ بەرە خەبەرنەما مــن مەزن دبوو و خەبەرێ تێدا پڕ دبوون ، ئەو ژی منرا ببوو دەرسەکی شەڤ و رۆژ د خەوتێدا ژی هەر داییم فکرا من سەر وێ دەرسێ بوو ، چمکی مــن ئێدی پاك دزانی کو ئەز زمانێ ترکا پاك بزانم ، ئەزێ ژ گەلــەکا پــاکتر بخوونم و دبە کو بیمە ئیکنجی [1] (یان ژی بیرنجیێ) مەکتەبێ •

ژ بۆنا هینبوونا زمانێ ترکی ژ حەمیا زەعفتر ئەز هــین کرم مستەفایێ نەحس • راستە ئەو نەحس بوو ، لێ هەڤالەکی دەلال بوو ، حەتا تما ژی ئەز وی بیر ناکم •

من رند گوهداری دکر و رند دخوەند • نیڤێ زڤستانێدا ئەز و دو گەدێد دیادینێ ئەم دەربازی کۆما دودا بوون و باهارێ مە ژی ، تەڤ ئێــد دوو سالا ل وێ مەکتەبێ خوەندی ، مەکتەب خلاز کر ، ئەم دەربازی مەکتەبا « رۆشدیێ » بوون •

---

(۱) شاگرتێ ، کو قیمەتێ چار و پێنج دستەندن •

وی چاخی ئێدی من ئێێجه سەربەست زمانێ ترکی دزانی • سالا مایین ئەم ژ هێسابوونێ (کانیکوولا ، یانێ تعتیلێ) ئەگەڕیان هاتنه مەکتەبا ڕوشدیێ کۆما عەولن (عەول) و مه دەستپێکر ، خوەندە ئێدی خوەندن بەر من شرین ببوو • شەف و ڕۆ من دخوەند و دنڤیسی ، ڕۆژ ب ڕۆژ من زانینێ خوە زێدە دکر ، ئێدی نە باقێ من «نەخوەش» دکەت ، نە ژی من خۆجە دخاپاندن • تێموورێ برا دهاته دیادینێ و جارا دگۆت : ــ وەرە ئەم هەڕنە مال ، تە بیرا دیا خوە نەکریە ؟

ــ نا ، ئەزی ژ دەرسا شووندا بکەڤم •

ئەو ژی دکنیا و حژ وێ جابا من دکر ، ئوسا ژی دچوو ژ باف و دیا منڕا دگۆت ، ئەو ژی شادبوون ، کو من تعما خوەندنێ هلدایە و مەکتەبێڤا هاتمە گرتدان •

من گەلەکی ڕند دخوەند ، سالا پاشین ــ کۆما دودادا ، ئەز بوومه ئێکنجیێ مەکتەبێ ، بێرینجی ژی گەدەکی ترك بوو ، عەمردا ژی ژ من بچووکتر بوو ، لێ ئەو ژی هم پڕ زیرەك بوو ، هم ژی باقێ وی مالدا هین دکر • خولەسە ، من پاك دخوەند و تەربیەت بووم ، وەختا ناڤا سۆقاق و چارسیا دیادێێرا دەرباز دبووم ، خەلقێ هەڤرا دگۆت : « ئەو گەدێ کورمانجایی ژ گوندا هاتی مەکتەبێ ، ئەوێ هانایە » • ژ بۆنا زیرەکیا من ، ئەز ب تلیا نیشانی هەف ددام • مەرف ، کو بێخیرەت بوو ، ل هەر دەرا ژی بێخیرەتە ، مەرف ب خیرەت بوو ، ب تەحسیب بوو ، هەر گاڤا ژی ئەوە ، دخوەزی مالدا ، دخوەزی وەزیفێدا ، دخوەزی خوەندێدا • شوخول مینا حەیوینە (حەیڤینا) ، تە کر ئاژۆت ، وێ پێشیا تە هەرە ، تە کو نەئاژۆت ، وێ ژ ڕێ داگەرە •

د مەکتەبا ڕوشدیێدا ئەم پێنج کورمانجێد گوندا گهیشتنه هەف : ئەز

بووم ، میرزه محەمەدێ عەلی ئەفەندیێ قاسکی بوو (مالا وی ل تاشکەستانێ بوو) ، عەمۆیێ کوڕێ حوسێنێ دەشتی ئاغا بوو (مالا وی بازرگانێ بوو) ، نادرێ کوڕێ فەقی محەمەدێ گۆزێ بوو مستەفا بـوو مالا وی ل گورانا بوو) • ئەم هەر پێنج هەڤال بوون ، کوشتن ، گرتنا مە سەر هەڤ بوو • ئەم چار حەب چاخێ هەڤڕا بوون (١٣ ــ ١٤ سالی بوون) ، عەمۆ ژ مە مەزنتر بوو •

تفاقا مە یەك بوو ، وەکی یەکی دیادینێ ب یەکی مەڕا بکرا شەڕ ، ئەم هەرچارێد هایین دچوونە پشتا وی ، لـەما ژی کەسەك ژ وانـا سەر مەدا نەدهات • وەکی باڤ یان برایێد مە ژ گوندا دهاتن ، ژ وانڕا ببوو بۆرجداری، گەرەك ژ مەڕا ئێمیش ، چەرەز تشـتەك بکڕیانا ، پارا پێنج مـەرقا دکرین ، چمکی ئەوانا ددیتن ، کو ئەم تێزیکی هەڤن ، ژ هەڤ ناقەتن ، وان ژی ئەم ژ هەڤ نەدبژارتن • وەکی هەڤالەك ، یان دودو وێ گاڤێ هازر نەبوویانا ، یەقین مە پارا وان هەڤالا باشقە دکر و حەتا بهاتانا ، گەرەکێ مـە پارا وان تەسلیمی وان بکرا ، ئوسا ژی بگۆتا کێ ژ مەڕا کڕیە •

ئاخرێیدا ، د کۆما سیادا ، بوونە هەڤالێد مـە حەرپێنجا ــ داودێ ڕەمەزان (ژ گۆلەسۆرا عەجەما) ، یەك ژی ئۆنیکێ کوڕێ مێلکۆن ئەفەندیێ ساکێ ئاغا • مەکتەبا ڕوشدیێ ل کێلەکا کەلا خرابە چیکربوون • گەلە جارا ئاردوو تووندبوو ، زارا دچوون ژ مالا خوە سەرگین دانین ، کـو دادن ، مەکتەبێ پێ گەرم بکن •

هنگی پاپزدا ئەم هاتبوونە مەکتەبێ ، ئەز هێ نەچووبوومە مال • دیا من چەند جارا جاب دشاند ، کو ئەز هەڕم ، لێ من نەدخوەست هەڕم ، وەکی ژ دەرسا شووندا نەکەڤم • لێ ڕۆژەکی دلێ من ڕابوو ، هێرسا من گەلەکی هات ، من چوو ئیزنا خوە ژ خۆجە خوەست و ئەز چوومە مالێ • وەڕا بێژم سەبەبێ هێرس و دلڕابوونا من ژ چ بوو • ڕۆژەکی ئـەز ژ مەکتەبێ هاتمە

قۆناخا خوه ــ مالا سۆسن ئەفەندی (ژنا سۆسن ئەفەندی ، جەواهر خانم ، ژنەکە گەلەکی ب هێرس بوو ، هێرسا وێ ژ کیژان کوڕێ وێ بهاتا ، ب دارا دکوتا ، هەر ئێدی سەر بەهڕی ــ کوڕێ خوەیی مەزنــدا نەدچوو) • من دیت ، کو دەنگێ قەرەبالخێ ژ ئۆدا ســۆسن ئەفەندیە حەرەمێ تێ • ئــەز سەکنیم ، من گوهداری کر • جەواهر خانمێ مەحەمەدێ کوڕێ خوە دکوتا و دگوتێ : ــ حەفت سالێ تەیە تو دخوونی ، لێ ئەو هەلا سال نیڤە ، کو هاتیە دخوەنە ، زمانێ ترکی زانبوو ، خەڕیب بوو و کەسەك ناس نەدکر • خێنجی وێ ژی ئەو کوردەکی سەرێ چیا و کوڕێ سۆسن ئەفەندیی ، نەبێ ئیسا ئاغایێ دەڕەچە کیی ، چما گەرەکێ ئەو ژ تە ڕندتر بخوونە ؟ شــەرم نینە ژ ناڤێ مە و شانێ مەڕا ؟

تەزە ئەز سەر کەوتم ، کو خانم دەرهەقا منـدا خەبەر دده • ڕاستی ژی کوڕێ وی هین نەدبوو ، لێ ئەوێ خەبەرێ گەلەکی ژ من گرت و هێرسا من ئانی : « کوردێ سەرێ چیا » ، « کورمانجێ گوندا ••• »

ئەز ئێدی نەچوومە ئۆدێ ، قەگەڕیامە مەکتەبێ • گاڤا گهیشتمە بەر دەرێ مەکتەبێ ، هەردو خۆجێد من ژی دەردکەتن بچوویانا •

مەرڤێ مالا سۆسن ئەفەندی تەڤا ژی حژ من دکر ، سۆسن ئەفەندی ، کوڕێد وی و ئوسا ژی ڕێنجبەرێد وی • تەنێ جەواهر خانمێ حژ من نەدکر، ئەوێ کو ب منڕا خەبەرددا ، قەت ل من نەدنهێڕی • ئەز دەردا بچوومایا ، وەکی ب هنەکارا بکەنیا ، یان لاقردی بکرا ، کو ئەز ددیتم ، مەعدێ خوە دکر ، ئێقار ــ چەرەز ددا مەرڤێ مالێ و زارا ، لێ مینا یێد مایین گازی من نەدکر و پارا من نەدکرە دەستێ من ، ددا یەکی و دگوت : ــ هانێ ، بدنــە وی •

من دەرباز دکر ، لێ وێ جارێ ئێدی من تابا خوە نە ئانی • من ئــەو یەکانا یــەك ب یــەك ژ خــۆجارا گوت و ڕەجا کر ، کــو ئیزنا من ســێ

ڕۆژا بدن ، ئەز هەڕمە مال ، وەکی باقێ من بێ من جیگوهاستیکە • وانا ب هەڤرا خەبەردان و هاتبوو دیادێ ، چوومە گوندێ مە •

مەزگینی ژ دیا منرا ببوون • دیا من پێشیا مندا هات ، ئەز حەمێز کرم، تەف چوونە مال • چار مێڤانێ مە هەبوون • باقێ من ب هەرچار مێڤانافا هاتنە ڕوویێ من • ڕاستە ئەز بچووکبووم ، لێ خوەندیبووم ، چاوا کو وان دگۆت ، من سەر « ڕەش و سپیدا » دنهێڕی ، لەما ژی ئەوانا ئەز مەرڤ حەساب دکرم •

ئەز هنەکی جەم وانا ڕوونشتم ، پاشێ ژ ئۆدێ هاتمە بەر تەندووڕێ ، کیدەرێ دیا من نان دپەعت • دیا من هنەکی ب منرا خەبەردا ، ئەو زارڤا ب من شابوون ، خوە لاقردی نیبوو ، کوڕێ وێ مەکتەبلییە ، خوەندنێ وێ کوتا بکە ، بخەبتە ، ماشێ خوە بستینە ، پەرا بینە مال •

خولەسە ، ئەم د خەبەردانا خوەشبەختیێ و شابوونێدا بوون ، خولامەکی سەحید ئاغا هات ، گۆت :ــ وەرە ، ئاغا گازی تە دکە •

ئەو یەك ب دلێ من و دیا من نەبوو ، چمکی مە هێ تێر هەڤ نەدیتبوو، لێ ئەز ڕابووم و بەرب دیوانا ئاغا چووم ، ل کیدەرێ ئەز ئەلیفبا هین ببووم• قەیمەزێ برێ من ژی ب منرا هات ، کفش بوو ، کو ئەوی دخوەست بزانیا ، کانێ ئاغێ چما گازی من کریە ، ئەو تشتەکی نەدیتی و نەبهیستی بوو ، کو ئەز ب ئاغێ لازمبم •

لاوێد عەلیێ تێلیێ

ئەم دەردا چوون ، سەحید ئاغا گوت :

— وەی سەر چەعفارا هاتی ئەفەندیێ (یانێ خوەندیێ) بچووك ، وەرە ، وەرە ل دەرا هانا ڕوونێ .

جیێ ، کو ئاغێ نیشانی من دا ، ئەز چووم ل وێ ، سەر چۆکا ڕوونشتم .

دیوانێدا سەر مینەرا خوە سەحید ئاغا ڕوونشتبوو . حەمزێ کوڕێ مەمەد بەگێ بوون ، من ئەوانا ب هێلە مێل ، یێ فێزا هەردێ جاهلدا ڕوونشتی بوون ، من ناس نەدکرن . یەك عەمرێ وی دبوو سی ، یان سی و دو سالا . هەرسێك ژی خۆرتنە بەربچەعف بوون ، تفنگێ هەرسیکا ژی ماوزەرێد ئوورس بوون (یێد کنە سیاریێ) ، هەر یەکی سێ سیلح . عەدەت ئەو بوو، کو تفنگێد خوە یان داردا بکرنا ، یان ژی هلسپارتانا قولچێ ئۆدێ ، لێ ئانا ، هەر یەکی د ڕەخ خوەدا تفنگ هلسپارتبوون دیوێر ، وەکی کو تشتەك بقەومە ، ئەو ڕانەبن بانزدنە تفنگا ، تفنگێد خوە هلدان و هازر ڕابنە پێشیا قەدایێ . گەلەك جارا قەومیبوو ، (مەزنا سالخ ددا) ، کو تفنگ دووربوویا ، حەتا تە خوە بگیهاندا تفنگا خوە ، دژمن بەلا تە ددایێ . ل ڤێدەرێ نەیاری بوو ، میرکوشتن و قاچاخی بوو ، ب حەفت نیرا مە دەری داددان .

من پاشێ زانی وەکی ئەو هەرسێك ژی برا بوون ، کوڕێد عەلیێ تێلیێ بوون ، مالا وانا ل گوندەکی ئەبەخێ بوو ، هەرسێك ژی ژ ڕۆمێ فرار بوون ، هاتبوونە مالا سەحید ئاغا ، ڕەجا تشتەکی ژێ بکن ، نها ئەمێ بزانن، کا ئەو خۆرتێد دەلال وێ چ ڕەجایێ ژ ئاغێ بکن .

ڕەنگێ وان خۆرتا و فۆرما وان حەتا نها ژی بەر چەقێ منن ، لێ ناڤێد وان فکرا من نایێن .

سەحید ئاغا بەرێ خوە دا وی خۆرتێ سیسالی و گۆت :

ــ هەلا مەڕا بێژە ، کانێ سەر چ هــوون ژ ڕۆمێ فرار بوونــە ، ئەز چ کاغەزێ ژ عەمێ مەڕا بنقیسم ؟

ــ بەلێ ، ــ برێ مەزن گۆت ، ــ ڕۆژەکێ ، ئەز و بی برێ خوەیــی هاتین ، ــ دەستێ خوە درێژی برێ ئۆرتێ کر ، ــ نە ل مال بوون ، چووبوونە مالا کوڕاپەکی خوە ، شوخولێ مە پێ هەبوو . ئەڤ برێ مەیی بچووک ژی مالدا مابوو ، ــ دەستێ خوە درێژی برێ بچووک کر .

ــ وێ ڕۆژێ ژی زابتەک و شەش جەندرمێد ڕۆمێ هاتبوونە گوندێ مە ، خەرج و خەڕاج بەرەڤ دکرن . وێ سالێ ژی ئاغێ گوندێ مە ڕووبێ گوند هلدابوو ، ئەوی ژی دخوەست خەرج زوو تۆپکن ، بدن . ئاغا ، هــوون دزانن ، کو وەلاتێ مەدا خەرج و خەڕاج زەعفە ، لێ پەرە دەستێ ئەهلیــدا تونەیە ، نزانم چەند مالێد ، دەولەتی د گوندەکیدا هەبن ، پەرە جەم وان هەبە ، بال جماعەتا مایین پەرە تونە ، گەرەک دەینکن ، دووکن ، بینن دەینێ حوکومەتێ بدنێ .

خولەسە ، زابت و کوڕێ ئاغێڤا گازی گوندیا دکرن ، یەک ــ یــەک تینن ، کو دەینێ خوە بدن ، ئوسا ژی گازی بەکرێ جیندارێ مە دکن ، دبێژن: «وەرە دەینێ خوە بدە ، خەرج بدە» . بەکر ژی خەرجێ وی گران بــوو ، محۆبێ موختارێ گوند ڕۆژەکی گۆتبوو وی : «وەرە منڕا هەڕە ئۆلامێ» . ئەو نیچوو بوو ، عەیناتارا خەرجێ وی گران . زابت دبێژە : «کەرەتە (یانی مردار) خەرجێ خوە بینە ! » بەکر دبێژە : «ئەز خولام ، نەقی ب منڕا هاتیە کرنێ ، خەرجێ من زەعف و زەعفە ، ملێ منڕا نایێ کو ئەز بدم » . زابــت

دیێژه : « خوه ئەز نەهاتمه تەزه خەرج بنقیسم ، ئەز هاتمه خەرج تۆپکم » • بەکر دیێژه : «چار زەرێ من هەنه ، چێلەکەکه و مۆزکەکی من ، وان ژی بین پێش خەرجێ خوەڤا » ، محۆێ موختار دیێژه :ــ زابتێ دەولەتێ ، ئەو یامده ئوسایی هەقسزه ، ــ بەرێ خوه دده بەکر و دیێژه : «لێ ئەو بــەرێ هەقێ ته کاتینه ، کو تو هاڤیندا ژ خەلقێرا دچوویی پاله ؟ » بەکر دبــێژه : «چ پەرێ من هەقێ خوه ستەندی من دایه شه ، دایه سابوون ، دایه خوێ ، کنج ، تێل ، دەرزی و تشتێد مایین ، پەره ژ منرا کو هاتیه ؟ »

ــ ئاغێ خوەرا بێژم ، زابت دگهیژه بەکر و دده بەر قامچیا ، ئوســا بێخودێ دکوته ، وەکی بەکر د خووێدا سۆر دکه ، خولەسه ، تینه حــالێ شەرژێکرنێ ، کەسەك ناکەڤه نافچیتێ • ئەڤ برێ من گەدەکی ب هێرسه و تشتێد ئوسا نەهەق قەبوول ناکه ، ئەو خوه دافێژه پێسیرا زابت ، کو بەکر ژ دەستێ وی خلازکه ، لێ زابت دەست ژ بەکر دکشینه و برێ من دافێژه ناڤ قامچیا ، ئەو ژی نەمەردێ ناکه ، قەمێ ژ بەر خوه دکشینه و حەتــا بــەر قەڤرێ د زگێ زابتدا دکه خار و دزەڤرینه • زابت کو دکەڤه ، ئەو دوو قەما ژی ل عەردێ لێدخه • زەفتێد مایین ب کورێ ئاغێ گوند و خولامێد و بڤا برێ من دگرن ، دەستێ وی پش پشتێڤا گرێددن • وی چاخی بەکر هنەکی تێسەر حشێ خوه ، چەعڤێد خوه ژ خوونێ ڤەدکه و دبینه چ قەومییه ، با یسێ وێ قەوماندنێ ژی محۆێ موختاره ، (بەکر ڕاسته کەسیب بوو ، لێ مەرەکی چێ بوو) ، قەمێ ژ بەر خوه دکشینه و رکێفی سەر محۆ دکه ، حەتا خــەلق خوه دگهینێ ، ئەو سێ قەما حووڕێ محۆدا دزڤرینــه و محــۆ بەرب زابتێ جەندرمه ڤەڕێ دکه ، بەکر ژی دگرن ددنه ڕەخ برێ من •

وی چاخی گوندیا جاب دا مه ، کو شوخول وی تەهەری بوو ، وەکی ئەم نەچنه گوند ، تەبیرەکی ژ خوەرا ببینن • ئوسا ژی گۆتن : « جــاب شاندنه مەرکەزێ ، کو مەرڤێد حوکومەتێ بێن »• مه زانبوو ، کو مەرکەز

دووره ، ئیرۆ مەرقێد حوکومەتێ ناگهیژنه ڤرا ، لەما ژی ئەم بەرێ عەولـن فکرین ، کو ژن و زارێد خوه خلازکن ، وەکی نەکەڤنه دەسـتێ ڕۆمێ • مه تەمبی کر و گۆت : «چاوا تاری کەته عەردێ ، برا مالا مه بارکه ژ گوند دەرکەڤه ، وەکی ژ کولفەت ئەم ئارخایین بن » • ئاغـا ، شکر تو دزانی ، عەشیریه ، مەرف بەرێ خوه بده کی عەشیرێ ، مینا مەعسیکی خوه باڤێژه چەمەکی ، کەس نزانه ئەو کودا چوو ، چمکی ملەتفرۆتن و بێبەختی نـاڤ عەشیرادا تونەیه ، وەکی ئەو یەك هەبیا ، ئیسال سێ سالێ مەیه ، کو ئەم ژ ڕۆمێ فرارن ، ب قاچاخی ڕۆژێ ل جیکی و گوندەکینه ، نها زوودا ئـەم کەتبوونه دەستێ ڕۆمێ •

مه کۆچ بره گوندەکی من ، ئەم وەدەرێ ژ هەڤ قەتیان ، مه خـوه ئاڤینه کر ، سبێ جاب دانه من ، کو مەرڤێ حوکومەتێ هاتنه ، وێ نیـڤرۆ جنیازا و گرتیا ببن مەرکەزێ • ئەم ئیدی ژ ژن و زارا ئارخایین بوون ، ئەو چوو بوون بەردەست دەرکەتبوون ، نها ئەم دفکرین چ فۆرمێ و چ حەسابی برێ بچووك و بەکر ژ دەستێ ڕۆمێ خلازکن • مه حەردو برا سۆندا بێفتیـا خوار : « یان گەرەك ئەم برێ خوه خلاز بکن ، ئوسا ژی بەکر ، چمـکی ئەو ژی مەرا ببوو برا ، یان ژی ل دنیایێ ساخ نەگەرن » •

دو کوڕێد ئاپێ مه هەبوون ، ل گوندەکی دنێ دمان ، ئەوانا بهیستبوو، ئەو ژی هاتن گهیشتنه مه • ئەم بوونه چارا ، قرارا مه بوو ئەو ، وەکی ئەم هەرن ل گێدووکا سەقەلتوتانێ ، ئەو جیکی ئاسێبوو ، پێشیا زەفتیا بگرن ، ب دەستێ زۆرێ گرتیا ژ گوللێ نیشانداری ب تووژ هەرنه وان ، ئـەوێ زوو بڕەڤن • لێ من دینا خوه دایێ ، کو ئەم هندکن ، قەت نا دو تفنگچێد دنێ ژی لازمن • مه جاب شاند ژ کاملێ دەستەبراکێ من و کوڕێ کریڤـێ مەیی خوونێ ژ تووماسرا ، سەحەتەك نەکەته ئۆرتێ ، وەکی هەردو ژی ب تفنگ و سیلح هاتن • ئەشەد بلاه ، هەردو مێر ژی هازربوون و گۆتن :

«ئەم حازرن تەڤ وە بمرن »• وەختێ مە فکرا خوە ژ وانرا گۆت ، وانـا ئەو فکرا مە قەبوول کرن و رێکەتن بەرب سەقەلتوتانێ • تووماس رێڤـا گۆت : «گەلی برا ، هوون دزانن ، کو رۆم پێبحەسە ، وەکی ئەز ژی تەڤی وەمە ، ئەوێ حەتا پێنجی ئەرمەنی بگرە ، ببە بکوژە ، یان ژی کەلادا برزینە، وێ بێژن : «تووماس دین دژمنە» ، لێ هوون دزانن مەرڤـەکی گونـدی ئەکنچیمە ، لێ ئەز سۆز ددم پێنجی ئەرمەنی نا رۆم سەد ئەرمەنی ژی بـگرە بگرە بکوژە ، سەریکە ژ بۆنا خاترێ کریڤاتیێ د رِیا وەدانە ، ئەز تو جارا ژ کەڤچیێ خوونێ نەترسیامە ، ئیرۆ ژی ناترسم ، دەستێ من دەستێ وەرا » • ئەز ژی شابووم ، وەکی هەڤالێد من ژی سەر فکرا من مەحکەم سەکنینە •

ئێدی عەسرەکە تەنـگ بوو ، ئەم گهیشتنە سەقەلتوتـانێ ، ئەو هێ نەهاتبوون • ئەم جی و وار بوون ، کەتنە حەشارگە ، هیڤیا وان سەکنین •

ــ بەلێ ، ژ ئاغایێ خوە و جماعەتیرا بێژم ، ئەوی خۆرتێ سیسالی دەین لێ کر ، ــ مە د حەشارگێدا دیت ، کو رۆمێ گرتی ئانین ، کاملێ براکێ من رابوو سەر کەڤرەکی ، کو بکە گازی ، بێژە : «خوونێ نەرێژن ، گرتییـا جیدا بهێلن و هەرِن»• من دەستێ خوە ئاڤێتێ و کاشی پشتا زێرکر و گۆتێ: « تو خوە کڤش نەکە ، بەلکی ئەو تە ناس نەکن » • من رِازی وانا کر • هێ خەبەر دەڤێ منداِ زەفتیا ب هەڤرا رِەشاندە مە و بەرب مە هـاتن ، کرنـە تەقە ــ تەق ، لێ گوللێد وان دووری مە دچوون • ئەوانا نزان بوو ، وەکی ئەم ل وان بوونە دو برا • ئەوانا چاوا حجووم ئانینە سەر مە ، مە ژ پێـرا لێخست ، تووماس و کورِاپێد من پارا لێخستن ، هەمـا ب گولـلا عەولن زەفتیك گلۆل کر • دەردێ زەفتیا زەعف د دلێ تووماسدا هەبوو •

ــ دەردێ وانا دلێ کێدا تونە ، ــ شەکۆ گۆت •

ــ زەفتیا ، کـو دیت زەفتیك هاتـە کوشتن و مـە ژی هم ژ پێرا ،

هم ژ پارا مەفەرا وان بڕی ، ئــەو ڕەقین ، حەیشت ســیار خولامێد ئاغێ مە پێڕا بوون ، وانا کو ئەم ناسکرن ، قەت نەکرنە شەڕ • ئەوانا ژی دانــە پەی زەقتیا و چوون ، مە ژی ئێدی کوشتن نەکر ، جنیازێ سەر عەرەبێ و گرتیاڤا مانە سەر ڕێ ، مە هەی گوللە پەی زەقتیا ئــاگر دکرن ، کو ئــەو زووزووکا شووندا قەنەگەڕن ، تووماسێ کریڤ خوە ب گرتیارا گیهاند ، دەستێ وان ڤەکر ، لنگێ جنیاز ژی گرت ، کاش کر ، ژ سەر عەرەبێ ئاقیتە عەردێ •

ئەم گهیشتنە هەڤ و حەتا زەقتی سەر حشێ خوەدا هاتن ، ئەم ژی ژ «بەردەست دەرکەتن • وێدەرێ تەزە ئەم پێ حەسیان ، کو تووماس تفنــگا زەقتیێ کوشتی ژی ئانیە و گۆتە برێ من : «کەرەمکە ، ئەڤا تفنگا پێشکێشی تە » • تووماس مەرەکی عەفات بوو ، گوللا وی خوە عەردێ نەدکەت ، تەیر ژۆردا دانی خار • لێ تشتەک پاك بوو ، کو ڕۆم پێ نەحەسیا ، وەکی ئــەو ژی تەقی مە بوویە •

دە ژ وێ ڕۆژێ شووندا ئەم فرارن ، قاچاخ بوونە و کەتنە چیا ، نهــا زارێد مە ژی پاکی مە ناس ناکن • ئەم ڕۆژێ ل جیکینە ، ل مسکانەکینــە (مەسکەنەکینە) ، مینا چاوا کو گۆتنــە : «کەلەنــگ ، مســکەنێ تــە ل کیدەرێیە ؟ »• کەلەنگ گۆتییە : « با دزانە »• یا مە ژی ، ئەم ژ جیــکی ڕادبن ، ئەم نزانن ئەمێ ئێڤارێ ل کیدەرێ بن ، وەکی ئەم جیێ خوە بزانن ، ئەمێ ل کیدەرێین ، ڕۆمێ ژی بزانە ئەم ل کونە ، لەما ژی ئەم شەڤەکی ل ناڤ شڤانانن ، ڕۆژەکێ ناڤ پالا ، ڕۆژەکی ل چیا ، یەکێ ل شکەڤتا ، جارا ل زۆزانا ، جارا ل ئارانا ، ڕۆژەکی بەر تەڤێ ، یەکێ بەر تەیرۆکێ و ئوسا ژی پێــدا •

ــ لێ کەنگێ ئەمێ ببینن ئازادێ •

ــ حەمزە گۆت ، ــ وەکی مینا کیڤرووشکا ژ بەر تەیرا ، کو ڕۆژێ ئازا نەگەڕە ، هەر جارێ کۆرەکیدا ، کەندالەکیدا بتەلە ، تەنێ شەڤێ بگەڕە.

ــ ئیە ... ئەمێ د ڤی حالیدا بن حەتا کو ل تەخت ڕوونشتیە پادشاهێ ڕۆمێ ، ــ شەکۆیێ لەوکێ ب ئاخینەکە کوور گۆت . مستۆیێ رحانێ مێرەکی چل سالی هەبوو ، سمبێلا وی ڕەشە قالم بوو ، چەعفنە مەزن و نامله‌کە فرە لێبوو ، ئەو مێرەکی کشتی مێرخاسی ب ئاقل بوو . ئەوی گۆت:

ــ ڕاستە ، کالێ ، تو ڕاست دبێژی ، حەتا ئەم بن ڤێ زولێدانن ئەم ئازانینن ، ئەوانا هەلا وەزیفە چێن حوکومەتێ کوشتنە ، ئازا نکارن بگەڕن ، لێ ئەم جماعەتا مایین ؟ ئەم تەمام ب مەزن و بچووکێد خوەڤا چما ئازا و سەربەستن ؟ نا ! ئەم ژی ناڤا کووپێ قیر و قەترانێدا دکەلن ...

ــ نها تو چ کاغەزێ دخوەزی ، کو ئەم ژ عەمۆرا بنڤیسن ؟ ... ــ سەحید ئاغا گۆت و زڤڕی بەرێ خوە دا هەرسێ مێڤانا .

ــ بەلێ ، ــ برێ مەزن گۆت ، ــ گوتنا مە ئەڤە : ئیسال سێ سالا زێدەترە ، کو ئەم ژ حوکومەتێ فرارن ، د وان سێ سالادا چەل جارا زێدەتر ڕۆمێ ئەسکەر و زەفتییێد خوە شاندنە سەر مە ، کو مە بگرە . حەتا نها هێ میاسەر نەبیە ، ئەم نەگرتنە . کی گاڤا ئەوانا تینە سەر مە ، ئەم لێدخن ، خوە ناهێڤشینن ، گوللا کوشتنێ داڤێژنێ ، حەتا نها مە چەند زەفتی کوشتنە، چەند ژی بریندار کرنە ، چەند هەسپێد زاپتا کوشتنە ، چمکی ئەم دزانن ، کو ئەم بکەڤنە دەستێ جەندرما ، ئەوێ مە بکوژن ، یەقین وێ مە بکوژن ، لەما ساخە ــ سەخ خوە نادنە دەست وان ، ــ ڤە قەدمی ، سیلحێد خوە ڕاست کر و گۆت :ــ نها عەمەر بەگ چاوا زابتێ زەفتیا خوەخوە زەفتیا هلدده ، تێ سەر مە . ئێح ئەم لێخن ملێ مە بەر وی ڕانا بە ، کورێ مەمەد بەگییە ، مەمەد بەگ ژی باقێ مە عەشیرا ئادەمانە ، ئەم چاوا کورێ باقێ خوە

بکوژن ؟ وەکی ئەم دەست ژی بەر هلنەدن ، وێ مە بـــگرە ، بـــدە دەستێ رۆمێ ژی مە ببە گوللەکە ، ژ بۆنا وێ یەکێ ژی ئەم هاتنە جەم تە ، رەجایێ ژ تە دکن ، چاوا کو کوڕێ برێ تە ، کو تو کاغەزەکی وێرا ــ عەمەر بەگیرا ، بنقیسی و بێژێی ، ــ برا خوەخوە نەیێ سەر مە ، لێ برا زەفتیێد خوە بشینە سەر مە ، منەت ژ زەفتیا تونەیە • ئیسال چەند سالە زەفتیا چ کار ژ مە دیتیە، دیسا ژی وێ وێ کارێ ببینن • منەتا مە هەر ژ عەمەر بەگێ هەیە ، عەشیرە ، ملێ مە بەر رانابە • ئەم دزانن ، حوکومەت گرتنا مە ژ وی دخوازە ، چقاس دخوەزە برا زەفتیا بشینە ، تەکلەن ئەو ب وانرا نەیێ • ــ برێ مەزن گلیێ خوە کوتا کر ، ــ سەحید ئاغا گۆت :ــ ئەحمەد ، مەللە نە ل قرە ، چوویـــە مالا خوە ، نەمەکێ عەمۆرا بنقیسە •

من گۆت : بەلێ ، ئاغا • ــ من قەلەما خوە دەرخست و قاسم ژی کاغەز دریژی من کر •

ــ قاسم برا ب زمانێ ترکی ژ تەرا بێژە ، تو ژی بنقیسە ، ــ ئـاغێ گۆت •

ئەز سەر چۆکەکی ل کێلەکا قاسم رووونشتم ، من ب دەســتێ چەپێ کاغەز دانی ســەر چۆکا خوەیە راســتێ و قەلەم ژی هلدا و ئــەز هازر ، بەندەواری قاسم سەکنیم •

قاسم زمانێ ترکی هندکی دزانبوو ، ئوسا ژی دکاری نقیسارا ترکی بخوونە ، لێ نکاربوو (ندکاری) بنقیسە •

قاسم دەست پیکر و ترکی منرا گۆت ، وەکی ئاها بنقیسە • من دیت، کو ئەو شاشیا دکە ، لەما ژی من گۆتێ : ــ ئاغا ، تــو ب کورمانجی تەمام ژ منرا بێژە ، ئەز چ کاغەزێدا بنقیسم ، تەمامکم ، پاشێ برا قاسم بخوونــە ، کا راستە یان نــا •

قاسم قایل بوو .

من نەمە نەڤیسی ، تەمام کر و کاغەز دا دەستێ وی .

کاغەزێدا نڤسیبوو : « سەلام . دعا ژ تەرەفا ئاغێ و یێد مایینرا . ئەو کەتنە تۆرا مە ، برا ب دەستێ تە نەکەڤنە کاپێ رۆمێ . سبێ خەلق تشتەکی پاك ژ مەرا نایێژە ، عەشیر باقێ عەشیریێیە ، خاسما باقێ تە ئاغایێ ئێلا ئادەمانە ، ئێل تەمام ژ خوەرا وی باڤ حەساب دکە بەرێدا ژ مالا مە تو کەسی خانین ب ملەترا نەکریە ، ئەم دخوەزن ملەت ئازابە ، چار میرێد کوردا زێدەبن ، دبێژن : «چار میرێ مەرڤ زێدەبن ، چار کولێ مەرڤ کێمن» . لێ تو دخوەزی ڤان خۆرتا بگری بدی دەستێ رۆمێ . خولەسە ، تو وێ یەکێ کو نەکی ، نە ئێدی ئەز ئاپێ تە ، نە ژی تو برازێ من ، ئوسا ژی بەگ (مەمەد بەگ) ژ تەرا باقتیێ ناکە و ل رووبێ تە نانهێرە . چما تو بووبی عەدووبێ قەوم ؟ تویێ دین و خیرەتا خوە بدی ب دینداریێ ، ب چینێ رۆمێ؟ تە جارەکی پێشیا مە کرە خوون ، تو جارەکە دن ژی دخوەزی خوونا کوردا برێژی پێشیا کۆنێ مە ؟ » .

قاسم ئاغا کاغەز گرتە خوە ، ب دەنگەکی بلند خوەند ، چ کو من نڤیسیبوو .

سەحید ئاغا نڤیسارا من زەعف بەگەم کر و جماعەتا مایین کێفخوەش بوو ، کو من ئەوقاس رند و زەلال نڤیسی بوو ، یەکی ژی ئەوانا شا دبوون ، کو حەتا نها خوەندی ناڤ واندا تونە بوو ، لێ نها خوەندیێ وان هەیە . کێ گاڤا کو بخوەزن ، وێ نەما بدنە خوەندن و نڤیساندن ، قۆچاێید خوە بدنە خوەندن ، کاغەزێد خوەیە خەرج ــ خەراجا بدنە خوەندن ، کانێ خەرجێ وان چقاسە ، قەمچوورا وان چقاسە ، تەعەشیرا وان چقاسە ؟ چمکی رۆمێ وی چاخی دستەند جووڕە ــ جووڕە خەرج ــ «تەعەشیر» ــ خەرجێ

گیهێ سەرێ گورزا بوو ، « قەمچوور » ــ سەرێ پێز و دەوێر بوو •

ــ ئەحمەدێ من ، ــ شەکۆ گۆت ، ــ ئەزێ کاغەزێ خەرج و خەراجا بینمە جەم تە ، بخوونە ، مە ئەو قۆچان و سەنەدێد کەڤن (کەمن) و تەزە تەڤەڤ کرنە ، کاری باشقە بکە ، کو مەغموور و تەحسیلدار دو جارا ژ مە نەستینن •

ــ ئەرێ وەلە ، عەمرکی وی درێژبە ، حەتا نها کەسەك تونە بو کاغەزەکی بنڤیسە ، ئەزێ ژی سبێ جەم ئەحمەد پرتی کاغەز بنڤیسم ، کو ئەز بشینمە پرا عەردی (ناڤێ گوند بوو) ژ فەقی دریاسێ خارزیرا ، ــ ئوونسێ ئەحمەد گۆت •

قاسم ئاغا کاغەز چار قات کر ، دا برێ مەزن • زەرف تونە بوو ، ئەوی ژ دەست قاسم گرت ، قاتەکی ژی ئەوی قات کر ، کرە جێبا خوەیە پێسیرێیە هوندوڕ و گۆت : ــ خوەلامێ تەمە ، خودێ رۆژەکی مە ژ حوزووورا تە نەدە شەرمێ ، ــ پاتە ژ ئاغێرا ئاڤیت و جێێ خوەدا ڕوونشت •

دیوان بەرە ــ بەرە تژی دبوو ، کێ دەردا دهات ، سەلام ددا ئاغێ و جماعەتێ و ل جێێ خوەیی هەرشەڤ ڕوودنشت • ئای های ڕووسپی ل سەرێ ژۆربوون ، ئێد هنەکی ئاهل بناتارا واندا بوون ، زاتی سەرێ ژێرین ژی جێێ جاهلا بوو • جماعەتا تەمام هات ، ئۆدە کمکمی ، ئوسا ژی تەڤ ئێد مایین هاتنە دیوانێ باڤێ من ، تێموور و قەیمەزێ برێ من • هەردو برا یامدە ب هەڤرا دهاتن ، ب هەڤرا ژی دچوون • باڤێ من ژی مینا مەرڤێد مایین ، چاوا کو دەردا هات ، سەلام دا و هات ڕوونشت • سەحید ئاغا فتلی ، بەرێ خوە دا باڤێ من و گۆتێ :

ــ شەوێش ، ئیرۆ ئەحمەد گەلەکی کێفا من ئانی •

ــ چاوا ، ئاغا ؟ باڤێ من پرسی •

ــ بۆنا وێدەرێ ، کو ئەم ئیرۆ حەوجەیی کەسەکی نەبوون ، ئیرۆ لازم بوو کاغەزەك ژ عەمێ مەڕا بنقیسیا ، ئــەو کاغەز ئــەحمەد تقیسی ، ئــەم حەوجەیی کەسەکی مایین نەکرن .

باقێ من ڕازلخی دا و گۆت : ــ دە پاکە ، ئەمەکێ ئــەم پێڕا دبینن بادە ناچە ، خولامێ تە و جماعەتێبە .

وی چاخی نە کینۆ هەبوو ، نە تاترۆن ، نە کلووب ، نە ژی گازێت و کتێب . جەماعەت چاخێ د ئۆدادا ڕوودنشت ، گلیێ ڕۆژێدا چ دقەومی ، ژ وان گلیا خەبەر ددان و کوتا دکرن ، جارا ژی دەرهەقا زفستانێدا دگۆتن : «زفستانێ ئیسال درێژ کر ، بەرف کەتیە ، دەبار سەرهەڤدا هات» . ژ توجارا گلی دکرن ، کو سالێ جارەکی ژ شامێ ، ژ حەلەبێ ، ژ بێرووتێ ، ئوسا ژی ژ وەلاتێد مایین دهاتن مال دکڕین ، پەز و دەوار ، گاڕان و کەریێــد پــێز پەڤدخستن و دکشیان دچوون .

مەجلسێدا ژ توجارا خەبەر ددان ، وەکی دلێ خوە پــێ هێســاکن ، چکانێ پەز دەوار وی باهاری بها بێ فرۆتنێ ، یان ئەرزان . جارنا ژی نێتا وان هاسل دبوو ، زفستانێ ژ بگۆتانا ، باهارێ مال وی قیمەتی ژی دهاتە فرۆتانێ .

پاشی خلازبوونا وان گلی و گۆتنا ، کو یاێ ئێڤــارێ قســە دکرن ، پاشی هنگێ ، یان گەرە حکیات و چیرۆك بهاتانا گۆتن ، یان ژی دەنگبێژا بسترا . (حکیاتێد وان ژی شاخێد « ڕۆستەم زال » ، «قەرەمانێ قاتــل » ، « ئەباموسلوم » ، « سەحید بەتالێ ڕازی » و ئێد مایین بوون) .

د حەمو گوندادا ژی حکیاتبێژێ وان هەبوون ، ئوسا ژی دەنگبێژ . حکیاتبێژێ حەمزۆیێ عەلەبلکی بوو دەنگبێژ ژی بەکری نەبی بوو .

جەماعەتێد ئەو گلی ــ گۆتنێد خــوە کو کوتــا کر ، ســەحید ئاغــا

ڤەقەدمی جغارا خوە تەزەکر (ئەو تراکییێ جغارێ بـوو ، جغارە ژ جغارێ ڤێدخست) گۆت :ــ بەکر چەند کلاما ژ مەرا بێـژە ، یان نا چقـاس ئـەم خەبەردن نە خەمێد مە کێم دبن ، نە نەژی ئـەم ڤێ گافێ ژ دەسـتێ شاهـ و سولتانا ئازا دبن •

ــ بەلێ ، ئاغا ، ــ بەکر ڕابوو سەر چۆکەکی ، کۆلۆزێ خوە یالیکیدا سەر عەنیا خوەدا خارکر (ئەو یەك عەدەتێ دەنگبێژا بوو ، هەردو دەستێد خوە دانە پەلەگوها خوە و دەست ب سترانێ کر • ئەز ژی زاتی زەعف ئاشقێ کلاما و دەنگبێژا بووم ، من پاك گوهێ خوە دا سەر • کلاما عەولن گۆتی ئـەز ژێ هین بـووم •

« دەردێ من عەقدالێ خودێ پڕگرانە ،
ئەو گرانـە قاسی چیانـە ،
خودێ خراب بکە وەلاتێ ڕۆمێ ، جبێ تالان تووران خـەرج و خەراجانە ،
ئیدارەنگا من و گەلەش کاوا من تێدا نابە ،
ئەزێ دکم دەستێ کاوا خوە بگرم ، بەرێ خـوە بدمە وەلاتێ ئوورس ــ
جبێ ڕەحمێیە ،
ئەو ژی خودێ ئافاکری دەرازە ژ مە وێدانە ،
هایلێ دینێ ، هایلێ دینێ •
موادی خۆبان وێ ژۆردا تێفوورە ــ فوورە ،
قەراخی تەنکە ، ئۆرتـە کوورە ،
وەلاتێ ڕۆمێ جبێ تالان ، تووڕانا ، خەرج ــ خەراجانە ،
ئیدارەنگا من و گەلەش کاوا من تێدا نابە ،
ئەزێ دکم دەستێ کاوا خوە بگرم بەرێ خوە بدمە وەلاتێ ئوورس ،
جبێ ڕەحمە خێر بێرێ ،
ئەو ژی خودێ ئافاکری گەلەك ژ مە دوورە ،
های لێ دینێ ، های لێ دینێ » •

من گەلەکی حز وێ کلامێ کر ، خوەست کو هین بم • لــەما ژی من ئەو کلام د دلێ خوەدا دسێورانە ، کو وێ کلامێ ئەزبەر بکم • من ئێدی نکاربوو گوهێ خوە بدا سەر کلامێد بەکرە مایینە خوەش •

حەتا بەکر چەند کلامێد خوەش گۆتن ، من ئەو کلام ئێدی ئەزبەر کر ، وێ سەحەتێ ژی دکاری بوەکلاندا •

هەرسێ برایێد میڤانی ژی ڕووونشتی تەڤ جماعەتێ گوهداریا کلامێد بەکر دکرن •

برایێ مەزن ڤەگەڕیا سەر برایێ خوەیی بچووك و گۆتێ :

ــ برا جان ، تەغمین تو ژی چەند کلامــا دزانی ، تو ژی هنــەکی ئاریکاریا بەکر بکە ، بەکر وەستیا •

ــ بەلێ ، ئیزنا ئاغێ هەبێ ، ئەزێ ژی کلامەکی ، دودا بێژم ، ــ برێ بچووك گۆت •

ــ کەرەمکە ، کەرەمکە ، کوڕێ من ، بێژە ، ئەم ژی دخوازن کــو دەنگێژ هەبن ، قەت شەرم نەکە ، ــ سەحید ئاغا گۆت •

برێ بچووك یەکی تالیانی بلند بوو ، سێ چار ئۆیمێد تەزە لێ بوون ، بەر پێسیرێد وی گولا ڤتوون و سیمکری بوون ، کۆلۆزەکی دەڤەتووکی ل سێری بوو ، شعەرەکە دیاربەکرێیە دۆر سورمەیە ڕیشیدرێژ ل دۆرا کۆلۆز بوو ، ریشێ شعەرێ داکەتبوونە سەر فیشەکلخا ، کو د ســتودا دچلقلین ، سمبێلەکە ڕەشە تەنك لێ بوو ، سمبێلێڤا لێڤێــد وی خویا دکرن ، چەعڤنە مەزن و بروو ــ بژانگنە ڕەش لێ بوون ، عەنیا وی زەرە فرە بوو ، گاڤــا ل مەرڤ دنهێڕی ، بەلەکیا چەعڤێد وی دها بەدەوی ددانە وی • من ئوســا ئەغمین کر ، کو ئەو تەزە زەوجییە •

مستۆیێ رحانی ژی گۆت :ــ خۆرتێ دەلال ، تو چەند بەندا وەرێ •

خۆرت دەستپێکر ، گۆت و قیرینیا دەنگێ وی تە دگــۆت قیرینیــا قولنگانە ، تە دگۆت دو زەنگلن ب هەڤرا ل هەف دخن • ڕاستە ، بــەکر ژی خــوەش دگۆت ، لێ گۆتنا وی لاپە شیرن بوو ، هۆســتاتی دگۆت ، ئەو مەجلس تەف ژی حەیری مان و دخوەستن تێر ل خۆرت گوهداریکن •

هەر کەسی تانگا خوەدا تەوین ددانە خۆرت ، لێ قاسم و حــەمزە ژ حەمیا زەعفتر تەوین ددانێ •

ئەوی گەلەکی سترا ، کێفا مەجلسێ زەعف و زەعــف خــوەش کر ، دەنگێ خوە ئێدی بڕی و گۆت :

ــ من زەعف ڕێشا سەرما کریە ، دەنگێ من نایێ •

ــ مالك ئاقا ، قوسوورا وی دەنگی هەیە ؟ تە ئەم ب گۆتنا خــوە حەلاندن دانین ، ــ حەمزە گۆتێ •

شەکۆ دو جارا ب کوخاندنا کالا کوخیا دەستە خوە یالێ خۆرتدا کر و گۆتێ : ــ لاوۆ ، دەنگی ل دنێ ، وەلە تە خوەش گۆت ، تە چقاس کێفا مە خوەش کر ، خودێ ژی ئەوقاس کێفا تە خوەشکە ، شوخولێ وە ئاچخبە ، بەلکی هوون ژ زولما وی کافری خلازبن • بەرخوداربی ، لاوۆ ، بەرخوداربی!

ژ وان کلامێد وییە خوەش ، کو مەرف دحەلاندن ، یەك ژی ژ وانــا ئەف کلاما بوو : « شەڕێ کۆچکانا » •

شەڕەکێ ل مە قەومی کۆچکانی خۆیان ل دیارێ رۆمێ ، عەلی ب سێ دەنگێ تازی کر ، گۆت :

« بەشیر ، باقێ منبی ، مبر بە ، چێبە ، چێ بخەبتە •

ئیرۆ ل مەیدانێ سەر مە تەمام بوویە بێلووکەك ئەسکەرێ رۆمێ •

ده تو هەلانا ل خۆرتا خه ،
ئەزێ ئیرۆ شەڕەکی ئوسا ب ڕۆما خایینرا دایینم ، مینا شەڕێ پـار
قی چاخی سەحید عوبێد ب ڕۆمێرا دانی سەر خورۆمێ)) .
فەرمانه ، وەله برا ، فەرمانه ،
فەرمانا ڕۆمێ فەرمانەکه ژ چیا گرانه ،
ده برا نەیێ سەرێ گورێ چیانه ،
ئیرۆ هاتیه سەرێ مه هەردوو برانه .
گوللێ عەینەلیا و ماویزەرا نەکەفنه بەرێ کەفرانه ،
گوللێ عەینەلیا و ماویزەرا سەر مەدا دبارن ، تو دبێژی هم تەیرۆکه ،
هم بارانه .
هنەك دبێژن ئاخرێیا دەورێیه ،
هنەك دبێژن ڕابوونا دەجلەیه ،
هنەك دبێژن ئاخرزەمانه ،
چاوا کەسەك تونه بێژه
شەڕێ عەشیرەتێ ب ڕۆما ڕووتکرا شەڕەکی کولی ها ب دەمانه ،
ئیرۆ ل مەیدانێ شەڕ خوەش کریه زەینەلێ منی پۆزبەرانه ، هێ وێ..
شەڕەکێ قەومیه ل کۆچکانێ شەوتی وێ ل نکه ،
عەلی ب سێ دەنگا گازی کر ، گوت :
((بەشیر برا ، تو چەند گولەکا باقێژه کۆما پێشیێ ،
ئەو ئەسکەرێ قەرەنیزامه ، زابتێ ؟ۆمێیی ل پێشییێیه ،
ڕۆمه ترسۆنەکه ، وێ ژ هەف بفەڕکه ،
پێشی وی سەر پاشیێدا بسلکه .
تو هەلانا ناف خۆرتانه ،
وەکی قوماندارێ بتلیسی

تەزە ئۆردیك ئەسكەرێ ڕەش
هلده ، وەرە سەر مە ،
ژ مە هەردو برا هێ هندكە » .
دیسا پاشمقام :
فەرمانە ، وەلە برا ، فەرمانە ،
فەرمانا ڕۆمێ فەرمانەكە ژ چیا گرانە ،
برا نەێ سەرێ گورێ چیانە ،
ئیرۆ هاتیە سەرێ مە هەردو برانە .
گوللێ عەینەلیا و ماویزەرا نەكەفنە بەرێ كەڤرانە ،
گوللە سەر مەدا دبارن ، تو دبێژی هم تەیرۆكە ، هم بارانە .
هنەك دبێژن ئاخریا دەورێیە ،
هنەك دبێژن ڕابوونا دەجلەیە ،
هنەك ژی دبێژن ئاخرزەمانە
چاوا كەسەك تونە ، بێژە :
شەرێ عەشیرەتێ ب ڕۆما ڕووتكرا شەرەكی كولی ها ب دەمانە .
ئیرۆ ل مەیدانێ شەرِ خوەش گریە زەینەلێ منی پۆزبەرانە .

ئەز ئاشقێ كلاما بووم . كلام ، كو خلاز بوون ، دیا من ژی كەتە بیرا من ، من بیرا دیا خوە زەعف كربوو . من گۆتە قەیمەزێ برێ خوە .

ــ ڕابە ، ئەم هەرِنە مالێ ، خەوا من تێ .

ئەز و قەیمەز ڕابوون ، دەركەتن ، ئوسا ژی ب مە ڕا دەركەتن عەلۆێ زاڤا مێرێ عەیشانا خوشكا من وهنە دەركەتن عەلۆێ زاڤــا مێرێ عەیشانا خوشكا من و هنە جینارێ مایین . عەلو د سلاملخیا دیوانێدا ئەز گرتم حەمێز و سێ ــ چار جارا پا چ كرم و گۆت :ــ تو باقێ من كر بی ، تو ڕوحێ من

بی ، ته چ ڕند نقیسیبوو !

ئەم لێدان چوونە مال ، دیا من هیڤیا من بوو و گۆت :

ئەڤا ژی ئۆدەڤانێ منە • نە سڤێدا چەعڤێ من ل ڕایا تە قەڕمین ؟
ئەز حەمێز کرم ، هاتە سەرێ من •

دیا من و کولفەتێ مالێ ل من تۆپ بوون و پرس ــ پرسیار کــرن • دیا من گۆتە قەیمەز :

ــ ئاغێ چما شاندبوو پەی ئەحمەد ؟ چ شوخولێ وی پێ هەبــوو ؟ قەیمەز گۆت :

ــ ئاغێ کاغەز ژ عەمەر بەگێرا دا نقیساندن •

ــ کێ نقیسی ؟ ــ دیا من پرس کر •

ــ ئەحمەد نقیسی ، ــ قەیمەز جابا وێ دا • ئەو ژی گەلەکی شــا بوو • دیوانێ ئاغێ ئێدی تەمام بەلاڤ بوو ، باڤێ من و تیموورێ برێ مــن ژی هاتنە مال •

ــ ئەحمەد ئێدی دزانە مەکتووبا بنقیسە ؟ ــ دیا من پرس کر •

دنقیسە ، هەما ڕند ژی دنقیسە ، ــ تیموور گۆت • ژ بۆنا وێ یەکێ سەحید ئاغا چەعقرۆنکایی دا باڤێ من ، ــ و کێلەکا من ڕووتشت ، دەست ستوویێ منڕا بر ، ئەز حەمێز کرم •

مال تەڤ ژی شا بوو ، وەکی ئەز ئێدی سەربەست دکارم مەکتووبــا بنڤیسم •

وی شەڤێ ژ نەفەرێد مالێ خێنجی زارێد بچووك کەسەك ڕانەزا بوو، مە خوەڕا خەبەر ددا •

تیموورێ برێ من مەزنێ مە سێ برا بوو • ئەو گەلەکی جەسوور ، مەعریفەت ، ئوسا ژی ئاقل بوو • خەیسەتەکی وی ئـەو بوو وەکی حەزار بووك هەبیا ، تیموور بەر باقێ خوە دسەکنی ، حەتا باقێ وی بکەتا ناڤا جیـا مینا بووکانقین سەر باقێ خـوە ڕاست دکرن ، ئۆرخان بـەر پشتێدا دکرە خار ، پاشێ دگۆت : «شەڤا تە بمینە خوەش ، خودێ رحەتیێ بدە تە » • پاشێ دچوو ڕادزا وی شەڤێ ژی مینا حەموو شەڤا ، تیموور بـاقێ خـوە ڕازاند و چوو ڕازێ • لێ باقێ گازی کرێ ، خوەخوە ژێ ڕابوو ناڤ جێ خوەدا ڕوونشت ، تیموور ڤەگەڕیا و پـالتۆێ وی ئاڤێتـە نامـلێ ، کو نەجەمـدە •

ــ بەلێ کەرەمکە ، گوهێ من ل تەیە ، ــ تیموور گۆت •

باقێ من قوتیا خوە ژ بن کێلەکا دۆشەکێ دەرخست ، جغارەکە خۆمالی پێچا ، ل سەرێ جغارێ خست ، تیموور ئاگر بەر گرت ، ئەوی جغـارا خوە ڤێخست و گۆت :

ــ تیموور ، لاوۆ ، تو دزانی ، وەکی ئایینا دینێ مەدا خوەندن ژ ملەتێ مەڕا یەساخە ، شێخ و پیر دبێژن : « ئەو گونەکی (گوهناکی) پڕ گرانە ، ئەو بێدین و بێئیمانە ، ئەو دێ ــ باقێد خوە وێ هـەڕ نە جەجنەمێ ، بـەر شفاعەتا مەلەك تاوس ناکەڤن ، کێ کو بەر شفاعەتا مەلەك تاوس نەکەڤـە ، جێ وی نە ل عەرد هەیە ، نە ژی ل عەزمان ، ئەو مەللە وێ ببە تات ، پـەی دینێ مە بکەڤە » •

و نها ژی تەمام جابا سەر مەدا دشینن ، دبێژن : «شەرم نینە ، وەکی کوڕێ خوە دایە بەر خوەندنێ ، چما عەدوویا ژ دینێ مەڕا چێدکە ؟ قـەت حەیفا وی ل کوڕێ وی نایێ ؟ » مە ژی حەتا نها گوهداریا کەسێ نەکریە ، لێ مقابل هنگی دچن زێدە دبن •

ــ ئەو کێنە ، کو جابا دشینن ؟ ــ تێموور پرس کر •

ــ چما تو نزانی • ــ مەمۆێ حەکیمە ، عەمەرێ خودێدایە ، جمشیتێ سمۆیە ، شێخ دەورێشە ، پیر زادەیە و گەلەکێد مایینن •

ــ دە گوهداریا وانا نەکن ، ــ دیا من گۆت ، ــ برا گەدە بخونــە ، خوەندنا خوە خلازکە •

ــ گۆزێ ، ــ باڤێ من گۆتێ ، ــ دەردێ مە نە ئەوە ، کو ئەو چینێد مینا چینێد قاسم بدە سەر ملێ خوە ، دەردێ مە ئەوە ، کو ئەو بخوونــە ، ئیمدادەکی بدە ڤی ملەتێ مەیی نەخوەندی ــ شوندامایی و بکە شەڕ بــەر ئێد مینا قاسم ئاغا ••• کوڕك ژی پاك دخوونە • ب گۆتنا مەزنا بــکم ، شێخلەر و ڕووسپیێد مە قایل نابن • تو چ دبێژی ، کوڕێ من ئەز دخوەزم فکرا تە بزانم •

ــ باڤۆ ، ب یا منبە وەرە ئەم بەر گونێ گەدەڕا نەچن ، سەرێ بەختێ وی نەخن ، ــ تێموور جابدا •

ــ ئیرۆ ئەو کاغەزا ژ عەمۆڕا نقیسی ، ژ مەڕا ب چ هــێژا بوو ؟ ــ قەیمەزێ برێ من گۆت ، یەکی مینا سەحید ئاغا ب وێڕا شا بوو و چەعڤرۆنایی دا باڤێ من • برا بخوونە ، مرازێ وی نقیشکان نەهێلن • باڤۆ جان ، ئــەز خولام ، ــ ئایهای ، گۆتن وی گۆتنا تەبە ، دەڤێ مە بەر تە ناگەڕە ، لــێ وەکی ب یا منبە ، بەختێ وی ڕند دەست پێکریە ، وەرن ئەم ل سەرێ بەختێ وی نەخن ، مەرف ب دەڤێ خەلقێ تێر نان ناخوە ، برا کوڕك بخوونە ، کێ چ دبێژە ، برا پێژە •

ــ ئەرێ ، لاوۆ ، گۆتن گۆتنا تەیە ، فــکرا من ژی ئــەوە ، مــن دخوەست فکرا تە ، دیا تە و برێ تە ژی بزانم ، عەفەرم ، وەکی هوون ژی سەر وێ فکرینە • ئەم کو نەهێلن کوڕك بخوونە ، ئەمێ گونــەکی پڕ ژ

خوەرا قازانجکن • مینا مەرفەکی کو هەڕە بەر زیارەتەکی مەرف ب دەستێ زۆرێ وی شووندا ڤەگەڕینە ، یەکی ژی خەلقێ سبێ نەبێژە : « وە چما ئەو زارِ دا بەر خوەندنێ ، ئیرۆ ژی دەستێ وی ژێ دڤەتینن ؟ » نا ، لاوۆ ، نا ••• برا بخوونە ، مینا مە شووندا نەمینە ، نختا وی حەلالبە ، وی کێری ملەتێ خوە بێ ، خێر نا ، کودا هاتیە برا وێدا ژی هەڕە • قرار دەرخستن ، کو ئەز بخوونم •

ئەوانا خەبەر ددا ، من ژی گوهداری دکر ، چما کو من دخوەست بخوەندا ، مینا خۆجا خوەندیبووما ، هەر تشت بزانیا • من گۆت :

ــ خوەندنێ ئەزی بخوونم ، لێ من بینە مالەکە مابین ، ئەز ل مالا سۆسن ئەفەندی ئێدی نامینم ، جەواهر خاتوون نە باشە •••

ــ باڤێ من ب تێمووڕڤا ئەز سەروەخت کرم ، کو • شەرما سۆسن ئەفەندی و کوڕایە ، ڕۆژێ سەد مەرف نانێ وان دخوە ، خەلقێ مەڕا چ بێژە ، کو ئەم تە ژ وێدەرێ بگوهێزن ؟ وی ژی وانڕا بیە قەرخ ، نابە ، نابە !

ــ نا لاوۆ ، ما چەند مەهـ تەعتیلا مەکتەبێ ، پائیزێ ئەمێ تە بینە مالەکە دن •

ئەز ڕۆژا پاشین ڤەگەڕیام چوومە دیادینێ مەکتەبا خوە ، لێ مەعدێ جەواهر خانمی ب منا خوەش نەبوو •

دیســـأ ل مەکتەبێ

ڕۆژترا مایین تەف زارا مەکتەبێدا ڕوونشتیبووم ، خۆجە دەرس ددان، مستەفا ژی مەیموونتی دکرن ، نە ئەو بوو ئەم دەرسا هینبوونا ، نە ئەو بوو ئەم ب مستەفایێ نەعس بکەنیانا ، خۆجە ب کەنێ مە نەحەسیا ، مە دزانی ، وەختا دەرسێ کێ بکەنیا ، فەلەقە دبوو قسمەتێ وی • وێ ڕۆژێ ژی مـە دەرس کوتا کر ، سەحەتا شاباشێ دەنگێ زەنگلێ بەوابێ (یانێ خزمەتکارێ) مەکتەبێ هات ، کیژانێ ئەم زوودا هیڤیێ بوون •

قانوونەکە مەکتەبێ هەبوو : وەختا ژ مەکتـــەبێ دەردکەتن ، گەرەك چار ــ چار بوونا ، ڕێکەتانا ، هەردو خۆجە پەی دەستێ دچوون ، ســـێ مەرقا ژی گەرەك ل پێشیا دەستێ بسترانا حەتا ناڤا شەهەر ، ژ وێدەرێ ژ هەڤ بەلاڤ دبوون ، هەر کەس بەرب مالا خوە دچوو • هەرسێکێد پێشیێ دەستران ، یەك ژی ژێ ئەز بووم ، ناڤێ مە هەرسێکا ژی ئەحمەد بوو •

ئەحمەدێ عەلیێ ئیدارە و ئەحمەدێ برێ موسا ئەفەندیێ بڕووکی ، برێ مستەفایێ نەعس •

ڕۆژەکی وەختا دەرسێ بوو بەواب هاتە هوندوڕ و گۆت :

ــ خۆجە ئەفەندی ، حورمەتەك دەرڤا سەکنیبە ، ئیزنێ دخوەزە کو بێ هوندوڕ •

خۆجە ئیزن دا • ئەو کولفەت عەمردا هەبوو پێنجی سالی ، یەکە نیڤچە بوو ، کنج و لاچکا وی تەزە نیبوون ، لێ ئوسا تەمیز بوون ، مەرڤ هـــەو دزانی کو تەزە ژ دکانێ کڕینە • سەلام دا ، خۆجە ســـەلاما وی فەگرت و

پرسی :

ــ بێژە ، چ ب تە لازمە ؟

ــ لازمیا من ، خۆجە ئەفندی ، ــ وێ حورمەتێ گۆت ، ــ تشتەك ژی تونەیە ، هەر ڕەجا من ژ تە ئەوە ، کو تو مەکتەبلیکی پاك بدی ئەز بیمە مال ، چاوا بێژم ، ئەو ژی ئوسا بنقیسە ، مەکتوبــەکی ژ ئیبراهیمێ خوەڕا بشینم ، ئەو ل ئەسکەریێیە ...

ــ پاك ، ئەلێ ، ــ خۆجە گۆت و زڤڕی چەعقێ خوە ل نــاف زارا گەڕاند . ــ سێ ، چار مەرڤا دەستێ خوە بلند کرن ، وەکی خۆجە ژ یەکی وانا بێژە . « هەڕە » . لێ خۆجە کەســیرا نەگۆت ، ئــەوی ل من نهێڕی و گۆت :

ئەحمەد ئەفەندی ، قالخ گیت (یانی ڕابە ، هەڕە) ئەز ڕابووم ، مــن دا پەی مەتێ ، ئەم چوون .

خوەلیا دیادینێ خوەلیکە حشکە بەرك بوو ، ب کەرپیچێد وێ خانمان چێدکرن ، وەکی مەرڤ بێژە ژ کەڤرا زەعفتر بەر خوە ددا ، هوون بــاوەر بکن . کەسیێ کو تاقەتا وی نەگهیشتا خانمان چێکرانا ، عەردێ خــام دکۆلان ژ خانیرا ، کێلەکی ژی تەولە ژ بۆنا چێلەك ، گۆلکا ، دەرێ تەولە ژی ناڤا خێنیرا ڤەدکر ، دو یان سێ جێرگە ژی کەڤری بەستا ، یان کەرپیچ سەر وی دیوارێ خوەلی داتانین ، دبوو بنعەرد و دکەتنێ ، جارنا ژی پەسنێ وان بنعەردا ددان ، دگۆتن : « بنعەردا فلانکەس زەعف ڕندە » . خانمانێ مەتا ئەمێ ژی بنعەردەك ژ وان بنعەردا بوو .

ئەم سێ پیلەکانێد بەروارکەتیرا پەیا بوون ، چوونە ژێر ، دەریــکێ بچووك ل پێشیا من ڤەکر «ئودەکە» تەڕە تەمیز بوو . کەلەلێ مالێ زەعــف هندك بوون : چەند فراقێ وێ هەبــوون ، ل قولچــەکی دابوو هــەڤ ،

بەرۆشەکە بچووك دەری گرتی بوو ، تەخمین ئەو شیرێ چێلەکێ بـوو ، سێ کەڤر دانیبوونە بەر دیوێر ، هنە دار ــ مار دانیبوونە سەر ، سـتێرێ خوەیی سڤك سەر هلدا بوو .

خسیلەکە چیلە بچووك ژی بەر ستێرێ ڕاخستبوو سەر ڕوو دنشت ، تەندووڕەکە بچووك ل قولچ بوو ، ئانجاخ لنگێد مەرف تێدا جی دبوون . کولەکەك ل بانێ «ئۆدێ» بوو ، هم ڕۆنایی ددا ناڤ مالێ ، هم ژی وەختـا تەندووردادانێ دوو تێرا دکشیا . ب چایکرنا چەعڤا دەڤێ تەندووڕێ و فرەیا کولەکێ قاسی هەڤ بوون . دەریکی بچووك هوندوڕدا هەبوو ، ئەو ژی دەرێ تەولا وێ بوو ، جیێ چێلەکەکێ ، گۆلکا وێڤا ، لێ دەری بەر تونە بوو .

من پرسی :

ــ مەتا ئەمێ ، لێ چێلەك وان پیلەکەناڤا تە هوندوڕ ؟

ــ زەعف هێسا ، ــ مەتا ئەمێ گوت . ــ ڕۆژا عەولی من ئانی ، کر نەکر ، نەدهات هوندوڕ ، ترسیا ، سووجێ وێ حەیوانێ نەبوو ، نها باڤ و کالێد من و وێ ژی پیلەکانارا چووبوون ــ هاتبوون .

و ل من نهێڕی ، ب کەنەکی پیرەژنایی وا خوەش ، نەرمك ئەو کەنیا ، ئەز حەیری مام ، چاوا بکم ؟ هەڤا وێ شەڤێ من چێلەکا خوە ل دەرڤا گرێدا ، ئەز ژی هەتا سبە ژ ترسا ڕانەزام ، تو دزانی دەولەت سەرێ حوکومەتا مە ، وەلاتێ مە هم گور زەعفن ، هم ژی دز .

من وێ شەڤێ دەرباز کر ، خـوە شەڤەکە دنێ ژی من ندکاری بـەر ڕوونشتاما . من سبێ چێلەکا خوە بەرنـەدا گارانێ ، کاپەکی دن ژی ئاڤیتە ستو ، من گۆ « برا کاپێ خوە نەڤەتینە » . من هەتا ئێڤارێ ئەو برچی هیشت جەحنەم ، کو ئیرۆ شەلبکەك شیر ژی کێم بدە . ئەزچووم من ژ ئۆنجا مستێ قادێ قەفشەك چنی ، ئانی . ئێڤارێ من ئۆنجە دانی بـەر دەری و چێلەك ژ

کاپ بەردا ، ئانی بەر دەری• چاوا کو ئۆنجە دیت ، ئەو پیلەکانارا ــ (پیلەکان عەرد کۆرکۆری کربوون ، خوە ژ کەڤرا چێنەکربوون ؟) پەیا بوو هاتە سەر ئۆنجێ ، تە دگوت باڤ ــ کالێ وێ ب چوویین ــ هاتنا پیلەکانا مربوون ، ــ مەتێ دیسا ل من نهێڕی و کەنیا • ب وی کەنێ خــوەیی ژ دل کڤش بوو ، دخوەست کێفا من خوەشکە •

مەتێ چوو پاکێتەك کاغەزێ تەزە ئانی ، کاغەزنە سووفبوون ، ســەر گۆشەکی وان ژی نقیسارا فابریکێ بوو ، من کاغەز و قەلەمێ حازر کرن و مام هیڤیا مەتا ئەمێ •

ــ بنڤیسە ، لاوۆ ، بنڤیسە ، ژ براکێ خوەرا نەمەکێ بنڤیسە ، کو ئەز ساخ و سلامەتم ، برا ژ بۆنا من تو خەما نەکشینە ، چێلەکا مە ژی سلامەتە ، ڕۆژێ چار شەلبك شیر دده ، دودا (دودیا) بفرۆشمە فەقیا ، دو شەلبکا ژی ئەز دکمە شلەشۆربە پێ عەبوورا خوە دکم • جارا یەك شــەلبك ژی ددمە زارێد خوشکا تەیە کارێ ، ئەو بێدەوە دەڤزهانە •

بنڤیسە ، لاوۆ ، ئەڤا چار ئەرزیحال من سەر ناڤێ قایمەقام دانە ، لێ تو جاب نەستاندیە •

من گۆتێ :

ــ مەتا ئەمێ ئوسمانێ کورێ کۆفی ئووسب ژی برنە ئەسکەریێ ، لێ کۆفی ئەرزیحال دا و کورێ خوە خلاز ب قانوونێ ئیبراهیم گەرەك نــەچە ئەسکەریێ •

ــ لۆ لاوۆ ، قانونا ژ بۆنا دەولەتیانە ، کێ نها ل حالێ کەسیبا دپرسە ، کەسیب بێد ئۆلام ، بێگارێنە • وەکی زێرێد سۆفی ئوورس پێ من بیانا ، نها زوودا من ئیبکێ خوە دابوو ئازاکرنێ ، بەرێدا ژی کەسیب ها بوونە •

ــ من زانبوو قەی مەتێ گلی‌یێ خوە کوتا کر ، لێ ئەوێ گۆتە من :

ــ ئەحمەد ، قوربانا تەمە ، بنقیسە برا ل خوە مقاتبە ، خوە نەجمدینە ، یەکی ژی من جارا دن ، ژ بێحشیا خوە ژێرا نقیسی بوو کو بنعەردا مە دلۆپ دکە • بێژێ ، من کورێ ئەحمەد قادێ ئانی ، ئەو پاك ناس دکە ، ئەوی بنعەرد خوەلی کر و سەر گەڕیا ، نها لێمشت ژی ڕابە ئێدی دلۆپ ناکە • ئەز دزانم ئەو یەك نها دلێ ئیکێ مندا بوویە خەم •

من نەمە نقیسی و خاتر ژ مەتی خوەست ، ئەوێ ژی گۆت :

خودێ تە دیا تەڕا بهێلە • ڕاستە نێزیکی ، لێ نهـا ئـەو ژی گەلەك تەفەکوور یا تە دکشینە ، چاوا هەبە دێیە •••

وەختا ئینتهاما مە نێزیك بوو ، مەهەك ما دەستێبە • ئـەم مەهەکی ژ دەرسا ددان بڕین • دەرسێد خـوە مە ئـەز بەر دکر • تـەنێ حەساب و ڕاستنقیسار ئەم ئینتهام دکرن هەیئەتا (یانی کۆمیسیا) دهات پێنج ــ شەش مەرف ڕوودنشتن ، کتێبێد دەرسا ل پێش وان تۆپ دکرن گازی مەکتەبلیکی دکرن ، دهاتە هوندوڕ ، سەر چۆکا پێشبەری هەیئەتێ ڕوودنشت ، دلێ کێ کی کتێب بخوەستا هلددا ، کی سەرێ کتێبێ بخوەستا ، ژ وێدەرێ ژی مەکتەبلیا پرس دکر • گەرەك بێ کتێب و بێ شاشی تە ئەزبەری بگۆتا ، تە کو ڕند خوەند ــ ئینتهام دا ، کو ڕند نەخوەندا دمایی جیدا • سێ ــ چار ڕەنگا شەربەت چێدکرن ، ل قولچێ مەکتەبێ داتانین مەرقەك بەر دسەکنی • یەك ئیستەکان شەربەت ددانە مـە ، ژ مە پرس دکرن : « کیژان ڕەنـگی دخوازی ؟ » •

حوجرا فەقیا ژی ل کێلەکا مەکتەبێ بوو •

وەختێ ئینتهاما فەقی دهاتن جەم مە ، گەدێد مە دچوونە جـەم وانـا • فەقیا نقشت دکرن ، تلسمە دنقیسـین ، دکرن بن فینۆیا (ل وەلاتێ ڕۆمێ

کومەدەرخستن تونە بوو) دگۆتن : گڤا کو « دەڤێ هەیئەتی وێ بەر وێ بێ گرێدان ، هوونێ ڕند ئینتهامی خوە بدن » • لێ نە ئشتا ، نە ژی تلسما کو کار نەددامە ، کەسی ، کێ پاییزدا ڕند گوهداریا خوەندنێ دکر و پاك حازر دبوو ، ئەوی ڕند ژی ئینتهاما خوە ددا ، بێد کو نە شیرەتێ خۆجە ، نە ژی فەلەقێ لێ کار نەدکر ، ئەوی هەمن ئینتهام نەددا ، مەلوول و بن چەعڤارا ل مەرڤ دنهێڕی ، سەرێ وی بلند نەدبوو •

دەرهەقا فەقیادا ئەز دخوەزم چـەند گلیا بێژم ، کو هوون وانا پـاك ناسکن • ل نەحیا دیادینێ ، چاوا کو مەکتەبا مە تەنێ بوو ، ئوسا ژی د کێلەکا مەکتەبا مەدا هەبوو حوجرا فەقیا • مەکتەبا مە ژ سێ ئۆدا بوو ، لێ حوجرا ژی ئۆدەکێ و پرتی سڤدەر بوو • د وی ئۆدێدا حیژدە مـەرڤا هم تێـدا دخوەند ، هم ل وی ڕادزان •

مەکتەبا مەدا تەنێ خەلقێ نەحیا مە بوو ، هەر تەنێ دو کوڕکێد عەجەم ژ گۆلەسۆرا تاشلیچایێ هاتبوون ، چمکی جەم وان مەکتەب تونەبوو ، نافێ یەکی حەسەن بوو ، یێ دن ژی داود بوو ، لێ فـەقی ژ گەلە نەحیا و وەلاتا هاتبوون ، چمکی حەزار دەری ، دەرەکێ حوجرە تونە بوو •

ئەو حوجرە ژ بۆنا خێرا خوە خەلقێ دیادینێ ژ کیسی خوە چێکربوو ، نانێ وان فەقیا ، ئاردوویێ وانی ژقستانێ ، ب سرێ ژ ناڤ مالا بەرەڤ دکرن، فەقی ژی ڕۆژێ دەستەك دچوو ناڤا شەهەر بۆنا نان جڤاندنێ • ژبۆنا کەلبا هەر یەکی ژ وان دارەکی درێژ دگرتە خوە و دچوونە ناڤا شەهەر ، جماعەتا دیادینێ ژی سربا خوە دزانی ، هەڤرا دگۆتن : « ڕاتبا فەقیا ئیرۆ دۆرا مەیە» • خوارن حازر دکرن ، ئوسا ژی سەرگین ژ بۆنا شەواتێ •

(ل وان دەرا سەرگین دشەوتاندن ، ئـاردوویێ مایین : دار ، کۆمر تونەبوون) فەقیا دهات دبر •

فەقیك د ناف واندا هەبوو ، ناڤێ وی فەقی مەخسۆ بوو ، یەکی تالیانی، بلندی وا بەر بچەعف بوو ، کنجێ پاك ژی لێبوون ، ئەو هەیلۆ ژ ناڤا هەسەن هاتبوو ، خوەخوە دەنگێژ بوو .

بنەلیکی دیادینێ هەبوو ، ناڤێ وی حەجی قادر بوو . ئــەو خوە کال بوو ، لێ دابوو زۆرا پەرا ژ خوەرا ژنەکە جاهلە ڕند ئانی بوو . فەقی مەخسۆ ژی وەختا ڕاتب بەرەڤکرنێ ئەو ژنکا جاهل دینبوو و ل ســەر وێ بەنگێ ببوو . ڕۆژا ڕاتب دۆرا مالا حەجی قادر بوویا ، مەخسۆ ژ هەڤالا ڕەجا دکر، دگۆت :

ــ ئیرۆ ئەزێ دەوسا تە هــەرم ، تو نــەچە . وەکی کو بچوویا ژنك بدیتا . خولەسە زەعف بەنگی ببوو .

مەعلوومە ، وەکی مەرڤ دخوونە ، گەرەك دەرسا خوە ئەزبەر بکە ، لێ مەخسۆ دەرس و کلام تەڤ ئەزبەر دکرن .

فەقیا دەرس دستەندن ، دچوونە پشتا مەکتەبێ و حوجرێ ، بەر وی دیوارێ تەڤ ، یان سەر کەڤرەکی ڕوودنشتن ، یان ژی سەر پیا دچوون ــ دهاتن دەرسێد خوە ئەزبەر دکرن ، فەقی مەخسۆ ژی دچــوو پش حوجرێ « دەرسا خوە » بخوونە . کتێبا خوە ڤەدکر و دەستێ دکر .

(یانێ ب ناڤێ خودێ دەستپێکم ، کو رەحیمە ، ئەو ڕەحمکرە)

تەمام ژی ئوسا دەستێ دکر . مەخسۆ گەرە پاشی ناڤدایینا خودێ دەست ب دەرسێ کرا ، لێ وی دەی ل هەیلۆکا دکر .

« دلێ من کانینگا دۆر ب قجی ،
ژێ دفڕی جۆت وەردەکێد پەڕ نارنجی ،
خوەزلا من وی عەڤدی هاتی ، ب چەعقێن خوە
دیت ب نێتا دلێ خوە زەوجی » .

ئەگەر مەرڤ بهاتانا ، دیسا کتێبا خوە ڤەدکر :

« بیسمیلاهی ڕەحمانی ڕەحیم ... ئەلحەمدولیلاهی ڕەبل عالەمینی..
(یانێ شوکرا خوە ژ تەڕا تینم ، خالقێ ناڵەمێ) .

هەما مەرف ژ وی دوورکەتانا ، ئەوی دیسا دەست ب کلاما دکر :

« ئیلێ دینێ ، تە چەعف ڕەشن ژ کانیا کلا ،
تە بۆرێ ڕەش ل ناڤا ملا ،
ئەزێ هەلیما (ناڤێ ژنك حلیمە بوو) خوە بڕەڤینم
بانێزمە جووجانێ گوندێ ملا » .

هەر کارێ مەخسۆ ئەو بوو ، کو ب بەربچەعێا خوە و دەنگبێژیا خوە ژنك ل سەر خوە بەنگی کر ، ئاخرێدا ژی ڕەڤاند بر . نە پرس ــ پرسیار و گەڕاندنا حەجی قادر ، ئوسا ژی دێ باڤ و قەومێ وێ نزانین مەخسۆ حەلیمە کودا بر .

ئەو فەقیانا تەمام نەدبوونە مــەلله ، نیڤێ بڕی دەردکەتن دز ، قاچاخ ، مێرکوژ .

ئەم دیسا ڤەگەڕنە سەر مەتا ئەمێ . کی گاڤا ئەمێ ژ دەردا بهاتا ، خۆجە ژی دزانی وێ ئیزنا من بخازە .

ئەمێ خوەخوە ژی دەردا دهــات ل من دنهێڕی ، من ژی دزانی ، کو خۆجەیێ ژ منڕا بێژە : « ئەحمەد ئەفەندی قالخ گیت » . ئــەز ڕادبووم ، دچووم ، دیسا من ئەو « ئۆدا » تەڕە ــ تەمیز ددیت .

جارەکێ ژی مەتێ چ گۆت من نڤیسی ، وەختا ئەزێ ڕابووما ، دەستێ خوە دا سەر ملێ من ، گۆت :

ــ ڕوونێ ، کوڕکێ باش ، ڕوونێ ، تە نها هەڕی . ــ من ئوسا زانیبوو ، کو شوغولەکی وێ هەیە . ئەو چو سڤدەرێ تەوکەکە بچووك دەری گرتی ناڤ بخێریا تەمریدا بوو ئانی ، شەلبەکی بچووك ژی ئانی ، دو ئاڤ شەلبەك

وەردان ، ژ تاوکی شیر بەردا شەلبك ، جی شەکرێ قەیدایی مەزن ئافێتە ناڤ ، ل هەڤ خست ، دا بەر من :

ــ ڤە خوە ، لاوۆ ، ڤە خوە ، شیرێ گەرمە ، تو سەر رەش و سپیدا دێرێ ، برا بکەڤە سەرێ تە .

من گۆت :

ــ مەتێ ، ئەز مالا سۆسن ئەفەندیدا دمینم ، چما چ تونە ئەز بخوم ؟

ــ نا ، کوڕێ من ، ڤەخوە ، ئیکێ من ژی ل وەلاتانە ، بەلکی دایکەك شەلبکەك شیر بدە وی ژی . ئەو سەر قەرەفیسکا بەر من ڕوونشت ، هەتا من شیرێ خوە ڤەخوار .

ئــەم هەر پێنج گەدێد کورمانجا ژ گوندا ســەر خەبەرەکی بوون ، تفاقا مە یەك بوو . مەهەکی دەرس تونە بوون ، گەرەك ئەم دەرسێد خوەیە دەربازبوویە هینبوویانا ، ڕند ئەزبەر بکرانا ژ بــۆنا ئینتهامێ . ژ بۆی وێ یەکی ژ چار پێنج گەدێد مەکتەبێ دبوونە یەك ، ئــۆدەك ب مەهەکی کرێ دکرن ، شەڤ ڕۆژ تێدا دەخوەندن ، دەرس ئەزبەر دکرن . ئوسا ژی مە هەر پێنجا ئۆدەك کرێ کربوو . مەحموود ترك بوو ، برێ مەمەد ئەفەندیێ نفووس کاتبی بوو . ئەوی ژی تەڤ مە ئۆدە گرت ، مە تەڤ د خوەند .

برێ وی ئاراق ڤەدخار ، مەحموود گۆتە مە : ــ وەرن ئەم هەڕنە جەم هایرۆیێ دەنچی ، ئاراقێ بکڕن ، بینن ڤەخون .

ڤەخارنا ئاراقێ یاســاخ بوو ، ترکا ڤەدخار ، ئەو ژی دزیڤا ، لێ گلیێ مەحموود کەتە سەرێ مە . ئەم چوون ، مــە ژ هایرۆ نیڤ ئیستەکان ئاراقا کشمیشا ستەند ، ئانی . مە دەرێ ئۆدێ سەر خوە دادا ، کەســەك ب مە نەحەسە ، نان پەنیرێ مە بۆل ، ئەمێ « کامپانیێ » ڕاستکن . نها کەسەك ژ مە سەردا ناچە ، یەك مە ژ یەکێرا دبێژە : « بەرێ تــو ڤەخوە » ... ئــەم

نەوێرن سەربەست هلدن ، دو دلۆپا سەر خوەداکن ، ئەم ژ هــەڤرا دبێژن : بشەوتینە » •

هەر نەیسە ، مە گولما عەولن کرە پارا مەحموود • مە گۆتێ : « تــو ترکی ، بەرێ تو ئاراقێ ڤەخوە ، پاشێ ئەم » • کول ــ حالەکی مە مەحموود قایيل کر • چ سەرێ وە خوەشکم ، مە شەش « خۆرتا » حەتا عەسرێ ئانجاخ ئەو نیڤیستەکانا ئاراقێ خلاز کر ، لێ هایرۆبێ دەنچی ڕۆژێ دەھ ئیستەکان ژ وێ ئاراقێ ڤەدخوار ، قەت منەت ژی ژێ نەدگرت •

هەر یەکی ژ مە دەھ ئاڤ دەڤێ خوە وەردان ، وەکی بینا (بێنا) ئاراقێ ژ مە نەهاتا ، وەکی پێبحەسیانا وێ ڕند پۆستێ مە نەرم بکرانا ، لێ ئەم هیسا ژی خلاز بوون • من ئێدی هەو ڕووچکێ ئاراقێ دیت حەتا ئاپێ منی بەکر ل ئیدرێ خولام بوو ، ڕۆژەکی دو تاس ئاراق ب لاڤایا دا من ، یەك ژی ب دەستێ زۆرێ ، لە ما ژی ئەز شەڤ ڕۆژەکی نــەحش کەتبووم ، مــال و خوشکێد من تێر لسەر من گریابوون ، کو ئەزێ بمرم •

هەتا من ئینتام کوتا کر ، مال ژی بەر ب زۆزانا هلگەڕیان • من خوە ل وارێ تەماشێ گیهاندە زۆزانیا • گەلەك ب منڕا شا دبوون ، لێ دیــا من ژ حەمیا زەعفتر شا دبوو • ئەز ژی پڕ شابووم • پائیزدا حەتا سەرێ هاڤینێ ئەز مینا چڤیکا قەفەسێدا بووم • ئەو دەرسێد گران دڤانە مە ، ئانجاخ مــە پێڕا دگیهاند ، وەختێ مە تونە بوو ئەم لەعزەکی بچوونا ناڤا زارا ، تەڤ وان بلیستا • ئەگەر جارەکی ژی ئەم بچوونا ، گەرەك زوو ڤەگەڕیانا ، بگهیشتانا دەرسا • سبە و ئێڤارا ل سەر ڕیا مەکتەبێ مە لیستنا زارا ددیت ، هەر جارا ستووبێ مە سەر لیستکێدا خار بوو ، لێ نها ؟ نها ئەز ئێدی ژ بن وێ جەبرێ دەرکەتبووم ، میرێ دلێ خوە بووم • من زارِ تۆپ دکرن ، دلیست ، هــەتا ئێڤارێ من دخوەست بلیستا برچیبوون نەدکەتە بیرا من ئەگەر تی بیاما ژی چ بۆل ؟ ــ ئاڤێد کانیا و بەلەکیا •

کارێ هەتا ئێڤارێ لێستن بوو ، تە دگوت قەی ئەو ژی دەرسەکە ، ئەز ژێ شووندا کەتمە • ئەز ببوومە هۆستایێ لێستکێ ، من گەلەك لێستکێ تەزە زارِ هین کربوون ، ئەو لێستکانا ل دیادنێ هەبوون ، گەدێد گوند ئەو لێستکانا نزانبوون •

مەرف ، کو دردکەتە کێرتا پێش ئۆبێ ، ژ سینۆرێ ئیرانێ بگرە هەتا دەشتا زەنگێزورێ و بازیدێ ، چیایێد چۆبانێ ، کەلا کۆچۆ ، ویالیڤا باڤێرە دیادنێ ، حەتا تاشلیچایێ بهاتا دێرا نادۆ ، بەدۆ (ناڤێ دێرێ ئووچکلیسەبوو) چیایێد سۆرانێ و قوملبووجاخێ (گوندێ باڤێ ئیسکارێ ئەرمەنیایی ب ناڤ و دەنگ هەڤالێ هراچیا کۆچەر) ، چیاوبانێد مەلەڤەرێ ، تاپێ خێچ و قەرەجێ ، حەتا بگهیشتا سەر دیارێ گەلیێ زیلا دەستێ چەپێ ، ئـەو کرِێ بێسەری، بێبن ، ژ گەرِا گێ، گرێ تێریا، شکەڤتێدا شیڤەدەرێ حەتا جۆتەکێ تەندووەرەکێ دهاتنە خویان • من تەندووەرەك نەدیت ، لێ دگوتن ، وەکی ئەو زیارەتە ، قوربانا دبن بەر وێ شەرژێ دکن • سـەرێ وێ دو جیا ئـالافا کەسك و سۆر دەرتێ ، دەرێ هەر یەکی قاسی دەرێ تەندووەرکێیە ، گۆشتێ قوربانێ بەر وی ئاگری دپێژن • ب تەخمینا من ئەو بوولکانێ تەمری بوویە ، لێ دەوسا وی هێ هەبوویە •

ئەو زۆزان لایقی ناڤێ خوە بوو ــ تەماشە • ئا ، مالێ مە چووبوونە وێ زۆزانێ • راستی ژی ژ وێ دەرێ مەرف بوو ، دو کانیێ وێ هەبوون ، یەك مالا ئاغێ ل سەر دانی بوو ، کەس نەدچوو سەر ، یەك ژی بناتارا ئۆبێدا بوو، ئەو یا گوندیا بوو • لێ ئاڤێد بەلەکیا ژی ژ کەڤانا فێزا ئۆبێ دهاتن ب چەند جەوکا ، بەلەکی د کەڤانێدا مابوون ، تە دگوت با پاکی ژێ بـگرە ، نە ژی زەرەڤا رِۆژێ • جارا ، وەختا گەرمێ ، پەز دانین ل تەرازنا دەڤێ سەلەکیێ ددانە مەغەل ، هنە پەزێد لاپە قەلەو دچوون سەر بەرفا بەلەکیێ مەغەل دهاتن، شڤانا دگوت : « ئەو دخوەزن دووڤ و بەزێ دلهناڤا کزرکبن » •

ژنەکە بیبە جاهل د ئۆبێدا هەبوو ، ناڤێ وێ کەوێ بوو • جارەکی ئەز ژ زارا خەولە کرم و گۆت :

ــ ئەحمەد ، ئەسمەر حژ تە دکە •

وی چاخی من حزکرن (حژێکرن) نزانبوو چیە ، لما ژی من گۆت :

ــ ئەزی ب ئەسمەرم ، ــ و ڕەقیم چوومە ناڤا زارا •

جار دودا دیسا کەوێ تو بەلگ ژ من نەخوەند ، جارا سسیا هات ، ئەز خەولە کرم ، ب دەستێ من گرت ، گوستیلەکە تووندێ زەرە قاشسۆر خرپشاندە تلیا من و کیسکەکی قەنەوزی (یانێ شۆلك) کەسکی مۆریکری ژی کرە دەستێ من گۆت :

ــ ئەسمەرێ ژ تەرا نیشان شاندیە •

من لێ نەێڕی و دەنگ نەکر ، جارا دەنگنەکرن ئەشارەتا قایلیێیە •

دەرەوە ، مەرڤێ سست زوو تێ خاپاندن • خاسما کو ژن ، ئەو مەرڤێ قەلس ، سست دگەرە ، وەکی مەتلەبا خوە بینە سەری • ژ سستیا من کەوێ ئەز سەروەختکرم • چەند جارا ژی ، پاشی دۆتنا پەزێ نیڤرۆ ، کەوا کن ئەم د نەپەنیێدا دگیهاندنە هەڤ • ئەسمەرێ ئەز حەمێز دکرم و پاچ دکرم ، لێ من نا • جاراسسیا کەواکن ئەز هینی پاچکرنێ ژی کرم •

ئەسمەر ژ من مەزنتر بوو ، ئێدی گهیشتبوو • ئەز ژی ڕاستە ل بەژنێدا بلند بووم، لێ حوسنێ دێدا ئەوقاس ژی بەربچەعف نەبووم،یەکی ئاشقۆرکی بووم ، پۆزێ ما ژی تشتەکی ژ پۆزا دریژتر بوو • ب تەخمینا من ئەســمەر بەشیرەتا کەوا کن نە کو دل کەتبوو من زارێ ، لێ ئەو دل کەتبوو خوەندن و کنجێد من ، خاسما کو ئەو قەیتانێد ڕەنگ ــ ڕەنگیە دەڤێ ملێ من وقۆتکا ڕەشە فینۆیێ منڤا • حەتا کوتابوونا تەعتیلێ ئەز ژی ئێێجە سەر ئەسمەرێ گەرم بووم ، لێ پاك بوو ، پاشی دو مەها گاڤا ئەز ب ئیزن هاتمە مال، گۆتن : « ئەسمەر دانە مێر و سییارکرنە برنــە » • ب وی تــەهەری مرازێ من و

ئەسمەرێ تەڕبی .

پاییزێ ئەم ل مەکتەبێ بەرەف بوون . لێ ڤێ جارێ ئەز ئێدی ل مالا سۆسن ئەفەندی نەدمام ، قۆناخا من ببوو مالا عەمەر چاویش .

عەمەر چاویش مەرفەکی قرتە بوو ، مالێ دێدا تەنك بسوو ، کوڕێ وی عەبدولحەمید ــ هەڤالێ منی مەکتەبێ بوو . دێکە وی هەبوو حەیشتێ پێنج سالی بوو . چاخێ کو عەمەر چاویش حەفت سالا چووبوو ئەسکەریێ (ئەسکەریا وی چاخی حەفت سال بوو) ، دیا وی کەڤچیێ وی نانخوارنێ حەفت سالا ژی بەر پشتا خوەدا خوەی کربو ، شەڤێ ژی ددا بەر سەرێ خوە و ڕادزا . وەختا عەمەر ڤەدگەڕە ، تێ ، دبێژێ : «لاوۆ ، هانێ کەڤچیێ تە» . عەمەر چاویش ژی زەعف قەددێ وێ دگرت و ڕند ژی خوەیی دکر . لێ ژنا وی ــ حەلێ ، زەعف پنتی بوو ، شوخولێ تەمیز نەدکر ، خارنا حەلێ چەکرا مەعدێ من نەدچوویێ ، کو بڕچی دمام چارنەچار من دخوار ، لێ وەی ل من وێخوارنێ .

خوشکەکە عەمەر چاویش هەبوو ، ناڤێ وێ خەجێ بوو ، مێرێ وێ هاتبوو کوشتن ، بیست سالیا خوەدا سەر کوڕەکی تەنێ ڕوونشتبوو ، حەتا ئێڤارێ سیاربوو ، تەڤ مێرا ب چەکو سیلح دگەڕا ، ژ دو سالا شوونەدا ئەوێ حەیفێ مێرێ خوە هلدا . تو کەسی ندکاری ژ خەجێ خەبەردە . گاڤا ئەو بهاتا مالا برێ ، دگوتە حەلێ : « پاك گوهداریا کوڕێ شەویشێ برا بکە ، ئەم ناسێ هەڤە باڤ کالانن ، هەما تو بێدلیا ئەحمەد بکی ، کەلێ باڤێ تە ، ئەزێ تە بکمە خورێ گوللەکی ، تە گەڤەرکم » . ئەم تەڤ ژی دکەنیان .

حەڤتیکی ڕوونشتتا مەکتەبێ ل مە خوەش نەدهات ، چما کو ئەو سێ مەه بوو ئەم ئازا و سەربەست ل چیا و بانیا دگەڕیان ، لێ پاشێ مە هێدی ــ هێدی خوە دا بەر نیرێ خوە .

مەتا ئەمێ ، کو ئەز دیتم ، زەعف شابوو ، دەست ستوویێ منرا بر ، ئەز

پاچ کرم ، پرسیارا دیا من کر :

ــ ئەحمەد ، لاوۆ ، هنگی تو چوویی من هێ مەکتووبەك ژ براکێ تەرا شاندیە ، کەس تونەبوو بنقیسییا ، ئەو مەکتووب ژی ئەز چووم ، من لاقایی ل خێرەدێ برازێ مەلله بەکر کر ، منرا نقیسی .

قراری من و مەتێ ئەف ، کو ئێدی نە وەختا دەرسا پاشی شاباشی ئەز مەتێرا نەمێ نقیسم رۆژەکی دیسا ئەز چووم . من نەما مەتا خوە نقیسی ، شەلبکەك ژ شیرێ خوە ڤەخار . (من ڤەنەخارا ، مەتێ وی بخەییدیا) . ئەز و مەتێ دەرکەتن ، گوهدرێژەك کەتبوو سەر پووش و پەلاشێ مەتێ ، کو دابوو سەر هەف ژ بۆنا دەبارا چێلە کێڤە زڤستانێ :

ــ هۆشە ، هۆشە ، هەی مالا خوەیی لێ خراب بوویێ ، ــ مەتا ئەمێ دگۆت ، ــ کێ من هەیە دەبارێ بینە ، تو ژی دوخوی ؟ ــ کەڤرەکی بچووك ئاڤێتێ ئەڤا چەند جارە من ژ خوەیێ تەرا گۆتیە ، لێ مقاتیێ ل تە ناکە . ئەو پاك بوویا وێ بهاتا ببیا ئێشەکچی ؟ ئەو ژی دێژە : « ئەز نەبێ سورمەلی مەمەد پاشامە ، کورێ ئەحمەد بەگێمە ...» لەما دێژن : « ژ وەلیا خوەلی ژ خوەلیا ژی وەلی ... »

ــ مەتا ئەمێ ، چما ئەو کورێ بەگانە ؟

ــ ئەرێ ، لاوۆ کورێ ئەحمەد بەگێیە، کو چەرکەزا ل کەلا تۆپراخقەلێ ئەو و عەڤدلا بەگێ برێ وی کوشتن ، ئەو حکیاتەکە تەمامە ، پاشێ ئەزێ ژ تەرا وی گلی بکم .

ــ مەتێ ، لێ وەکی بەگە چاوا هاتیە بوویە ئێشەکچی ؟ (ئێشەکچیا ب بارێ کەرا دچوون گوونی و سەرگین دانین دفرۆتن ، پێ عەبوورا خوە دکرن) .

ــ لۆ لاوۆ ، وەکی ئاغاتی نەبە ، تەف ژی ئێشە کچینە ، لێ چنە ؟ نە خوەندنا ئاغا هەیە، نە ژی سەنعەتەکی وان ، لێ ناڤێ وان و مالێ وان نەبە تەف ژی مینا فی سەحید بەگێ مە وێ بینە ئێشەکچی .

من خاتری خوه ژ مەتێ خوەست و چووم ، لێ گلیێ کو مەتێ گەرە ژ منرا بکرا ، من ندزانی چیە ، لەما ژی مەراقدار مام ، کەنگێ مەتێ وێ نەقلێ ژ منرا بکە •

رۆژا ئینیێ بوو ، هێسابوونا مە بوو ، ئەم و گەلەك مەخلوقەتێ دیادینێ چوونە وێ مەیدانا مەزن ل کیدەرێ دەعوەتەکە گران بوو •

بابا ئەفەندی (دەولەتیکی بازیدێیی قەراح) قیزا مستەفا ئەفەندی ، جەمیلە ، خوەستبوو ژ مستەفایێ کورێ خوەرا • دو جیا گۆڤەند دگەریا : یەك هوندور حەوشا مستەفا ئەفەندیە زەعف مەزنە سوورکریدا ، یەك ژی ل پش سووری • بابا ئەفەندی سێ دەست دەف و زورنە ئانیبوون • هوندور سوورێدا دەعوەتیا ، خۆرت ، قیز و بووکید ئەفەندیو ئاغەلەرێد دیادینێ دلیستن ، لێ دەرڤا ژی جماعەتا ئۆرتە و کەسیا دلیستن ، لێ کەسیب دها زەعف بوون •••

تێزیکیا بووکسیارکرنێ هەر سێ دەست دەف و زورنە ئانین وێ مەیدانا مەزن ، قەیدێ سیارا لێخستن ، سیارا دەست ب لیستکێ کر و کەتنە جریدێ •

د ناڤا سیارادا هەبوو عەلۆیێ محیەدینێ • عەلۆ قرتە بوو ، ئەو سیارەکی زەعفی باش بوو ، هم ژی لاقردچی ، کیدەرێ رووشتا ، مەجلسا دۆرێ ژ کیسی وی دکەنیا • ئاغا و خولام ل جەم وی یەکبوون ، خەبەرا وی یەکبوون ، خەبەرا وی هات ، گەرە بگۆتا •

عەلۆ رم و شەشخانێد خوەیە بەری هێ خوەیی کربوون• رۆژێد دەعوەتا سیار دبوو ب وانا دلیست • ئەوی تەنگێد زین قەدکرن ، چقاس بایێ هەسپێ بوو داژۆت و دبوو شیرقەشیرقا زەنگوویێد وی ل سەر پشتا هەسپێ لهەڤ دخست ، رم ب بایێ هەسپێ داڤیت ، ل پێشیا وی رم گوت دبوو و ژ بایێ هەسپێ رم هلددا • مە نەدیت ، لێ دگۆتن : « د جاهلتیا خوەدا ، ژ بایێ هەسپێ جۆتکی ل عەردێ دخست و سیار دبوو » • ل وێ مەیدانێ سیار

بوونه دو قەلفا ، جرید لیستن • ئاغالەر و ئەفەندیێد دیادینێ مەرقێد حوکومەتێ ژی ل ئارەکی بەرەف ببوون ، تەماشە دکرن ، عەلۆ دووز ڕکێفی سەر کۆما گرەگرا دکر ، ئەو ژ بەر درەڤین ، عەلۆ چار سخیێ شەشخانا (فیشەنگێد باروویێە بێ گوللە) بەردا وان ، ئەو د تۆز و خوبارێدا دمان، ئیجار قەدگەڕیا ئۆرتا مەیدانێ ، ڕکێفی سیارا دکر • سیار ژ بەر درەڤین ، ئەوی پارا ئەو ددانە سەر سخیا و قوونڕما •

مەرقەك دیادینێدا هەبوو ، ناڤێ وی حاجیێ ژار بوو ، سەر و ڕوویێ خوە بەردابوون ، قڕێژ ، گنجڕۆك و ئاقلسڤك بوو • تووڕەکی پارسێ ملدا بوو ، ژ ناڤ شەهەر خوەڕا پارس دکر • ژ بێئۆغرێرا حاجی هات ، وێ مەیدانێرا دەربازبە ، هەڕە • ل ئۆرتا مەیدانێ عەلۆ ڕکێفی سەر حاجی کر : دو سخی بەردانێ و ژێ دەرباز حاجی د ناڤ تۆزو دووماێێدا ئوندابوو ، ل ستۆ هەڤ وەر بوو • حەتا وی خوە ڕاستکر ، کو بڕەڤە ، عەلۆ جارەکە دنێ خوە گیهاندێ ، دو سخیێ دنێ ژی سەر هەڤ بەردانێ ، ئەو ل عەردێ ناڤا تۆز و دووماێێدا ڤەقەڕپرچی ، عەلۆ خوە ب گرەگرارا گیهاند ، دو سخی بەردانە وان ، لێ ڤێ جارێ ئەوانا سێ ــ چار دار ل وی و هەسپێ دان • عەلۆ وەخت ئوندا نەکر ، حاجی خوە ڕاست نەکربوو ، ڕنگینیا دو سخیێ دن سەر سەرێ حاجی هاتن ، ئەو دووماێێدا ئوندا بوو • عەلۆ ل سەر هەسپێ پەیا بوو ، تۆربێ وی پارسێ ژ ستو دەرخست ، سیار بوو ، ڕکێفی سەر ئاغالەرا کر ، حەموو ژ هەڤ کاژۆقاژۆ بوون • ئەوی دا سەر بابا ئەفەندی ، خوە گیهاندێ و شەشخانە پێڕا گرت ، سوندا پێفتییا خوار و تۆربێ حاجیی پارسێ درێژ کرێ و گۆتێ :

ــ تو ڤی تۆربەیی ناڤێژی ستوویێ خوە ئەزی تە د سخیادا بخشبینم ، ناڤا ڤی مەخلووقەتا تە بکمە عەلەوات • ــ دە ، بابا ئەفەندی هم ژ ترسا خوە هم ژی چاوا کو باڤێ زاڤێ (لاقردێێد ئوسا عەدەتبوون) تۆربە گرت ، ئاڤێتە ستوویێ خوە •

ــ گەرەك ، ــ عەلۆ گۆت ، ــ تو ها پارسەكچی بوویایی ، وەكی تە قەدرێ كەسیب ــ كووسیبا بزانیا ، مالێ تە ژ خودانا مە كەسیبانە ، هەر یامدە بەلا وە ل مە دگەرە ، ــ هەی لوولا شەشخانێ ژی دنچاندێ ، ــ زوو هەرە • ئیرۆ ژی بەلا تە ل كەسیبا ژار و بەلەنگاز گەریا ، وەكی دەعوەتا كوڕێ تــە نەبوویا منێ چما فەقیر ئاوا بدا جەزارەتێ ؟ ئا ؟ دە زوو ، دە زوو دو مەجیدێ سپی دەرخە بدێ ، برا حاجی هەرە دعا ل مرازێ بووك و زاقێ بكە •

بابا ئەفەندی مەجیدیك دەرخست كو بــدە ، عــەلۆ رِنگسخێد بەردا دەست و پیا • ئەوی هلاقێت و دو مەجیدی (مەجیدیك دو ماناتێ زێڕ بوو) درێژی عەلۆ كر • ــ هانێ بگرە ، خو دێ بەلا خوە بدە تە ، ــ بابا گۆت :ــ تە ئەم رِەزیل كرن • ــ تۆربە ژ ستوویێ خوە دەرخست • عەلۆ تۆربێ حاجی ئاقێتە ستو ، كنج ــ منجێد وی داوەشاندن ، هەردو مەجیدی دانە حاجی ، دەستێ وی درِجفین ، ژ شابوونا ندزانی چاوا بكە ، چما كو ئەوی فەقیری عەمرێ خوەدا مەجیدی جێبا خوەدا نەدیتبوون •

ــ دە هلدە و بانزدە ، ئەز هەڤالێ وەمە ، ــ عەلۆ گۆت ، نكارم بیمە هەڤالێ وان ، مالێ وان كەدا عەقدانە ، ئەو جەحنەمینە ، ــ دە ئەو جماعەت ژ مەزنا حەتا بچووكا ئوسا كەنیان ، زكێ خوە گرتن و چوون • وێ دەرهەقێ سێ ــ چار رِۆژا هێ گلی دكرن ، هم ل ناڤا شەهەر ، هم ژی ل مەكتەبێ •

شاباش بوو • ئەم ژ مەكتەبێ دەردكەتن ، من دیت مەتا ئەمێ ل بــەر دیوێر سەكنییە ، ئەز سەردا چووم ، من ژێ پرسی :

ــ مەتا ئەمێ ، چما ل وێ سەكنییی ؟

ــ هیڤیا تەمە ، لاوۆ ، تو بێیی ، كاغەزەكی ژ ئیبكی خوەرا بنڤیسی •

ئەم تەڤ لێخستن چوون ، من مەكتووب ژ ئیبراهیمرا نڤیسی ، ئوسا ژی پرس كر : « تویێ كەنگێ ب ئیزن بێیی مال ؟ » ئــەوی نڤیسیوو ، كو « ئەزێ بێم » • ئەز رِابووم خاترێ خوە بخوەزم ، لێ گلیێ مەتێ كەتە فكرا من •

خۆزان و مەمەد پاشا

ــ مەتا ئەمێ ، نە تە گۆت : « ئەزێ سالخێ مەمەد پاشا ژ تەڕا بکم ؟ »

ــ ئەرێ ، لاوۆ ، وەکی وەختێ تە هەیە ، ڕوونێ ، ئەزێ ژ تەڕا بێژم• ئەز ژی دخوەزم مەرڤەك هەبە ، ئەز پێڕا خەبەردم ، یان نا حەتا ئێڤارێ تەنێ ئەز کەڕ و گێژ دبم • ڕوونێ لاوۆ ، ڕوونێ •••

ــ سورمەلی مەمەد پاشا مێرەکی زۆری زۆر بوو ، مەتا ئەمێ دەستێ کر ، ــ ئەوی حەسابێ مرنێ ژ خوەڕا نەدکر • چاخێ کەلا خوە چێکر ، مەرف هلدان برنە تەماشێ و پرسی : « ئەف کەلا منێ چەند سالا عەمر بکە ؟ » ئەو مەرقانا دبێژن : «قەت نا وێ سەد سالی عەمر بکە» • ئەو دبێژە : «پاشی سەد سالی ئەزی دیسا چێکم » •

ــ دێمەك ، ژ نەمرا بوویە ، ــ مەتێ گۆت • ــ برێ ، کوڕێ خوەیی دەلالڕا بێژم ، خۆزان وەلاتەکی قورمە گەرمستانە • ملەتێ خۆزانێ ملەتەکی مێرخاس و ئوسا ژی سەرساخ بوو ، بەر دەولەتا ئالی ئوسمان ئاسێ دبوو ، خەرج و قێرگی نەددا دەولەتێ • دەولەت نەچار ما ، ئەسکەر شاندنە ســەر وانا ، دیسا تشتەك پێ نەکر • دگۆتن ئەوانا دبوونە دو دەستا ، خوە خیشی ناڤ قوومێ دکرن • ئەسکەر ، کو دهات ، تشتەك ڕێدا نەددیت و دەربــاز دبوو ، پێشدا دچوو • ئەوانا دەشتەك ژ پێشیێ ژ بن قوومێ دەردکەت ، دەستەك ژی پاشیێ ، دکرنە ئۆرتا خوە و لێدخستن ، کۆك ل ئەســکەرێ ڕۆمێ دانین ، دە پێ قەنج ئەو بوو ژ مالێ نەهاتبوو • لێ ، لاوۆ ، ها گۆتن• یەکی ژی دگۆتن ئەوانا پێشییا سیارا بانزددان ، سیارا ددا سەر ، چاوا ژی

دکرێ ب وانڕا نەدگەیشتن ، چما کو تەختکێد چۆکید وان تونە بوون • یەکی ژی گەرم و دێمستان ، ئالتکرنا وان چەتن بوو •

سولتانێ ڕۆمی نەچار مـا ، گازی سورمەلی مەمـەد پاشـا کر ، برە ستەمبۆلێ و ژێڕا گۆت : « چـارە ب خۆزانێ نابە • گەرەك تو ئەسکەرێ عەشیرا بەرەڤکی هەڕی سەر خۆزانێ ، وانا ئالتکی ، خەرج و خەراجێ وان ژی تۆپکی بینی ، ئەزێ روتبا تە بلند بکم » • ئاها ژ بۆنا روتبا خوە ، ب حەزارا ئەسکەرێ نەفیی عامێ بەرەڤ کر بر ••• نیڤی ژێ شووندا نەهات ، لێ ئەو وەلات ئالتکر و خەراجێ حەڤت سالا ژی تۆپ کر ، ئانی •

بەدبەختیێ ل وی و ئەسکەرێ وی دەستدا ، ڤەگەڕاندنێ ، نیڤێ ڕێدا بایێ سامێ ل ئەسکەرێ وی ڕابوو • دبێژن باکی گەرمە ، ل کێدا یان گەرە بمرە ، یان کۆربە ، یان ژی دەردەك ژێڕا پەیدا دبە • ئیجار ، ژ کوڕێ خوەیی دەلاڵڕا بێژم ، نەخوەشیکە گران دکەڤە ناڤ ئەسکەرێ مەمەد پاشا ، کو کێ دمر چەعل دکرن ، حەتا دهاتنە ئێورا مایین ، دەستەکە دن نەخوەش دکەت • هنەك ژی ل وێ ئێورێ چەعل دکرن ، ئوسا وی تەهەرە تێن دەردکەڤنـە وەلاتێ سەرهەدێ (ئاناتۆلیێ) •

عەڤدالێ زەینکێ دەنگبێژێ مەمەد پاشا بوویە ، ئەو ژی قۆنـاخ ــ قۆناخ کلاما داڤێژە سەر وان و تێن • ئاها ، ژ بۆنا چینبلندکرنا مەمەد پاشا ، قەدەرەك سیارێد وی هاتنە کوشتن ، نیڤەك ژی بایێ سامێ لێدا قڕ کر •

ئەم ل ڤرا بێژن چەند کلامێد خۆزانێ ، یێ کو عەڤدالێ زەینکێ گۆتنە :

« ••• ڤان نەخوەشا ناڵە ــ ناڵە ،
ل وەلاتێ خەریبا نە جیە ، نە نڤینە ، نە بەرپاڵە
دەردێ ڤان نەخوەشا تاسەك ئاڤا زۆزانێد سلیبانی سارە •
چوومە خۆزانێ ، سەرێ سووکا
ڕۆژێ تەباتیا مە تونە ژ دەست گەرمێ ،

شەڤێ خەوا مە نایێ ژ دەست واقە ــ واقا ڤان واویکا :
کولێ تو بکەڤی مالا خوەیێ ڤێ خۆزانێ
چاوا ژ هەڤ قەتاندیبە دەستێ گەلەك زاقا و بووکا .
وەی خۆزانێ ، وەی خۆزانێ ،
دە برا خودێ خراب بکە ئاقا تە زۆزانێ ،
ئەزی چەعڤێ خوە ل ناقا سیارا دەگەڕینم ،
ئەز نزانم قەیمەزێ ئێزدی ــ سیارێ قولە ، فەقی عەلی ــ سیارێ گەورۆ کانێ » . (قەیمەزێ ئێزدی و فەقی عەلی مێرخاسێد مەمەد پاشا بوونە) .
وەی دونیایێ ، وەی دونیایێ ،
قەدا بێ حەرسێ ڕۆژێد فەلەکێ ، دووما تە دونیایێ ،
فەلەکە خایینە ، ب سورمەلی مەمەد پاشا ،
فەقی عەلی سیارێ گەورۆ ، قەیمەزی ئێزدی سیارێ قولەڕا نایێ .

ژ کوڕێ خوەڕا بێژم ، ئەسکەرێ مەمەد پاشا تێ دەردکەڤە سەرهەدێ، خوە دگهینە جیێ هینك و ئاقا سار . ئێشارەکی ئەسکەرێ وی دئێورە . چادرا مەمەد پاشا ژی گۆشەکی ئەسکەر ، جیکی بێقرەقڕ ، ل سەرێ تۆپەکی لێدخن . وەختا ڕازانێ تووڵا بەلەك ل دەرێ چادرێ لێدخە . مەمەد پاشا ڕادبە دەردکەڤە ، دبینە ، کو مەعرەکی مەزن (زیا) کەتیە نەوالێ بەرب چادرێ تێ . مەمەد پاشا دکە کو ڤەگەڕە چادرێ ، شووڕێ خوە هلدە ، مەعر پۆچکا خوە دافێژێ ، بەرب خوە دکشینە و خوە لێ دئالینە .

ژنا مەمەد پاشا ــ جەواهر خانم ، دەرتێ دەرڤا ، عەجێبەکە گران ب چەعڤە خوە دبینە . زیا تەمام خوە ل پاشێ ئالاندیە ، هەر ئەوی هەردو دەستێد خوە بلند کرنە ، نەکەتنە بەر قەتێد زێ . ئەو ژنا خوەڕا دبێژە : «جەواهر ، زوو شووڕێ من ب منڕا بگهینە» . ژن شوور تینە ، ژ کالان دکشینە و دبێژە : «ملێد تە ناخەبتن ، بسەکنە ئەز قەتێد زێ ژ ناقا تە ببڕم» . ئەو دبێژە : «نا ، خەلقێ سبە بێژە :ــ ئەو خلازێ ژنا خوە بوو . شوور بدە

من»• دەستێ وی پاك ناخەبتە ، حەتا ئەو قەتێ زێ ژ ناڤا خوە دبرە ، زیا ژی پارخانێد وی دگوڤێشە ، هوورهووری دکە و دکە زك • مەمەد پاشا ب قەتێ زێڤا تەڤ دکەڤتە عەردێ •

کوڕێ خوەرا بێژم ، د تۆپراخقەلێـــدا چەرکەس هەبـــوون • دگۆتن وەختەکی پادشێ ئووس ئەو سرگوون کربوون • حوکومەتا تۆپراختەلێ ل دەستێ واندا بوویە • سورمەلی مەمەد پاشا ژی ڕۆژ نەددا سەرێ چەرکەزا• وەختا کو چەرکەز جابا مرنا مەمەد پاشا دبهێن ، ئۆمەر چەرکەز ، مـــەزنێ چەرکەزا قاییمەقامی تۆپراخقەلێ ژ عەیناتارا دشینە دەف و زوڕنێ تینە و د حەوشا خوەدا لێدخە • ئایهای ، ئەوی نەمەردیکە زۆر کربوو •

دەھ کوڕێ مەمەد پاشا هەبوون • عەڤدولاھ بەگ مەزن بوو • ئەو هیڤیا برا ناسەکنە ، دچە دیوانا ئۆمەر چەرکەز دبێژە :

ــ ئەڤ چ دەفە ، چ زوڕنەیە ؟

ئۆمەر چەرکەز دبێژە :

ــ چما تو نزانی ؟ ئەو دەعوەتا من و جەواهر خانما دیا تەیە •

کوڕێ خوەرا بێژم ، عەڤدولاھ بەگ ڕکێف دکێ ، ڤەت ناهێلە ژ جی بپرپتە • قەمەکی د سەرێ دلێ ئۆمەر چەرکەزدا دکە خـــار ، وی دکوژە • چەرکەزێد ئۆدێدا ڕکێفی سەر عەڤدولاھ بەگێ دکن ، برێد عەڤدولاھ بەگێ ژی خوە پێڕا دگهینن ، ژ هەردو یالیا ژی مێر تێنە کوشتنێ ، عەڤدولاھ بەگ ل بەر دەری ، کو قەمەکی داڤێژە چەرکەزەکی ، قەما وی د سەردەرا ئۆدێدا گوت دبە • کوڕێ خوەرا بێژم ، چەرکەزەکی بلند قەمەکی ل سەری عەڤدولاھ بەگێ دده ، چەرمێ تەپا سەری پاقژ دکە ، تینە سەر عەنیێدا دکە خار • لێ ب گۆتنا گۆتیا ئەهلیێ کەلێ ژ سەر سووڕێ کەڤرو کەرسەکبوون ل چەرکەزا دخستن و برەك تێ کوشتن ژ بۆ وێ نەمەردیا وان کری •

ڕۆم تێ دکەڤە ئۆرتێ ، ژ هەڤ دقەتینە ، کەسەکی حەپس ناکە •

عەڤدولاھ بەگ بریندار دبە ، وی دبن ، سەرێ وی چلە دکن و چەند ڕۆژ دەرباز دبە ئەو ژی بەرەبەرە پاك دبە •

وەختەکی هەوارێ تینن دبێژن : «ئەسکەرێ چەرکەزا هاتە سەر وە» • عەڤدولاھ بەگ دبێژە : «زووکن چەك ــ سیلحێ من بینن ، عەرجەلە هەسپێ من زینکن» • دیا وی ، ژنا وی ، مەرڤێد مایینڤا خوە دافێژنێ و دبێژن : «تو بریندارى ، نکارى بکى شەڕ ، تو نەچە ، بێد مایین سیار بوون ، چوون ژی » •

ئەو دبێژە : « نا ، نا ، حەتا ناڤا جیادا بمرم ، برا ئەز ل مەیدانێ بێمە کوشتن » •

هەسپێ تینن ، ئەو ب زەرپ و هێرس ، کو سیار دبە ، چلەکرنا سەرێ وی دبشکڤە ، ژ هەسپێ ژۆردا تێ خوار • حەتا دبن داتیننە سەر جیا ، ئەو تەغدیر ددە • جاب ژی تێ ، دکنە گازی ، دبێژن : «چەرکەز نینن ، خالێد عەڤدولاھ بەگینە هەوارا وی هاتن» • لێ چ فەیدە ، خال گهیشتنە سەر جنازێ عەڤدولاھ بەگێ و ساخی نەدبتن و سۆند خارن ، پەیا نەبوون ، چوونە سەر چەرکەزا • کورێ خوەرا بێژم ژ چەرکەزا یەك ساخ نەهیشتن ، تەمام کوشتن و ڤەگەڕیان چوون • ڕۆم ژی تەڤ نەدبوو •

ئیجار کلام سەر وی شەڕی گرێدابوون •

من گۆتێ :

ــ مەتا ئەمێ ، دە وێ کلامێ بێژە ، کانێ چاوا کلامە ؟

ــ ئەرێ ، لا • لاوۆ ، ئەز دزانم ، تو دخوەزی من بکی دەنگبێژە ، لێ دەنگبێژ ژ مالا مە دەرنەکەتنە ، وەکی ئەز ژی ببمە دەنگبێژ ، ــ و

خوەش ــ خوەش ب کەنێ خوەیی پــیرا ڤێ جارێ شرین تێر کەنیا ، کێفا من ژی ب کەنێ ویرا هات ، ئەز ژی کەنیام • ــ لێ وەکی تو دبێژی ، ئەزی ب زار ژ تەرا بێژم ، گوتنا وێ ئەڤ بوو :

من نزانی دنیا چما وایە ،
عەبدولاھ بەگێ گوت :ــ هەرێ چەرکەز ئۆمەر ،
ئەڤ چ دەفە ، چ دەموەتە ، چ زوڤنەیە ؟
چەرکەز گوت :ــ چما تو نزانی ، ئەو دەموەتا من و جەواهر خاندا دایــکا تەیــە •
ڤــان میرەکا خوە دا پالێ ،
خانمەرا جنیاز کشاندنە یالێ مالێ ،
ڤەمەکێ ل سەرێ عەبدوللاھ بەگێ دانە ، چاوا
تەس تونەیە جابەکێ ببە ئێلا زیلا مالا خالێ •

کۆربوونا عەقدالێ زەینکێ (1)

هنەکی مە خەبەردا • پاشێ مەتا ئەمێ گۆت :

ــ ئەحمەد ، لاوۆ ، ئەز گلیێ عەقدالێ زەینکێ ژی ژ تەرا بکم • هوون کو مەزن بوون ، سالخا ژ جاهلێد خوەرا بکن • پێشیێ مە خێرێ نەبینن ، مە نە خوەندنە ، نە کتێبە ، نە ژی دەفتەرە ، وەکی هەر قەوماندێد مە ژی یێنە ئقیسارێ • ــ زڤڕی سەر من ، بن لێڤادا کەنیا :ــ بەختەواری سەرێ من ، کاتبەك تونە ژ لاوکێد ئەسکەریێرا کاغەزەکی بنڤیسم ، ما کو تەریقێ بنڤیســـن •

---

(1) یەشار کەمال ئەم باسەی لەبــەشی دووەمی سێیینە کەیــدا ، کە ناوی « زەوی ئاسن و ئاسمان مس »ە و ئێستاکە ، بۆ لەچاپدانی ئامادەیــە . دووا بەدوای «کاریتە» کردوویە بە هەوێنی ئەوە کە ئەنەدۆڵ لە پێشــدا کوردی تێدا زیاوەو هەر نەتەوەیێکی بۆ هاتبێ لە کوردان کۆنتر نــین . یەشار کەمال ئەم باسەی بۆیە هێناوەتەوە کە کورد لە ئەنەدۆڵ مامۆستای ئەوانی دیکەن کە لێیان بوون بە میوان بە درێژایی مێژوو . ئاشقە کەچەڵ دەنگبێژێکە ، هەموو هونەرەکەی لە عەقدالێ زەینکی کوردەوە فێربووە. خەڵکی ئەنەدۆڵ بەڵای یەشار کەمالەوە ، هەموو هونەردکانی سەردەمە کۆنەکان لە کوردانەوە ، لە خەڵکی کوردستانەوە ، کە بەشبەگەورەکەی کەوتۆتە ئەنەدۆڵەوە فێربوون ، نێچیروانی ، کارگەچێتی ، تــارژەنی ، دەنگبێژی ، داستانبێژی ، بەرەوانیو نێوبژی ، دەمراستی ، ئازایەتی و بوێری لە سەرمەق دەگزۆردارچوون ، مێوانپەزێری و هتــد ... سەرلەبەر لە مامۆستا کوردەکانەوە بۆ خەڵکی دیکە سەرمەشق دراون...

(شوکور مستەفا) .

کوڕێ خوەڕا بێژم ، عەقدالێ زەینکێ دەنگبێژ بوو ، قۆناخ ــ قۆناخ ئەوی ئاقیتە سەر سیارا و نەخوەشا ، حەتا هاتن • بایێ سامێ ئاخر ل عەقدال ژی دابوو ، ئەو ژ نەخوەشێ نەمر ، ژ هەردو چەعڤا ئەو نوخسان بوو •

ڕۆژەکی ڕێنجبەر ژ دەشتێ قولنگەکی قاناتەکی وی شکەستی دگرن ، تینن گوند • عەقدال لاڤایا ل ڕێنجبەرا دکە : «ئەوی قولنگی بدنە مــن ، ئەو ژی مینا من بریندارە • بدن ئەز قاناتێ وی گرێدم بەلکی قەنجبە ، هەڕە بگهیژە هەڤالێد خوە ، مینا من حەتا ــ حەتایێ برا ژ هەڤالا شووندا نەمینە و ژ ڕەفێ خوە نەقەتە » •

ڕێنجبەر حەیفێ ل عەقدال تینن و دبێژن : «کەرەمکە ، هانێ ژ تەڕا ، ئاپێ عەقدال » •

عەقدالّ قولنگێ خوە تینە ، پەڕێ وی جبێ شکەســتیدا گرێــدە ،

د وەعدەکی کندا قاناتێ قولنگ دجەبرە ، ئەو هینی عەقدال دبە و هەڤرا دبنە هەڤال و هۆگر •

باهار تێ ، بەلەکی دکەڤنە عەردێ ، تەیرادە ژ زڤستانا سەرهەدایە سار بەرب وەلاتێد گەرم چوویی ، کو زڤستانا خوە ل وان وەلاتا دەرباز دکن ، هێدی ــ هێدی ڤەدگەڕن تێن وەلاتێ سەرهەدێ ، وەکی دیسا ل دەشتێ ــ زۆزانا ، وێ چێرێ ، گول ، سۆسن و تەهەر ــ تەهەر چیچەکێد دەلال ، ئوسا ژی ساز و گولێد ئاڤێد سار بگەڕن ، هێلوونا داینن ، جوجکا دەرخن، ب فڕاخن ، کو پائیزێ وان ژی بدنە ڕەخ خوە و دیســا بەرێ خــوە بدنە وەلاتێ گەرم •

عەقدال هیڤیا ڕەفێد قولنگا بوو ، ژ بۆنا وێ سۆزێ دایی ، کو قاناتێ قولنگ قەنجکە و جارەکە دن دیسا بگهینە هەڤالا • « حەمن ئەز شووندا مامە،

برا قولنگێ من شووندا نەمینە ، بگهیژە هەڤالا» ، ــ عەڤدال دگۆت » •
ئەو بێسەبر هیڤیا هاتنا قولنگا و دەنگێ وانی زێر بوو •

ئەو ڕۆژا عەڤدال هیڤیێ بوو ، ئەو ڕۆژ هات • بوو قیڕە ــ قیڕا قولنگا، هاتن سەر گوندڕا دەرباز بوون ، ستو درێژ کربوون ، پەڕ دکوتان ، دەرباز بوون ، چوون ل مێرگ و چیمانێد بناتارا گونددا دانین • لێ مەرف کڤــش دکر ، کو ژ وەلاتێ دوور هاتبوون ، وەکی سەر گوندڕا ژی دەرباز دبوون و دکرنە قیڕە ــ قیڕتە دگۆت قەی ئەو دبێژن : «سلاما شرین ژ وەڕا ، ئەم دیسا هاتنە زۆزانێد وە • پائیزێ ژ دعا ل ئۆغرا مە بینن » •

وێ شەڤێ عەڤدال ڕانەزا ، ئەوی دخوەست زوو سبە سافیبە ، کو ئەو قولنگێ خوە ببە بگهینە ڕەفێ وی ، وەکی ئەو ژی بگهیژە هەڤالا • سبێ عەڤدال ب چەند خۆرتاڤا ، بەڕەك ژی زارێد گوندڤا چوونە چیمانا ، وەکی قولنگ ژ وان نەسلکن • قولنگ دانە دەستێ جاهلێکی سڤك ، وەکی ب تەلە ــ تەل قولنگ بەردا ناڤا ڕەفێ قولنگا • ئەوی کو بەردا ، قولنگ چوو ناڤا قولنگا • کوڕێ خوەڕا بێژم ، قولنگ ل وی قولنگی هاتنە هەڤ و دانە بەر دندکا ، وەکی قولنگ نەفڕیا ، بەرب مەرڤا نەهاتا ، وێ بــەر دنــدکادا بکوشتانا •

عەڤدال ، کو پێ هەسیا چ بەعسە ، گۆت : «بینن ، بینن ، کڤشە ئەوی پێشکێشی من دکن ، برا ئەو ژی ژ منڕا بمینە هەڤال » •

عەڤدال و قولنگ ئوسا هینی هەڤدو بوون ، یەك بێی یەکی تەموول نەدکر • شەڤا ، کو عەڤدال دەرەنگی بــکەتا ، قولنگ دکرە قیڕە ــ قیڕ ، دەنگ لێ دکر ، هلبەت ، دگۆت : « ڕابە بسترێ » • عەڤدال زەعف کلام ئافیتبوونە سەر خوە ، ژ وان کلاما ئەز دو حەبا بێژم •

ئەوی دگۆت ، قولنگ ژی پێڕا دقیڕیا ، هلبەت تەوین ددا عەڤدال •

قەمەکێ ل سەرێ عەبدولاھ بەگێ دانە ، چاوا کەس تونەبە جابـەکێ ببە ئێلا زیلا مالا خالێ .
ـ « ئەز عەقدالم ، ئەز عەقدالم ،
ژ بۆنا گۆتنێد قۆمسی و نەماما
ژ جەکەرێ بریندارم ،
ئەزێ پرس و پرسیارا بکم ،
کێ ھەرە تبلیسا خودێ ئاقاکری سەر حەکیما ،
ژ بۆنا نوخسانیا ھەردو چەعفا ئەز ھەڤالم .
ـ قولنگۆ ، مالخرابۆ ، ڤێ بەربانگی تە سەر مندا چما ھا قیرینە ؟
مالخرابۆ ، چەعقێد من کۆرن ، قاناتێ تە شکەستینە ،
وەرە ئەمێ ھەرن خوە باڤێژنە سەر ئۆجاخا شێخ شەمدینە ،
بەلکی خودێ چەعقێد من ساخکە ، قاناتێ تە بجەبرینە .
ھەیلا وایێ ، ھەیلا وایێ ،
فەلەکە خاپینە ب عەقدالی زەینێ
گولا گۆڤەندارا نایێ .

حەفت سالا عەقدال تەمام دبە ، تو حەکیم تو چـارێ ل چـەعقێ وی ناکن . شەڤەکی قولنگ دقیرە ، عەقدال مینا جارا رادبە کو بسترێ ، ستران دەقێ ویدا ئەو کولەکێ دبینـە ، چەعقێد خوە مز دبـە ، ئوسا دزانـە کو قەرەبەرەنە تێنە بەر چەعقێ وی ، جارەکە دنێ دنھێرە ، نە کو کولەك ، ھەلا ستێرکێد عەزمان ژی کولەکێرا تێن خویان . عەقدال زارێد خوە حشـیار دکە ، دبێژە : «مزگینیا من ژ وەرا ، رابنە سەر خوە ، چەعقێد من ڤەبوونە» .

بەرێ کەسەك باوەر ناکە ، ئەوانا چـرێ ڤێدخن عەقـدال دبـێژە : «ھوون باوەر ناکن ؟ ئاھا ، کنجێ تە ڤی رەنگی ، یێد وی وی رەنگینە ، ئەگەر باوەر ناکن تێل و دەرزیێ ژ منرا بینن ، ئەز دەرزیێ ژ وەرا تێلکم » .

ئاھا لاوۆ ، کورێ من ، خودێ ئوسا ل وی عەقدی ھاتە رەحمێ ... خودێ ، تو ل حەموو عەقدێ تەنگیا بێیی رەحمێ ، ئوسا ژ ل ئیبکێ مـنی خەریب بێیی رەحمێ .

چوبینا مه زۆزاناو دەعوەتا عەقدلە

بەرێ من کەتە داییـــکێ ، وان زۆزانێد دەلال ، کانیێـــد مینا ئاڤـــا کەوسەرێ ، وان گول ، سۆسن و جووڕە ــ جووڕە چیچەکید ڕەنـــگ ــ ڕەنگیبە بەدەو ئیلاھ وان چڤیك و تەیر ــ تووئبیێ ھـــەر یەکی ب زمانەکی خەبەر ددا ، ھەر جووڕە ویتە ــ ویتا وان بوو ، کو دستران ، وی دەنـــگێ بلووڕێد شڤانایە زیز ، سەوتا ستراتا وانا خوەش ، ل فیقێـــد بەرخڤـــانا ، بچووکیدا لێدخستن ، کو ھنەکی مەزن ببیانا زوو ھینی لیخســـتنا بلووڕا ببیانا ، لێ کاڤلی و بنداروویکێد قیز و بووکا ، ئەو کلامێد زیرە شرین دگۆتن، لێ ئەو قەلفە ــ قەلفە سیارێد دەر ــ دۆڕێد ئوبیێڕا دەرباز دبوون ، کاکە ــ کاکا دەنگبێژا بوون ، لێ ئەو بەلەکیێد فیزا کۆنا دحەلیان ، خولە ــ خولا ئاڤێد وان بوو دکەشیان ، لێ ئەو نیشانداری و سیاریا مەزنا ئەم ھین دکرن (تو سنعەتێد مایین تونەبوو ، وەکی ئەم مەزن بن ، ئەگەر شـــایی ، ئەگەر شەڕتفنگێد ڕند بدنە خەباتێ و ھەسپێ ڕند باژۆن ، ببەزینن) ، لێ ئەو کنجێد تەزە ، وەکی ژ منڕا ھاڤینێ بستاندانا ، وەکی ئەز پائیزێ ب کنجێد تـــەزە قەگەڕیانا مەکتەبێ ؟ ئاڤان حەمیا ئەز شا دکرم ، بەرب خوە دبرم ، لێ حوبـــا دێ ؟ حوبا دێ ئەز ژ شابوونا سەرخوەش کربووم و بەرب خوە دبەزاندم ، دبرم •

ئەم ئیڤارێ ھنەکی دەرەنگ گھیشتنە زۆزانا ، دیا من ژ چووبینا منڕا ژ حەمیا زەعفتر شا دبوو •

ئەز سبێ دەرەنگ ژ خەوێ ڕابووم • من دیت کو ل دەرێ کۆنێ سەحید

ئاغا بڕێ سیار هازر دبوون • من پرس کر : «ئەو چ سیارن ؟ » ژ منڕا گۆتن: « خوەزگینیێ هەڕنە ئەردیشێ قیزا ئۆزمانێ عەلی بەگێ مەعمودێ سورمێ ژ عەشیرا کالکا ژ عەقدلێ سەحید ئاغارا بخوەزن » (ئەو عەقدلێ هەقال دەرسێ من) • من پرسی : « نە ئەو هێ زارە ؟ » •

دیا من گۆت :ــ ئەو چێژکێد مەعرانن ، زوو مەزن دبن ، خوە زارێد کەسیب ــ کووسیبا نینن ، سالێ کو جارەکی کنجەکی تەزە ل خوە نابینن و زەکەکی تێر ناخۆن ••• یەکی ژی دبێژن : «زەڤیا زوو چاندی ، کوڕێ زوو زەوجاندی ، حەسابانی ب زۆرێ ژ خودێ ستەندی » • چما مالێ مەرڤ هەبە مەرڤ کوڕێ خوە زوو بزەوجینە خرابە ؟ ئەولەد زوو پەی دکەڤن و تووڕا مەرڤ زێدە دبە ••• ئا نها برا دەستێ مەڤا بهاتا ، مە تو بزەوجاندایی ، برا خراب بوویا » • ــ ژ شەرما ئەز خەیدیم • دیا من گۆت : « وەکی دخەیدی ، لێ چما سەر ئەسمەرێ تو بەنگێ ببوویی ؟ » •

زارێد مالێ ب مە کەنیان ، ئەز ژی شەرما خوە چوومە پش کۆن ، سیارێد خوەزگینیا ژی چوون بەرب ئەردیشێ •

چەند ڕۆژا شووندا تێموور ژ باڤێ منڕا سالخ ددا ، کو قەلەن بوویە سەد زێڕێ ، هەسپەکی ب ڕەخت و ڕوشمە ، تفنگەکە ماویزەرا ئووسە پێنج دەرب ، قیمەتێ وان ژی پێنجی زێڕ بوو و پێنج خەلات •

ئاڤانا ب لەز کەتن کو بووکێ ل زۆزانێ بینن ، پائیزێ ئەوێ ژی داگەڕیانا شووندا بچووینا ، ئەمێ ژی داگەڕیانا ، گوند گەلەکی ژ هەڤ دوورکەتانا ، لەما ژی ئاغا دخوەست بووکا خوە زوو بینە ، وەکی نەکەڤە سوڕ و سەرمایێد پائیزێ و ڕیا دوور •

قەلەندایین ژ ویڕا چەتن نەبوو ، چ کو قەتڤەبڕا وان بوو ئەو ژ مالدا هازر بوو • قەلەن برن ، وەکی ڕۆژا سیارێد بووکێ کڤشکن • پاشی وی

قەراری دو سیار شاندن ، کو جابێ بدنە مالا خزم ، وەکی ڕۆژا ئینێ سیارێ ل وێ بن •

ژ وان سیارا سیارەك قەگەڕیا هات و گۆت ، وەکی ئـۆزمان هەسپێ مەمەد بەگێ دەرمالی دخوەزە ، گۆتیە : « حەتا ئەو هەسپ نەیێ ، بووکا ئەز بدم تونەیە » •

ــ تێموور ، کارێ خوە بکە ، تو و قاسمێ عەلۆ هەڕنە مالا ئۆزمـان ئاغا ، چ هەسپی دخوەزە برا بخوەزە ، لێ بەعسا هەسپێ مەمـەد بەگێ برا نەکە ، ئەگەر قەبوول کر قاسم شووندا قـەگەڕین برا بێ ، وەکی سـیارێد بووکێ ئەم بشینن ، خێر کو دەست ژ هەسپێ بەگ نەکشینە ، بووکا ئـەز بینم تونەیە • ئوسا ژی بێژە ، ــ سەحید ئاغا خەبەرا خوە تەمام کر •

ژ شەمسکا، قاسکا، بادۆیا، تاژدۆیا ، زەعفدۆیا و قەبیلێد مایین چەند ئاغا وەکە دوسد سیاری ب ئاغالەرێـد واقا تەگلیفی دەعـوەتێ کربوون • دو دەست دەف و زورنە دگەڕیان ، گۆڤەند کەملی بوو ، دەلغە ددا •

وی چاخی تۆپایی سێڤبوون ، سێڤەك بەر مەرقا داتـانین ، دگۆتن : «کەرەمکە ، تو تەگلیفێ دەعوەتێیی» • ژ مەرقێد لاپە مەزنرا ژی یەك قەند (کەلە) شەکر دبرن ل پێشیێ داتانین • لەما ژی حەتا نها ژی د ناڤا جماعەتێدا گلیکی ها هەیە ، دبێژن : «ئۆرۆ ، تو دبێژی قەی من سێڤا سۆرا شاندیـە پەی تە » •

شەف و ڕۆژ چار پێنج سێلانان دپەتن، خینجی گوندیا ژ گەلە جیا سیتل تۆپ کربون ، ل کێلەکا کۆنێ ئاغێ کوچك قەلاشتبوون ، سیتل ب جێرگـە لێخستبوون گۆشت و برنج دکەلیا ، جینارا ژی ، مالێد کە سیبا ژی قـەت نا پەزەك ، دو پەز شەرژێکربوون •

سبێ زوو تۆپ دبوون دلیستن ، گۆڤەند سۆرۆزەر دخەملی ، هـەر

کەچکێد کەسیا کنجێد وانە گەور بوون ، دکەتنە پۆچکێد گوڤەنـدا ، کێ دهات ، د فێزا واندا دگرت و دلیست • سیار دچوون هەسپ ئاڤ ددان ، ئەو ژی دهاتن تاشتێ دخوارن ، پاشی تاشتێ قەیـدێ سیـارا سازبـەندا لێدخست و سیار دکەتنە جریدێ ، جرید دلیستن • پاشی جریدێ فراڤین بوو ، پاشی فراڤینێ نیشان داتانین ، داڤیتنە نیشانێ • گەلەکا قەنج لێدخست، هنەکا ژی خراب ، لێ ناڤا واندا دەستا مالا حاجی ژ تەڤا ژی زێدەتر بـوو ، ئەوانا ئوسا ژی جرید ڕند ذلیست •

د قۆشا هەسپایە وێ باهارێ ل قەرەکلیسا ئالاشگرێ تەشکیلکریدا ژی دو هەسپێ وان دەرکەتن : یەک هەسپێ سەحید حاجی، یەک ژی یێ مەعمودێ برازیێ وی • عەمرێ هەردویا ژی قاسی هەڤ بوو •

دەعوەتێ شەش ڕۆژا کشاند •

ئەو سال سەر مالا مەڕا ب شایی دەرباز نەبوو ••• وێ هاڤینێ ، نێزیکایا داگیرێ ، باڤێ من وەفات کر ، ئەز مامە هیڤیا برا ، لێ کو دیـا من هەبوو ، مرنا باڤێ ئەوقاس ل من کڤشنەکر •

شـــینا کـــوردا

مێرێـــد کفش وەکی دمرن ، ل ســـەر وان دگریان و دبوو شـــین • دەستخوەدا شعرەکە سۆر دافێتنە سەر جنیازێ وی• (بەرێ شعرا سۆر دافێتنە سەر جنیازێ کوشتیا ، چاوا کو ڕەنگێ خوونێ ، وەکی مەرقێ نەناســـ ژی بەر جنیازڕا دەرباز بوونا دزانین ، وەکی ئەو مەرف هاتیە کوشتن) • ژنـــا شعرەکە ڕەش دافێتنە سەر کۆفیا خوە ، ڕەش گرێددان • مێرا ژی کلچەکی شعرا دۆر کۆلۆزێ خوە دافێتنە ســـەر تەپان کۆلۆز ، ئـــەوان ژی ب وی تەهەری حەزن دگرت • هەرچی ژێـــد نێزیکی مری بـــوون ، وان خێنجی ڕەشگرێدانێ دو ، سێ ، چار کەزێ خـــوە ژێدکرن ، بەر کۆلۆزێ مریـــدا دنکاندن (ئەو تەنێ ژ بۆنا مێرا دکرن) • هنەك ئۆمد ــ ئێشانا ژی هەلا ملێد خوە د عەبایێ ڕەشڕا دکرن • (بەرێ عەبایێد ڕەشە حەزۆێ هەبوون ، ئەو مێرا سەر کنجادا ل خوە دکرن) •

مێر و ژن ل دۆرا جنیاز تۆپ دبوون ، یێ ڕوونشتی ، یێ پیاڤا ، ژنـــا دۆربدۆر کلامێ سەر مریا دگۆتن و تەمام تەڤ دگریان • جارا ژی مێرەکی کولۆزێ مری دگرتە دەستێ خوە « دلـــۆ » دگۆت • کنجێ مری ژی د ناڤ دەستخانەکیدا ڤەکری دادانین ، سەردا دگریان •

وەختا ژ گوندا یان ئۆبا هەواری دهاتن « کوتـــەل » (یانێ ئێردەك) گرێددان ، ژ مالا مری پێشیا هەواریادا کوتەل دچوون • « کوتەل » ئاهـــا بوو : هەسپەکی ب زین ــ بووساتکری دانین ، شعرێد ڕەنگ قیلۆقاچ دافێتنە پێسیرێ ، کنجێد مریە سەردا دافێتنە سەر زین ، تفنگ و سیلحێد وی دافێتنە

قاشا زین ، پێدا داردا دکرن • مەرقەکی دەنگبێژ دزگینا هەسپێ دکشاند ، « دلۆ » دگۆت ، ل پێشیا جەماعەتێدا دچوو •

هەواریا ژی « کوتەل » و بێراقێد خوە دانین • ئەوانا ژی « دلـۆ » دستران و دهاتن • چاخێ کو دگهیشتنە هەف دو جارا هەردو دەستێد خوە نەرم ل سەرێ خوە دخستن ، پێرا ژی دگۆتن : « براوۆ ••• براوۆ ••• » و تەقەقف دبوون ، بەرب مالا مری دچوون • دیسـا ب وی قەیدەیی هنەکی دگریان ، پاشی جغارێد تتوونییە کو مەخسووس ژ بۆنا هـەواریا حازرکری بوون ، ل وان بەلاڤ دکرن •

هەواری ، کو د هاتن ، گەرەك نان بخوەرانا ، پاشـێ ڤەگەڕیانا مالێ خوە • ژ بۆنا وێ یەکی ژی جینار هازر دبوون ، مەرف تەڕ ــ تەڕی دکرن ، دبرنە مالێد خوە ، پـەز شەرژێدکرن ، هەواری ڤەڕێ دکرن • دەسـتەك هەواریێد تەزە بهاتانا ، ئەو دەستە جینارێد مایین دبرن •

پاشی نانخوەرنێ هەواری ڤەدگەڕیان دهاتنە مالا مری ، سەرخوەشی ددانە خوەیێ مری ، خاترێ خوە دخوەستن و دچوون •

بێراقگرێدان ڤی تەهەری بوو : گولبەنگیکە ئەرموشێ سـۆر ، دو قالچێد وێ سەرێ ڕمیڤا گرێددان ، یەکی ددا سەر ملێ خوە ، «دلۆ» دگۆت حەتا دەرمالا مری ، ل دەر مالێ عەردێدا دنکاند • ڤێ ئاخریێ ژی دەزمال ب لوولێد تڤەنگاڤا گرێددان • نها ژی سەرێ شڤەکە دەستاڤا گرێددان • ئەو بێراق « کوتەل » نیشانێد شەڕ کارێ و مێرخاسێ بوون • لەما ژی ژ حەموو کەسێرا « کوتەل » نەدهاتنە گرێدانێ •

وەکی جەماعەت تەمام حەزنی نەمینـە ، وەختا هەواری ئێـدی وێ ڤەگەڕیانا ، قلچێد شعرێ هەواریا ژ سەر تەپێد کۆلۆزێ وان ددانە یالیکی ، شعرێد ژنا ژی ژ سەر کۆفیا هلددان • لێ کولفـەتێ کو قەومێ مریبوون ،

ئەوانا ڕەش ڤەنەدکرن ، حەتا خێرداینێ • هاتنا هەواریا کو خـــلاز دبوو ، حەڤتیك ، دەھ ڕۆژا دکشاند ، دەڤخانا [1] مری ددان ، پاشێ جینارا گازی قەومێ مری دکرن ، دکرنە مالا خوە ، سەرڕوویێ وان کوڕ دکرن • ئوسا ژی ژنا کوچك داددا سەر و کنجێد مەرف مالا مری دشوشتن • د خێرا مەزندا ژی (حەیشت ، دەھ مەھا دکشاند) ڕەشێد کولفەتێ مالێ و زەیا هلددان •

شاییك د گونددا هەبیا ، خوەیێ شایێ دچوو سەرخوەشییا مەرڤێ مری، ئیزن ژ وی دخوەست ، کو شایا خـــوە دەربازکە ، پاشـــی هنگێ حەزن ب تەمامی ڕادبوو •

وێ سالێ ژی مە ل مەکتەبێ خوەند • باهارێ ئەم بەلاڤ بوون ، چوونە مال ، لێ ئەوێ سالێ ژ باهاردا مەلوولی دەستپێکر • زابێد ڕومێد دهاتن مەرف دڤیسین ، دڤیسین ، دڤیسین ، حەسابێد مایین دگرتن • هلگێرێ ژی هاتنە زۆزانا هەسپ ل چاپێ خستن •

---

(١) گەلەك جییا ژی ڤێ یەکێرا دبێژن : «دەڤێ مری عەردێ دەرخن » . (ح• ج• ع• س) •

دەنگەدەنگا شێرِ هەبوو تاریخا ١٩١٤ ــ دا

هەر کەسی زانبوو کو تشتەك هەیە ، لێ ڕۆمێ هەلا کفش و عــەیان نەدکر • ئەو سالا ١٩١٤ ــ ئا بوو •

گیهادروونی عەمر هات ، کو ئەسکەر بەرەڤکن • هەر ئاغاکی عەشیرا ئەسکەرێ خوە بەرەڤ کر ، ئالایی گرێدان و چوونــە دیادنێ ، ل قــەرە حەسارێ دەڤێ چــەمێ موورادێ چادر لێخســتن ، ئالایی ل وێ ئێورین ، ئەسکەرێ بەرەڤبوویا تەمام ب کنجێد خوەیە جووڕە ــ جووڕە بوون ، تەك تفنگ ، فیشەك ێێد ڕۆمێ بوون • هەر ئالاییکی چەند چاویش و زابتێد ڕومێ هاتنە ناڤ ، ڕۆژی دانەکی سیار ددانە تەعلیمێ •

ئالایا مەحمەد بەگێ ژی هاتبوو دیادنێ ، قاسمێ کوڕێ ئاغێ مە ژی ، چاوا کو زابت ، هاتبوو ناڤ ئالایێ •

ئەختەکی مالا سەحید ئاغا هەبوو ، ناڤێ وی دۆگۆ بوو، حەڤتێ جارەکی بارێ وی دۆگویی تژی نان، کادە ، حەولە ، زەغمە و تشتێد مایین دکرن ، ئەز سەردا سیار دکرم ، عەڤدلە ژی سیار دبوو ، ڕەخ من دکەت ، ئەم دچوونە دیادنێ •

خێنجی ئالایا مەحمەد بەگێ ، ئالایا کالکا ، یا حەســەنا و هنەکێد دنێ ژی هاتبوونە دیادنێ •

ڕۆژەکی دیسا ئەز و عەڤدلە چوون • مە دیت ، کو ئالایی تەمام سیار کرنە ، لێ وێ دەشتێ دانە سەکناندنێ ، چەند زابتێد ڕۆمێ و قوماندارەکیڤا

پیشیا ئەسکەر سەکەنینە و قوماندار سەر پشتا هەسپێ ب ئەسکەرێ خەبەر دده • ئەوی دگۆت : « د شەڕێ مە بلغار ، یوونان ، سرپ ، قەرەداغ و ئیتالیا لەکەکە ب تەنی ل ڕوویێ مە کەتیە ، ئـەم سەکەسز بوونە • د ڤی شـەڕیدا گەرەك ئەم وێ لەکا تەنی ژ ڕوویێ خوە ڕاکن » • ئەوی گەلەك و گەلەك گلی کەرەك ئەم وێ لەکا تەنی ژ ڕوویێ خوە ڕاکن » • ئەوی گەلەك و گەلەك گلی دگۆتن ، لێ دەنگ نەدهاتە مە •

حەسەنێ سلێمان و چەند مەرف ژی سەکنیبوون گوهداری دکرن •

حەسەن ژ وان مەرفارا دگۆت : « هوون یەقین نزانن ، ئەگەر د شەڕێ چوویدا لەکە ل ڕوویێ ڕومێ کەتبوو ، ڤێ جارێ دەوسا لەکێ تەنیا سێلێ وێ ل ڕوویێ وێ کەڤە ، تەمامی بکە تەنی • ئەز خەیسەتێ ڕۆمێ دزانم • هما کو زەعف خەبەردا ، یەقین وێ بڕەڤە » • ئـەوی وا دگۆت و یەك ــ یەك دینا خوە وان مەرڤا ، تە دگۆت قەی دخـوەزە بزانە ــ کانێ کێ وی گلی قابیلە • بەلێ ، ژ پزمامارا بێژم ، د ڤی شەڕێ چوویدا ژی ئانی پیر ، کال ، زارێد مەکتەبێ تۆپ کرن بر نە جامیێ و گۆتنە وان : « وەرن ، دعا بکن ، کو خودێ قەواتێ بدە ئەسکەرێ مە ، وەکی دژمن قڕکن » • ئیجار قازی و مفتیا دعا دکر ، وان زارِ ، کال ، پـیرا ژی دگۆت : « ئامین ، ئامین » • گولە ب دعا قەت شووندا قەدگەڕە ؟

ــ ئای جانم ، نە ئاقلێ وە هەیە ، مە نان ب دەڤا خواریا ، خوە ب گوها نەخاریە ؟ بنهێڕن ، ئەڤ ئەسکەرێ حەزیمەتی تۆپ کریە ، تژی ڤی گـەلی کریە ، نە ئەرزاقە نە مانکەرەیە (یانێ ئابۆز) نە تۆپە ، نەژی قەت نا هەما چار مێترالیاسن (یانێ پوولێمێت) هەبوو • نا • ئێ ، ب ڤێ تەبیرێ وێ چـاوا هەڕە پێشیا وان تۆپ و ئیجاتێد ئوورس ؟ ــ مەحمەدێ شەش قورش گۆت •

ــ لۆ دبێژن ، وەکی شەڤێ ویالی تەیارەکە ئوورس هاتیە ، ل سەر وی زنـارێ هان دانیە ، ــ دەستێ خوە ژی یالی زێردا کر ، ــ سـەحەتەکی ل

ئەسکەر نهێرێیە و پاشێ فڕیە و چوویە ...

ــ لۆ خودێ ئیمدادێ بدە ئوورس ، بەلکی ئەو بێ ، مە ژ ڤێ بەلایێ خلازکە ، ــ یەکی دن گۆت .

ــ دێژن ئەو ملەت یالێ فەقیر ــ فقارانە ، زەعف ڕحمە ، ــ یەکی مایین سەردا زێدە کر .

ــ وەکی ئوسانە ، شووڕێ ئوورس بڕابــە ، بــەلکی ل ســتوویێ ڕومێکەڤە ، ــ یەکی دن گۆت .

د وان ئالایادا ئالایا حەسەنا جیێ عەولن دگرت ، هەسپێد وان باش ، کنج و فۆرما وان باش ، ب خوە گرە بــەرانی ، مێرخاسیا وان ژی هــەمن ئالەمێ دزانی .

ڕۆژەکە پائیزێیە هەوا تەڤزی بوو . عەور ل ئەزمانا ، دچوون ــ د هاتن، مینا بێلووکێد سیارا ، جەماعەتا بێمەعدەبوو ، ئەو چەند ڕۆژ بوو دەنگەدەنگا شێرێ هەبوو. ڕۆژ چوو ئاڤا ، هنگی چوو هەوا زڤر بوو ، عەورا و دوومانێ چیایێد بلند قەپەچە کرن ، تاریێ عەرد هلچنی ،گوند تەمژی ، کەس ندزانی چارتەرەفی مە چ دقەومە .

بەرفێ هێدی ــ هێدی دەستپێکر باری ، ڕوویێ عــەردێ کەو کر ، پاشی ژی سپی و چیلکر . کولەکێد خانی و تەولا چیم دانە ســەر ، وەکی بەرفا کولەکارا نەیێ هوندوڕ و شل نەکە . بەرف و باگەڕێد مــە زەعف و زۆر بوون . کەلب ژی کەتبوونە تۆلانێ ، پۆزێد خوە کربوون ناڤ دێلێد خوە ، کو خوە گەرمکن ، عەوتینیا کەلبەکی ژی گوند نەدهات . گوندیا ژی شیڤا خوە خوەرن ، نیر ئاڤێتنە پش دەریا ، دادان و هاتن ڕازان .

خەوا وێ شەڤێ ئوسانا خوەشە شرین بوو ، هەلبەت قەت بەرفا عەولن بوو ، لەما . دبە کو هنەکا خەوی ژی ددیتن . لێ کەسەکی نزانبوو ، وەکی

وێ شەڤێ ئەسکەرێ ئووڕس بێ سەر مە ، ئەو ئالایێد حەمیدیا وێ ژ هەڤ بەلابن ، شەڕ نەکن و یێد پڕی بەرب مالێد خوە هەڕن ، کولفەتێ خوە ژ سەر ڕیا شەڕ بدنە یالیکی • چما کو تەڤا ژی دزانی ، وەکی ئووڕس مینا ڕۆمێ بێ تالانا نینە ، ئەو کو بێ ، وێ مینا لێمشتێ بێ • کەسی نەدزانی وێ شەڤێ ژن ، زارۆ ، هێسیر سەر بەرفێ کەتیە ، دکشە دچە ، لێ دزانە کودا دچە ، ئێورا وی وێ ل کیدەرێیە • هنەك پێخاس ، هنـــەك برچی ڕەخ بەگلەرا و دەولـــەتیا کەتبوون • ئەوانا بێحەمدی خوە دچوون ، لێ نزانبوون (نزانین) وێ کودا هەڕن ، گا بارکربوون ، عەرەبە گرێدابوون ، دابوونە پەی هەڤ ، دکشیان • گەلەك ڕێنجبەر مالا ئاغێ خوەدا گـــیرۆ بوون ، قەت هاژ زارۆ و مالا خـــوە نەبوون ، دکشیان و دکشیان ، کودا دچن ، نزانبوون •

وەختەکی من چەعڤێ خوە ڤەکر ، دیت مەرڤێد مالێ تەمام ڕابوونـــە ، پشتگرێدایی سەکنینە ، تەنێ هەردو برێد من ناڤدا نینن •••

من هەی کنجێ خوە ل خوە دکر ، هم ژی دپرسی : « چ قەومیـــە ، چیە ؟ » •

من هەو زانی ، کو نەیارا دۆرا گوند گرتیە ، لێ دەنگێ گوللا نەدهات •

د ناڤا گونددا قەرەبالخەکە گران بـــوو ، دەنگێ سا چۆلوو بەســـت هلدا بوون •

کۆچ ، عەرەبە ، گا ، هەسپ ، مەرکەب ، چێلەك ژی حەتا بارکربوون و تەڤی هەڤ ببوون • ژن ، زارۆ ، کال ، پیرا ژی خوە دابوو بـــەر دیوارێ خانیا ، کەتبوونە حەوشا ، خوە دابوونە سەر تالدێ عەرەبا ، بارا ، قەلاخا ، خولەسە ، هەر کەس دگەڕیا ، کو خوەڕا جیکی ئوسا ب سەمت ببینە ، وەکی کولیێد بەرفێ سەردا نەیێن •••

مێرێد مایین خوە دابوونە بەر کۆچێد خوە ، پێز ، دێوێر و حەیوانەتێ

مـــایین •

بەرفێ داقیتە فێزا گووزەکێ ، هەلا هێ نەبڕی بوو ، لێ کولی گـــر کربون • مەزنا دگۆت : «کولی گر کرن ، بەرفێ ببڕە» ، لێ مژ دوومان و خمام بوو ، چ کو مەرقا ددیت ژی تەڤ ســپی بوو • تـــەنێ دەرێد خانیا ، کێلەکێد قەلاخا ڕەش دکرن •

کودا دچوویی زارە ــ زار و ویلە ــ ویلا هێسیر بوو ، واقە ــ واقـــا زارا بوو دگریان ، دێ ژی سەر دەرگووشادا دگریان • تەڤە دەستشل ، پێشل ، گەلەک ژ وان ژی برچی •

ئێورا وان جەم مە بوو • کۆچێد فێزا گوندرا دچوون ب ڕیا بازیدێ یێد بناتارا گوندرا دەرباز دبـــوون ، ب ڕیا دیادینێ ئـــەوانا نەدســـەکنین ، داژۆتن ، کو بچوونا ، ڕیا خوە بقەداندنا • ئێورا وان دوور بوو ــ عەردیش بوو ، ژ وێ وێدا وان ژی ندزانی وێ کودا هەڕن و چ بێ سەرێ وان •

گوندی تەمام تەڤ ڕابوون ، ئەو هێسیرێ سەر بەرفێ ناس و نەناس ، ب ژن زارا ڤا برنە مالا ، تەندوور دادان ، کو هێسیر خوە گەرمکە و زهابە • هنەک ژ وان دۆربدۆر دچوونە بەر عەرەبا و مالێد خوە ، هنەکا ژی بێخوەیی مال هیشتبوون ، ئانجاخ خوە گەرم و زها دکرن • پەز ، دەوار تەڤەڤ ببوون ، لێ ناڤا گوند زێرە ــ زێرا پێزبوو ، ل هەڤ دچوو ــ دهات ، ئوســـا ژی ئورە ــ ئورا دێوێر بوو •

د گونددا تو مال نەما کو یەک پەز ، دو پەز شەرژێنەکرا ، قرپە ــ قرپا قەلبێ بوو ســـەر تەندوورا دقەلیا • هێسیر ئوسا تژی مالا ببـــوو ، ئێدی ستار تونەبوو • نە کو مال ، حـــەتا تەولە ژی تژی مـــەرف بوون ، تەکلەن بەرف ل وان نەکە و تەڕ نەبن •

پێنج ، شەش مال هاتبوونە مالا مە • ژ وان یەک مالا حەسەنێ سلێمان

بوو ، ئەوێ کو حژ ڕۆمێ و بەگلەرێد خراب نەدکر ، مالا ئارتێم و مێلۆ بوو، ئەوانا زوودا ناسێد مە بوون ، حەسەن دەستەبراکێ باقێ من بوو •

کولاف ڕاخستبوون ، تێموور ، حەسەن و مەرقێد مایین سەر ڕوونشتبوون ، قسە دکرن • حەسەن هلدا ها گۆت :

ــ ئای جانم ، من گۆت وەرن ئەم نەڕەڤن ، ئوورس مەلەتەکی ب ڕەحمە ، یێ ئافەکی ژ ملەتێ مەڕا زەلالکە • ئەو ئوورسە ، شکرداربن ، وەکی هوون ژ ڕۆمێ خلاز دبن • ئەمێ هنە نان خوێی بینە پێشیێ ، ئەو ژ مەڕا قەت دەنگێ خوە ناکە • من کر ، نەکر ، کەسی خەبەرێ من نەکر • وانا دگۆت : « نا ، شەڕێ گرانە ، وەرن ئەم خوە ژ سەر ڕێ بدنە یالیکی ، پاشێ ئەم بنهێڕن دنیا چاوا دبە » • زوودا من وانڕا دگۆت : « ئاخریا ڕۆمێ پووچە ، ئەو تابا ئوورسێ چەعقسووت نابنە ، ساریمۆسکۆف دنیا ئالتکریە، کەس شەڕێ ئوورس ناکە ، ئەو لەنگەرێ عەردێیە ، گاڤا بقەومە ، ئەو سەر جنیازارا دەرباز دبە ، لێ دیسا دکە شەڕ • گەلەکا ژ من باوار نەدکر •

برا نها ب چەعقێ خوە ببینن و باوەرکن ، ــ تێموور گۆت •

★ ★ ★

کوردا ئوورس دخوەست • حەتا یەکی مینا مەحمەد بەگێ ژی تەسلیمی ئەسکەرێ ئوورس بوو •

مەحمەد بەگ زابتێ حەمیدێ بوو ، لێ مینا بەگێد مایین نەخوەندی نیبوو ، ئەوی حەڤت سالا ل مەکتەبا ستەبۆلێ خوەندبوو •

ئەوی زەعف ئاریکاریا ئەرمەنیا دکر ، ب چەعقێ ئالچاخی ل وانا نەدنهێڕی ، یەکی ژ ترسا وی تەدوێری کو زۆرێ ل ئەرمەنیا بکە • ئەوی حژ ملەتێ خوە دکر ، ئوسا ژی ئەوی حژ ئەرمەنیا دکر • وەختا ئوورس هات ئەو نەڕەڤی ، چمکی ئەوی حژ ڕۆمێ نەدکر ئازایا کوردا هەر تانگا ئوورسدا

ددیت • ئەو چوو دیادینێ ، تەسلیمی ئوورس بوو • ئەرمەنیا کۆمەك دانــە بەگ و برنە تبلیسێ جەم نامێستنیك • ئەو چەند رۆژا ل تبلیسێ ما ، پــاشێ نامێستیك چینێ پۆلکۆڤنیکیێ دانە مەحمەد بەگێ و ئەو زڤرێ هاتە مالا خوە•

ئەهلیێ قەزا دیادینێ بهیستن ، کو مەحمەد بەگ تەسلیمی ئوورس بوو، کێ نەرەڤیبوو ئێدی نەرەڤی ، کێ رەڤی بوو ژی وەکی تێزیك بوو ، شووندا هــات •

ژ دیادینێ و بازیدێ ئەفەندیلەر و ئاغالەر ، ئوسا ژی ترك رەڤیــن ، چەند رۆژا شووندا حەسەن ژی ڤەگەریا چوو دیادینێ ، پاشێ ژی ل وێ بوو ستارۆستێ شەهەر •

ئوورس ها هات ، ها پێشدا چوو • قازاخ و ئەسکەر دهاتنە گوند ، قەت تەگمیشی کەسی نەدبوون ، چ ژی دبرن تەمام ب هەق دبرن ، پێپەرا تشتەك نەدبرن ، قیمەت هەلا هێ ژ بەرێ زێدەتر ددان • حەتا ژنا ژ ب وانرا کڕین ــ فرۆتانا ڕوون ، پەنیر ، شیر و قاتخ دکر • هنگی دچوو ، دنیا دبوو عەدلایی و خوەش دبوو •

کێماسی ئەو بوو ، کو مەکتەب تونەبوو ، دەستێ من ژ خوەندنێ قەتیا•

باهار کو هات ، ئەز کرمە بەرخڤان • ئەز ب وێ یەکێ بەر خوە دکەتم• جارا ژی ئەز دفکریم ، چورمیش دبووم : « چاوا ، ئەز دوهـ «ئەفەندی» ــ مەکتەبلی بووم ، ئیرۆ ژی بوومە شڤان » •

هنەك بەرخڤانێد نەعس هەبوون ، ئەو دکەتنە کڕێ من ، قەرفێد خوە ب من دکرن • یەکی دگۆت : «گەدەتۆ ، ئەحمەد مەکتەب کوتا کریە • خالێ قەیمەز چین دانە سەر ملا » • (قەیمەز برێ من بوو ، کو ئەز کربوومە بــەر بەرخا) • پرس دکرن : «کانێنە چین ؟ » ئەوی جاب ددا : «لێ تو هەبانــا ملێ وی ناڤینن ؟ » یێ دن دگۆت : «چ هەبانەکە تەزەیە ڕندە ! » ــ دبوو

پیرقه ــ پیرقا وان ب هەف دکەنیان • «ئەحمەد ، کاغەزەکی بنقیسە ، ئــەز ژ یارا خوەرا بشینم » ، ــ دیسا دکەنیان و لاقردێد خوە ب من دکــرن و رۆژا خوە پێ دەرباز دکرن •

خولەسە ب چەتنایی ئەم هینی هەف بوون ، کەڤن و تەزە بوونە یەك • پاشێ ئێدی بەرخڤانا نەدهێشتن ، کو ئەز بچووما پێشیا بەرخێد خوە ، بەرخ ڤەگەرِاندانا • من ژ وانرِا کتێبێد حکیاتا دخوەندن ، یێد ئاشقا دخوەند ، کورمانجی ژ وانرِا شرۆڤەدکر ، ئوسا ژی من هنە گەدە هینی حەسابا دکر ، لەما ژی ئەم بوونە دۆست •

بۆنـا خوەنـدنێ

پا ئیزێ ئاباسێ برازیێ ڕۆمی هاتە مالا مە • ئەو خەلقێ وەلاتا ئووڕس بوو ، مالا وی ل قوڕبنازێ ل نەحییا ئاغبارانێ بوو •

ئێڤارێ د ئۆدێدا ژ بۆنا خوەندنا من بوو خەبەردان •

ــ گەدەنگ پاك دخوەند ، پـاك ژی هین دبوو ، ــ ئۆزمانێ خـدر گۆت •

ــ چ بکم ، ئەمەکێ گەدە بادە چوو ، ــ تێموور گۆتە وان •

تشتەك نابە ، برا ڕۆم ڤەنەگەڕە ، برا ئەمەکێ ئەحمەد ژی بادە هەڕە ، ــ برۆیێ بشۆ وان ڤەگەڕاند •

هوون ژ بۆنا خوەندنا ئەحمەد ئەوقاس نەفکرن ، ــ ئاباسێ ئاغبارانی گۆتە هازرا ، ــ جەم مە د قوندا خسازێدا مەکتەبا ئووڕسێ هەیە ، ئـەزێ ئەحمەد ب خوەڕا ببم ، ل وێدەرێ بدمە بەر خوەندنێ ، هەما لاپ ئارخایین بـن •

ئەوێ گۆتنا ڕوح بەر مندا ئانی • من گۆت :

ــ خالێ ئاباس ، ئەزێ یەقین بێم •

ڕاستە ، وەلاتێ دووری دەراز بوو ، خەریب دکەتم ، لێ ئەز ئێـدی هینی تەێبوونێ ببـووم • تێموور ژی وێ سەحەتێ قایـل بوو • دیا من هنەکی مل دانە بەر ژ بۆنا دووراێ ، لێ ئەو ژی زوو هاتە سەر ڕێ •

کار ــ تقدارەکێ مە دیتن • ئەز و ئاباس ل «گەڕا گورا» ، ژ قەوم ــ پزمامێد مەڕا هاتی قەتیان و کەتنە ڕێ • چاخێ ژ هەف قەتاندنێ ب دیا خوەڕا ئەز ژی گریام ، لێ من هەسرێد خوە زوو ــ زوو پاقژ کرن ، کو دیا من نەبینە ، پاشێ ژێڕا نەبە خەم •

ڕۆژ سبەیە ، ڕیا مە ژی زەعف دووڕە • ئەمێ ژ تووتــەکێ هەڕنــە قوڕو بوغازێ •

مە خوە گیهاندە وارێ مەیی بهارخێرێ ــ وارێ کوولێ • ــ جۆتکار تەزە گهیشتبوونە سەرێ زەڤیا ، جۆت تەزە ڕاست دکرن ، کو شۆڤا بکن • پەزێ چۆلێ تەزە ژ گوهێڕا تەف ڕادبوو ، ڕادوەشیا ، بەرب چێرە دچوو • چفیك و مەقەسۆك بەر مەڕا دهاتن ــ دچوون ، تە دگۆت قەی ئەو ژی مــە قەڕێ دکن •

ئەم کەتنە وێ دەشتا چۆبانێیە دێمە دێمایان • نە مەرف بوو ، نە پــەز بوو ، نە ژی دەورا • فێزا ڕێدا زنارێد سەرێ چیایێ چۆبانێ سەر ڕێدا کێر ببوون ، مەرف دزانی ، کو ئەو ژی ل مە دنهێڕن و دخوەزن ێێژن : « گەلۆ ئەڤا سیارا و ئەو پەیا وێ کودا هەڕن ؟ » ئوسا تما ببوون ، ل مە دنێڕین •

ئەم وێ ڕۆژێ کول حالەکی چوون • ڕۆژا پاشین د سینۆرێ ئوورس ــ ڕۆمێیی کەڤندا وەرگەڕیان ، چوون ل گوندێ زۆرێ بوونە مێڤان •

ئێڤارێ شیڤ ژ مەڕا ئانین • ساڤار ، تۆراق پێڤاز و بیبەرا سۆر ژی هاتنە سەر تەختە ، تەڤا ژی بیبەر دخوار • من ژی چەعف دا وان •

من بیبەرا سۆر نەدیتبوو ، ل وەلاتێ مە تونە بوو و قۆتەك خــوار ، بیبەر ژی سەردا کرتاند • لێ من نزانی ، کو هەڤالێــد من هنــدك بیبەرێ کەردکن و دخون • ئاگر ــ ئالاڤ کەتە دەڤێ من ، هێسرا د چەعفێد منــڕا ئاڤێتن • تەف ژی پێچەسیان ، کو بیبەری دەڤێ من شەوتاند و من ژی گەلەکی

شەرم کر •

نیڤرۆ بوو • ئەم قڕید خەرفەقێیە دێمە بێ ئاڤدا خار بوون ، ئیگدیر هاتە خویانێ • تە ژۆردا کو لێ دنهێڕی ، تە دزانی ، وەکی بەعرەکە کەسکە دەلغە دده ، بەر ڕەز و باغا خانمانا خویا نەدکرن • من تشتێد • ئوسا عەمرێ خوەدا تەزە دیت • ل وەلاتێ مە ڕەز و باغ تو نەبوون • جەم مە تەنێ حەیوانەت پڕ دکرن •

ڕۆژترا مایین ئەم ژ ئیگدیرێ رێکەتن • وێ ڕۆژێ مە هندك ڕێ قەداند • چارخ د لنگێ مندا حشك ببوون ، پێ من کوتابوون ، کربوونە ئاڤلك • ئەز خام ببووم : چۆکێد من ، ڕەعنێد من دێشیان ، ل کیدەرێ مە جەوەك بدیتا گەرەك ئەم ل سەر بئێوریانا ، هێسا ببیانا ، من چارخێد خوە دکرنە ئاڤێ ، گڤا کو نەرم دکرن ، لێ گاڤا ئەم ب ڕێ دکەتن ، دیسا ئەو حال بوو • گەرما دەشتا ڕەوانێ قافێ مەرڤا دسنجراند •

یالیکیڤا ئەز زەعف ئاجز بووم ، زەعف دوەستیام ، یالیکیڤا ژی شا دبووم : «ئەز چاوا بگهیژمە جی ، ئەزێ هەڕم مەکتەبا ئوورسی ، ئیجار ژی ب زمانێ ئوورسی بخوونم » •

ڕۆژێ سێ دانا مە نان ، پەنیر و تری دخوارن • خولەسە ، ب حالەکی چەتن ئەم ئێڤارێ ، وەختێ ڕازانێ ، گهیشتنە قوروبوغازێ • مەرڤ هاتن ل مە جڤیان ، نە ئەز کەسی ناس دکم ، نە کەس من ناس دکە •

هەر ئاباس ژ ڕومیێ ئاپێ خوەڕا گۆت ، کو ئەز کوڕێ کێمە • ئاپێ وی باڤێ من ناس دکر • ئەوی دگۆت :

ــ ئەز حیژدە سالا بەری نها هاتمە مالا وە ، ئەز و باڤێ تە دەستەبراکێد هەڤن • مەرڤێ وی گوندی باوەرکن تەمام ژی قەلفەقەلفە دهاتن تەماشا من دکرن ، چما کو خەلقێ وەلاتێ مە نەدیتبوون • هاتن گۆتن :

ــ سبێ زوو ئاباس ، ئەسکەرێ محۆ ب چەند لاوکاڤا دچنە تبلیسێ ، نە تە دگۆت ، وەکی ئەزێ مێڤانێ خوە بشینمە تبلیسێ : هازر هەڤالن ، بـرا پێڕا هەرەن .

ئاباس ئەز ئانیبووم وەکی ئەز بداما مەکتەبا قونداخسازێ ، لێ گۆتن:ــ مەکتەب ئیسال ڤەنابە . شەرە ، کێ هاڤ مەکتەبا هەیە . لەما ژی ئاباس رۆمیێ ئاپێ خوەڤا دخوەستن من بشینە تبلیسێ بال دەورێشێ کورێ رۆمی، کو ل ور دەرگەڤان بوو ، وەکی دەورێش من بدە بەر خوەندنێ . لەما ژی رۆمی گۆت :

ــ ئاباس ، هەرە جەم ئەســکەر ، بێژێ : « ئاپێ من تەواقە دکە برا ئیرۆ نە چن ، سبێ ئەحمەد ژی ب خوەرا بینە جەم دەورێش » . ئەحمەد برا ئیرۆ ژی جەم مە هێسابە ، ژ ڕیا دوور هاتیە .

ئێڤارێ ئۆدە تژی ببوو ، هنەك قیز ، بووك دهاتن ، تژی سڤدەرا ئۆدە دبوون ، دەستەکێ ژی سەر کولەکا گوهداری دکر .

من هنەکی دەنگبێژی دزانی ، کلامێد وەلاتێ مە ل وی وەلاتی تونــە بوون ، دەنگبێژ ژی کێم بوون ، هەرچی هەیی ژی مینا دەنگبێژێد وەلاتێ مە ڕند نەدستران . ئاها لەما ژی بۆنا ستراندێ ل من تۆپ ببوون .

«قوروبوغاز» ب زمانێ ترکی یانێ «گەوریا حشك» . ڕاستی ژی گوند کەتبوو دەڤێ وی گەلیێ حشکی کەسر . مەرڤ ، کو ددا وی هەڤرازێ فێرا گوند ، وەکی بەر مسکینیا دچوو ، ڕەق دبوو و بینا مێرڤ دچکیبا ، خشر و کەڤر بوو... لێ ئەو چیایێ پێشبەر تەمام چێرەك و گیها بــوو . هەوا خوەش و ساخلەم بوو . لێ ل ناڤا گوند ؟ ل ناڤا گوند بینا خــوون و قەتلێ دهات . هنەك هەبوون ژ وێدا دهاتن ، خەزەب ژ ڕوویێ وان دباری، مەرڤ ساوێ کولێ ژ وان دگرت . چەکێد تەڤا ژی هەبوون . تەمام قورنەك

بوو ، کو مەڕتال ژ ئۆرتێ ڕاببوون ، لێ قوروبوغازێ و هنەك گوندێد ئاغبارانێیە مایین ب مەرتالێد دەورا بەرێ دکرنە شەڕ • خێنجی حەموو چەکا ئوسا ژی هەبوون قەمێد وانە یسایی • (یسا ، هلبەت هۆستایێ وان قەما بوویە ، کو دگۆتن « یسای ») • ئەو قەمانا بێتەوشە درێژبوون ، وەکی ددانە پشتا خوە ، پۆچکێد وانا ژ چۆکا دەرباز دبوون ، ئەو چار تلیا بەربوون • وەکی دکشاند مەرڤ دزانی ، کو ئەزراهیلێ ژ سەر شلفا وان بانزدە ، بێ ڕوحێ مەرڤ قەڤزکە •

مێرێد قوروبوغازێ ، کو بچوونا شوخول ژی ، قەمێد وانە ل بەربوون ، دەستێ وان سەر قەبزێد قەمابوون •

د وی گوندیدا دو قەبیل بوون : بەلا و مهەمدا • مهەمدا چەند بەرەك بوون : مەندەسۆرا هەبوون ، بووتکا هەبوون ، هەوێریا و هنەکێد مایین •

لێ ئەڤان بەرا سەر ناڤێ مهەمدا خوە دابوونە سەر هەڤ ، وەکی بەلا ، کو نیڤێ گوندبوون ، زەعف زۆرێ ل وان نەکن •

خولەسە هەردو قەبیل نەیارێ هەڤبوون ، سال نە دما ، وەکی ئەوانا مێر ژ هەڤدۆ نەکوشتانا و دەست نەڤڕاندانا • دە پاشی هنگێ : شکیات ، سوود ، گرتن ، مێسرەف ، بەرتیل ، فلان ــ بێڤان •

لەما ژی ئەو گوندی کەسیب بوو • خێنج ژ مالا دەلۆ ، فەرحۆ ، جەلۆ و دو ــ سێ مالێد دن ، کوندیێد مایین ئیدارا وان تبلیسێ بوو •

هنەك ژ وان قەت ژ تبلیسێ دەرنەدکەتن ، وانا پادڤالێد تارییە نەمکێشدا عەمرێ خوە پووچ دکرن • و چەند مانات ژ دەرگەڤانیێ ، یان ژی ژ پشتۆکیشیێ (حەمبالیێ) قازانج دکرن ، دشاندن کو زاڕێد وان پێ بدەبرن •

ڕۆژترا دن ئەز و هەڤالاڤا ژ گوند دەرکەتن • نێزیکایا نیڤرۆ بوو •

سەر کانیکە گلیێ مسکینیا ئەم ڕووشتن • ئەو گەلەکی کوور بوو ، تەمام مێشە و کەڤر بوو ، چیاێد تیك ، مەرف ، کو لێ دنهێڕی ، کۆمێ مەرف پارا دکەت •

مە لنگێ خوە ، دەستچەعقێ خوە شووشت ، نان خار •

ئەز دفکریم : «ئەوقاس سالخ ددان ، دگۆتن ، وەکی وەلاتێ ئوورس کودا هەڕی ماشینەیە • لێ کانێ ؟ ئەڤانا تەڤ گەلی ، مێشە ، زانگ و زنارن • لێ کانێ ، کانێ ئەو ماشینە ؟ »

من ژ ئەسکەر دپرسی • منرا دگۆتن :ــ هندك ما ، هندك ما ، ــ لێ ئەم دچوون ــ نەدچوون نەدگهیشتنە ماشینە •

ئێڤارێ مە خوە گیهاندە قەرەکلیسا پەمبەکێ (کیرۆڤاکانێ) • ئەم چوونە خانەکێ • ئەسکەر گۆتە کالێ :

ــ ژ مەڕا ڤێدرۆ کارتۆل بکەلینە •

وی چاخی کارتۆل ب ڤێدرۆیا دفرۆتن • مە پێنج مەرڤا ب نان کارتۆل تێر خوارن و ڕابوون چوونە ستانسیێ • دەرەنگ مە بلێت ستەند • کەتنە ماشینێ ، بەرێ خوە دا تبلیسێ • سەر پێڕۆنێ هنەکا دەستێ خوە دحەژاندن، هنەکا شەوقە • من پرسی :ــ ئەڤانا چما ئوسا دکن ؟ ــ ئەسکەر و هەڤالا ژ منرا گۆتن :ــ ئەوانا دبێژن خێرو خاشی بگهیژنە ئێوارا خوە، وەڕا ئۆغربە• من گۆت :ــ تشتێ ئوسا ــ دەستحەژاندن ، کۆم دەرخستن ل وەلاتێ مە تو نەیە ، ئەز تەزە تشتێد ها دبینم • ئەسکەر گۆت : ــ توبێ هەلا گەلەك تشتا ببینی ، ئاڤا وەلاتێ ئوورسە •••

سبە هێ زوو بوو ، ئەم ل تبلیسێ پەیا بوون ••• گاڤا من دینا خوە دا شەهەر ، تەزە زانی ، کو ئەز دوور و خەریب کەتمە • بەری حەمیا دیا مــن

کەتە بیرا من ، هنەکی ئەز پۆسیدە بووم •

دگۆتن : « شەهەرێ تبلیسێ » ، من هەو دزانی ، کو مینا دیادینێ ، یانێ بازیدە مەیــە •

ل ڤرا خانمانێ چەندقاتیێە بلند ، بوولڤار ، کووچێد کەڤرکری هەبوون، فایتۆن ، ئاڤتۆ و کۆنگ لێ دگەڕیان • مەرڤێد وێ تەمام کنجێ تەمز لــێ ، تەك پشتوکیش ب کنجێد قەتیایی و قڕیژ بوون • هەما وێ سەحەتێدا گەلەك و گەلەك تشتێد مایین من دیتن • من ئەوقاس پرس ژ ئەسکەر کرن ، وەکی ئەو ئێدی وەستیا ، لێ ژ جایێد ئەز گەلەکا ژی سەروەخت نەدبووم • ئــەم هاتن گهیشتنە کووچا میلیتوونسکیێ ، ل کیدەرێ گەرەك مە دەورێشــێ ڕۆمی بدیتا •

گوندیێد ئەسکەر ل وێ گەلەك بوون ، هاتنە دۆرا مە پرس ــ پرسیار کرن •

ئەوانا گۆتنە ئەسکەر :ــ «دەورێش چوویە کووچا مالا کانسکیێ ، ل خوشڤنیێ خاشێ بخوە » • ــ ئەم ژی وێ ڤەگەڕیان چوون • مە دیــت وێدەرێ تژی مەرڤن ، تەڤ ژی خاشێ دخوون • تەختەکی مــەزنی گرۆڤەر بوو ، حەیشت مەرڤ سەر ڕوونشتبوون ، خاش دخوارن • ئەسکەر ئــەز برمە جەم وی تەختەیی سەلام و کەلام دانە هەڤ ، لێ ئەسکەر دەرهەقا مندا هێ تشتەك نەگۆتبوو ، زڤڕی سەر من و گۆت :

ــ ئەحمەد ، یێ کو ئەم لێ دگەڕن ، کیژانە ؟ ئەگەر تە تێ دەرخست ، بزانە ئەسنافێ مینا تە تونەنە • دە ، بێژە •

من کەسەك ژ وانا نەدیتبوو • من بالا خوە دا حەمیا ، دیت ، کو عەنیا یەکی کۆچکی بوو ، چەعڤێد وی نژی هاهوور بوون ، عەینی ڕۆمی و چەعڤێد وی ژی ئوسا بوون • من دلێ خوەدا : « هەبە ــ تونەبە ئەڤ خۆرتێ هــا

ئایە » • ئەسکەر گۆت :

ــ دە ، بێژە ، کانێ فراسەتێ تە چاوانە ؟

من دەستێ خوە درێژی دەورێشی کر ، گۆت :

ــ ب تەخمینا من دەورێش ئەڤ خۆرتێ هانایە •

تەڤا ژی ل هەڤ نهێرین و کەنیان • ئەسکەر گۆت :

ــ عەفەرم ژ فەراسەتێ تەرا • دەورێش ئەو ب خوەیە • ڤەگەڕیا سەر دەورێش و گۆتێ ، چ کو ڕۆمی و ئاباس دەرهەقا مندا ژ وێرا گۆتبوون • پاشی ژی ئەو خەولا کر ، چەند خەبەر ژی دزیڤا گۆتنێ •

دەوریش ژ وێدەرێ ئەز برمە یاتاخا خــوە ، یاتاخا ژی زەعف بچووك بوو • دۆشەکەکە گیها و ئۆرغانەکە کەڤنە ڤەتیایی ژی ل سەر بوون • عەردێ وی پۆلکری بوو ، لێ پۆلێد وێ هنــە جیا شــەوتی بوون ، هنــەك ژی شکەستبوون ، قول ببوون • پاشێ من دیت ، وەکی وەختێ ئــۆتاخ گێزی دکرن ، ئەو زبل دکرنە وان قولێد پۆلا •

دەوریش گەلەك پرس ژ من کرن ، ئوسا ژی دەرهەقا خوەندنا منــدا پرسی • ئەوی دخوەست بزانیا کا ئەز چ دزانم • ڕاستە ئەو خوەندی نیبوو، لێ خۆرتەکی زەعفی ئاقل ، مەعریفەت و زانە بوو ، ئوسا ژی زمانێ ئوورسی دزانی •

من سالخێ خوە دا ، کو پێنج سنف ل وەلێت خــلاز کرێی ب زمانێ ترکی ، ئەز حەسابا ڕند دزانم ، ئوسا ژی حەرفێد ئوورسی تەمام ناس دکم •

ــ نە دبێژن تە ل جەم وە ژی ئوورسی خوەندییە ؟ خوەیە ئوورســی ژ تەرا بدم •

وەختەکێ جەم : مە گۆتن ، وەکی جانگیر ئاغا دەرسدارێ ئوورســی ئانیە بۆنا باڤۆیی کورێ خوە بدە خوەندنێ • برێ من ئەز برم ، کو ئەز ژی

تەڤی باقۆ و زارا بخوونم ، لێ مە دیت ، کو ئاغێ ئەو ئانیە تەنێ کورێ وی هین بکە ، زارێد دنێ کەس ناخوونە • ئەم ژی قاگەرِیان ، هاتنە مالا خوە •

خزمێ مە ــ حەمەدێ حەسۆ ، ژ ساریێخێ ، جاب کربوو ، کو ئەز هەرِم تەڤ زارێد وان بخوونم •

حەمەد ژ گوندێ عەسلانیێ ئویێدێ کورِێ شێخ حامــۆ ئانی بوو ، دەرسا زارێد وان ددا • برێ من ئەز شاندمە مالا خووشکا من ، کو ئەز تەڤ کورِێ وێیی چاچێ بخوونم •

ئەم چار شاگرتبوون • سسێ مالا حەمەد بوون ، یەك ژی ئەز بووم • ئۆیێد سبا هنەکی دەرسا مە ددا ، هەما تەڤ ، کو شرین دبوو ، ئەو دگۆت : « رِابن ، کنیشکێد خوە تۆپکن ئەم هەرِنە بێدەرا بخوونن » • ئــەم چاوا بگهیشتانا بەدەرێ ، ئۆیێد دگۆت :

گەدەتۆ ، کنیشکا دایینە ســەر هەڤ ، ئەم لەعزەکی بلیزن ، پاشــێ بخوونن •

مە کنیشکە داڤێتن ، گەدێد گوندە مایین ژی دهاتن د گهیشتنە مە • مە حەتا ئێڤارێ دلیست •

دەرسدارێ مە ژی چاخێ مەرِا بوو ، سڤك بوو • مە ل هەڤ دخست ، سەر هەڤرا بانزددا ، بِر دلیست و تشتێد مایین • وەختا مە تەپۆلداش دلیست، مە سەیدایێ خوە د کلمادا دکوشت ، رِند دکوتا •

حەتا ئێڤارێ ئەم رِند پرچی دبوون • پاشێ ئەم بێ خوەندن ڤەدگەرِیان، دهاتنە مال • جارا ژی و دەرسدار رِاستی ل هەڤ دخست •

ئاقلێ مە و ئویێد ژ هەڤ نەبرِی ، ئەم بێهینبوون ژ هەڤ بەلا (بەلاڤ) بوون • ئویێد تشتەکی ئەم هین نەکرن •

ــ وەکی ل ڤر ژی ئوسا بخوونی ، تویێ « ڕند هینبی » ــ دەورێش گۆتە من .

ــ ئویێد تشتەك نەدزانی ، لەما ژی ئەم تشتەکی هین نەدبوون . لێ ل ڤرا ، تو من ڕند بدە سەر خوەندنێ ، تویێ ببینی ئەز چاوا ڕنـد هینبـم . د مەکتەبا ڕۆمێدا من ڕند دخوەند .

ــ چما تو خوەندنا ترکی دزانی ، ئەوا تەرس دنڤیسن ؟

من گۆتێ :

ــ ئەرێ ، ئەز پاك دزانم . ڕۆما ل پێنجا ل وێ خلاز کریە .

ــ وەکی تو وێ خوەندنا تەرس دزانی ، تویێ ئوورسی زوو هینبی .

سێ لاوکێد گوندیێ مە ئەو ســالەك بوو هــاتبوونە تبلیسێ ژ وەڕا دخەبتین . من پرسا وان ژ دەورێش کر . دەورێش گۆت :

ــ بەرێ ، ئەز وان ناس دکم . ئەوانا ل سۆڤاقا ڤارنسۆڤ دمینــن . دخوەزی ئەز تە ببمە جەم وان .

ئەم ڕابوون چوونە جەم وان گوندیێد مە .

ئەوانا زەعف شابوون ، پرسیارا مالا خوە ژ من کرن ، ئەم ڕاکرن برنە خوارنخانێ ، هەر جووڕە خوارن ژ مەڕا ئانین .

بڕەك لاوکێد وەلاتێ ئاقارەش هاتن ، ئەوانا ژی خوارن ، شــەرەب ئانین ، کرنە کەرخوان . لاوکا ئەز ناس نەدکرم ، لێ باقێ من ناس دکرن ، بۆنا قەدرێ وی ژ منڕا حورمەت کرن .

ــ هوون زوقریا باشن ، لێ فۆرما وە نە باشە ، ــ دەوریش گۆت ، ــ ئۆیمێد وە زەعف کنن .

ــ کنجا درێژ یا ژنانه ، ــ عەگەرێ گوندێ مــە گۆتێ ، ــ وەلاتێ ڕۆمێدا نەیاری بوو ، شەڕبوون ، دەعوبوون ، هەوار و گازی بوون ، لێ ل وەلاتێ وە چ هەبوو ؟ کنجا درێژ ناهێلە مەرف پاکی سیاربە ، بڕەڤە ، بکەڤە، دەستپێد مەرف •

دەورێش ژ منرا گۆت :

ــ چەند ڕۆژا ل ناڤا شەهەر بەگەڕە ، چەعڤناس ببە ، پاشێ ئەزێ تــە بدمە جیکی بخوونە •

چەندەك دەرباز بوو • ڕۆژەکێ دەورێش ئەز برمە مەکتەبەکە ئووڕسا• وێدەرێ ئەز هلنەدام گۆتن : «زمانێ ئووڕسی نزانە ، ئەم نکارن هلدنــە مەکتەبێ » •

پاشێ مەرفێد ناسە خوەندی گۆتنە دەورێش : «بدە جیکی برا بخەبتە، بەلکی سالەکی زمانێ ئووڕسی هینبە ، پاشێ بدە مەکتەبێ » •

دەورێش گەڕیا ژ منرا جیــکی دەرگەڤانێ دیــت • ڤێ جــارێ ژی دۆکوومێنت تونە بوو ، کو ئەز پێ بکەتاما دەفتەرا مالێ •

ئەز نەچار مام • چوومە جەم وان لاوکێد گوندێد مە • وانا کۆمەك دا من و ئەز کەتمە دەفتەرا مالێ •

خەزێنێ من ئەرمەنێ قەرسێ بوو • ژێرا دگۆتن حاجی ئاغا • مــن تەزە زانی ، کو ل وەلاتێ ئووڕس ژی ئاغا هەنە • ژنا وی بوو ، بــووك ، قیزەکە وی و دو کوڕێ وی بوون • یەك قولوخچی بوو ، یەك ژی ئۆفیسێر بوو • ئەوی ئۆفیسێر نەزەوجی بوو •

دەورێش پێرا وا پــەڤکەت : کوڕێ وی قولوخچی ڕۆژێ ســەحەت نیڤەکی دەرسا من بدە ، خوارن و یاتاخ ستووڕێ وان ، ئــەز ژی گەرەکێ

حەیاتێ پاقژکم ، دارا ژ پادشالێ دەرخم ، بشکێنم و ببمە قاتێ دودا ، سبە سبە ژی زەمبیلێ هلدم ب حاجی ئاغارا هەرمە بازارێ ، خوارنێ ژ مالێرا بینم •

من دەستێ کر بۆرجداریا خوە قەداند •

یاتاخا من پادشال بوو ، لێ تەمیز بـــوو ، پۆلکری ، رەنگکری بوو • چ خوارنا زێدە بما ، ددانە من ، نە کو من تەنێ تێر دخوار ، هەلا دەوریش جار ــ جارا ژی لاوکێد مایین دهاتن ، تەف من دخوارن •

لێ چەتنابیکە منە گران هەبوو : حاجی ئاغا سبێ زوو دهـاتە بـەر پەنجەرێ ، دگوت : « رابە ئەم هەرنە بازارێ » • من زەمبیلا مەزن هەلددا ، حـاجی ئاغا ددا پێشیا من ، تەقە ــ تەقا گۆپالێ وی بوو ، ل عەردێ دخست، فینۆیێ رۆمێ یـان داتانی ، قۆتکا ســەری با دبوو ، ئێدی حـەتا بازارا مالاکانسکییێ ئەز پێرا نەدگهیشتم • ل وێدەرێ چ کو لازم بوویا ، دستەند، تژی زەمبیلێ دکر و خوەخوە نزانم کودا دچوو ، ئەو زەمبیلا تەرکی حەتا من دگیهاندە مال ، پێنج جیا هیسا دبووم • چقاس رۆژ بوو حالێ مـن و حاجی ئـاغا ئەو بوو •

ئەز چار مەهاجەم خەزێن مام ، دەھ جارا دەرس نەدان من ، هەر جارێ مەعنیك دگرتن • خولەسە ، ئەز ژ حاجیرا دخەبتم ناتۆزکۆ ، ئیلاھ زەمبیلێ و بازارێ ، ئوسا ژی رەقە ــ رەقا گۆپالێ حاجی ئاغا زەعف و زەعف ئاجز کربووم •

من رۆژەکی ژ دەوریشرا گوت :

ــ ئەز ئێدی تاب ناکم ، بێ هەق ، بێ خوەندن ژ ویرا بخەبتم •

دەوریش ژی دیت ، کو ئەز راست دبێژم ، گوتە من :

ــ تو دەین نەکە ، بخەبتە • حەتا ئەز جیکی دن ژ تەرا پەیدا دکم •

ئەز خەبتیم حەتا دەوریش ژ منرا جیك دیت •

دەوریش ئەز کرمە بەر دەستێ ژنا یەکی پولکۆنیك • مێرێ وێ شەڕێ ساریقامیشێدا کوشتبوون ، پێنسی دستەند ، کوڕەك ، دو قیز بێ خوەیی دکر • کوڕێ وی ل گیمنازیایێ دخوەند ، تەنێ ڕۆژێد لەعدا دهاتە مال •

دەوریش پێرا پەفکەت ، کو ئەو ڕۆژێ جارەکی من بدە خوەندن • حەفت مانات ژی پەرە مەهێ بدە من ، کو ئەز بدمە کنیشکا ، کاغەز ، قەلەم و حوبرێ •

بۆرجداریا من ژی ئەو بوو ، وەکی خوارن ببرا ــ بانیا ، پۆل و فەراق بشووشتانا و شوخولێ مالێیی هوور بکرا •

ئەو ژنەکە زەعف باشە ب ڕەحم بوو • ئەوێ زەعف ڕند گوهداریا من دکر ، چاوا دیا مەرف • ئەوێ نە کو مینا مالا حاجی ئاغا چ فراقێدا دما ئەو ددا من ، لێ ئەز ، ئەو ، زارێد وێقا سەر تەختەکی ڕوودنشتن ، مە نان دخوار ، ب خەبەرەکێ ، ئەم چاوا کو مەرفێ مالەکێ بوون •

شـــابوونا مه بوو خـــەم

لێ خوەندن ئوسا ژی منرا ل هەف نەهات • من خوەندن تەرك دا ، ئەز و لاوکێد ئالیێ مه چەند سالا ل تبلیسێ خەبتین ، بوونه فرجوونچی • وی چاخی هەلا شەڕ بوو •

ڕۆژەکێ ژی هەڤال ل هەف شێورین و قرار کرن ، کو هەڕنه مـالێ خوه • مه ب زۆر ــ جەفاکی بلێتا ماشینێ کـرێ و بەرێ خـوه دا مالێ ، حەتانی دیادینێ ئەم تەڤ چوون • وێدەرێ ئەم ژ هەڤ قەتیان ، هەر کەس مه چوو گوندێ خوه •

مەرقا مزگینی برە گوندێ مه •

ئەم چوونه تێزیکی گوند و هیڤیێ بوون ، کو کێف ، ئەشق و شـایی وی بێنه پێشیا مه • لێ وی تەهەری نەهاتن •

ل دەر و دۆرێد گوند پەز ، بەرخ دچێریان ، لێ دەنگێ بلوورێد شڤان، ستراێد بەرخڤان ، کاکه ــ کاکێد پالا و ڕێویا قەت نەدهات • کانێ گەرەك نها زارا بناتارا مالادا بلیستا ، کو ئەم بدیتانا بڕەڤیانا بهاتانا پیشیا مه • ئەو ژی تونه • بەرێ وەکی کولفەت ل ناڤا گوند دهات ــ دچوون ، ڕنگا ــ ڕنگا لنگێد وان بوو ، تە دگوت قەی سیارن دەرباز دبن ، لێ نها ؟ نەرم و پۆسیدە دهاتنن ــ دچوون و نەرم ب هەڤرا خەبەرددان • بەرێ تە ل ناڤ گوڤـد دنهێڕی ، مینا کولیلکێد باهارێ کنجێ کولفەت سۆر و زەر دکر • لێ نها ؟ نها گەلەکا ب کنجێد ڕەش بوون ، ئوسا ژی سەرێ وان ب شعرێد ڕەش گرێدایی بوون •

مەرف دگۆت ڕۆژا وان ژی تەف وان حەزنیە ، لەما ئیشق نادە ، عەور عەزمان بوو ، مژێ خوە ئافیتبوو چیا ، ڕاست ژی پێڕا ب خمام بـــوون • خولەسە ڕۆژەکە مەلوول بوو ، ئەو ژی مینا مەرقێد گوند •

کول ــ حالەکی چەند مەرف هاتنە پێشیا مە دیا منە نەخوەش ژی تەف وان ئانجاخ سەردەر دبوو •

د ئاقارا وی گوندیدا تشتەکی ب ئەشق تونە بوو ، حەتا چێژێ وێ ژی ئێدی گەور ببوو ، ئەو مێرگ و چیمان مەلول بوون ، بێگول ، بێ چیچەك بوون ، مەرف دزانی ، کو وا خەملا خوە دانینە ، تـــەف گوندیا ب حەزنینە و ئەو ژی دکەوگرن •

تەنێ ئەم ب کێف و ئەشق دچوونە تووتەکێ • مە ، کو ئەو تەقانا بەر چەعقێ خوە دێتن ، ئەشق و شابوونا مە ژی تەڕبی ، تەمری •

ئەم چوونە سەر ڕووبێد هەف ، بەرب مال چوون • ئەم پێ حەسیان ، چ بەعسە •••

هاڤێندا جەردا ئیرانێ ب سەرکاریا خانێ ماکوویێ ســـێ جارا ســـەر گونددا گرتبوو • جارەکی سێ مێر ژ گوند هاتبوونە کوشتن ، مەرقـــەك ژی بریندار کربون • جارا سسیا شەشسد سیار هاتبوون • حێژدە کوشتی و بریندارێد هەبوونە ، لێ هەرسێ جارا ژی کارەکە کۆر نکاربوونە تالان ببن •

مێر و نەهنگێ مینا تێموور ، عەلۆبێ زۆرێ ، قەیمازێ کەلەشێ محۆ ، ئۆزمانێ خدر حەمزێ نەبی و گەلەکێد مایین قەت دهیشتن ئەو تشتەکی ببن ؟ ئەوانا خوە ژ کوشتنێ نەددا پاش ، ژ مرنێ نەدترسیان ، نیشاندار بـــوون ، گوللا وان عەردێ نەدکەت ، لێ وان شیرا وێ چاوا تالان بدا جەردا ئیرانێ ؟

هەی بەعسا وان شەڕا و جەردا دکرن ، لێ پاك سەرڕاست نەدگۆتن ،

حەتا ڕۆژەکی حەمەدێ حەسۆ (ژ ساریێخێ ، خزمێ مە بوو) و فـەتیێ تیجۆ (ژ زۆرێ ، ئەو ژی پزمامێ مە بوو) هاتنە مال •

ئیقارێ جەماعەت هاتە ئۆدێ ، فەتی گۆتە ئۆزمانێ خدر :

ــ ئۆزمان ، سەرێ خوەکی ، تو لەحزەکی سالخێ وان جەردا و وان شەڕا بدە • حەتا نها ژی کودا دچی •

ل وەلاتێ مە ئەو بەعسە : «شەڕێ تووتەکێ» ، «شـەڕێ تووتەکێ» دێژن و دەرهەقا مێرانیا وەدا گلی دکن • دەرهەقا عەیشانا قیزاپدا د گازێتێ تبلیسێدا نقیسین ، کو «ژنەکە کوردا ل سەر جنیازێ مێرێ خوە کریە شـەڕ و دو مێر کوشتنە » •

ئۆزمـان گۆت :

ــ بەلێ ، شەڤبەێریا مەیە ئیشەڤ ژی برا ئـەوبە • من نەدخوەسـت ئەو ڕۆژا ب ئاخە ــ واخ بیرا خوە بانیا ، لێ فەتی ، وەکی تو دێژی ، ئەزێ ژ تەڕا یەکۆ یەکۆ سالخا بدم •

کەسەرەکە کوور هاتە ئۆزمان و دەستێکر •

ــ خوەزل ئەز ژی وی شەڕیدا بهاتاما کوشتن ، برا ئیرۆ یەکی مایین سالخێ من ژ تەڕا بدا ، ــ و ئاخینەکە دنێ ژی کشاند ، خەلقێ زانبوو ، کو ئاخین بۆنا کوڕێ وی جاهلی نەزەوجی و برێ وی ئەمین تێنێ وەکی وی شەڕیدا هاتبوون کوشتنێ •

بەلێ ، فەتی ، باهار بوو • پەز هێ نەهاتبوو دانا ، مە دیت کرنە گازی : « هەی هەوار جەردێ پەز بر ! » پەزێ مە ژی وێ ڕۆژی بەرب وارێ کوولێ چووبوو • ئەم تەف ڕابوون ، یێ سیار ، سیار ، یێ پەیا ، پەیا ئەم چوون • چاوا نەچن ؟ ڕۆژ ناڤا ڕۆژێ خەلقێ مالێ مە بر ، ئەم نەچـن ؟ ئـەم تۆپـا

« گەڕا ــ رورایە » تو تێڕا هاتی ، ئەمێنێ بڕێ من ژی ل وێ دەرێ زەقیا خوە ئاڤ ددا • من دیت دو سیارێ جەردێ د فێزا منذا ڕکێفی سەر ئەمین کرن ، خودێ تو قەبوول نەکی ، ئێ ، بێ ئەوی کەسیبی چ کربوو ؟ دو گوللە هەڤرا بەردانێ • ئەو کەت ••• من دیت ل پێشیا من بوو تەقین : ب تەقێنێڕا ژ وان سیارا یەکێ ستوویێ هەسپێدا هات ، لێ جارکە دنێ خوە گرت ، نەکەت، نەپەنی بوو ، کەتە نەپەنێ • ئیدی من نەدیت چاوا بوو •

من گۆت : « تێموور ، تە لێخست ؟ » تێموور گۆت :

ــ ئەز ژی دزانم من لێخست ، تفنگ ل دەستێ من خوەش هات ، لێ چ فەیدە ، کو جنیازێ وی ژی نەکەتە ڕەخ جنیازێ ئەمین •

من هەو نەهێڕی و نیقینیا عەلۆیێ زۆرێ سەر مە کەت •

من وی چاخی دیت ، کو تێموور و عەلۆ تەڤ کێرتێدا خار بوون ، لێ وێدەرێ سیارێد دنێ ژی گەیشتنە وانا و شەڕ گران بوو •

مە بەردا جەردێ ، پەزێ خوە ژ وان ستەند • لێ حەیف کو تاهرێ منی بێمراز ژی هاتە کوشتن ••• وێ ڕۆژێ سێ مێر ژ مە هاتنە کوشتن ، دودو ژی ژ وان •

ــ خوەزل برا تاهر ، ئەو خورتێ دەلال ، نەهاتا کوشتن ، برا پەز ببرانا ، ــ عەڤدالێ جانگۆ گۆت ، ــ مال قەڕێژا دەستانە ، لێ مێر دەست مەرف ناکەڤن •

ــ جارا دودا ، ــ ئۆزمان سەردا زێدە کر ، ــ نیڤرۆ بوو ، دەوار هاتبوو مۆزەلانا پێشبەری گوند خوەڕا هێسا دبوو • قەرەولێ مە سەرێ شحید بوون ــ ئەوێ تۆپا فێزا مەدا • تێموور ژی چووبوو دیادێنێ ، ئەو کو هات ، ئەم ژی د ڤێ ئۆدێدا هاتن ل دۆرا وی جڤیان • مە پرس و پرسیار

گر ، کانێ حەوادیسێ دنێ چ هەنە • فەتیێ پزمامێ خوەرا بێژم ، مەرفـا ژ سەرێ شحید کرە گازی : « گارِان برن ، گارِان برن » ! ئەم رِابوون کـو دەرێن ، لێ مەجالا مە دەرکەتنێ تونە بوو • چاوا کو دبینی ، فەتی ، گوندی کورِێدانە ، تو نەبێژە سـێ تەرەفی گوند گرتنە • مینا تـەیرۆکا دەزبەارێ گوللە تێنە ناڤا گوند ، کەسی نکاربوو سەرێ خوە ژ هوندورِ دەرخستا • تێموور گۆت : « هەسپێ من بکشینن » •

ـ هەسپ ژی زینکری ، تەزە کشاندبوونە تەولێ ، ـ عەلی بەر گلیێ ویدا هـات :

ـ بەلێ ، ـ ئۆزمان گۆت ، ـ هەسپ کشاندنە سڤدەرێ ، لێ گوللا مەجال نەددا ، کو دەرخن • تێموور دەست ئاڤێتە دزگینا هەسپێ ، دیـا وی خوە ئاڤێتە پێسیرێ گۆت : ـ «دایێ ، خەلقێ مالێ مە بر • نە مەرف سەر خیرەت و ناموسا خوە دمرە »• ـ گۆت و د هوندورِ سڤدەرێدا سیـار بوو و دەرکەت ، ئەوانا رِەشاندێ ، نەرِەشاندێ ، ئێدی تێموور نەسەکنی ، پەی وێرا سیار و پەیدِ گوند هێدی ـ هێدی ژ گوند دەرکەتن ، جەردێ گارِان بر ، ل مۆزەلانێ تەك گوهدرێژەك ما • قەیمەزێ برێ تێموور پـەی تێموورِرا سیار بوو ، لێدان محینا وی بندا کوشتن •

ـ لێ کول د مالا خوەیێ محینێ نەکەتی ، محین نیبوو ، بێبەلووسك بوو ، ـ عەڤدیی سمۆ ناڤبرِی دایێ • ئەو ژ جسنێ هەسپێدا بەکۆیێ ئـالی بوو ، تشتێ ئوسا خودێ چێنەکربوو ، عەرەبستانی بوو •

ـ محینا عەڤدال ژی بندا هاتە کوشتن ، ئەو ژی ژ محینا قەیمـەز کێمتر نەبوو ، ـ برۆیێ بشۆ گۆت :

ـ خودێ کورِێ وە بهێلە ، هوون کەتنە حەیرا هەسپا ، لۆ خودێ بکە میر سلامەت بن ، چ تێ برا بێ سەر مال ، ـ تێموور گۆت : ـ پێشیا گۆتیە:

« گوللە کو هات ، برا ل هەسپێبە ، نە ل سیار بە » .

ــ ئۆزمان ، سەرێ خوەکی ، گلیێ خوە ژ بیر نەکە ، ــ فەتی گۆتێ (فەتی خەلقێ وەلاتێ ئورس بوو ، زەعف حەواسکارێ قەوماندێد ئوسا بوو) .

ــ ئەفەندیێ خوەرا بێژم ، ــ ئۆزمان گۆت ، ــ تێموور خوە گیهاندێ گارانێ . وەلاهی مێرك تەنێ گاران ژ دۆنزدە سیارا ستەند . ئەو نەچار مان ، هەسپ دانە پێشیا خوە ، تەرقاندن ، برن . لێ چما دبێژن مێر حەسابێ مێر دزانە ؟ دە ، تێموور گوللە وی ل عەردێ ناکەفە .

هەوارا مایین ژی دەستەکی خوە گیهاندە تێموور ، دەستەکی ژی ئەوێد سەر گوند ڕاکرن ، ئاخرێدا جەردو دەستا خوە گیهاندە هەڤ ، بەردانە جەردێ ، هەسپ ژی ژێ ستەندن ، شەش مێر ، دو هەسپێد وان ژی کوشتن . وانا دو جنیازێد خوە برن ، چار جنیازێ وان ژی مان جیدا ، مە ئانی چەعل کر . ئەڤا ژی جەردا دودا بوو ، لێ یا سسیا ، کو لاپە گران بوو ، هەلا مابوو .

تووتەکیا قەرەولیێ مەحکەم و زێدە دکن ، دەستەك ل سەرێ شحیدێ فێزا گوند دەسکنە ، ــ ژ ور کرێ تەندووڕەکێ ، گرێ دیم ، مەعتەك ، حەتانی دەشتا چیایێ چۆبانێ پێڤا دهاتە خویان ، دەستا مایین ژی دینا خوە ددا « گورا مانگا » ئەو گەلیێ کەزۆ حەتانی ڕوولەڕەشانێ ، سەر دیارێ حاجیخالتێ ، تاشکەسانێ .

ئێڤارێ دەرەنگ ، قەرەول هاتن ، گۆتن ، کو ل دیارێ « گورا مانگا » مە سیار دیتنە .

تێموور ، جمشیت ، عەلۆ ، کەلەش هاتنە سەر هەڤ خەبەردان پاشێ ژی گازی تفنگچیێد گوند کرن و تێموور گۆتە وان :

ــ سبێ زوو پێز ، دێوێر بەرنەدن ، ئەمێ دەر ــ دۆرێد گوند یۆغلەمە بکن ، وەکی تشتەك تونەبە ، پاشێ مالێ خوە بەردنە چـێرێ • نەترسـن چێرەیی بۆلە ، تارشێ وە برچی نامینـە • پـێرا ژی تەنیـا ، تـەف ژی وا مەشەتخوەش بوون •

ــ یا دودا و فەرز ، ئیشاف ڕانەزێن • گوند ب هیڤیا قەرەولا تـەنێ نەهێلن • ئەوێ ، کو بێن ، ژ ئێڤارێدا دۆرا مە بگرن ، وەکی سبێ زوودا ل مەخن • ئوسا ژی ئەوێ ڕێێێ حەموو گوندا بگرن ، کو ئیمداد نەگهیژە مە• وەکی ئەو مەرەما خوە ب مە بکن •

نها هوون ڤەگەڕیان چوونە مال ، هەر کولفەتەکی مـالێرا چـەکەکی هازرکن و بدنێ ، ژ ڤی شەڕیرا نە کو تەنێ تفنگ ، قەرمە ، شوور و قەمە ، سـیلحە ، لێ ئوسا ژی کێلەندی ، شەنە ، بست و شیشێد تەندوورێ ژی سیلحن ، بدە کو شەڕ بکەڤە ناڤ مالا • هوون دزانن ، کو ڕەڤا مە تو نەیە ، شەڕێ سەر هێسیرە • لەما ژی دیێژم حەتا من وکالا ژی هازرکن •

ــ سەر بەختێ مەبە ، تێموور زەعف باش دیێژە ، ــ ئۆزمانێ خـدر گۆت ، ــ مهافزە کرن زەعف باشە •

ــ یا سسیا ئەوە ، ــ تێموور گۆت ، ــ کو بەربانگێ هێ تالی ، ئەو قەلەچێد خوە بگرن ، وەکی ئەم قەلەچا وەختێدا بگرن ئەو چقاس زەعف بن، زووزووکا نکارن بکەڤنە ناڤا گوند ، چما ژ مە خوون دچە ، ژ وانا ئاڤ ؟ ئەمێ نهادا کڤش بکن چەند مەرڤا و کێ و کێ کی قەلەچێ بگرن • ئوسـا نەبە ، ئەمێ خوە ژی ، عەرز و عەیالێ خوە ژی بدنە دەر ، ناموسا پـەیێ پاییمالبە •

ئەوی ، عەلۆ و یێد مایین مەرف تارتارێ کرن ، کێ هەڕە کی قەلەچێ• ــ ئەشەد بلاە ، زابتەکی ژی وا تەعرتیب نـەدکر • ــ (تەڕتیب یانێ

جیوارکرن) ، ــ جمشیتێ سادق گۆت :

سبه ڕۆژ بوو ، هنه‌کا ده‌وار به‌ردا ، ئه‌و سه‌رحشکی و بێتتاقی حه‌تا نها ژی ل جه‌م کوردێ مه هه‌یه .

تێموور لاوکێد ماینقا کرنه شه‌ڕ .

ــ چما دێوێر به‌ردان ؟

ئیبۆیی ئۆزمان میره‌کی ژێ هاتی بوو ، لێ حه‌یف کو سه‌رحشك بووه محینا وی د حه‌وشێدا زینکری گرێدایی بوو . ئه‌وی بانزدا سه‌ر پشتا محینێ و گۆت :

ــ مالا وه ئاقا به ، قه‌ره‌وڵێد مه وه‌کی دو ته‌یرا ژی دبینن دبێــژن : « سیار هاتن » چ ئه‌لکێ دل ــ حناڤێد وه خار ؟

ئه‌و چوو دکێرتێدا خار بوو ، بوو ڕه‌قه ــ ڕه‌قا گوللا .

مه دیت محین هات ، ئیبۆ تونه‌یه .

ئه‌وانا ژ ئێقاردا هاتبوون ، دۆرا گوند گرتبوون . ئیبۆ چاوا کــو چوو بوو سه‌ر وان ، ئه‌و دیتبوون ، کربوو کو شوونداڤه‌گه‌ڕه ، لێ وانــا هه‌ڤرا لێخستبوون ، ئیبۆ که‌تبوو ، حه‌سپا وی ته‌ڕی دابــوو مال و هاتبوو گونــد .

ب کوشتنا ئیبۆڕا شه‌ڕ ته‌ف داکه‌ت . چار ته‌ره‌فی گوند بوو ، خرمین ل ناقا گوند بوو قیامه‌ت ، ئیبۆ گه‌له‌ك گوندی ئارخایین کرن . ئه‌وان ژی مالێ خوه به‌ردابوون . گوللە مینا تاڤێد ته‌یرۆکێ دهاتنه ناقا گوند ، ژنه‌کێ بانزدا چێله‌کێ ، یه‌کێ گۆلکێ ، گوللە لێ دکه‌ت ، هم ئه‌و دکه‌ت ، هــم ژی چێله‌ك ، حه‌تا چل ده‌واری ناقا گونددا هاته کوشتن .

ئیمداد ژ تو دەرا تونە بوو ، ڕیا دیادینێ و گوندێد مایین گرتبوون ، چقیك نکاربوو سەر وانڕا دەرباز بە •

شەڕ گران بوویە ، خرمە ــ خرمە • گازی کرن : «ئووسۆیێ ئۆسێ هاتە کوشتن » ، «سەفەرێ محۆ کوشتن» ، «ڕەسۆیێ مەریرێ کوشتن» « کوشتن » ها « کوشـــتن » • بۆڕە ــ بۆڕا دێوێر ، کالـــە ــ کالا پێز ، ویلە ــ ویلا ژنا ، زارە ــ زارا زارا ، قیڕین و قووتینا مێرخاسا ، نـــاڤ ل خوە ددان ، هەلان ل هەڤالا دخستن • تو دبێـــژی کو ڕۆژا قیامەتێیـــە ، حەشەر مەشەرە •

نەیارا پشت ژ عەلۆ ستەند ، ل عەلۆ خستن ، ئەو کەت • بوو قیڕینـــا ژنا ، گۆتن : «عەلۆ هاتە کوشتن ! » دەورێشێ برێ وی ڕکێفی سەر عەلۆ کر ، لێ خستن ، ئەو ژی کەت ، ژنا دەورێش ــ بەسێ ، چوو ل سەر جنیازا، ل وێ ژی خستن ، قیزا برێ عەلۆ ــ ئالماستێ ڕکێف کر و چوو سەر جنیازێد ئاپێد خوە ، ل وێ خستن ، ئەو ژی کەت • پاشی وان حەمیا عەیشانا خوشکا تێموور چوو ، گەلە گوللە هاتێدا تو گوللا ژێ نەگرت • عەیشان ژنا عەلۆ بوو ، ئەوێ جنیازێ مێرێ خوە کاشی بەر تالدە کر ، فیشەکێ عەلۆ ڤەکر ، دانە پشتا خوە ، تڤنگا وی هلدا و تەقی مێرا کرە شەڕ •

پاشێ ل تبلیسێ گازێت گەڕیان ، وەکی ژنەکە کوردا ل سەر جنیازێ مێرێ خوە کریە شەڕ و دو مێرێ دژمن کوشتنە •••

شەڕ هنگی چوو گران بوو • خوون هنگی چوو زێدە ڕژیا ، ویلێێد ژنا هنگی چوون زێدە بوون ••• دها ب شەوات شەڕکار گەرم ببوون ، کەلا وان ڕابوو ، دخوەستن حەیفا عەلۆ هلدن ، حەیفا وی شێرێ دەلال و مێرێد مایین ••• ئەوان گەلەك مێر ژ دژمن گولۆل کرن ، کوشتن ، لێ دلێ تێموور ، حەمزێ کەلەش و بێد مایین هێسا نەدبوو و هێنك نەدبوو •

لێ بەدبەختیکە لاپە مەزن ل تووتەکیا دەستدا • بەدبەختی ئەو بوو ، کو فیشەکێد هنەکا لاپ خلاز بوون ، هنەك ژی لاپ کێم بوون • سبە ل کیدەرێ ، خاسما ، نها نیڤرۆ کیدەرێ ••• دژ من ڤیالی ــ ویالی ڕکێف دکر ، حجووم دهاتە سەر گوند ، لێ چ ئەو ددانە سەکناندن ، پەشموورده دکر و ڕەڤ پێ دخست ؟ هنەك ژ وان کوشتی دمان وێ بەستێ بەر تاڤێ ، لێ ئەڤ مێرانی ، ئەڤ شێرانی تەمام ب فیشەکا دهاتە کرن • چ بێژم ، ئەو ژی سەر هەڤدا هاتن • شەڕکارێد کو بێ فیشەك مابوون ، لاڤایی ل هەڤالێد خوه دکرن ، دگۆتن : «تەك فیشەکەکی بده ، ئەز گوللەکی باڤێژمە وی سیارێ هان » •

هێدی ــ هێدی چارا تووتەکیا دهاتە بڕین ، ل دۆر گوند بەرە ــ بەرە تەنگیا وان زێدە دبوون • تێموور کەرە ــ کەر مەرڤ شاندنە ناڤ گوند ، وەکی هەر کەس دەعسە ، کێلەندیە ، شەنەیە ، شووره ، قەمەیە بگرە خوه هندك مایە ، کو شەڕ بکەڤە ناڤا گوند • فیشەکێد تێموور ژی هندك مابوون، لێ قەیمازێ برێ وی ژ فیشەکێد مال سیلحەك گیهاندێ • چەند مەرڤ ببوونا عەلی شیر ژی ندکاری پێشیا ئۆردیك گورێد دەڤ ب خوون بگرتانا •

ل تووتەکێ ڕنگین و گرمین بوو • کەسی کەس ناس نەدکر ••• ژ دوومانا تڤنگا ل سەر گوند مژ و دوومان بوو ، ل چیایێ فێزا گوند خرمین ــ خووشین بوو ، دووبێ تڤنگا ببوو تەلپ مینا عەورێ مەها نیسانێیە ڕەش خوه دابوو سینگێ چیێ • دەنگێ گوللا ، تۆڕە ــ تۆڕا هەسپێد تێر ، ویلین و ویرقین کەتبوو هەڤ تە دگۆت قەی حەتا کەڤر ــ کۆچکێد وی چیایی ژی ژ وی دەنگی کەڕ ببوون ، ژ وێ دوومانێ کۆر ببوون ، وەکێ لنگێ وان هەبیا ، ئەوێ ژی ژ وێ مەیدانا قەتل و خوونێ برەڤیانا ••• لێ سیارێد ژ ئوولووکەندێ ، جانەقرێ ، داود و حاجی خالتێ هاتبوونە هەوارا تووتەکێ سیارێد چەتێ ، یێ کو ئەو ڕێ گرتبوون ، مینا تەڤێد تەیرۆکێ گوللە سەر

سیارێد هەواریدا دباراندن ، لێ منەتا وان عەفاتا تونەبوون ، سیار دهاتن ، یەك ژێ دن دەرباز دبوو ، سەرێ خوە دکرنە ناڤ بزووێید هەسپا و ڕکێف دکرن ، پێدا ــ پێدا قەلەچێد دژمن ڕادکرن ، ئاخرێیدا ژی ڕەڤ پێ خستن . پارا ل ستوێێ وانا سیار بوون . لێ ئەو یەك عەفات و سەرکاریا جانگیر ئاغا بوو . وی چاخی مالا جانگیر ئاغا ژ ئاڤا ڕەش هاتبوو ئوولووکەندێ قەزا دیادینێ .

دژمنێد ل سەر گوند ڤیالی ــ ویالی ڕکێف ددرن ، کو بکەڤنە ناڤا گوند ، لێ تێموور و کەلەش ب دو دەستاڤا هەردو یالێد گوند هەلا هێ خوەیی دکرن ، نەدهیشتن ، کو ئەو بکەڤنە ناڤ گوند .

ئەو عەورێ ڕەشی گران هێدی ــ هێدی سەرەك بوو و شووندا چوو، لێ سیارێد جەردێیە ســەر گوند ، بەری گوندیا ئەو تەماشە دێتن . ئەوێ کو بەرێ ڕکێفی سەر گوند کرن ، ئەو ژی پێشیێ هێدی ــ هێدی ، پاشێ ڕەڤ پێ کەت ، ل سەر ڕیا دیــادینێ ژی بوو شەڕەکی قالم ، ویــالی ژی بەردانە سیارێد چەتێ . ئەو هەوارا کۆچۆێ قوملوبوجاخێ بوو . (کۆچۆ باقێ تفیسکارێ ئەرمەنیایی عەیان هراچیا کۆچارا) ، کۆچۆ مێرەکی بەدەو بوو سمبێلەکە تەعنکە بادایی لێ بوو ، ئەو دکرە خەلــەق . وەختا قەوماندنا ئەو مێرێ هەوار و گازیا بوو . دەستا کۆچۆێ ئەرمەنیێ پەزمام ل یــالێ چەپێ حجووم کرنە سەر ، ل یالێ ڕاستێ ژی هەمن ئەو سەحەتەك بــوو ، کو ئیمدادا جانگیر ئاغا و وان گوندا ل ستوێێ جــەردێ ســیار ببوون ، مەجال ژی ستەندبوون و مەجال نەددانێ ، کو ئەو خوە ڕاستکە . گوندیــا ژی ژ گوند دانە پەی .

کۆچۆ زانبوو ، کو فیشەك کێم بوونە ، خۆرجە فیشەك ئانی دا تێموور. ئەو فیشەك ل سیارا بەلاکرن و ب لێمشت چوونە سەر دژمن . دە ، چاوا کو

دێژن : « یێ فەنج ئەو بوو ، کو ژ مالا خوە نەهاتبوو » . خولەسە ، بەردانە وان ئەو زەعف پەشموورده کرن .

ئالیێ مەدا حیژده بریندار و کوشتی تەمام بوون ، گەلەك پەز دەوار و هەسپ قڕ بوون ، لێ ژ وان ... یێ خانێ مەکوویێ پاشێ هاتن گۆتن : « شێست دو مێرێد وان کوشتی و بریندار هەنە » . ئۆزمان وێ شەڤێ ل ڤرا گلیێ خوە کوتا کر .

فەرهەنگۆك

(ئ)

ئابۆز : جۆرە چەکێکە
ئاپ : مام
ئاچخبە : بەرکراوەبێ .
(شوخوڵێ وە ئاچخبە) کارتان ڕاست بێ .
ئاخین : ئاخ ، هەناسە
ئادەمان : ناوی هۆزێکی کوردە
ئاردوو : ئێزنگ ، سووتەنی
ئاشقۆڕك : ڕەقەڵە
ئاقاکری : ئاوابوو
ئاقاسڤك : ئەقڵسووك
ئالتکرن : بەزاندن
ئانجاح : بەحاڵ ، بەتەنێ
ئانجاخ مە پێرا دگیهاند : بەحاڵ پێرادەگەیشتین
ئاها : ئاوها
ئاها بۆنا وێ یەکێیە : ئەوە لەبەر ئەوەیە .
ئۆبە : ڕەشمال ، کۆن ، [هەوار ،] وار ، دەوار .
ئۆرتە : ناوەند ، ناوەنجی ، ناونجی ، مام ناوەنجی .
ئۆردیك : هۆردووبێ ، لەشکرێ
ئۆرۆ : هەیڕۆ ، هەی‌نەبێ !
ئۆرووس : ڕووس
ئۆسا : وا ، بەوجۆرە
ئۆلام : بێگار ، بیگاری ، سوخرە
ئۆنجە : وێنجە ، سێپەڕە ، سێوەڵگە
ئۆبمە : نەخشی جلوبەرگ، کورتەك
ئەختە : یەختە ، بارگیر
ئەرموش : ئاوریشم
ئەزبەر : لەبەر
ئەز دەربار نەدکرم : دەربازی نەدەکردم .
ئەم یۆلە برن : بەڕێوەی بردین
ئەو : ئەوان
ئەوێ ئەز دامە بەر دلێ خوە : بە دڵی خۆوەی نووساندم .
ئیدارەنگ : ئیدارەکردن ، (ادارة)
ئیدر : نێوی شارێکە .
ئێدگو : ئەوانەی‌کە
ئێد مینا مە : ئەوانی وەکی ئێمە
ئیشاف : ئەم شەو
ئیشق : شەوق ، ڕووناکی
ئیلاه : بەتایبەت
ئینتام : ئیمتیحان
ئینتهام : ئیمتیحان ، تاقی‌کردنەوە ، ئەزموون .
ئێورین : هەوارمان خست ، هێورین ، دامەزراین .

(ب)

ب ئاقل : ئاقڵ ، ژیر
باده چوو : بەباچوو
باشقە ــ باشقە : جۆربەجۆر
باقتی : باوکێتی
باگەڕ : ڕەشەبا ، زریان

بژوو : بژ ، یاڵ
بال : کن
بانیا : بێتنایەتە ، بهانیبا ، هانیبا
باهار : بەهار ، بهار
بتەڵە : خۆحەشاردا (تــەلین : خۆحەشاردان) .
بچنۆك : بچووك
برا هەڕە : بابڕوا
برچیبوون : برسێتی ، برسی‌بوون
برەك : نەخێ
بشینە : بنێرە
ب کەنێ خوێن پیرا : بــە پێکەنینە پیرانەکەی خۆی .
بناتار : بنار ، پاومان
ب نقیسار : نووسراو
بنەڵی : هاوشاری ، هاوڵات
بۆڵ : زۆر ، فرە
(ئەم وشەیە زازا = دومبلی‌یەکانی ســیوەرەکو پــاڵووو دێرســیم‌و زۆرجێگای دیکە بە کاری دێنن . چووەتە زمانی تورکیشەوە .)
بێبەڵووسك : گەردەلوول
بەر گلیێ ویدا هات : وەڵامی‌دایەوە
بست : بستی ، میل ، (ئاگردانی پێ خۆش‌دەکرێ) (بستە)ی بەرداشیش هەیە .
بولقــار : باخوبــاخات‌و جێــی حەسانەوەو شەقامی هەراو .
بەدەو : جوان ، شەنگ
بەرك : تەفرەقــە ، پرشی‌وبڵاوی ، دووبەرەکی ، دووتیرەتی .
بەرۆش : مەنجەڵ ، قازان
بەرەفکرن : بڵاوکردنەوە
بەرێ : جاران ، پێشان
بەرێ خوەددانە : ڕووبان دەکردە

بەرێیێد : دەشتەکان ، بەژەکان
بەگەم : بەگەن ، پەسند (بەگەم‌کرن) پەسندکردن .
بەلگ : گەڵا ، وەڵگ ، خەزەڵ
بەلەگی : شینکە ، پەڵەپەڵەی لاپاڵی چیا ، پاشی بەفرچوونەوە .
بەلەگی : گێژی
بەنگی : عاشق ، سەوداسەر
بی : بێوەژن
بێتەوشە : بێ‌مشتك
بێحشی : بێ‌هۆشی
بێخوەیی : بێ‌خاوەنی
بێراق : بەیداخ ، ئاڵا
بین : هەناسە
بێسی : بــێ . (بێــی دلــێ وان) بێ‌ئارەزووی ئەوان .

(پ)

پادفال : ژێرزەوی ، بنخان
پارخان : پەراسوو ، دەندە ، دەنە
پارس : دەرۆزە ، سواڵ
پارسەکچی : دەرۆزەکەر ، سوالکەر
پارکرن : بەش‌کردن
پاك : باش ، چاك
پایمال : پێشێل ، پێخوست ، پێمال
پایێ پر : ئێکجار زۆر
پچکین : توندبوون ، قایم‌بوون
پر : زۆر
پرت : پەڕەکاغەز ، پرتك
پزمام : ئامۆزا
پشکفتن : کولانــەوە ، کرانــەوەی برین ، پشکوتن .
پۆچك : کلك
پۆزبەران : لووت بەرانی ، پۆزپێژین

پۆلکۆنیك : سەرهەنگ
پۆلوفراق : قاپ و قاجاخ
پەشموورده : پەژمرده ، کز
پەقـکەتن : پەیقـین ، ئاخـاوتن ، قسەکردن .
پەلەگوھ : بناگوێ
پەیابوون : لەئەسپ دابەزین
پێدا ـ پێدا : پەیتا ـ پەیتا ، یەك لەدوو یەك .
پێژبەر : پەرده
پێسا مـه نـەرمبکرانا : هێندەیان دەکوتاین پێستیان نەرم دەکردین . لێیاندەداین .
پیلەك : پلیکانه
پێنسی دەستەند : مەعاشی تەقاویتی وەردەگرت .

(ت)

تەلپ : خەست
تەبگی : تەنگانه
تەعنك : تەنك
تەپۆلداش : ساپان جۆره یاریەکه ، ساپ بەردی پانه .
تاب : توان ، وزه ، تاقەت ، کێش ، تاو ، تاوشت ، تەو ، تەوین .
تات : کافر . ناوی نـەتەوەیەکی ئاسیایی‌یشه .
تاترۆن : تیاترۆ ، شانۆ
تاری : تاریك ، تاریکی
تاشت : نانی بەیانی (له هێندی جێ به نانی نێوەڕۆ دەگوترێ) .
تالده : دالده ، پەنا ، پاسار .
تالیان : کەلەگەت
تانگ : لا ، لایەن .
تما : بەتەما
تو بەلگ ژمن نەخوەند : گوێی‌نەدامێ
تۆپبوون : خڕبوونەوه
تۆڕ : داو
تونەبوو : هیچ نەبوو
تونەدما : هێندەی نەدەما
تونەیە : نیه
توور : تووڕەکه ، کیسه
توول : پەردە
تو وەرە : ئەوجاوەرە
تەباتی : تەبایی ، کۆکی
تەبیر : تەگبیر
تەپ ، تەپە : تۆقه سەر، تەوقی‌سەر
تەحەری : تەرح، جۆر (وی تەحەری) بەو جۆرە .
تەدگوت قەی : هەر دەتگوت ، لەتۆ وابوو .
تەڕازن : ڕەوەز ، گرد ، تەپەوتەلان
تەعشیر : عوشر
تەغەین : تەخمین
تەف : پێکەوه
تەفڕی : تەزیو ، ڕچیو
تەفەهەف : تێکەڵ
تەك : تەنیا
تەکلەن : بەتەنیا ، تەنها
تەگەفەرکم : بتتۆپێنم
تەماش : ناوی جێگەیەکه
تەمژین : بوون بەتەمومژ
تەموول نەکرن : تەحەموول نەکرن
تەمەزی : نەرمونیانی
تەندووڕەك : وڵکان (بورکان)
تەواقە : حەز ، ئارەزوو
تەوین : تاو ، دنه
تەیراده : تەیروتوو
تەیرۆك : تەرزه
تی : تینوو

(ج)

جارا : جارجار
جڤاندن : خرکردنەوە ، کۆکردنەوە، گردکردنەوە .
جوڕە ــ جوڕە : جۆراوجۆر
جەبرین : ساڕێژبوون ، گیرسانەوە
جەردە ــ جوردە : جەردەونێردە
جەزرە : جەزرەبە ، جەزرەوە ، ئازار
جەم : لا ، کن
جێرگە : ڕیز
جەڕ : جەڕە

(چ)

چارخ : کاڵە
چاوا : وەک ، چۆن
چرێ ڤێ خستن : چرا هەلایساندن
چقاسە : چەندە
چقتە ــ چقت بوون : جووت جووت بوون .
چقیك : مەل ، تەیر
چلەکرن : تیمارکردن
چما : بۆچی
چەتنایی : چەتوونی ، دشواری ، دژواری ، زەحمەوت ئاستەنگ .
چەتنی : چەتوونی ، سەختی ، دژواری .
چەعف : چاو
چەعڤوونکایی : چاوڕوونی
چەعڤناس : چاوکراوە
چەعڵکر : ناشتی
چێبە : دروستبێ ، پەیدابێ
چیچەك : گوڵووك ، گوڵاڵە
چێرە : لەوەرگە ، پاوان ، ئێڵاخ
چێزك : تووڵەمار
چیل : سپیی بریقەدار
چێڵ : مانگا
چینار : دراوسێ

(ح)

حژگرن : حەزکردن ، خۆشویستن
حشك : وشك
حوبر : مەرەکەب
حەب : دانە
حەتانی : هەتا
حەزیمەت : عەزیمەت
حەلاندن : تووانڵنەوە
حەیڤین : حەیوان

(خ)

خاتێ : پلك ، خوشکی دایك
خارزی : خوارزا ، خوشکەزا
خاس : چاك
خاسما : بەتایبەت
خاشی : خۆشی
خسیل : حەسیر
خمام : هەور
خور : خۆراك
خۆرت : خورت ، لاو
خۆناف : شەونم ، ئاونگ
خوە : خاوەن
خوەلی : خۆڵ
خوەیی‌کرن : بەخێوکردن
خویانەدکر : بەدیارنەدەکەوت
خەبەر : قسە ، وشە
خەبەردان : قسەکردن ، ئاخاڤتن ، پەیڤین ، گلیکرن

خەلەق : تەوق ، ئالقە
خەولە : بەدزیەوە
خەیسەت : خەسیەت ، ڕەوشت
خیش : نوقم
خێنجی : جگە ، بێجگە

(د)

دارك : چێو ، دار
دان : تاق (دانی ڕۆژی : تاقی ڕۆژێ) بەمانا (جەم)یش هاتووە
دانەخەبات : بەکارهێنان
دانەڕەخخۆە : بەگەلەخۆدان
دانیا : دایدەنا
دێوەرە : هەواردەگرێ ، دەهێورێ
دپەتن : دپێژتن ، نانیاندەکرد
دتەڕبی: دادەپۆشی ، [وێران دەبوو]
دخەیبدیم : تووڕەدەبووم
ددڕن : لێدەدەن
دزفڕین : دەگەڕانەوە
دگرنەمەعنی : مانان لێكدەدایەوە
دگەتنە گڕێ من : سەریان لەسەر دەکردم
دگوفێبشە : دەگوشێ
دلۆ : شین ، شیوەن
دلێ خوە ناکی : عێجز نابی
دلیستن : یاریپان دەکرد
دمەوجیا : مەوجی دەدا ، شەپۆلی دەدا
دن : تر ، دیکە ، دی
دنژنژە : هەڵیدەکرد
دۆتن : دۆشین
دۆکومێنت: پێناس، دەساوێژ (وثیقة)
دوو : دووکەڵ
دوو ڕۆژا شووندا : پاش دوو ڕۆژان

دەبار : ئالفی زستان
دەربازکرن : تێپەڕاندن
دەربهار : وەرزی بەهار
دەرگوش : لانك ، لاندك
دەزمال : دەستەسڕ ، سەرپۆش
دەعس : داس
دەعوەت : داوەت ، شایی
دەف : دەو ، زار ، دەم ، قەراخ
دەقزها : دەموشك ، دەمی‌قوت
دەقگرێدایی : دەمبەستراو
دەقمل : ملیوان ، یەخە پێسیر
دەقەتووگی : لووا ، تووكوشتر
دەلغەدان : مەوجدان
دەنچی : ئارەقفرۆش
دەنگبێژ : گۆرانیبێژ
دەوس : شوێن ، (اثر)
دەولەتی : دەوڵەمەند
دەوێر : دەوار ، ئاژەڵ ، وڵسات ، لاور
دیادین : ناوی شارێكە لە ناوچەی کوردستانی ئەلەگەز لە سۆڤیەت.
دێنا خوە ددایێ : زەینی خۆی دەدایە ، تەماشای دەکرد .
دیوێر : دیوار

(ڕ)

ڕابوون : هەڵستان
ڕادبوون : دەفڕین ، هەڵدەستان
ڕازاندن : خەواندن ، نووانڈن
ڕازیان : نووستن
ڕاستنقیسار : ئیملا ، ڕێنووس
ڕۆژ نەددا سەرێ وی : ڕۆژی لێ نەدەبوارد ، تەنگی پێهەڵچنیبوو
ڕووچك : چارە ، (چهرە) ، فەسڵ

ڕووسپی : ڕیسپی ، ڕدێن‌سپی ، ڕیش‌سپی ، ڕیش‌چەرمگ
ڕوشمە : ڕێشمە
ڕەهان : ڕێحان
ڕەف : پۆل
ڕەف‌پێ‌خستن : ڕەوپێ‌کردن ، پاشەکشێ‌پێ‌کردن
ڕەوایێ جانێ وان دکە : حەوالەی گیانیانی دەکا
ڕەوش : شەوق ، جوانی
ڕیشەدرێژ : ڕیشوودرێژ
ڕیشا : بەڕێوە

(ز)

زاراف : شێوەزمان
زانگ : قەڵشەشاخ ، قەمەتاوێر
زراف : باریك
زۆرێ : نێوی گوندێکە
زۆری‌زۆر : زۆردار
زۆزان : کوێستان
زۆزانی : کوێستانی ، ڕەوەند
زوقری : زوگورتی ، سەڵت ، بێوە
زووزوکافا : گورجێ ، خێرا
زها : وشك
زەعف : زۆر
زەغەە : جۆرە حەڵوایەکە
زەلال : زوڵاڵ
زەلوولی : زەلیلی
زەنگل : زەنگوڵە
زەنگو : ئاوزەنگی ، ڕکێف
زیا : حەزیا ، ئەژدیها
زێر : منداڵ (زاروو) بە بۆتانی هێندێ جار وشەی وەك (دەوار) بە (دەوێر) و (زار) بە (زێر) و (بەز) بە (بێز) جەمع دەکرێنەوە
زیز : باریك

(ژ)

ژ سریا خۆ : بە نۆرەی خۆیان
ژ هەف قەتاندن : لێك‌دابڕین
ژێهاتی : لێهاتوو ، هەڵکەوتە

(س)

ساو : سام ، ترس
ستانسی : ئیستگەی شەمەندەفەر
ستل : سەتڵ ، مەنجەڵی گەورە
ستێر : ئەستێرك ، شوقەڵەت
ستێرك : ئەستێرە
سخی : گوللە
سرگون‌کرن : نەفی‌کردن ، ڕەهەنەکردن ، دەربەدەرکردن
سست : تەمبەڵ
سقدەر : هەیوان
سنجراندن : هەڵقرچاندن
سورمان : موسوڵمان
سۆز : گفت ، وەعد ، بەڵێن
سووك : بازاڕ
سەدسەڵەفی : بێ‌سێ‌وودوو ، لەسەتاسەت
سەرژێکرن : سەرلێ‌کردنەوە ، سەربڕین ، کوشتنەوە
سەرسێری : سەربەرەخوار ، سەرەوژێر ، ئاوەژوو ، بەرەواژ
سەرگین : تەپاڵەوپشقل
سەروەختکرن : نەسیحەتکردن ، ڕازی‌کردن
سەرێتووژ : سەرتیژ

سەرێوەخۆشکەم : سەرتان بێشێنم .
سەگەسز : بێسکە ، ئابڕوو چوو
سەلاملخ : بەرمەیوان
سەلکین : سەرکین ، سەنگرانەوە ، سڵەمینەوە ، پرینگانەوە
سەمت : پەنا ، لاچەپ
سەیدا : مامۆستا
سێل : سێڵ ، ساج
سیمکری : زیوین ، بەزیونەخشێندراو
سینۆر : سنوور ، کەوشەن ، سەرحەد
سێوراندن : حەزکردن، پەسندکردن
سێیوان : سەیوان ، چەتر

(ش)

شاندن : ناردن ، ڕەوانەکردن
شەڕێکرن : سەربڕین ، کوشتنەوە
شعەر : شەعری ، (لەسەر دەکرێ و کۆڵۆزی بەسەردا دەکرێ)
شفانتی : شوانی
شڤك : شوو ، شووڕ ، شووڕك ، شوول ، شووڵکە
شۆڤ : شۆ ، شوخم ، کێلان
شوندامایی : پاشکەوتوو ، پاشکەوتە، دواکەوتگ
شەڤبەری : شەوبوێری شەوڕابواردن ، شەوچەرە
شەلبك : شەربە ، کودی
شەوات : سووتاندن ، سووتەنی
شیرەت : نەسیحەت

(ع)

عەبوور : گوزەران ، بەڕێچوون . وشەی (ئابووری لەمەوە دروستکراوە)
عەزمان : ئاسمان
عەفات : ئازا ، گەرناس
عەقد : بەندە
عەوتین : وەڕین
عەینەلی : ئاینەلی ، عەتەلی ، جۆرە تفەنگێکە .

(ف)

فابریك : کارخانە
فتلی : گەڕایەوە ، ئاوڕیدایەوە
فراخین : جووجەڵە مەڵێنان
فراق : قاپوقاجاخ ، ئیربار ، دەفروئامان .
فراقین : نیوەڕۆژە
فرخونچی : فارغۆنچی ، کرێکاری واگۆنی شەمەندەفەر .
فرۆنت : بەردەم ، پێش
فرە : پان
فرەکرن : فرەوانکردن ، بەربلاوکردن
فۆرم : جڵوبەرگ ، عادەت ، نەریت
فۆرما مەکتەب : قیافەتی مەکتەب
فەرز : گرینگ
فەرکین : فەرقین ، بڵاوەلێ کردن
فەسال : ڕیز
فێز : سەروو
فیزوولی : شاعیری بەناوبانگی ئازەربایجان ، کە بە (فضولی بغدادی) بەناووبانگە .
فینۆ : کڵاو

(ق)

قەرن : کردنەوە
قێرگی : سەرانە ، باج

(ق)

قاف : پشت‌مل
قالچیچەك : گوڵووکی بن بەفر
قالخ‌گیت : هەستەبڕۆ . (تورکی‌یە)
قالم : ئەستوور ، پڕ
قالن : ئەستوور
قانات : باسك ، باڵ
قجی : هەڵقوڵین ، هەڵقوڵان
قرنته : دەسکورت
قۆت : سەلك ، دەنك
قۆچان : سەنەد ، دەساوێژ
قۆش : دەو ، غارغارێن‌بە ئەسپ‌و ماین
قولبه : قیبله
قول : کون
قولك : کون
قولوخچی : پاسەوان
قوله : قوڵە ، جۆرەئەسپێکی بۆرە
قوونرم : دووکەڵی‌باروت
قەپەچەکرن : داپۆشین
قەت : بەژن
قەتاندن : لێك‌دابڕین ، لێك‌دابڕاندن
قەت‌قەبر : قات‌وقڕ
قەدا : قەزا ، قەدەر
قەراح : دەسڕۆ
قەرف : تەوس ، گەمەوتیز ، گاڵتە ، قەشمەری
قەرمه : تەور
قەرمین : ئاوی چاو داهاتن ، سۆمای چاو چوون
قەرەبەرە : ڕەشکەوپێشکە .
قەرەفیسك : چۆك ، ئەژنۆ (قولەفیسك ، ڕەفیسك) .
قەرەول : پاسدار
قەرێژ : کەرێژ ، چڵك‌وپیسی
قەفش : دەسك
قەقەرپڕچی : چەواشە
قەلس : زەبوون
قەلەندایین : شیربایی‌دان
قەنجبوون : چاك‌بوونەوە
قیزاپ : کێژەمام ، ئامۆزا
قیلۆقاچ : قیروقاچ ، فاچەڵفیچ

(ك)

كاپ : کەمەند ، داو
كاده : کولیچە
كاژوقاژۆ : پەرت‌وبڵاو
كاڤلی : سەیران ، بن‌دارۆك
كاكه ـ كاك : چریکەی‌گۆرانی
كال : پیر (کهل)
كانێگەرەك : خۆدەبوو
كانینگ : کانی
كاو : جوانێ ، کاڵێ
كڕ : کڕێن ، ڕەقەن ، وشکێن
کورد دەڵێ : «لەبژوێن دەخواو لە کڕێن دەنوێ» .
كریامەت : کەرامەت ، موعجیزە ، پەرجو
كفش : بیرڕوون
كلام : گۆرانی
كلچەك : سەرپێچی‌پیاو
كلم : مست ، مستەکوڵە
كلووب : یانە ، نادی
كن : کورت ، کورتێ
كنج : بەرگ
كوچك : بەرد
كۆخاندن : کۆخە ، کۆکە
كودا : هەرکوێ ، بۆهەرکوێ
كۆر : هەڵدێر

کوراپ : ئاموزا
کۆفی : سەربەستی ئافرەت
کۆک : ڕەگ
کول : خەم ، دەرد
کولاف : ڕایەخ ، بەڕەوگلێم
کول ــ حالەکی : بە هەزار حاڵ
کولفەت : خێزان ، کابان
کۆلۆز : کلاو
کولی : کولووە بەفر
کۆم : پۆل
کومەدرخستن : سەررووتکردن ، سەرقۆتکردن
کۆمر : خەڵووز ، زووخاڵ
کۆن : ڕەشماڵ ، چادر ، خێوەت
کوور : قوول
کووچ : کووچە ، کۆڵان
کەت : گوێبەرخە ، (گیایەکە)
کەد : ئەرك
کەرسەك : کەستەك
کەری : میگەل ، ڕان ، سوری
کەسکەسۆر : کۆڵەکەزێڕینە ، شەبەنگەبەڕۆژ
کەسیب : هەژار
کەسیبتی : هەژاری
کەڤان : کەل ، بەندەن
کەڤچی : کەوچك
کەڤر : بەرد ، گابەرد ، کەور
کەلب : سەگ ، سپە
کەلەل : کەلپەل ، شمەك
کەلۆچك : تەپۆلکە
کەلەش : شۆخ
کەلین : کۆلین
کەملیبوو : کامیلبوو
کیدەرێ : ئەوجێی
کێرت : پاردوو ، چاڵوێنك ، کەنداڵ
کێردبوو : دەچەمیەوە ، خواردەبوو
کێری‌خوە بێن : بە کاری خۆ بێن .
کێشك : کێب و دەفتەر
کێلەك : تەنیشت
کێلەندی : تڕپان ، ماڵەغان ، کەرەنتوو ، داسی دەسوودرێژ بە پێوە گیای پێ دەدوورنەوە
کێماسی : نوقسانی
کینۆ : سینەما

(گ)

گافانتی : گاوانی
گرۆفەر : خڕ ، کەوانە ، کەمە
گلی : قسە
گڤا : کاتێ ، وەختێ
گنجرۆك : گەڤرە ، گەوەزە
گوتبوون : چەقین : خوارىبوونەوە
گور : گورگ
گورز : گورزەی‌گیا
گوستیلك : ئەنگوستیلە
گوشمك : دەستە ، (کوکبة)
گولافتوون : قوماشی‌کەلەپتوون ، کەلەفتوون
گەدە : کوڕە
گەدەنگ : کوڕە
گەندەل : گیاوگوڵ ، دەوەن
گەور : خۆڵەمێشی
گێزی‌کرن : پیاسەکردن
گیمنازیا : قوتابخانەی لیسە

(ل)

لاپ : زۆر ، گەلەك ، ئێکجار
لاچك : لەچك
لاقردی : قسەکردن

لاڤـا : رجا ، تکا
لەعد : ڕۆژی یەکشەمە (الاحد)
لەحزە : لەحزە (لحظة)
لەك : لەکە ، پەڵە
لەما : لەبەرئەوە
لەماژی : سەبارەتبەمە
لەوڕا : لەبەرئەوە
لەهەڤشێورین : تەکبیریان بـە یەك کرد
لێ‌تونەبێژە : تمەزتومەڵێ
لێخستبوون : لێدابوو
لێمشت : لەهی ، سێڵاو ، لافاو ، لاسامە

(م)

ماسە : مێز ، ڕوونشتۆك
مالۆق : سەرسام
مانات : پارەی وڵاتی تورکستان
مایین : دیکە ، تر
مقاتبە : مقەیەتبە
من‌هەوزانی : من‌هەرکاتێکم‌زانی
مورادێ خۆیان : ڕووباری موراد
مۆزەلان : ئاخوڕ
مەت : پوور ، پلك ، میمك
مەعر : مـار
مەعنی : مهانە ، بەهانە ، بیانوو ، بیانگە
مەغموور : مەئموور
مەقەسۆك : پەڕەسێلکە ، پەلەسیرك
مەللە : مەلا
مەه : مـانگ
مێدال : نیشانە
مێل : مەیل
مینا : وەك
میندەر : دۆشەکەڵە ، تەختەی بن‌قوون

(ن)

نالچە : ناڵچە ، ناڵی‌بچووك
نامل : ناوشان
نانۆزگۆ : نانەزگ
نزانبوو : نەدەزانی
نقشت : نوشتە
نقوت : نوختە ، خاڵ
نەپەنی : پەنامەکی ، نهێنی
نەخوەندی : نەخوێندەوار
نەفیی‌عام : نەفیرعام ، ڕەشبگر ، ڕەشبگیر
نەقل : حیکایەت
نەمە : نامە ، کاغەز
نەهێلە : بەجێ‌مەهێڵە
نەیار : دژمن
نهێرین : نواڕین ، ڕووانین
نیبوو : نەبوو
نێت : مەخسـەد ، مەرام ، مراد
نیر : ئەو دارەی دەدرێتە پشـت دەرکە
نێرین : نهێرین ، نۆڕین ، نواڕین ، رووانین
نیشان‌دائینان : نیشـانشکێنە
نیڤیستەکان : نیوپیاڵە

(و)

وارکۆز : هەوار ، قشلاخ ، ماڵبەند هەوارگە
واویك : چەقەڵ
وەردەك : مراوی

وەستان : ماندووبوون
وەکلاندن : دووپاتکردنەوە

(ھ)

ھاتنە خاپاندن : فریوخواردن ، هەڵخەڵەتان
ھاتنەکفش : ئاشکرابوون
ھازر : حازر
ھاژ : هۆش
ھلگەڕی : سااڵگەر ، سااڵوەڕسووڕان
ھنەک : هێندێ
ھوندوڕ : ژوورەوە
ھوونێ : ئێوە
ھەبان : هەمبانە
ھەرگاف : هەمووەخت ، هەمیشە ، هەردەم ، هەموکاتێ
ھەڵدەرسک : هەواڵدەرز ، هاودەرس
ھەڵانا : ڕاپەڕە
ھێ : هەر
ھێساکرن : حەساندنەوە
ھێشێندبوو : شێندەبوو
ھێلوون : هێلانە ، لانە
ھێن : فێر . (هێنکرن) فێرکردن
ھێنک : فێنک

(ی)

یال : لا ، کن
یالێمایین : لایەکیتر
یامدە : بەزۆری
یەکژێیدن : ئەوێدیکەیان
یێقەنج : شتێچاک ، هێچاک

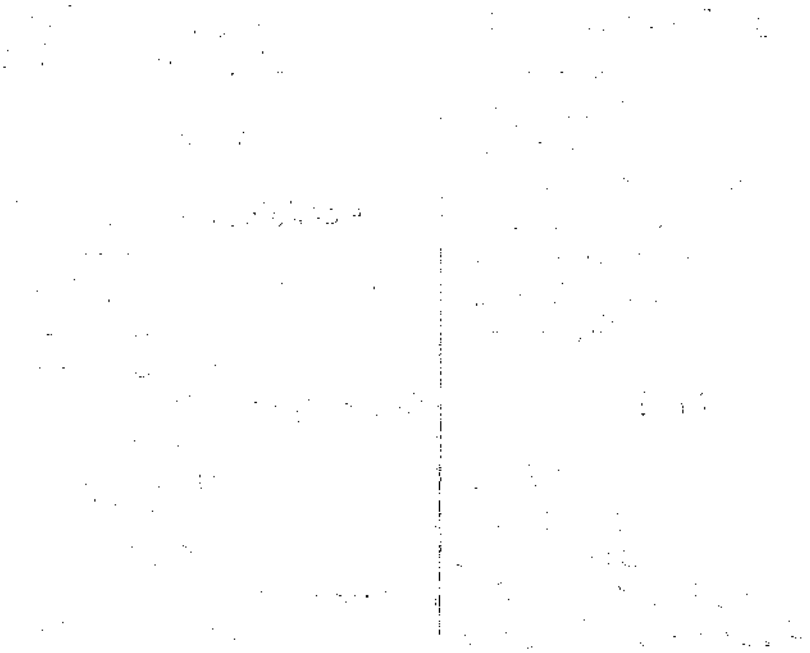

القسم العربي

المعروفون من الروژبيانية (الروزبهانية) في الكتب التاريخية

القسم الأخير من كتاب (تاريخ الروژبيانيين) غير المطبوع
محمد جميل الروژبياني

وبعد انفضاض الجمع همس الشيخ رضا الطالباني في أذن الملا أحمد قائلا له : «اين تتولى الامامة والخطابة فيما بعد ؟ » فأجابه : (في ليلان ان شاء الله !) فقال : «قل موتوا بغيظكم» فرد عليه الملا أحمد ببيت للامام الشافعي:

« تمنى اناس ان أموت وان امت فتلك سبيل لست فيها باوحد »

فكان الشيخ رضا الطالباني يشير الى ان بين الطالبانيين والروژبيانيين حزازات وخلافات بسبب توسع الطالبانية بنفوذ الشيخ علي بن الشيخ عبدالرحمان (الجالس على منصة الطريقة القادرية) وحثه ابناء اخوته وابناء عمومته على الاستفادة من ضعف الحكومة العثمانية ، واحتياجها لهم ، فاستولى الشيخ لطف الله على قرى (خدر بك العليا ، خدر بك السفلى ، أراضي قره) بالتزامها من المالية ، كما ان الشيخ علي نفسه استولى على أراضي (بان ليلان) وأراضي في ليلان العائدة للروژبياني المثرى (حمه ئوخه) الذي كان منتسبا الى الشيخ علي باسم الدروشة ، وبهبة حصل منه اشترى ماء الوقف المنحدر من (حصار وخالد بازياني) الى ليلان ، وكان هذا الماء قد اعطاه السلطان عبدالحميد الى شيخه (جواد الخالدي النقشبندي) ــ الذي كان من أعمام ــ السيد أحمد خانقاه ــ لري الرياض والرياحين ، وباعته ورثته الى حمه‌ئوخه فكان الشيخ

رضا يعتقد بان الملا احمد اذا صار اماما وخطيبا في ليلان فانه يحث الروژبيانية على استعادة املاكهم من الطالبانية ، فأفهمه الملا أحمد بالبيت المذكور ، انه لايحب للطالبانيين الزوال ، وان كان لايسمح لأحد بالاضرار بعشيرته ..

لقد أدى وجود الملا احمد في ليلان وقيامه بالتدريس ، الى ان يقوم الشيوخ الطالبانيون ببناء مساجد ومدارس في (بيانلو ، باداوا ، خالد بازيانى) ولم يتمتع الملا احمد بالراحة في ليلان فقد توفيت زوجته (گولبەهار) في السنة الاولى ، وتوفيت بنته (زكيه) في السنة الثانية وأزعجه استمرار المنازعات والمشاجرات بين فرق الروژبيانية الثلاث في فورقان . وبعد وفاة قرينته ، عزم على اختيار قرينة اخرى فتزوج من بنت ابن عمه «حسن محمد سلمان» الموسومة (زهراء) المتولدة في (١٣١٠ ــ ١٨٩٤م) ، فزفت اليه العروس في (٢٢ ذى الحجة ١٣٢٢ هـ ١٩٠٣م) ومن الطريف ان ختم في تلك الليلة كتابة الكتاب الموسوم (رفع الخفا في شرح ذات الشفا) من تآليف الملا محمد ابن الحاج الكردي في ٧٠٠ صفحة فكتب في أخيره: (تم وبالخير عم على يد أقل العباد وأحوجهم الى لطف الملك الهادي ، احمد الروزبهاني الفرقاني في ٢٢ ذى الحجة من سنة ألف وثلاثمئة واثنين وعشرين من الهجرة النبوية ، في ليلان ، وانا امام وخطيب ومدرس بها ليلة كوني عروسا على بنت ابن عمى (زهراء حسن محمد سلمان) جعل الله الزواج مباركا بالرفاه والبنين ...) واقام بعدئذ ستة اشهر قلقا استنسخ خلالها كتاب الكمال في شرح الشافية في (٨٠٠) صفحة ختمه بالعبارة التالية : (تم الكتاب في ٢٥ رجب من عام ٢٣ بعون الملك الوهاب في ايام تترى فيها المحن والرزايا وتشتد المصائب والبلايا ، على يد المحتاج الى لطف الاله الصمداني ، الفقير الحقير أحمد الروزبهاني الفرقانى ، اللهم اجعله قرين فرج ، الى مسلك غير ذي عوج ... الخ) ولم يطل ان ترك ليلان ورحل بأهله الى قرية (شەوگير) التي درس فيها سنة ١٣١٢ هـ ، اذ توفي استاذه (الحاج الملا عبدالقادر السليماني) ودعي لان يحل محله ، اماما

وخطيبا ومدرسا ، فأخذ معه «عبدالقادر بن سليمان بن محمد سلمان» ـ ابن عم زوجته المراهق ـ وأمه ليكونا عونا لقرينته في الغربة ، فوضع «عبدالقادر» في الكتاب لدى طلاب المدرسة ، وتولى بنفسه تعليم زوجته القراءة والكتابة والامور الدينية • وفي سنة ١٣٢٥ هـ (١٩٠٧ م) رأى ان قرينته حامل ، وان أهل البيت ليسوا مستقري القلب لبعدهم عن أهليهم وذويهم ولذلك ترك «قرية شەوگير» ورجع بأهله الى فورقان ، فوجد ان بيت صهره قد رحلوا الى كركوك ، فقصدهم بأهله ، وترك هنالك قرينته لتلد ، فوضعت في ٢٥ رجب ١٣٢٥هـ بنتا سميت «فاطمة» •• وما ان لبث (الملا احمد) في فرقان أشهرا حتى طلب اليه «الشيخ نوري بن الشيخ قادر الطالباني» ان يقصد قرية «عەولاغانم» ليتولى فيها الامامة والخطابة وتأسيس مدرسة دينية، فقبل الطلب (لان الشيخ نوري كان نسيب الروژبيانية [٩٢] في قصة طويلة) فرحل الى (عەولاغانم) وتولى بها الوظائف الدينية نحو ستة اشهر الا انه لم يرق له أعمال الشيخ نوري مع الفلاحين ، فرجع الى فورقان ، ولما علم (الشيخ عبيد بن الشيخ معروف الطالباني) بالحال ذهب اليه والتمسه ان ينتقل الى (بەيانلو) ليقوم فيها بتولي المهام الدينية ، فقبل ورحل الى (بەيانلو) ففتح مدرسة دينية ، قصدها من كركوك طلاب حاولوا النجاة من الجندية منهم : (صابر الملا محمد الحافظ ، رؤوف أحمد تورشيجى وغيرهما) وكذلك : (احمد الملا محمود ، يوسف السيد عزيز ، محمد امين السيد كريم) وغيرهم من روژبيانية فرقان وبقي يزاول مهنته نحو سنتين ، وقد ولد له في (بيانلو) ابن سماه (محمد امين) وكانت ولادته في ١٢ شهر جمادي الاولى سنة ١٣٢٧هـ (١٩٠٩م) • وفي سنة ١٣٢٨هـ ترك (بيانلو) وانتقل الى قرية (باداوا) حيث تولى فيها الامامة والخطابة ، وأسس مدرسة دينية كان من طلابها (محيي الدين،

---

(٩٢) لهذا الموضوع قصة طويلة ممتعة ، فنجعل الهامش رقم (٩٢) في الاخير.

سيد محمد الجباري ، وغيرهما ، ولبث في (باداوا) ايضا نحو سنتين ونصفا ولدت له فيها بنت بتاريخ ٢٥ شعبان ١٣٢٩هـ (١٩١٠م) سماها «فتحية» ، ثم مل الحياة في القرى ، رغم انه كان همه ورسالته ان يشيع في قرى المنطقة المساجد والمدارس وهي تبنى وتؤسس بأيدي الاهلين المتعطشين الى التعلم والتفقه ، وكانت الحكومة العثمانية ورؤساء القرى الاقطاعيون يستاؤون من عمله ، فلم تؤسس جنوب شرقي كركوك من (ليلان) الى (سنگاو) مدرسة دينية واحدة ، سوى المدارس والمساجد التي بنيت واسست في (ليلان ، بيانلو ، عەولاغانم ، باداوا ، قادركرم) وكان أول من تولى فيها الامور الدينية (الملا أحمد) . أما مدرسة (فورقان) فقد أسسها قديما أحد ملالى الروژبيانية، من أجداده ، ولم يستمر التدريس في تلك المدارس التي هجرها الملا أحمد سوى مدرسة (ليلان) التي أصبحت مركز ناحية (قره حسن) بعدئذ .

وفي سنة ١٣٣٠ هـ بنى « ابراهيم بك التكريتى » في محلة (قورية) بكركوك جامعا فخما ومدرسة فخمة ، وكان قبلئذ قد تعارف مع (الملا احمد) فاوفد اليه من يعرض عليه قبول تولى الأمور الدينية امامة وخطابة وتدريسا في الجامع المذكور فقبل ذلك وباشر مهمته في (١٣٣٠ هـ ــ ١٩١١م) وقصده طلاب العلوم الدينية فكان يعتبر ثاني مدرس بعد استاذه (على حكمت افندي) .

وفي ٢٧ رجب ١٣٣١ هـ (١٩١٣ م) انجبت قرينته (زهرة) ــ وهي ذاهبة الى فورقان لزيارة بيت ابيها ، ولوضع الحمل فيها ــ ابنا سمي (محمد جميل) ــ وهو كاتب هذه الرسالة ــ وبقي الملا احمد مدرسا في المدرسة المذكورة ، حتى اواخر عام (١٣٣٢ هـ ١٩١٣م) ، وهنا استنسخ بيده كتاب « خلاصة الحساب لبهاءالدين العاملي » وذيله بالعبارة التالية : (تمت كتابة كتاب خلاصة الحساب على يد الفقير المحتاج الى لطفه الرباني خادم الطلبة في المدرسة الابراهيمية احمد الروزبهاني ، في سنة ١٣٣٢ هـ ثلاث مئة واثنتين

وثلاثين بعد الالف من الهجرة المصطفوية ، عليه ازكى وانمى التحية في ٢٨ من شهر جمادي الاخيرة في يوم الاحد قبل أذان مغربه ...)

وفي اواخر سنة ١٣٣٢ هـ (١٩١٣) اعلنت الحكومة العثمانية النفير العام وانفض الطلاب خوفا من الجندية ، فراى الملا احمد نفسه وحيدا في الجامع والمدرسة ، وخاف ان يسوقوه للخدمة الاجبارية وهو ليس مشمولا ، فترك كركوك ورجع الى قرية فورقان حيث زراعته وغنمه ، وما ان سمع بذلك الشيخ محيي‌الدين البرزنجي القەرەچيوارى [٩٣] حتى هرع اليه وطلب منه الانتقال الى « قادر كرم » ليتولى فيها الامامة والخطابة والتدريس ، حيث طلاب العلوم الدينية بعيدون عن عيون معلنى النفير العام ، فلباه وقصد قادر كرم ، ولم ياخذ من اهله سوى ابنه (محمد امين) وابن اخته (محمد شفيق ابن الملا عزيز بن محمد رجب) ليدرسهما بين الطلاب ويربيهما خير تربية ولم ياخذ عقيلته لكونها حاملا ، فوضعت بنتا ، سميت « فهيمة » تيمنا بفهيمة بنت الشيخ حسن القەرەچيوارى ، الا انها لم تعش طويلا ، وهنا (اي في قادر كرم) استنسخ كتبا صوفية منها « سراج السالكين » باللغة الفارسية ، لمؤلفه (الشيخ حسين القاضي البرزنجي) ، وديوان اشعار للشيخ حسن القەرەچيوارى مؤلفا من قصائد كردية وفارسية وعربية .. ولبث مدرسا في قادر كرم الى اواخر سنة (١٣٣٥ هـ ١٩١٦ م) وكان خلال هذه المدة يتردد في كل شهر مرة او مرتين الى فورقان ، لزيارة اهله والاشراف على زرعه وغنمه ، واداء صلة الرحم . ومما اعياه في قادر كرم اصابته بمرض حصبة (تيفوس) شديدة آذته وكادت ان تقضي عليه لولا ان شمله الباري تعالى بعطفه فانجاه من الفلج والاصابة بالجنون .. ومن طلابه « ملا محمد امين ديليژه ، سيد محمد الجباري ، الملا محيي‌الدين قادر كرم ، الملا عبدالله بن الملا

(٩٣) هو الاخ الاصغر للشيخ حسن البرزنجي القەرەچيوارى خليفة كاكا احمد الشيخ ومن بني أعمامه ، المدفون في قادركرم وقبره يزار .

قادر السليماني » .. ولقد انتهز فرصة وجوده في قادر كرم للتعرف على عدد من المهرة في تأسيس الطاحونات المائيـة ، وكانت له قطعـة ارض بين (بان ليلان ــ خدر بك) فيها آثار بناء الطاحونة ، فجلب معه بناء ماهرا اسس لـه طاحونة بالمناصفة مع مزارعٍ تَرِيّ من سكنة ليلان اسمه (الحاج محمود) لكي يتولى الاشراف على العمل وادارتها بنفسه ، كما اسس في وادي شيرين غربي فورقان طاحونة اخرى ..

ولما اضطربت الحكومة العثمانية واوشكت على الانهيار ، وكثرت النهابة والمتلصصة وقطاع الطرق ، الى جانب جنود الدولة العثمانية القائمين بكل عمل مشين من الارتشاء وسلب الاموال من الناس ، خاف الملا احمد على بيته واهله فترك في اواخر السنة المذكورة قادر كرم ورجع الى فورقان ، واشتغل فيها بالمطالعة والاشراف على زرعه وغنمه وطاحونته . وفي هذه السنة نفسها ولدت له بنت سماها (فهيمة) ايضا ، باسم ابنته المتوفية .

وكان الشيء الذي يزعج (الملا احمد) ان يجد خلافا ونزاعا بين ابناء عشيرته فصادف ان قُتِل احد من اقاربه ــ واسمه (عمر تور بن عزيز احمد حانه) شخصا من الروژبيانيين اسمه (محمد صالح اسعد) فثارت المنازعات والمعاداة القديمة بين فريقي (قول ــ رعيه) مرة اخرى ، وانتهز البعض الفرصة لان يؤججوا نيران الفتنة بين الفريقين لكي يتسنى لهم الاستيلاء على القرية ، الا ان (الملا احمد) تذكر صديقه الحميم ذا النفوذ الواسع (السـيد احمد افندي خانقاه) ، فطلب من مّلاكيّ فورقان «السيد جمعة بن السيد عبدالله ، والسيد محمد بن السيد بابا » ــ وهما ابنا عم ــ ان يضعا نصف ملكهما تحت تصرف (السيد احمد) لكي يبسط نفوذه على القرية ويخمد نـار النزاع ، ويمنع بأسه الطالبانية من التدخل في امور فورقان ، فلبيا اقتراح «الملا احمد» وملّكا السيد احمد خانقاه نصف اراضـي فورقان المائيـة التي تروى من مسيلات (خرّشيرين ، خرّشور ، وخرّبناوان) عام ١٣٣٥هـ ــ ١٩١٦م . هذا

من جهة ومن جهة اخرى راسل الملا احمد بصورة سرية «السيد محمد السيد صمد» رئيس عشيرة الجباري ، وبعضا من شيوخ (قەرەحەسەن) من السادات البرزنجية وغيرهم ، ليجتمعوا في فورقان ويتوسطوا في الصلح بين الفريقين ، فجاءوا وتدخلوا ، وفصلوا الدية بمبلغ كبير من المال يجمع من ابناء العشيرة ، وان يُزوّجوا اخا المقتول ابنة ، فوعد الملا احمد ان يزوج بنته فاطمة الطفلة من (على صالح) اخى المقتول بعد ان تبلغ سن الرشد .. الا ان النزاع بين فرق الروژبيانية لم ينته ــ على الرغم من ان الحرب العالمية الاولى كانت قد خيمت على البلاد وعم القحط والوباء وغلت الاسعار ونفدت الارزاق، ومات الوف من الناس جوعا ولم تنقذهم ميتة البغال والحمير ــ بل ان السيد سعر نار الخصومة ، بأمل أن تضعف الفرق الثلاثة فتتخلى له عن املاكها فيعاملهم عندئذ كالفلاحين العاديين (مسكين) ، ولم يكتف بذلك بل اجبر بعض الفلاحين ــ بنفوذ القوى الحكومية ــ على الرحيل من القرية من امثال (فرج حسين ، قادر سليمان ، عثمان رحمان ، محمد هژه وغيرهم) فانزعج الملا أحمد ايضا وترك القرية عام ١٢٣٩ هـ ١٩٢٠م واختار الاقامة في قرية (باداوا) حيث كان قد تولى بها قبلا الامامة والخطابة والتدريس ، فاشتغل بالامور الدينية الى جانب القيام بالزراعة وتربية غنمه . ولما كان النفاد والقحط وضيق العيش قد أثر على طلاب العلوم الدينية ، لم يلتجىء الى المدرسة ــ آنئذ ــ سوى طالب علم غريب اسمه «السيد اسماعيل شنوبي» ، واشترك معه في الدرس ايضا امام القرية (الملا السيد عبدالوهاب) وشاب من الطالبانيين اسمه (عزالدين) . فلبثوا مدة يدرسون الكتب المختلفة ، ثم كثر في المدرسة الطلاب . (وليلاحظ ان السيد اسماعيل مهر في تصليح الساعات، وفتح في اربيل محلا واسعا ، ومات مخلفا اولادا نجباء تثقفوا مابين طبيب ومهندس) .

سكن الملا احمد بعد الرحيل من فورقان الى باداوا في دار (اوسطه

قادر) ثم بنى له دارا واسعة وسط القرية على حافة الطريق (من كركوك الى قادركرم) واصبح بيته منزلا للغرباء والاصدقاء من الضيوف • اما داره في فورقان فقد حل فيها «الشيخ رؤوف بن الشيخ سعيد» ــ ابن اخت السيد احمد خانقاه ــ وقد نزل فورقان للاشراف على حصة خاله من الملك •• الا انه ذاق ــ أخيرا ــ مرّ العذاب من الفريق الذي ساعدهم خاله ضد ذوي قربى الملا احمد ، واستاء من اعمال خاله ، فاخذ يتردد على الملا احمد ، ويلتمسه ان يرجع الى فورقان ليشرف على ملكه •

وفي ١٣ ايلول ١٩٢٠م • (١٣٤١ هـ) اخبر « الشيخ عبدالكريم بن الشيخ حسين البرزنجي» ــ وهو ابن اخى الشيخ حسن القەرەچيوارى ــ الجالس على كرسي المشيخة في قادركرم ، ان الشيخ محمود حفيدزاده البرزنجي أعيد من منفاه في الهند ، ووصل بغداد ويتوجه بعد أيام الى كردستان ، فاخبر الملا احمد بالامر ، فسافر فورا الى قادركرم ، وذهب منها الى كفري مع الذين ذهبوا لاستقبال الشيخ محمود حفيدزاده ، فطلب اليهم الشيخ محمود ان يرافقوه الى السليمانية ، فصاحبه وبقي في السليمانية نحو شهرين ، لايفسح الشيخ محمود له مجالا ان يرجع ، ثم اذن له بالعودة الى منطقة كركوك حيث داره في قرية (باداوا) لزيارة أهل بيته لمدة عشرة ايام فقط ، بشرط العودة الى السليمانية ، فلباه ولبث في السليمانية اكثر من سنتين مدرسا دينيا في مدرسة الجامع الكبير (جامع كاك احمد) • كان الملا احمد يعرف بعنوان «شيخ الاسلام» و «المفتي العام» في كردستان ــ علما بان شيخ الاسلام الحقيقي الرسمي كان «الحاج السيد حسن عم الشيخ محمود ، والمفتي العام غيره من العلماء القريبين نسبا من الشيخ محمود ، الا ان الملا احمد يتولى مهمتهما ــ وكانت للشيخ محمود نظرة علمية ثقافية واسعة ، فقد كان عازما على جعل الجامع الكبير مضاهيا لجامع الازهر ، بتأسيس مدرسة علمية واسعة فيه •

كان الملا احمد قد ترك اهل بيته وزراعته وغنمه في رعاية ابنه الاكبر «محمد امين» ، وكان آنئذ قد بلغ السادسة عشر من العمر ، واخذ معه الى السليمانية ابنه الثاني «محمد جميل» البالغ من العمر عشرة سنين ــ وهو كاتب هذه الرسالة ــ مع طالب علم تربى يتيما في داره اسمه « عبدالكريم » ، فكان يدرسهما مبادىء القراءة والكتابة ويعلمهما اللغات (العربية ، الفارسية ، والتركية) ويقرئهما كتب گلستان ، بوستان ، خزينه‌ى مكاتيب ، نصاب‌الصبيان، احمديه ، وتحفهء وهبى) ويعلمهما تجويد القرآن ، وقد استنسخ لابنه رسالة « الجوهر النضيد في علم التجويد » لمؤلفها «الشيخ معروف النودهي» (رح) الذي الفها نظما ، فذيلها بهذه العبارة : (سوده الغريق في العصيان ، عبيد ربه أحمد الفرقاني ، بقلم الاستعجال ، لاجل نجله محمد جميل ، وفقه الرب‌الجليل، على الكمال والتحصيل ، بالحبيب المصطفى ، والصحب أرباب الصفاء ، في بلدة السليمانية ، بجامعها الكبير في الحضرة الاحمدية سنة (١٣٤٢هـ) في عهد الدولة المحمودية البرزنجية الكردية ...) وكان قد الفها الشيخ معروف نظما عام (١١٩٩هـ) أولها :

(قال محمد هو ابن مصطفى عفا اله العرش عما اقترفا)

وقد جاء تاريخ تأليفها في بيت قبل الاخير :

(تأليفه في رمضان قد كمل ارخته فقلت : «نظمي قد سهل »)

١١٩٩ هـ

واستنسخ لابنه كذلك كتبا جليلة اخرى من مؤلفات الشيخ معروف الموجودة في المكتبة وتجويدا فارسيا لاحد العلماء الاكراد ألفه للامير خالد الباباني ، وقد ختمه وأرخه بهذا المصراع (شاه خالد حاكم ملك بيان) ١١٥٥هـ.

وفي سنة ١٣٤٣ هـ اختلف الشيخ محمود مع الضباط الانجليز الذين كانت الحكومة البريطانية قد بعثت بهم كمستشارين ــ في الظاهر ــ وكحكام

سياسيين بيدهم الحل والعقد ، في الحقيقة ، وانما الشيخ محمود رمز لتطمين الاكراد في انحاء كردستان ، الا ان الشيخ محمود لم يكن ليخضع لآرائهم انما يعتبرهم دبلوماسيين عليهم رفع التقارير الى الجهات المسؤولة عند الاختلاف فقط ، فتوسعت شقة الخلاف وقصفت الطائرات البريطانية السليمانية وانحاءها ، ونشرت بيانات الانذار على الاهلين ، وبيانا خاصا موجها الى الزعيم الكردي اسماعيل خان (سمكو) ، الذي وفد على الشيخ محمود من كردستان ايران لمغادرتها • وبعد ان قصفت الطائرات السليمانية غادرها الشيخ محمود الى منطقة سورداش الجبلية ، حيث تحصن في كهف « جاسه نه » • ودخلت القوات الانجليزية السليمانية ، ورجع «الملا احمد» الى منطقة كركوك، حيث بيته في قرية (باداوا) ، وبعد ان لبث اشهرا وعزم على ان يفتح باب مدرسته امام طلبة العلم ، نعي بوفاة استاذه « علي حكمت افندي السياه منصوري» فقصد كركوك معزيا فطلب اليه ان يدخل الامتحان لتولي التدريس مكان استاذه ، في مدرستي «محمود الخال» و «مدرسة الشاه غازي» ، وكان واثقا من نفسه ان لا احد يستطيع منافسته فيالامتحان الا ان «الملاقادر» ــ مدير الاوقاف ــ اصطنع له منافسا اسمه «الملا احمد الملا حكيم» لم يكن ليليق له تلميذا ، فانجحوه في الامتحان ، وافشلوا الملا احمد ، فلما علم اشراف كركوك بتلك المؤامرة لم يرضوا برجوع الملا احمد الى القرية بروحية فاشلة ، بل عينوه اماما وخطيبا ومدرسا دينيا في جامع فرهاد (نقشلى مناره)، وكان الجامع تحت تصرف متولٍ ، لاتحت تصرف الاوقاف ، ولكن الاستعمار واذياله كانوا له بالمرصاد ، فبعثوا اليه من عمال السكك الحديدية ، والشركة النفطية ، والمنتسبين الى المعسكرات الليفية (لبي) والطيران ، من الذين جاءوا في ركاب الانجليز من يحملون كتبا ومناشير مختلفة مابين سياسية ومذهبية مثل القاديانيين والآرياسماچيين وغيرهم ، ولما لم يكن الملا احمد ميالا للسياسة ، كان يتلقف الكتب المذهبية ، دون النظر الى انها ايضا تحمل في طياتها سياسات خفية •

كان الملا احمد ، تقيا نقيا ، يعتكف في شهر رمضان في المسجد فلا يخالط احدا ، ويقضي وقته بقراءة القرآن ، والاوراد والاذكار ، ومطالعة الكتب قائم الليل صائم النهار ، وفي رمضان سنة (١٣٤٤هـ = ١٩٢٥م) دخل الاعتكاف في مسجد قرية (باداوا) في زاوية كانت مبنية على الطوب الاحمر المرطوب الندى ، فاصيب بمرض الرومانيزم (النقرس) فافلجه ، وأقعده الفراش سنين ، وبعد المعالجات المستمرة خف المرض شيئا ما فأخذ يسير على عكازتين أشهرا ، ثم معتمدا على عصا ، ثم اخذ يسير الهوينا .. وخلال هذا المرض كان يلازمه اثنان من طلبته هما «عبدالكريم احمد» الذي كان قد تربى يتيما في داره و «السيد احمد المعماري» من الشرفاء العرب ، حسيني النسب ، فكانا يخدمانه ، ويوضئانه ، وينقلانه الى الحمام والمرافق على الظهر ، ويقرآن له الكتاب الذي يرغب فيه ، لدراسة بحث ، أو حل مشكلة علمية ، ويكتبان له ما يمليه عليهما من البحوث الفقهية .. وخلال مرضه العضال هذا ، كتب في الرد على الذين اتهموه بالانتماء الى القاديانية ، والخروج من الدين الاسلامي الحنيف ، رسائل باللغات الثلاث (العربية ــ الفارسية ــ التركية) منها :

١ ــ اشراق شمس الشريعة بنور صبيح في الرد على من اتهمني باتباع احمد المسيح . (باللغة العربية)

٢ ــ ايقاظ الاخوان عن غفلة تكفير أهل الايمان . (باللغة الفارسية)

٣ ــ حفظ الجنان واللسان عن تكفير أهل الايمان (باللغة التركية)

هذا ولما كان متمسكا بالحديث النبوي (كل لهو ولعب حرام الا الرماية والسباحة والفروسية) وكان يعتبر الاجهزة الموسيقية من آلات اللهو واللعب ، كان يستحرم الاستماع الى الحاكي (گرامافون) في بدء انتشاره ، فألف

في ذلك رسالة رد بها على الشيخ مصطفى القره‌داغي الذي أباح الاستماع اليها ، أسماها :

٤ ــ القول السديد الموثوق ، في الرد على من زعم حل السماع الى الصندوق (باللغة العربية) ، اذ كان الحاكي آنئذ يسمى (الصندوق = تسمية الحال في المحل) في المنطقة .

وكذلك لما سمع ان هناك حيالين مشعوذين يزعمون احضار أرواح الموتى واستنطاقها ، ألف في تفنيد مزاعمهم رسالة سماها :

٥ ــ كشف الاشباح عن جلب الارواح (باللغة العربية) .

واستند في ذلك على قوله تعالى (الله يتوفى الأنفس حين موتها والتي لم تمت في منامها فيمسك التي قضى عليها الموت ويرسل الاخرى الى اجل مسمى) صدق الله العلي العظيم (سورة الزمر الاية ٤٢) .

أما في اللغة الكردية ، فكان ــ كما هو المعروف ــ الشخص الوحيد الذي القى خطب صلاة الجمعة باللغة الكردية في الثلاثينيات ، في منطقة كركوك ، وقد جمع الخطب التي ألقاها في سنين تحت عنوان (كومه‌له ووتارى هه‌ينى) وجمع الفتاوى التي أفتاها حين استفتي في مختلف المواضيع الدينية (القرآنية ، الحديثية ، الفقهية ، العقائدية) في سفر اسماه (كومه‌له زانيارى ئاينى) ، ولكن الذي يؤسف له هو أن تلك الرسائل تعرضت للحريق ، حين قام بعض السفلة باشعال النار في مكتبة (محمد جميل الروژبياني ــ مؤلف هذه الرسالة ، وصارت فيها ألوف المجلدات الخطية والمطبوعة طعمة للنار التي قلبتها في أيام رمادا منثورة) ...

كما كتب طوال حياته التدريسية تعاليق وحواشي على الكتب التي طالعها ودرسها اسجل منها ما وقع عليه نظري :

ــ في الصرف : كتب حواشي متفرقة على : تصريف الملا علي ، سعديني ،

شافية ابن الحاجب ، كمال ورضي وغيرها من شروح الشافية •

ـ في النحو : العوامل المنظومة ، سعد الله الصغير ، سعد الله الكبير ، كفاية المعاني ، شرح القطر ، الجامي وحواشيه : لعبدالغفور ، وعبدالحكيم ، والسيوطي وحواشيه لابن الحاج وغيره •

ـ في المنطق : الفناري، الحاشية اليزدية، البرهان للكلنبوي ، شرح الشمسية، شرح المطالع وغيرها •

ـ في العقائد : شرح النسفيّة للتفتازاني ، وحواشيها للخلخالي والدواني •

ـ في البلاغة : مفتاح العلوم ، المختصر ، المطول وغيرها •

ـ في الاصول : جمع الجوامع ، مختصر المنتهى •

ـ في الكلام والحكمة : تقريب المرام ، شرح المقاصد ، شرح المواقف ، طوالع الانظار •

ـ في الفقه الشافعي : المحرر ، الانوار ، اعانة الطالبين ، شرح بافضل ، تحفة المحتاج لابن حجر ، النهاية للرملي ، الام •

ـ في الفقه الحنفي : ملتقى الابحر ، الكنز ، حاشية ابن العابدين •

ـ في الحديث : البخاري ، مسلم ، ابن ماجه ، الترمذي ، الموطأ •

ـ في التجويد وعلوم القرآن: الجوهر النضيد، الجزري ، الشاطبي، الاتقان•

ـ في الفرق : الملل والنحل ، الصواعق ، الفرق بين الفرق ، رد الروافض •

ـ في التاريخ : تاريخ الخلفاء ، فتوح البلدان ، الكامل ، الطبري •

ـ في التفسير : الجلالين ، الخازن ، البيضاوي ، الكشاف ، التفسير الكبير ، روح المعاني ، روح البيان ، الطبرسي ، الطبري وغيرها •

ومن الجدير بالذكر انه كان ذا ولع واهتمام بوضع النقاط والاعراب والقيد والتضبيب لبعض الكتب المشكلة الفهم ، وانه لما وجد في مكتبة الجامع الكبير في السليمانية كتبا مخطوطة غير منقوطة ، كـ (لبّ الالباب ،

والقوت) ، وغيرهما قرأها من ألفها الى يائها ونقطها واعربها .. وهذا الولع فوق طاقة الكثيرين .. وكان خطه وسطا بين الجيد والمناسب وسوف نري القراء نموذجا من خطه ، اما انشاؤه ، فكان في الفارسية والتركية والعربية في غاية المتانة نثرا ونظما ، ولكنه لم يكن شاعرا مفلقا وقد كان له آثار أدبيـــة وشعرية ، أورد منها قطعة نصحية كتبها لابنه باللهجة الروژبيانية :

كورِه قنجەكەم مايەی ژيانم
كزەی جەرگەكەم ڕوح ڕەوانم
تو كه ئيستاكه كۆڕپەو نەفامی
هەروەك شتڵو تازەنەمامی
وه دڵ بشنەفی تەمێو پەند من
ئاراستە مەوی دمارۆژ ڕۆشن
ئازا بە ! بخۆن ! با نەوی بێ كەڵك
نەوێو مەينەت قەشمەرجارِ خەڵك
خونەوار بەوی با مالتيش نۆتن
لەنام خەلكیيا جورمەتت مۆتن
كەبيتە پيا ، خاوەن خووی باش بە
لێرد ئايیل ئايیل ، هەراش هەراش بە
سەر بەرزو نەبەز ڕۆزگار بووە سەر
ملەتفرۆش مەو هۆزت بۆنە وەر
باوەڕ وە هێز بە ، مەكە چەكەرەك
خوا لەپشتت بۆ نەری تـــەرەك
فەقيرو هەژار لاوانن باشە
دەوڵەمەن كاری وە پارە كاشە

وكان كتابه (كۆمەڵەی زانيارى) مجموعة من المسائل الدينية (التفسيرية،

الحديثية الفقهية ، التجويدية ، العقائدية ، الاصولية...) استبدل بها ـ بعد ان كانت منثورة مفصلة ـ نظما مختصرا باللهجة الروژبيانية ، حتى يسهل حفظها وابتدأها قائلا :

ڕۆژەکەم بشنەف ! شەرعت وەی بێشم
توحفەو ڕەملیە هوێـژم نمێشـم

وللذكرى نورد نكتة : هي انه في سنة ١٩٢٦ م ، كان احـد تلاميذه القدماء قد تقرب من الجهات الانجليزية ، بحيث اعتمد عليه في القيام بمهمة التجسس على الشيخ محمود حفيد زادة ، وسير الى المنطقة التي كان الشيخ مقيما فيها على الحدود مع احد باعة الكتب المخطوطة القديمة ، فقبض عليه واودع السجن رهينة ، وكان ابن عم له ايضا من طلاب العلوم الدينية الذين درسوا على الملا احمد فيما سبق ، وقد نال الاجازة العلمية وصار اماما وخطيبا ومدرسا ، وكان الملا احمد يحبه لوفائه وخلقه الكريم ، فجاءه مستغيثا طالبا منه بذل الهمة لانقاذه ، فكتب الملا احمد مع شخص معتمد كتابا الى الشيخ محمود التمسه فيه اطلاق سراح الرجل ، حفظا لسمعته الدينية ، فاطلق سراحه وبعدئذ انبرى هذا التلميذ الناكر للجميل لكتابـة مقالات مليئة بالسـباب والشتائم والصاق التهم البذيئة باستاذه الذي درسه وأنقذه من الموت ، فانشد الملا احمد في جوابه باللهجة الروژبيانية هذه القطعة الشعرية :

نـازين وه ڕچەڵەکۆ

تانویتم لەی‌مەن ، بەد ، لە ڕۆژنامە
مێشن یە کوردە ئەی مەژگخامە
کەسێ ڕەگەزی گەلێ مردەبۆ
هۆش‌وزانستی ، هەر « وا » بردەبۆ
ئەرێ ! ئەوانەی سەرکۆینەم مەکەن
هوێژیان مەزانن وەکام ڕەگ مەگەن

بێ گومان ئەگەر بنیات هوێژیان
بناسن خاستر دەرمەوڕن بێژیان
وەك من بزانم وان هورمزیارن
لە نام کوردا خڵتەی نادیارن
جا ، لاوەی بزانن (کورد) کورت نییە
وەك نامی گوردە شایەتیە ئەیە
دڵسۆزن ، ئازان ، گورجن ، جوامێر
خۆشخوو ڕەوشتخاس ، نەبەردن دلێر
من نەشکم وە قسەی نەزان
وەسەر کۆینەیان بەرزیم مۆ بەیان
مەکەفمە سییرەو مەوم وە هامدەم
ئەی زانا گەلەی کورد بینە سەرجەم
دینەوەرێکان ، شارەزورێکان
دەستەی ئەربیلیو حەکاریەکان
مەلای عیمادیو شێخ سنجاری
حەسکەفی چین چین ئامودی دیاری
مەراغییەکان ، شێخ ئەبوالفیدا
ئیینلئەثیران ، بەرزن بێهەسەمتا
ئەخلاطیو مەلای بیتلیسي نامدار
ئورمیەو شنۆ جێگەی شۆڕەسوار
ڕۆزبەهانییەکان دەستەی بادرانی
ڕامهورمزییەل ، هەم کرماشانی
چەیدەریو جەلیو نۆدیەییو مەردۆخ
قزڵجەو پەنجوێن زانایان گشت شۆخ

خۆ قەرەداغو زەهـــاو حەلەوان
هەروەكو سابلاغ مەلای مەلەوان
بندەنیچینو سنەو هورامان
زاناو ئەدیبیان نمانە بەیـــان
چۆریو خورخوریو سادەی بەرزنجی
عەسكەریو بێتووش مەلان برنجی
مەلای مەزناواو سیاە مەنصووری
شێخ خالصی نەویە قوصوری
نامچەی زەنگنەو بەنەنجەواری
هەروەك داویە شایەریان دییاری
ئەی خیزانەلەی تا ئەی دەورانە
پێشەوای دین بین ، كوردن ئەیانە
هەمتایان بارە ، تاكو بتانی
بگەڤی بێشی : كوردی ! نەزانی !
بەڵێ من كوردم تیرەم ڕۆژبیانی
پیشەمان پشكڵ فرۆشیو شوانی

سبق ان قلنا : ان الملا احمد حين طلب الى ملاكي فورقان (السيد جمعة ، والسيد محمد بابا) ان يبيعا نصف الاراضي المائية في قرية فورقان للســيد احمد خانقاه شرط مع السيد احمد ان لا يبيع تلك الحصة يوما ما للطالبانية ، ولكن السيد احمد خالف الشرط وذلك للسبب التالي :

كان الفريق المنازع للملا احمد ، الراحل عن القرية ، لا يطيعون وكيل السيد احمد مما اضطر وكيله « الشيخ رؤوف بن الشيخ سعيد » ــ وكان ابن اخت للسيد احمد خانقاه ــ ان يُرَحِّلَهُمْ عن القرية بنفوذه في الحكومة المحلية (مديرية الناحية) خلافا لرغبة خاله وحدث له بعدئذ حادث لا محــل

لذكره ، فازداد سخطه على المخالفين ، مما ادى الى سوء تفاهم بينه وبين خاله، فطلب اليه السيد احمد ان يرحل عن القرية ويتركها لابنه الشيخ عبدالقادر الا ان الشيخ رؤوف ابى ذلك ولضعفه امام رغبة خاله توسل الى الملا احمد ان يرجع الى القرية مع اقاربه ليكونوا له سندا فرجع الملا احمد الى فورقان باهله عام ١٣٤٨هـ (١٩٢٨م٠) وعمر بيته واستغل أراضيه للزراعة وانشأ في خرشيرين طاحونة مائية ، وجدد غرف المدرسة الدينية في الجامع ، وجمع حوله طلاب علم مستعدين وكان الشيخ رؤوف ــ وهو مثقف يجيد التركية والفارسية والكردية وشيئا من العربية ــ ايضا يحضر حلقة الدرس ، فلما علم السيد احمد بهذه الصلات وايس من ان يستطيع الشيخ رؤوف القيام بتصفية املاك القرية وافراغها كلها باسم خاله ، قرر بيع القرية للشيخ طالب ابن الشيخ حميد الطالباني ، وكلما ذكره الملا احمد بوعده وبشرطه وطلب اليه شريكاه في الملك الانصراف عن القرار لم يزدد الا عنادا وباعه الى الشيخ طالب الطالباني عام (١٩٣١ م٠) وسيأتي بيان ما آل اليه الوضع ٠

لما حل الشيخ طالب في قرية فورقان اخذ يستولى على املاك الفلاحين فأثار الملا احمد عليه بعض ابناء العشيرة للمطالبة بحقوقهم ومراجعة المراجع العليا ، فبعث جلاوزته فقبضوا على الشخص المعمر في القرية « اوسطه يونس سعدون» ووضع في رجليه القيد وحبسه وارسل ليلا من يرعب طلاب العلم باطلاق طلقات على جدران غرفتهم ، ليخلوا المدرسة وينفضوا من حول استاذهم « الملا احمد » الذي لم يكن ليحب العيش في الحياة بدون الافادة والاستفادة العلمية فهجر الطلاب المدرسة ، سنة ١٩٣١م (١٣٥٢هـ) ولم يبق حول « الملا احمد » سوى « الملا احمد الروژبياني ــ الصغير » و « الملا عبدالكريم» الذي تربى في بيته ، « والملا سيد عبدالحميد الروژبياني » ، وهو من القرية نفسها ، وكان الملا عبدالكريم يقيم في غرفة المكتبة في بيت (صاحب الترجمة) ، والملا سيد عبدالحميد في بيت احد اعمامه اما ابنه

« محمد جميل ــ كاتب هذه السطور » فكان قد اقام دعوى على « الشيخ طالب » وترك المنطقة وهو يدرس في اربيل على العالمين الجليلين (الملا محمد أمين وابنه الملا عبدالله) البيتواتيين ، فتآمر البعض مع رعاة من أبناء عشيرة الملا احمد لقتله ، فانخدع اولئك الرعاة الجهلة بتآمرهم وتجاسروا ، فحملوا على داره ذات ليلة في ٢٧ شعبان (١٣٥٣ هـ) (تشرين ثاني ١٩٣٤ م٠) وكان الملا احمد آنئذ قد فرغ من اعداد مسألة شرعية ونهض يتوضأ لصلاة العشاء في آخر الليل ــ وهو امام المصباح فأطلقوا عليه طلقات طعنته في عضده الأيمن وصدره ، فنقل جريحا الى المستشفى الملكي (الجمهوري الحالي) في كركوك وبقي تحت المعالجة حتى الليلة الاولى من شهر رمضان من السنة المذكورة ، وهكذا ذهب شهيدا بمؤامرة الاقطاع ، واعيد جثمانه الى قرية « فورقان » فدفن في المقبرة الواقعة على التلة المشرفة على مسيل « خرشيرين » جنوبي طريق (فورقان ــ ليلان) العام ، في قبة مبنية باللبن والطين ، فأبّنه كثير من العلماء والادباء والشعراء بقصائد عربية وكردية ، ندرج منها هنا قصيدتين كردية ــ عربية رثا بهما الملا عبدالكريم استاذه :

تدعي الدين الحنيف يا فتى ! وهو بالفعل الجميل قد أتى
هل من المنطق والدين القضاء على حبر وخمد نور آبتا ؟؟
عالم كالروزبهاني لم نجد في نواحينا محقا ثابتا
فقد الاسلام علماً كاملا بفراق الروزبياني باهتا
جاءني تاريخه الدامي بـ (ان جا احمد شرف رحبا جنتا)

٥١ + ٤ + ٥٣ + ٥٨٠ ÷ ٢١١ ÷ ٤٥٤ = ١٣٥٣ هـ

كوردەكانى دەشتى كەركوك دڵتەنگن
مەسئەلەى دينيان ئيتر بۆ كوێ بەرن ؟

شارەزای ئایین‌و دین‌و فەلسەفە
ئەحمەدی فەرقانی بو لەم طائیفە
بۆ موسولمانان ئەوبو ڕاهنوما
بۆ سەفینەی دین ئەو قیبلەنوما
دین پەرستەکان ! سا باوەڕ بکەن
ڕۆزبەهانی بو بۆ دین سینەزەن
خێرە خێرکوشتن لای گەل وەحشییان
دەك بە قوڕگیرێ هۆش‌و مێشکیان
ئەوەی کە فتوای شەرعی پێ ئەڵێن
حاشیەی لێ کرد مامۆستا بە خوێن
دائیرەی ئەرواح شایی گێژئەدەن
بۆ قودوم ڕوح مەلای خووپەسەن
مەدرەسەی فەرقان ئەنالێ بە جۆش
فەقێکانم کوا ؟ مەکتەبەم خەموش !
سالی سێ‌صەت‌و پەنجاو سێی کۆچی
لەپاش هەزارە کەوتەڕێ کۆچی

ورثاه كذلك السيد شاكر البدري بقصيدة عربية ، وفەقی رەشید ، والشاعران الشعبيان : السيد محمد الجباري ، وعلي ناصر ، بقصائد كردية مسهبة . ولما كان فيها توبيخ وطعن شديدان للعاملين القائمين بجريمة الاغتيال، وللمساندين لهم من الملالي والاقطاعيين ، ضربنا عن ايرادها صفحا .

خلف الملا احمد مكتبة عامرة بالكتب الخطية والمطبوعات الدينية والادبية تناهز ألف مجلد من الكتب ، فمن المخطوطات ماكتبه بقلمه وقد ناهز الوفا من الصفحات ، ومنها ما حصل عليه شراء او وراثة ، من الكتب القيمة ، وكنت قد اعددت في حينه قائمة بتلك الكتب (ولاسيما الخطية) التي خلفها ، والتي

اشتريتها انا بنفسي او حصلتها من المكتبات التي أهديت لي ، واخص المكتبة الخطية التي اهدت لي اياها (كريمة قلى خان والى لرستان = زوجة السيد عزالدين افندي النقيب) في مندلي وبينها مخطوطات كتبت منذ مئات السنين، فحوت مكتبتي الوفا من المجلدات اشعلت فيها ايد اثيمة النار وصارت رمادا.. ولم يبق منها الا عدد قليل كان طلابي واصدقائي قد استعاروها مني ، وبينه مسودات بعض ما جمعته بقصد التاليف هذا وبين يدي الآن موضوعان متعلقان بتجويد القرآن اجاب بهما والدي « الملا احمد » احد السائلين المستفتين :

يقول راجي العفو والغفران
عبيد ربه احمد الفرقاني
قد حسن القراء الوقف على
لفظ « بلى » في عشرة قد كملا
ما قبل (من كسب) بسورة البقر
(الاية ٨٠)
كذا (بلى من اسلم) فيما استطر
(الآية ١١٢)
في آل عمران (بلى من اوفى)
(الآية ٧٦)
(ان تصبروا وتتقوا) لا يخفى
(الآية ١٢٥)
(بلى شهدنا) سورة الاعراف
(الآية ١٧٢)
(الله عليم) نحلهم ياوافي
(الآية ٢٨)

في سورة ياسين (يس) اي في الآخر
(الآية ٨١)
من قبل (فادعوا) يا اخي في الغافر
(الآية ٥٠)

اواخر الاحقاف (انه على)
(الآية ٣٣)

كذا بالانشقاق قوله (بلى)
(الآية ١٥)

★ ★ ★

في سبعة مواضع الكلام

(بلى وربنا) ففي الانعـام
(الآية ٣٠)

كذا (بلى وعدا) بنحل معتبر
(الآية ٣٨)

في سبأ (بلى وربي) فالزمر
(الآية ٣) (الآية ٥٩)

احقافهم (بلى وربنا) وفي
(الآية ٣٤)

(بلى وربي) في التغابن ثم في
(الآية ٧٠)

(بلى) يليه (قادرين) القومَةِ

(الآية ٤)
لم يقفوا يا صاح في ذا الجملة

★ ★ ★

قد ثبت اختلافهم فيما بقي
ذى خمسة مواضع يا متقي

(بلى ولكن) ذا بسورة البقر
(الآية ٢٦٠)

(بلى ولكن) يا فتى ذا في الزمر
(الآية ٧١)

زخرفهم يليه (رسلنا) (بلى)
(الآية ٨١)

(لكنكم) ففي الحديد رتلا
(الآية ١٤)

بسورة الملك (بلى قد جاءنا)
فاحفظه يا بني ثم ادع لنا

وصل رب ما بقي تالٍ تلا
على النبي وصحبه خير الملا

★ ★ ★

لفظة (كلا) قد اتت منحصرة
في الاربع الاقسام ذى مشتهرة

احدى وعشر اول الاقسام
الوقف فيها حسن ياسامي

في مريم قولك (عهداً كلا)
(الآية ٧٨)
كذاك فيها (عند عزاً كلا)
(الآية ٨١)
بأفلح (فيما تركت كلا)
(الآية ١٠٠)
في سبأ (في شركاء كلا)
(الآية ٢٧)
(ينجيه كلا) قالوا ذا في سألا
(الآية ١٥)
قل يا أخي (جنة نعيم كلا)
(الآية ٢٨)
(يطمع ان أزيد كلا) المدثر
(الآية ١٥)
وما يلى (صحفاً) فيها اعتبر
الآية ٥٢)
(الاولين كلا) في المطفف
(الآية ١٣)
(اهانن كلا) في الفجر قف
(الآية ١٤)
(اخلده كلا) بسورة الهمز
(الآية ٤)
فاحفظه ياصاح فذا شيء يعز
والابتداء احسن في الثاني

من وقفه ، في المدثر حرفان :
(للبشر كلا) و (كلا انه)
(الآية ٣٢ ــ ٥٣)
(اين المفر كلا) فاخذنه
(الآية ١٠)
ذا فى القيامة بعده حرفان
(بيانه كلا) فهذا الثاني
(الآية ١٩)
(فاقرة كلا) اذا وفى النبا
(الآية ٢٥)
(كلا سيعلمون) قل يا مجتبى
(الآية ٥٤)
في عبس (عنه تلهى كلا)
(الآية ١٠)
ماقبل (لما) قل بني (كلا)
(الآية ٢٢)
(ركبك كلا) في الانفطار
(الآية ٨)
في ويلهم (كلا) لدى (الفجار)
(الآية ٧)
وفيه بعد (يكسبون) (كلا)
(الآية ١٤)
(كنتم به تكذبون كلا)
(الآية ١٧)

(فى الفجر) يافتاي ! قل (كلا اذا)
(الآية ٢١)
ماقبل (ان) العلق ايضا كذا
(الآية ٦)
(كلا لئن لم ينته) وقبل (لا)
(الآية ٥)
وفى التكاثر موضعان فاعقلا
(الآية ١٩)
ذانك قبل (سوف تعلمونا)
(الآية ٣)
(وكلا لو) أي قبل (تعلمونا)
(الآية ٥)

★ ★ ★

وثالث الاقسام ذى فادر بها
لايحسن الوقف ولا البدء بها
كما تقول (ثم كلا) في النبا
(الآية ٥)
وللتكاثر (ثم كلا) فانسبا
(الآية ٤)
ورابع الاقسام موضعان
فوقفه وبدؤه سيان
مابعد يقتلون (قال كلا)
(الآية ١٥)
انا لمدركون (قال كلا)
(الآية ٦٢)

في سورة الشعراء ــ أي هذان ــ
عليك بحفظ الكل ياذا الشان

ثم الصلاة بعد والسلام
على نبي وصفه الختــام

★ ★ ★

وهذه رسالة جوابا لرسالة استفتائيــة من الشيخ نجــم الدين الشيخ عبدالرحمان البرزنجي (الملقب في أشعاره صابرى) من الســادة البرزنجيــة المقيمين في قرية شوريجة بناحية (قرەحسن) ، وقد كتبها بعد ابتلائه بمرض الفلج حين كانت يداه ترتجفان ولايستطيع امساك اليراعة كما يريد :

« بخدمت لامع البركة وساطع الميمنة جناب نجيب ومستطاب شرافت نسب ، شيخ نجم‌الدين افنديرا عرض اخلاص واشتياق لازم الاختصــاص ميرسانم ، بعد ما اولا تبريك منزل جديد ومسكن سعيد را تمناخوانم وثانيا أدعيهء موفقيت آن مستولى منزل سراى خاطر فاتررا همواره دعا خوانــم احوالاترا از لطف تفحص فرموده ازيمن اعجاز اجداد امجاد جمله در صحت، وعافيت همگى را از خداى عز وجل تضرعا خواهانم ، وهميشه متمنى فيض وبركات وامداد ايشانم ... تركهء مرحــوم مغفرت ملزوم بعداز ايفــاى قرضش واجراى وصيت وتبرعش تقسيمش از چهــل وهشت (٤٨) حصــه ميباشد : بيست و چهار (٢٤) براى اخت لابوينش «حلاوه خانم» ميباشــد وهشت (٨) براى اختين لاب (فاطمه خان وزبيده‌خان) هريكى چهــار (٤) ميباشد ، ودوازده (١٢) براى زوجه‌اش (فاطمه‌خان) وچهار (٤) براى برادر زاده‌گان لابوينش محض مذكر نه مؤنث (يعنى : نجم‌الدين ، عزالدين ، طاهر، وعبدالقادر) ميباشد ، وسائر اقاربان وبرادر زاده‌گان (غرض لاب) محجوب وساقط عن الارثند . باقي مخاديم ووالده‌شان عرض دامن بوسى دارنــد

وطالبان بالجمله مشتاق تلاق ودست بوســانند ، وفرزنــدان ارجمنــداز دلبندانرا بكمال اخلاص ديده بوسانم •

٢٤ ــ اخت لابوين
٨ ــ اختان لاب
١٢ ــ زوجه‌اش
٤ ــ برادر زاده‌كان
٤٨

الداعي
احمد الروزبهاني الفرقاني

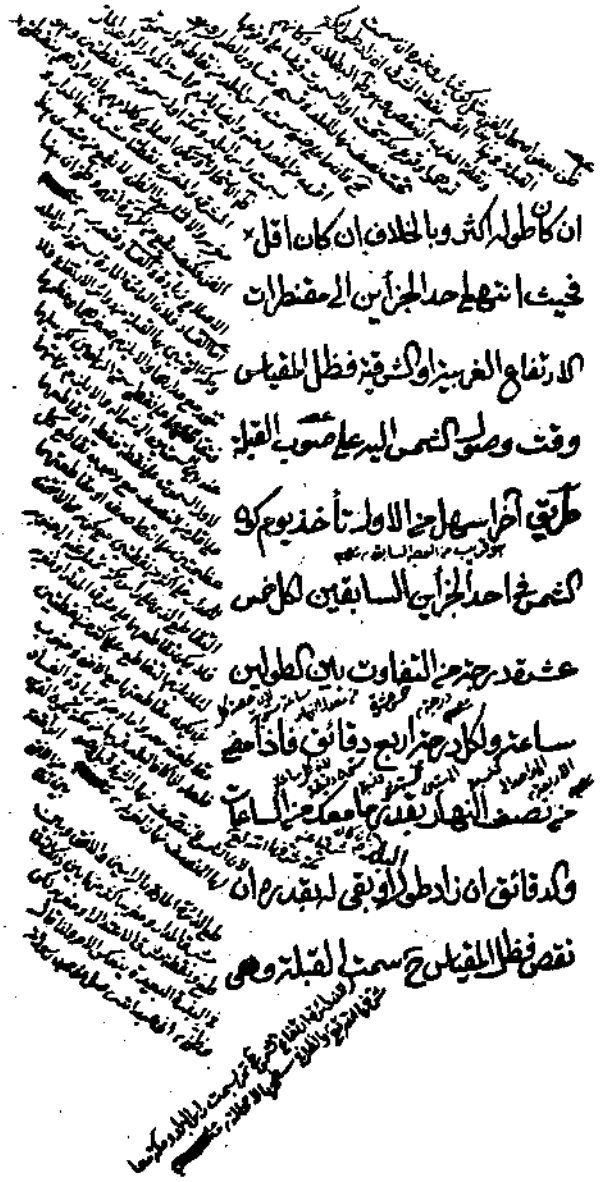

صورة من خطه قبل ابتلائه بمرض الفالج

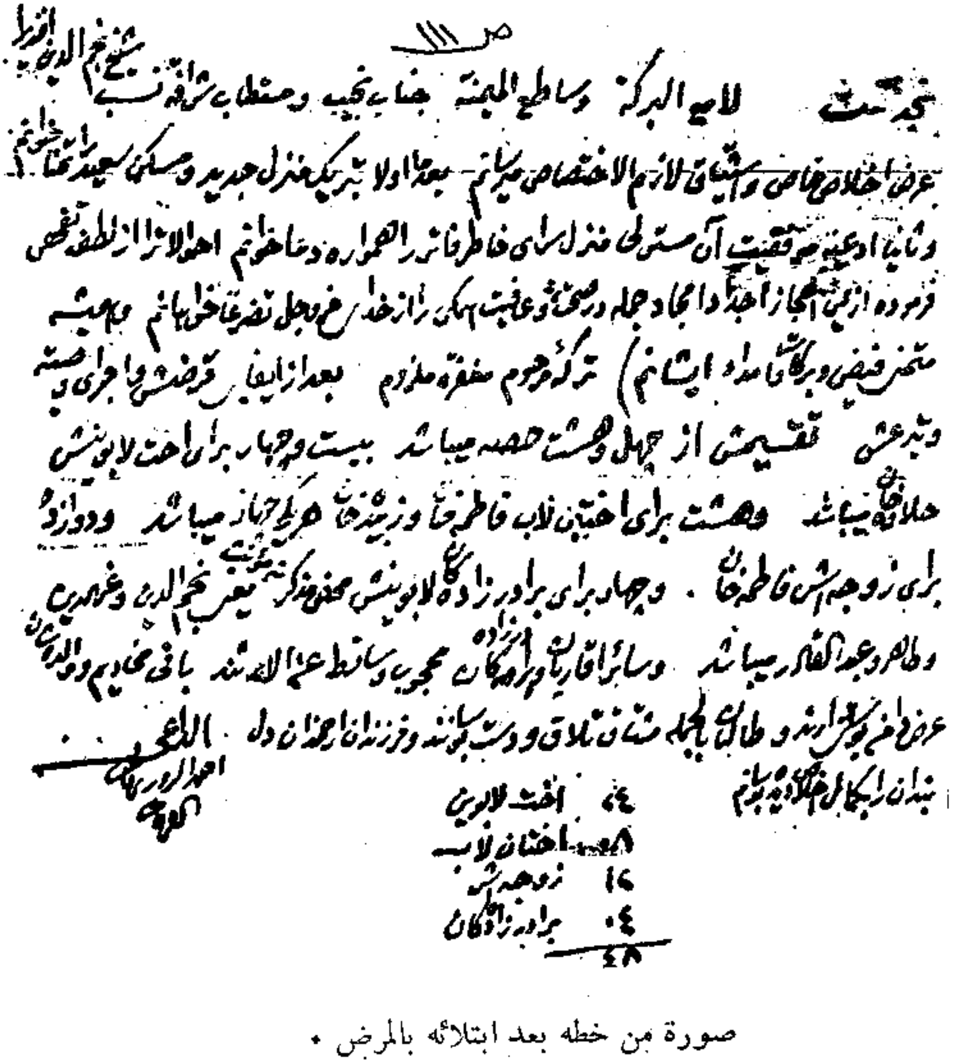

ص ١١١

شیخ نجم الدین افندی

نجیب [illegible] لازال البرکة وساطع المحبة جناب نجیب و مستطاب شرافت نصاب

عرض اخلاص خاص و اشتیاق لازم الاختصاص می‌نمایم بعد اولا تبریک منزل جدید و مسکن سعید [illegible] خواهرم

و ثانیا ادعیه موفقیت آن [illegible] منزل برای فاطمه خانم [illegible] دعا خواهم [illegible] احوالات از لطف تفحص

فرموده [illegible]

[illegible] ایشانم) ترکه مرحوم [illegible] بعد از ایفای قرضش و اجرای وصیته

و تبرعش تقسیمش از چهل و هشت حصه میباشد بیست و چهار برای اخت لابوینش

[illegible] میباشد و هشت برای اختین لاب فاطمه خانم و زینب خانم [illegible] میباشد و دوازده

برای زوجه‌اش فاطمه خانم . و چهار برای برادرزادگان لابوینش [illegible] نجم الدین و [illegible]

و [illegible] عبد الغفار میباشد و سایر اقاربش [illegible] محجوب و ساقط [illegible] باقی [illegible]

[illegible]

[illegible]

٢٤	اخت لابوین
٨	اختان لاب
١٢	زوجه‌اش
٠٤	برادرزادگان
٤٨	

صورة من خطه بعد ابتلائه بالمرض .

أما شكله : فكان طوله ازيد من متر ونصف ، وكان بدينا غير سمين ، تميل عينه اليمنى نحو الحول ، وانفه اقنى ، واسنانه خشنة قوية ، لم تقع واحدة منها ولم تنخر ، وبشرته ادمة بين الابيض والاسمر ، ورأسه يميل الى الطول لا الى التكوير ، وشعره اسود ، قليل الاكل قنوع بما يقدم اليه ، ولا يسأل أهله أبدا عما يطبخ ، الا ان ينزل في بيته ضيف ، وهو مضياف ، وبيده يهيىء القهوة ، حيث الموقد والدلال في غرفة المكتبة ، وكان ولعا بالسيكار .. وكان حاد المزاج ، غضوبا في الحق ، وحنونا لابناء عشيرته (رحمه الله) وكان مجذوبا اذا سمع بخارقة استفز وجاءته الحال (كالدراويش) .

٦٥ ـ الملا احمد الروزبياني (الصغير) :

هو ابن الملا محمود بن درويش عمر ، ولد في فرقان ودرس بها لدى والده ـ الذي كان اماما وخطيبا في القرية ـ فتعلم القرآن الكريم والمقدمات، ثم صار تلميذا للملا احمد الكبير ملازما له ، فدرس القواعد العربية (صرفا ، نحوا ، بيانا وبديعا ، والكتب الفقهية الى كتب التفسير والحديث ، وكان ذا خط حسن يجيد الكردية والتركية والفارسية ، وقد استنسخ كتبا كثيرة لنفسه ولاستاذه ، فبين يدي الآن كتاب مجهول الاسم والمؤلف ، حاشية على كتاب (حسام كاتي) في شرح ايساغوجي في المنطق ، استنسخه الملا احمد الكبير الروزبهاني بخط يده حتى الصفحة ٤٤ واستنسخ البقية الملا احمد الصغير وذيّله في اخر الصفحة بهذه العبارة : «تم الكتاب على يد اقل الطلاب احمد الصغير الروزبهاني عشيرة والفرقاني مسكنا في قرية الفرقان جالسا في المسجد لاجل الاستاذ المعظم الملا احمد الروزبهاني ... في ٧ رمضان المبارك سنة (١٣٢٠هـ) ، اللهم اخرجنا من هذه القرية الظالم اهلها » .

تدل الجملة الاخيرة على ان الاستنساخ تم بعد ان غادر استاذه فرقان

الى كركوك في ربيع الاخر سنة ١٣٢٠ هـ على أثر الحادثة التي اشرنا اليها في ترجمة حياة (الملا احمد الكبير) بستة اشهر ، وكان بقاء الملا احمد في فرقان آنئذ ليتولى امامة الجماعة في شهر رمضان .

كان الملا احمد رجلا معتدل القامة مليء الجسم سمينا ادمة الوجه مليح الكلام سخيا بشوشا مضيافا يعيش على الزراعة ، ومساعدة أهل القرية له من زكاة أموالهم كواجب وظيفي ، (هنا انتهز الفرصة لانقل نكتة من عجوز روژبيانية فقالت : عجيب ان يسمى الملا احمد هذا بالصغير وذلك بالكبير علما بان في الامكان تقسيم هذا الرجل الى اربع مثل ذاك ، فقيل لها ، السر فيه هو ان الاول كان استاذا للاخير ــ ولكن العجوز لم تقتنع) .

تزوج الملا احمد زوجتين (حمدية) و (فهيمة) انجب من الاولى (محمد طيب ومحمد طاهر ومحمد ناصح) وبنات ، ومن الثانية (محمد فاتح).. وقد علمهم القراءة والكتابة ، ولم يستمر على الدراسة الا (محمد طاهر) حيث كان طالب علم في الاربعينيات . توفي الملا احمد في محرم الحرام ١٣٦٣هـ ١٩٤٤م) في المستشفى بكركوك على اثر مرض عضال (پروستات) وقد خلف لابنه محمد طاهر ــ الذي حل محله اماما وخطيبا للقرية ــ مكتبة فيها نحو (٣٠٠) مجلد كتاب .. ومما يؤسف له ان (محمد طاهر) هذا ايضا قتل في حملة نشأت باخباريات كاذبة ملفقة على قرية فرقان ، راح ضحيتها في وقت صلاة الجماعة الملا محمد طاهر وعشرة اشخاص من الروژبيانية في ١٩٦٣/٨/١٧ .

٦٦ ــ صابر افندي بن عبدالرزاق آغا الروژبياني :

ولد في كركوك بمحلة پيريادى ، ودرس في مدارسها الاهلية والرسمية، ودخل سلك الوظيفة في العهد العثماني ، ثم تولى وظائف كتابية في عهد الدولة العراقية ، وكان اخر وظيفة تولاها مديرية المال في كركوك .. توفي

سة (١٩٤٢م) مخلفا بنين هم (نورالدين ، عزالدين ، حسيب ، نجيب ، أديب) وبنتا ، وقد ترعرعوا في كركوك ودرسوا وتولوا الوظائف.

٦٧ ـ طاهر افندي بن عبدالرزاق آغا :

ولد في كركوك ويفع بها واتم دراسته الدينية والرسمية في كركوك ودخل سلك الوظيفة على عهد الدولة العثمانية ، فتولى عدة وظائف ، ثم انتخب عضوا للمحكمة الكبرى في كركوك ، ولما احتل الانجليز العراق عين رئيسا لكتاب محكمة جزاء كركوك ، ثم نقل بالوظيفة نفسها الى عدة مناطق في عهد الدولة العراقية ، واخيرا اعيد الى كركوك ، ثم احيل الى التقاعد عام (١٩٥٠) وقد انجب ولدين هما (فاضل وحقي) درسا وتخرج احدهما معلما والآخر صيدليا (وقد املى علي ترجمة الحياة هذه بنفسه وقد كان من ندماء العلامة الشيخ رضا الواعظ ، ومثالا للخلق الجم أديبا باللغات التركية والفارسية والعربية) .

٦٨ ـ الملا احمد قلمه :

هو ابن الملا محمود الروژبياني ـ من روژبيانية بنكوره التابعة لقضاء خانقين ـ ولد في (قەلەمه) ودرس على والده ونال قسطا من الثقافة باللغات الكردية والفارسية والعربية، ثم انصرف الىالزراعة وترؤس أبناءعشيرتهولكنه كان حاد المزاج لم يستطع مراعاة بال والده ، فترك والده قرية (قەلەمه) له وانشأ قرية أخرى . الا ان الملا احمد نازع عشيرة سنجاوى ، وكانت عشيرته ضعيفة لاتقوى على منازلة عشيرة سنجاوى التي تزيد عن الروژبيانية في المنطقة أضعافا ، وهي مساندة من ايران ايضا ، فتخلى عن القرية وباعها للوجيه «مردان افندي» في خانقين ، وراح مع أسر من عشيرته يسكنون القرية المسماة « عزيز آغا » توفي في الاربعينات من ابنين هما (طاهر وملا صابر) ..

٦٩ ـ الملا سيد محمد :

هو ابن السيد كنعان من روژبيانية فرقان (فرع السادة) درس على الملا أحمد الكبير في ليلان ـ بيانلو ـ باداوا ـ فرقان ، ونال حظا من الثقافة الدينية والادبية باللغات الاربع (الفارسية والتركية والعربية والكردية) . كان حسن الخط استنسخ كتبا عديدة للدراسة فيها ، كما استنسخ كتبا لاستاذه . توفي شابا سنة (١٣٣٦هـ) (١٩١٨م) عن ابن اسمه سعيد لم يعش بعده طويلا.

٧٠ ـ الملا سيد محمد أمين :

هو ابن السيد عزيز (عزاو) درس في مدرسة فرقان على طلبة العلم ، طلبة الملا احمد الكبير مقدمات العلوم ، ثم قصد كركوك فدرس في مختلف المدارس الدينية على عديدين من علماء كركوك ، ثم تولى الامامة والخطابة في قرية (يحياوا) بناحية قرەحسن . كان رجلا زاهدا عابدا قنوعا متزويا ، توفي سنة (١٩٣٠م) . عن ابن واحد وقبره في مقبرة (يحياوا) .

٧١ ـ الملا سيد يوسف :

هو ابن السيد عزيز (عزاو) درس في مدرسة فرقان على طلبة العلم ، برعاية من الملا احمد الكبير ، حيث كانت والدته ، بنت ابن عمه (حسين محمد سلمان) ثم رحل في طلب العلم فجال في مدارس أربيل وكويسنجق ومدن أخرى ، ثم رجع الى ناحية قرەحسن فصار اماما وخطيبا في « حصار وخالد بازياني» ثم اماما وخطيبا في فورقان لسنين ، ثم انتقل الى كركوك فصار اماما في مسجد « شريف افندي » الذي بني في محلة زيويه ، فاخذ يدرس الطلبة في غرفة المسجد ، وفي هذه الآونة تزوج من ابنة لباني المسجد ، الا أنها لم تعش طويلا ، فتزوج من ابنته الثانية (فاطمة) وكانت نموذجا في الجمال وحسن الخلق وكانت عاقرا لاتلد ، وفي سنة ١٩٢٧م صار اماما وخطيبا في جامع حسن مكي في قلعة كركوك ، وهو لايزال يزاول الدراسة الختامية لدى

«الملا ناصح افندي آل المدرس» ــ رئيس علماء كركوك آنئذ ــ واستحصل منه الاجازة العلمية سنة (١٩٣١م) ٠

وكنت آنئذ (أنا كاتب هذه الرسالة) تلميذا عنده ، تاركا مدرسة والدي ، وكنت اقرأ كتاب « البهجة المرضية » في شرح الالفية للسيوطي ، ثم انتقل الى (ألتونكوپري) فتولى في جامعه الكبير الامامة والخطابة والتدريس وبقي فيها الى وفاته سنة (١٩٥٥م) ٠ وقبل وفاته بسنين تزوج امرأة اخرى فولد له منها ابن سماه «عبدالقادر» ٠٠ كان رحمه الله بشوشا وضاء الجبين ولكنه كان بخيلا غاية البخل ٠٠

٧٢ ــ الملا سيد عبدالحميد :

هو ابن السيد خليف ، ولد سنة (١٣٢٤هـ) (١٩٠٦م) في (حصار وخالد بازياني) وقرأ القرآن الكريم والمقدمات على قريبه «الملا سيد يوسف» ــ حين كان اماما وخطيبا في القرية ــ ثم قصد كركوك فدرس على « الملا مردان القطب» مدة ثم انتقل الى جامع في محلة العرب في المصلى بكركوك فدرس على الامام فيه « الملا عزيز الشيلخاني » القواعد العربية (صرفا ونحوا وبلاغة) ثم رجع الى فرقان موطن اجداده فزاول الدراسة على « الملا احمد الكبير » سني ١٩٢٨ ــ ١٩٣٢ م ، ولكنه ترك الدراسة ، فذهب الى قرية (حصارو خالد بازياني) حيث اهله فاخذ يعلم الاطفال ويدرس طلبة العلم ، وتزوج من ابنة عم له اسمها فاطمة السيد محمد، ولما كانا عقيمين لم ينجبا٠ وفي سنى (٩٤٠ ــ ١٩٥٠) ضاق ذرعا بالسكنى في القرية فانتقل الى كركوك وبنى في محلة « شوريجه » دارا وفتح دكانا ليعيش على مورده ، وقد ترك زراعته وغنمه في القرية في رعاية اخيه محمد غريب ٠ وقد الف سنة ــ ١٩٤٤م بالاشتراك مع محمد جميل ــ كاتب هذه الرسالة ــ كتابا في الميراث باللغة الكردية اسمه « زانستى كەلەپور بەشكەرى » نشر قسم منه في مجلة «دنگي گيتىى تازه » ، والف رسائل اخرى ، وكانت له سليقة شعرية لاباس بها ،

ومن اشعاره هذه القطعة :

هەستە تێکۆشە لە ڕێگەی گەلتا
بەسیە خەفۆکی دەکەن بە پەلتا
پێناوی گەل بە مەڵێ کە مردوم
وای ڕەنجەڕۆ خۆم بەلاش کۆچ کردوم
دایکی نیشتمان بێتو ڕزگار کەی
باوەپیارەکەت مەرگ وە دیار کەی !
پێت ئەڵێن : مەردو خوێن گەرمو ئازا
هەرکەس بۆ مانت وا لە نیازا
چونکە بۆ گەلی هەر کەسێ گریا
ناوی لەناوان هەرگیز نەبڕیا
کە هۆزت تەواو ووشیارەوەبوو
وەکو بوتپەرست دەکا ئەنای تو
ئەوسا « ڕوژبیانی » دوعاخوانتە
هاوسوێنو هاورێو هاوپەیمانتە

وبعد الاقامة في كركوك مدة توفي اخوه ، فاضطر للرجوع الى القرية حيث زراعته وغنمه ، وواجب مراعاة اولاد اخيه ، وهو اليوم حي يرزق (كتب الله له حياة طويلة) (*) .

٧٣ ـ الملا انور بن الملا محمد :

من روژبيانية ناوكور (منطقة جبل مقلوب = قضاء الشيخان في الموصل) يصفون انفسهم باسرة « ملا زاده = اسرة الملالي » وبالروزبهانيين البغداديين ، درس على علماء الموصل وعلماء أربيل قواعد اللغة العربية

(*) توفي الملا السيد عبدالحميد يوم ١٩٨٣/١١/١٦ (١٠ صفر ١٤٠٤ هـ) بمرض السرطان رحمه الله .

والفقه والتفسير ، ثم تولى الامامة والخطابة في قرية « باباوه » في ناحية « الحمدانية » = القوش وهو حي يرزق ، وقد تزوج وله اولاد كثيرون •

٧٤ ـ الملا محمد رمضان بن نعمان :

ولد في قرية « خاتون آوا » بمنطقة الشيخان (جبل مقلوب) ودرس في قريته القرآن الكريم والمقدمات ، ثم رحل في طلب العلم الى الموصل واربيل وكركوك فدرس على العلماء ، ثم ذهب الى « سورية » فدرس في دمشق وحلب مدة من الزمن ، ورجع الى اهله وعشيرته ، وتولى الامامة والخطابة في قرية « ساردك » لابناء عشيرته •• وهو حي يرزق •

٧٥ ـ الملا محمد امين ميرغوزارى :

من روژبيانيي منطقة دزەيي ، درس على علماء الدين في المنطقة وعلى علماء الدين في اربيل ، وبعد ان حصل على الاجازة ، احب العيش على الكسب فسكن محلة « طيرآوا » في اربيل ، وفتح له دكانا في القيسارية لبيع الكتب• توفي في الخمسينات عن ابنين •

* ★ *

وهناك من شباب اليوم العديدون من المتخرجين من الثانويات ودور المعلمين ودور المعلمات ، والكليات المدنية منها والعسكرية ، انصرف بعضهم الى النواحي الادبية ، ككتاب ومترجمين ، ولكونهم اصغر مني سنا بالآحاد ، والعشرات ، لم ادرج اساميهم في هذا الفصل ، ولعلى اقوم ـ انشاءالله ـ بسرد قائمة في اخير الكتاب ، تحوي اسامي المتخرجين والدارسين والمتخرجات •

والآن جاء دور عدد من الشعراء الاميين الذين اصبحت ما تفوهوا به من الابيات المرتجلة ، والنكات المستملحة ادبا فولكلوريا يستفاد منها للالمام

باللهجة الروژبيانية وللاستفادة من كلماتها اللغوية ، حيث لم تسجل تلك الكلمات (كلها او جلها) في القاموس الكردي :

٧٦ ـ محمود كله بن عمر (عزار) :

ولد في فورقان في منتصف القرن الثالث عشر الهجري ، يفع وترعرع فقيرا يعيش فلاحا مزارعا من كسب يده يستظل بظلال رعاية « سيفي بك الروژبياني » تارة ويشتغل بالكسابة الحرة تارة ، وكان يقيم في (فرقان ، بان ليلان ، خدر بك ، ليلان) حسبما يشاء . وقد ذهب الى داقوق مرة وقد حمل دابته حملا من البصل يدور بها في الازقة ، فالتمت عليه النسوة يشترين منه بصلا ، بينهن امراة جميلة المنظر وقحة ثرثارة تغفّله بالكلام وتسرق منه بصلا فقال فيها :

هاى پياز ! هاى پياز !
هەركە نالآنم ها پياز پياز !

گەمارۆميان‌دا خانمەڵ چەم‌باز
دەڵێ هەڵەوەڕ فرەچەنەبـاز

تا نيشان‌مەدا خاڵ لاى‌دەمى
جوێ مەچويە عاسمان پياز لە زەمى

وتتهمه امراة اخرى باخفاء مخيط كان استعاره منهـا لخياطة الكيس فيقول فيها :

لەنام ئەى شارە ، لەنام ئەى شارە
هەى‌داد هەى بيداد لەنام ئەى شارە !

مەكيشێ كەپنەك «گونوژ»م بارە
ئيستە لاى ساز نەدەى هەرسێ منارە !

ژن وەی شڕیە ژن وەی دڕیە
یاشا ! کێ دییەن ژن وەی شڕیە ؟
وەستاکەی ناشی وەری‌دڕیە
منـــارەی طاوغ پڕاوپڕیە

وعندما جاء محصل من طرف (سيفي بك) ليجبي منه حاصلات الزرع، قال لـــه :

ئەو قەرە سەگ‌و توخم گەمالّی
وەرلە پەیمانە بنی مەمالّی

وحمل على داره ذات ليلة لصوص وهو منتبه ، وقد حدس انـــه يعرف ان اللص لايقصده لفقره ، وان اللصوص اخطأوا فناداهم بأعلى صوته :

دزەڵ ! من ئۆمەی یەك‌یەك مەناسم
بچنە دزی (بوداغ قاسم)

(وكان بوداغ قاسم الذي يقصده احد جيرانه من الروژبيانيين الاغنياء..)
ويبحث ذات ليلة عن عجوز من الروژبيانية ضلت الطريـــق الى بيتهـــا ، فينادي :

ئەرێ مالّەکان ! گشتان وە ڕزە !
کامەستا ئاخۆ مالّەکەی گزە ! ؟
وعندما لا يجيبه احد ينادي :
هۆ (گزە) هۆهۆ مەحموی هات لالات
چناگەی چەفتی وە چاڵ دمات

ويعشق ابن له ذات مرة بنت عجوز روژبيانية في قرية « پەنجا عەلی » فيخطبها له ، والعجوز لها بنتان احداهما ذات جمال والاخرى شوهاء تتقزز منها النفس فتنتهز العجوز الفرصـــة فتحضر امام الملا العاقد للنكاح بنتهـــا

الشوهاء ملفلفة بالعباءة وبعد عقد النكاح تزف البنت في ليلتها وفي الغد تنكشف الحيلة ، فيريد ابنه عرض الشكوى على « سيفي بك » ولكن « محمود » يمنعه لعلمه بغلظة سيفي بك وقسوته ، ولكن العجوز تصادف محمود وقد حمل دابته (سرقينا) للبيع في كركوك فتسخر منه ومن حماره (الاعشم) فيقول في جوابها :

خەرەکەم دێزەن بارەکەم لاسە
خراوی هوێزمە ژنکورم خاسە

٧٧ ــ گـزە :

عجوز معاصرة ، لسيفي بك وشاعرة امية تساجل « محمود گله » وقد اجابته (حين ناداها ببيت شعر) بهذا البيت :

دەرەی ئەشکەفتان سیانو نەفتە
گوی عالەم وەدەم مەحموێیە لوێت چەفتە

وكانت (گزه) تربى الدواجن كعادة العجائز فدخل وكر دواجنه ذات ليلة ثعلب ماكر قضى على عدد من الدجاجات ، فتنبهت اليها ، وفيما سطا حائط دارها للمرة الثانية كانت منتبهة ، فطاردت الثعلب وقالت شعرا :

مام ڕیواس حاڵم مام ڕیواس حاڵم
جاری نەپرسایت کەم حاڵیوباڵم !

ڕیواس دمباز فێربیت وە ماڵم
دەنگ مامرەڵ بڕیت لە ماڵم !

مامرەڵ زەردزەرد دمگزە وێنە
خایەیان مەکرد گشت دوزەردێنە

٧٨ـ بوداغ قاسم :

كان غنيا مثريا ، وشاعرا شعبيا يسكن ليلان ويجاوره احيانا «مەحمود گله » الشاعر الشعبي الذي مر ذكره ، وفي الليلة التي كان «محمود» يحث اللصوص على ان يقصدوا بيته للتلصص ، وهو منتبه يسمع الى محاورة « محمود گله » واللصوص ، اجاب محمودا بهذا البيت :

دزەڵ مەويتان دەره وه دەره
هەر بكەن دزى مەحموى ئۆمەره

فاستولى الضحك على اللصوص وانفضوا هاربين ••
ويقال انه كان له اشعار كثيرة ، فقدت ••

٧٩ ـ حەمه سەر چەرمه :

هو محمد بن احمد بن عارف من روژبيانية فرقان ، قرا في صباه القرآن الكريم وقليلا من الفارسية والتركية والعربية على « الملا محمود بن درويش عمر » ثم انصرف الى اكتساب المعيشة فكان راعي غنم تارة وفلاحا اخرى ، وعاملا باجور يومية مرة ، وقيروانيا ، احيانا •• ولما كان يتعمم بعمامة بيضاء، وهو ليس من طلبة العلم كانوا يسمونه «سەرچەرمه = ذو العمامة البيضاء» ، وقد كان ذكيا صاحب ذاكرة قوية ، وشاعرا سليقيا يتعقب الحوادث بين الروژبيانية ، وغيرهم فيجعل منها ملحمة او قصة موزونة ، وفي تلك الآونة كانت قد برزت الحزازات والخلافات بين الروژبيانية والطالبانية ، فكان « الشيخ لطف‌الله الطالباني » قد استولى بنفوذ عمه « الشيخ علي بن الشيخ عبدالرحمان الطالباني » شيخ الطريقة القادرية ، على قرى : «خدر بك العليا ، خدر بك السفلى » العائدة سابقا لورثة خدر بك الذين سكنوا كركوك ويقوم بالزراعة فيها مزارعون من ابناء الروژبيانية ، وكان « الشيخ لطف‌الله » هذا يحاول الاستيلاء على « فرقان » ايضا ، وبهذه الرغبة تزوج من ارملة مثرية

في فرقان ، وصار شخص يدعى «قادر تەيمەز» خادمـا عنده ، وحـدث في تلك الآونة بين عشيرة «داوودە» وبين « الطالبانية » نزاع على بسط النفوذ ــ اذ كان الشيخ حميد بن الشيخ عبدالعزيز الطالباني ، يحاول الاستيلاء على قرى عائدة لرؤساء الداوودة ــ ادى الى مقاتلة اشار الشيخ رضا الطالباني اليها واطرى في وصف شجاعة رجال الطالبانية في قصيدتين مطلع الاولى :

بارك‌الله آفەرين ئەی عەشرەتی نەصرەت شيعار
مەردی مەيدان ، شێرى جەنگاوەر ، هوزەبرى نامدار

ومطلع الثانيـة :

سێ عەشرەت بوون بە يەك تا رِيشەمان دەركەن بەعێلجارِی
جەباریو داوودەو كاكەييەكانی دايە رِەزواری

وكان الطالبانيون من كل منطقة قد ذهبوا لامداد الشيخ حميد واخذ الشيخ لطف‌الله معه خادمه « قادر تەيمەز » الروژبياني واركبه برذوناً لالجام له ولا سرج ، فيفطس البرذون من اثر الركض ، عند اندحار قوة الطالبانية امام ابناء عشيرة « داوودە » ، فصور « حەمە سەرچەرمە » وضع « قـادر تەيمەز » في هذه المعركة ، في ملحمة انتقادية تثير الضـحك ، وانتباه افراد الروژبيانية الى ان التعاون مع خصم يحاول الاستيلاء على قرى العشيرة خيانة واليك الملحمة :

« سپای قادرخان »

قالەی شاەتەيمەز دوختەرزای جەراد
ووتی : شێخ حەميد هاتم وە ئيمداد
له تەنگ بەيانلوی سەر له بەيانێ
قاله سوار بی دوشمن برِانێ
صەد سوار رِوغزايی صەد تالەبانی
لەشكرشكێنيان قادر رِۆژبيانی

قالەی شاەتەیمەز ڕیش کلکتانجی
حەمە خورشیدی ڕانە دوڕاجی
قالەی شاەتەیمەز دەس وە پۆلاوە
حەمە خورشیدی ڕانە قەلاوە

★ ★ ★

سوارەڵ هاتنەوە نەدارن خەوەر
سپای قادرخان پۆشان دەشتودەر
سوارەڵ هاتنۆ ڕزڕز پەنجوشەش
نەوی قادرخان خاون ماینڕەش
مایین حەمدانی پیر کەمتاقەت ! !
نەکەفتویە بان لە قەلای مەدحەت
ماین حەمدانی پیر کەم بەرازە
نەتانستوی دەرێ لەسەر هورازە
ماین حەمدانی قەزای لە گیانی
کەوڵو زینەکەی وەنە سەر شانی
قالەی شاەتەیمەز زین وە کۆڵەوە
ماین حەمدانی هیشت وە چۆڵەوە
قالەی شاەتەیمەز ڕەنگ چینیچینی
ئابڕویمانی وەنە سەر سینی
لویلەی تفەنگەکەیان بڕیویە (.....)
فیشەکلغەکەی مەنیوی لە شوینی

★ ★ ★

قالەی شاەتەیمەز ! دوختەرزای جەراد !
وە ڕەسەن گزیر ! پشتاوپشت (.....)

وه شانو باهوی هوێژتا مەتنازی !! ؟
یا شۆربای تەکیەت لە هوێژ کرد ڕازی ؟

★ ★ ★

مەزانیتان ئەی قادرنامە کێن ؟ ؟
دوختەرزای جەراد خەر مێوان (••••)
کردەی ئەوەبی سالّ هاتونەهات
بڕبڕ خەرەڵی مەدا لە بن قات

★ ★ ★

توفي (حەمە سەر چەرمە) في سنة ١٣٣٧ هـ (١٩١٩م•) في فورقان ودفن في مقبرة القرية ••

٨٠ ــ نەعمان نالە :

هو نعمان بن نادر بن جادر ، ولد سنة ١٣٠٠هـ في فورقان ، كان منذ الطفولة يجلس في زاوية من احد المضايف ويستمع الى الجالسين ، ويحفظ ما يسمعه ، سيما القصص الغرامية والبطولية التي نظمها « خانای قوبادی » وامثاله من الشعراء الاكراد ، فتفتحت قريحته واخذ ينشد الاشعار الشعبية ، وكان يقضي الوقت برعي الخراف في طفولته ، ثم الأغنام في شبابه، والاشتغال بالزراعة والكسب وقد حصلنا من انشاده على قطعتين الاولى بعنوان (باغ = البستان) وصف فيها دخوله خلسة بستانا ، شاهد فيه فتاة حسناء نائمة ، فوقف على راسها واخذ يلعب بشعرها ، فلما انتبهت الفتاة زجرته وهددته باستنفار أهلها لقتله اذا لم يترك البستان فورا ، وهذه هي القطعة :

ئیمرۆ من ڕێم کەفت وە نام باغێ
دیم چە هوێتەبی ! ؟ یەك بەرز دەماغێ

وه عەدەب پانیام چویمە سەرینی
دەس بردم لا لای خاڵ جەمینی
لە خاو ووڕێزیا سەوڵ خەرامان
یەقەی دادڕی سەرتا وە پامان
ووتی : یە یەتیم عەنجەڵت ئامان
هاتت وەی دەورا بێ پرس‌وڕامان ؟ ! !
کەس‌و قەومەڵم بکەم خەوەردار
پارچە پارچەت کەن وە تیغ ئاودار ! !
والقطعة الثانية يصف فيها حادثة غرامية بين فتاة وفتى :
قـالەی کەیـانی ...
جەڕەی ورگرت چوی لا خانی
سەرێکی کێشا وە ماڵ بان خانی
پرسی : ها ... کوانی ؟؟
ووتی : ئەوەنە لە هورازماڵ
ئەیش نیشان‌دا مەمو سینەو خاڵ
حەسوید دونگەی کرد کە ئەو دوبارە
گەیینە وە یەك دڕی شەرم پارە
... پەیابی دو دەس پڕ لە پەڵ
... لاڵیاوە هەروەك پیرەدەڵ
... ... ڕابەر هەردوسەر
هوێژی خزانە کوناو کەلەبەر
... مەقێژان پڕ دەمشی لە خوین
وازم لەی بارە کلاش پەڕۆیین
... وە منتە کلاش‌پەڕویین
سەر وە گێچەڵەی دامان وە ئۆیین

٨١ ــ وەیسەی خلە :

هو (اویس بن خدر بن سلمان) من روژبیانیة فرقان ولد فیها سنة ١٢٨٠ هـ فقرأ وهو صبي القرآن الكريم على الملا محمود ، ثم اشتغل برعي الخراف والاغنام لاهله وقد ورث من والده اراضي يزرع فيها وغنما يزيد على الف رأس من النعاج فكان يقضي ايام الربيع في مراتع الحويجة ، حيث كانت في الربيع قفراً يؤمها ابناء العشائر الروژبيانية والاسماعيل عوزيرية ، والكافروشية وغيرها من اصحاب الاغنام الوفيرة طلبا للكلاء الى ان قتل احد الروژبيانيين واحداً من الاسماعيل عوزيرية على المرتع ، فرحلت الاسماعيل عوزيرية وانقطعت عن التردد اليها ، ولكن الروژبيانية مازالوا يحسبونها مراتع اغنامهم ، ويدفعون الى شيوخ العبيد شيئا من الاتاوة حتى الاحتلال الانجليزي للعراق) وايام الصيف في « بان مقان = بان مغان » و « بازيان » وقد صاهر واحداً من ابناء العشيرة الهماوندية ..

كان (وەیس) رجلا ذكيا لبقا نطوقا ذا بداهة ، منكتا يروى من نكاته الكثير ، وكان شاعرا شعبيا ذا موهبة ، عاشر العالم الكبير الملا احمد ــ وكان من اقاربه ــ والعلماء والادباء في حله وترحاله فصقل ذهنه ، وهو ينشد الاشعار المستملحة وقد حصلنا من اثره على قطعتين : الاولى بعنوان (الامراة = ژن) يصف فيها صنوف المرأة : ما بين كريمة النفس وبخيلتها ، السريعة في القيام باعمال البيت والبطيئة ، المنظمة لبيت زوجها والمهملة الخاملة ، وهكذا فيقول :

بەعضێ ژن هەن زەرد وەر كولێن
پشت لە زەلامكەر تیكە هەڵخولێن

بەعضێ هەن پاكوڵ دەسوودەم ڕیقن
قەرزار نەووردە وەك تویشك ڕیخن

بەعضێ لاهەنگڵ بن‌دەس تڵیشیا
ئەی ماڵ ئەوماڵ‌کەر خەمیرتورشیا
بەعضێ سێ هەمس ڕەژیای بێ نیشان
ڕەوای ژێر شەڵتە لا زبڵ‌کێشان
بەعضێ تریش هەن وە هەڵەدامان
هەیتێ ماڵەمێرد هەیتێ لای باوان
ژنەڵ وەی تەورە گەردەنە نانێ
قەت نەون وە نسیب هیچ موسوڵمانێ
بەڵام ژنەڵ هەن دەنگ دڵێرانە
هەسویرەو باوان وە یەك خەرانە
ئەو چەشنە ژنە نرخیان هەرزانە
گەر سەنگیان ئاڵتوین دەی وە کێشانە

والقطعة الثانية انشدت في وصف حسناء كانت على التنور مشتغلة باعداد الخبز فرآها الشاعر ووصف جمالها • عنوان القطعة (قبلة ، على التنور) :

قیبلەی سەر تەنویر ، قیبلەی سەر تەنویر
شامکەران ڕێم کەفت وە سەر یەك تەنویر
دیم چە نیشتوی ؟ لەیلێی گجی‌سویر
مەوتت شازادەن حوکماتی دستویر
دو قاش سیای قەڵەم کەشیدە
بژزانگ شەڕئەنگێز نە دەور دیدە
دو زڵف سیا ماورد مەوورد
تەرك دڵداری وە مەجنون مەکرد !!
دو گورتەی سێ‌سێ مەگرتە ئاغوش
ماورد وە دیبار تەنویر پڕ جوش

دو مەمان زەرد لە سینەی بەڵ بی
عەتری مەوتت لە عەتتار سەنبی
تەشت دارسمڵ سەرخەمیر بوڵغار
خەمیر قەندئاسا هاووردەی عەتتار
بنەی تەڵایین سێپایەش بەرز بی
تیرچۆکەی دەسی توێل سەر تەرزبی
شاڵاڵا من بیاویم ئەو تییری نانە
جارجار بکەفتیام لەو شلکەی ڕانــە
شاڵاڵا هوێم بیاویم لە جای ئەو تڵفە
شەربەت بنوشیام لە سای ئەو زڵفە

والآن وقد ذكرنا اسماء من عثرنا عليهم من العلماء والادباء والمثقفين والشعراء الشعبيين ، يجدر بنا ان نعرف اناسا اشتهروا بثرائهم الواسع وبأعمالهم الخيرية :

١ ـ ٢ ـ محمد حنيفه وحسن حنيفه :

هما ولدا (بكر بن داوود بن هواس بن حيدر بن علي ـ منشيء قرية علي آباد في ناحية قرەحسن) في منتصف القرن الثالث عشر الهجري .

ولدا في فرقان ، ويفعا ومات ابوهما وهما صغيران توأمان ، فبقيا تحت رعاية امهما «حنيفة» ، (علما بأن الارملة الروژبيانية قلما تتزوج للمرة الثانية ولاسيما اذا كان زوجها مثريا ترك مالا يكفي لمعيشتها ومعيشة أولادها) فقد ربتهما (حنيفة) خير تربية وصارا أثرى شخصين ريفيين في المنطقة ، فقد كانا يملكان قطعا من الاغنام تبلغ (٢٥) ألف رأس اضافة الى الدواب والمواشي الاخرى مابين خيل وبغال وأبقار وحمير كان الرعاة يرعونها في أراضي (الحويجة) ربيعا وفي (بان مقان وبازيان) صيفا وخريفا .. كان من أعمالهما

الخيرية بناء مسجد جامع في قرية فرقان ، وبعد ان توفيا بنيت عليهما قبة على أربع أساطين لاتزال آثارها المتهدمة تعرف باسم (چوارپايه = ذات الاساطين الاربعة) وعليها كتابة محتها أيدي الاطفال اللاعبين ..

٣ ـ حەمه ئوخه :

هو (محمد بن كريم بن بابلان) من روژبيانية فرقان ، من مواليد أواخر القرن الثالث عشر الهجري ، وأمه «ئوخه» ، بعد ان كبر أدت به حوادث المنازعات الى ان يختار الاقامة في «ليلان» المحاددة لفرقان ، وكان بها قبلئذ كثير من الاسر الروژبيانية ، فاشتغل بالزراعة وتربية الاغنام والابقار والدواب، فكان من كبار المثرين ، يقضي الربيع في الحويجة والصيف والخريف في أراضي (روژبياني) ـ المعروفة اليوم بأراضي قرى «مەتاره ، شيرينجەبلاغ ، تلمغارو...» ـ كما يقضي الشتاء في «ليلان» .

كان رجلا تقيا دينا ، يتردد على «الشيخ عبدالرحمان الطالباني» مع والده وهو طفل ثم على نجله الشيخ علي ، وصار من مريديه . وبهذه المناسبة كان الشيخ رضا الطالباني الشاعر يتردد اليه ويستحصل منه المساعدات المالية ، وقد اطرى في مدحه في قصيدة طويلة لم أحصل منها الا على مطلعها فقال :

« له لەيلانا يەكەم پياوه حەمەی ئۆخـه »

« له ماباقی مەپرسه (باقی) يان پۆخه »

وفيما باع ورثة «الشيخ جواد الخالدي النقشبندي» ـ عم السيد احمد خانقاه الذي كان شيخا للسلطان عبدالحميد وقد أقامه في الآستانة ـ الماء المنحدر من حصار وخالد بازياني الى ليلان ـ وكان نهرا امامه عديد من الطواحين المائية من خدربك العليا الى ليلان اكثرها للروژبيانية ، اشترى «حەمه ئوخه» الماء وأراضي في «بان ليلان» وداخل «ليلان» فأهدى جميعها لشيخه (الشيخ علي) هدية ، ثم رحل من ليلان الى اراضي « روژبياني » ـ ونبرز هنا صور قطع عديدة من سندات طابو تلك الاراضي للبرهان ـ فعمر قرى «مەتاره ـ

دائرة طابو لواء كركوك

اللواء : كركوك	رقم التسلسل : ١٧٩
القضاء : داقوقه	رقم الابواب : ...
الناحية : —	نوع الملك : ميري
المحلة : روشبياني	جنس الملك : اراضي

دائرة طابو لواء كركوك

اللواء : كركوك	رقم التسلسل : ١٨٢
القضاء : داقوقه	رقم الابواب :
الناحية : —	نوع الملك : ميري
المحلة : روشبياني	جنس الملك : اراضي [حاوي]

دائرة طابو لواء كركوك

اللواء : كركوك	رقم التسلسل : ١٨٥
القضاء : داقوقه	رقم الابواب : —
الناحية : —	نوع الملك : ميري
المحلة : روشبياني	جنس الملك : اراضي [سيبجي]

دائرة طابو لواء كركوك

اللواء : كركوك	رقم التسلسل : ١٨٧
القضاء : كركوك داقوقه	رقم الابواب :
الناحية : —	نوع الملك : ميري
المحلة : روشبياني	جنس الملك : اراضي [روبنا ؟]

دائرة طابو لواء كركوك

اللواء : كركوك	رقم التسلسل : ١٩٠
القضاء : داقوق	رقم الابواب :
الناحية : —	نوع الملك : ميري
المحلة : روژ بياني	جنس الملك : اراضي [سيد نجم]

المعاملات

دائرة طابو لواء كركوك

اللواء : كركوك	رقم التسلسل : ١٩٩
القضاء : داقوق	رقم الابواب :
الناحية : —	نوع الملك : ميري
المحلة : روژ بياني	جنس الملك : اراضي [سيد نجم]

دائرة طابو لواء كركوك

اللواء : كركوك	رقم التسلسل : ٢٠٤
القضاء : داقوق	رقم الابواب :
الناحية : —	نوع الملك : ميري
المحلة : روژ بياني	جنس الملك : اراضي [سيد نجم]

دائرة طابو لواء كركوك

اللواء : كركوك	رقم التسلسل : ٢٠٦
القضاء : داقوق	رقم الابواب : —
الناحية : —	نوع الملك : ميري
المحلة : روژ بياني	جنس الملك : اراضي [سيد نجم]

تلمغار ــ شيرينجه‌بلاغ» المهجورة من قبل اصحابها الروژبيانيين السابقين وأسر غربية كانت تسكن الى جانبهم ، وما ان مضت سنون الا وطلب «الشيخ علي» من «حه‌مه ئوخه» والروژبيانيين ان يدعوا اخاه «الشيخ قادر» اليهم ليرشدهم وليقوم بالامامة والخطابة في القرية ، الا ان «الشيخ قادر» لم يعش طويلا وتوفي ، فحل محله ابنه «الشيخ محمد نوري» في القيام بامامة الصلاة في القرية ، وبقي سنين تحت رعايتهم وهم يساعدونه بزكاة أموالهم فصار الى توليه الوظيفة الدينية يتعاطى الزراعة ، ويقتني المواشي ، حتى صار مكتفيا ، وبنفوذ من عمه الشيخ علي في الحكومة العثمانية ، اخذ يلتزم اعشار القرى في منطقة داقوق ، وصادف ان قام ورثة «الشيخ جواد الخالدي النقشبندي» ــ المار ذكره ــ ببيع نهر ماء كان يجري من مسيل داقوق (روخانه) الى داقوق والقرى الواقعة في غربي المسيل وكان قد اعطاه السلطان عبدالحميد له لسقي الرياض والرياحين (! ! ؟ ؟) ــ فاشتراه له «حمه ئوخه» ، ثم زوج بنته «نجمه» من اخيه «عزالدين» وكان هو وأخوه الاخر فيض الله يعيشان لدى «الشيخ محمد نوري» في قرية «مه‌تاره» وهما تحت كَنَف «حمه‌ئوخه» والروژبيانية من اقاربه ، ولكن عمل «حه‌مه ئوخه» في تزويجه «نجمه» للشيخ عزالدين اخى الشيخ محمد نوري اغاظ اقاربه ، فانفضوا من حوله ، وهجروا القرى الثلاثة وعادوا الى فرقان وليلان ، فاستولى الشيخ محمد نوري على أراضي القرى الثلاثة ، وطرد «احمد خليل روژبياني» واقاربه الذين جاءوا مع «حه‌مه ئوخه» وهم يقيمون في (شيرينجه‌بلاغ) ايضاء وبعد مدة رجع «حه‌مه ئوخه» ايضا الى ليلان حيث اقاربه •• ومات «حه‌مه ئوخه » عن ثلاث بنات هن « نجمة ــ ام الشيخ نصرالدين » ، و « جميلة » و « حنيفة » وكانت الثانية والثالثة صغيرتين فاستولى الشيخ عزالدين على ثروة «حه‌مه ئوخه» ، اذ كان مئات رؤوس من الغنم والبقر والماشية والدواب•

٤ ـ الحاج السيد عبد الله :

هو ابن السيد جمعة بن السيد عبدالله من روژبيانية فرقان من (السادة الحسينيين) حسب ادعائهم ، ولد في فرقان أواخر القرن الثالث عشر الهجري، وترعرع في بيت والده وبعد ان بلغ سن الرشد انصرف الى الزراعة ، ورعي أغنامه فأثرى الى حد لم يكن ليعرف عدد رعاة اغنامه ، في أراضي الحويجة ، وكان يضمن كل قطعة عند احد الرعاة مناصفة في النتاج والموارد فقد كان له ايضا رعاة في فرقان وليلان ومتاره ، ولما أخذت الحكومة العثمانية تبيع للمثرين الاراضي الزراعية طلب اليه ان يشتري أراضي فرقان المسقاة من مياه وديان : (خرشيرين ، خرشور ، خر بناوان) فامتنع ، ولكنه لما اخبر بان « الحاج حبيب قيردار = كاردار » من وجهاء كركوك قرر شراءها من الحكومة ثارت فيه الحمية العشيرية فاشتراها ، ثم قام بقلع جامع فرقان من أساسه وبنائه من جديد ، ورغم انه كان اميا كان يحب أهل العلم والادب وفيما شاهد ذات يوم «الملا احمد الكبير» ــ وكان آنئذ طالب علم مستعدا ، ومعه عدد من طلاب العلم ، وقد جاء يزور أهله وعشيرته في فرقان ، ذهب اليه وعرض عليه أنواع المساعدات فطلب منه الملا احمد وتلامذته ان يشتري لهم كتبا لايجدون من المال ما يكفي لشرائها ، فاشترى لهم ملابس وكتبا ، كما اشترى للملا احمد كتاب «تحفة المحتاج في شرح المنهاج» وكان ثمنه غاليا آنئذ ..

اشترى الحاج عبدالله في كركوك عدة دور وارضا في مصلى كركوك وقفها لتكون مقبرة عامة ، وحفر لنفسه فيها قبرا بنى عليه قبة ، توفي عن ابن وبنت (هما : السيد جمعه ونعيمة) . رحمه الله .

٥ ـ حسن همزه :

لما ترك ورثة خدربك قريتيهما (خدربك العليا وخدربك السفلى) وراحوا يقيمون في كركوك ، بقى المزارعون في القرية مابين روژبيانية وغير روژبيانية

في نزاع مستمر وبعد ان اشترى «حەمه ئوخه» ماء خالد بازياني وأراضي بان ليلان واهداهما للشيخ علي الطالباني ، انتهز الشيخ الفرصة ، فساعد ابن أخيه الشيخ لطف‌الله ليستولي بنفسوذه في الحكومة على أراضي القريتين المذكورتين ، فأدى الخلاف والنزاع الى ان يساند الفلاحون من غير الروژبيانيين الشيخ لطف الله ، فراح ضحية هذا النزاع اثنان من الروژبيانية احدهما (حسن همزه) الذي كان هو وأقاربه مزارعين في القريتين ، فقتل في النزاع مع اسرة (شانگار) كما قتل (عارب حسين) من بني أعمام الملا احمد الكبير ، فثار له أخوه (حەمه چلكن) فقتل (فارس شانگار) كما قتل أفراد الروژبيانية اثنين اخرين منهم ..

٦ ـ عاشور بن قره :

كان من الروژبيانيين المثرين له أراضي «قەره» ـ الواقعة بين بان ليلان وخدربك ، فأنشأ عليه الشيخ سعدالدين في السنين الاخيرة قرية واستغل عيون مائها وأراضيها ..

٧ ـ خالد آغا :

كان من رؤساء الروژبيانية في منطقة (شيروانه) ويقيم مع ابناء عشيرته في قرى « ميل قاسم ، شاكەل ، گورەقولى ، زەرده و توران » وغيرها ، فخاصم (هوشنك) من الروژبيانية خالدا واغتاله ، فاشتد النزاع ، فاستولت الحكومة العثمانية على تلك القرى وهجرت ابناء العشيرة واعطت القرى لرؤساء عشيرة الجاف ، وقد اشار (مستر ادموندس) الى هذا نقلا عن كريم‌بك جاف : حين يقول : «كان قادربك جاف المقتول عام ١٨٤٨م • زعيما بارزا ثبت مركز الجاف في الجنوب بطرده القبائل المستوطنة قبلهم « گيژ ، زند ، روژبياني » من منطقتي (سەرقەلا) و (شيروانه) شرقي كفري » [ص ١٣٢ من ترجمة كتاب « كرد وترك وعرب »] •

٨ ـ حنش خدرحانه :

كان رجلا جسورا لم يرق له ان يرى احد بگزادات الروژبيانية يتمتع بقسط كبير من النفوذ لدى الحكومة العثمانية ، حتى اعفي بفضله ابناء فرقة «قول» من الجندية الاجبارية ، على ان يكون منهم عشرة فرسان متهيئين لمكافحة التلصص والاجرام في المنطقة ، فذهب الى بغداد وقدم للوالي عريضة شكا فيها أعمال (البگ) ومساندة متصرف (محافظ) كركوك له فاصدر الوالي من دون تحقيق أمرا فوريا باعدام ذلك البگ وللعلم كان حنش هذا والد «الملا علي» وله في مكتبتي بخط يده كتاب «شرح المغني» في علم النحو استنسخه لنفسه حين كان طالب علم على الملامحمود عام (١٢٩٤هـ) في فورقان.

★ ★ ★

هذا وليعلم ان الروژبيانية في (فرقان) وقرى ناحية (قرەحسن) جميعهم من ثلاث فخوذ (السادة ، الرعية ، قول) فالسادة يزعمون انهم من آل البيت وقد عاشروا أبناء العشيرة الروژبيانية منذ اكثر من ثلاثة قرون ، وهم يحسبون أنفسهم روژبيانيين .. أما الرعية فهم جاءوا قبل مئتي سنة ضمن قوات «كريم خان زند» ـ وهم من روژبيانية ايران وجاء اسمهم من لقب كريم خان «وكيل الرعايا» ـ ولكنهم اختاروا البقاء ضمن الروژبيانية في منطقة قرەحسن ولم يعودوا الى منطقتهم الاصلية في منطقة بهبهان .. واما «قول» فهم من الروژبيانيين الذين جاءوا من أطراف (دياربكر) حيث كان زعيمهم « بكربگ الروژبياني» رئيس مماليك المنطقة ، فلصق بهم هذا اللقب . ونقلنا فيماسبق من كتاب الشرفنامه مايكفي سندا لهذا القول ..

هنا اختم هذا الفصل ، واترك الفصل الاخير الى ان يطبع الكتاب كاملا.. هذا وانتهز الفرصة ان ادرج في هذا المقال فقرات من مقال كتبه «الاستاذ الشيخ مكرم الطالباني » في العدد ٤ من مجلة « المجمع العلمي الكردي » گوڤاری كۆړی زانیاری كورد لعام ١٩٧٦م ـ (عندما كنت خارج الوطن)

حول اسم «مسكين» وتطرق فيه الى الروژبيانية فقال في الص (٧٤) ما تعريبه بامانة علمية :

« ... لقد بقيت للان بعض الكلمات القديمة فيما بين عشيرة روژبياني »
« في قرية فرقان التي تقع شرقي كركوك بمسافة ... اكثر سكان هذه القرية »
« من عشيرة روژبياني ، الا ان السكان قسمان (قول) و (رعية) ومع ان »
« القسمين كانا دوما (مسكين)أ للسادات البرزنجية ، ثم الشيوخ الطالبانية ، »
« فقد استفاد الطرفان من الشقاق بين قسمي العشيرة ، حيث كانا يتحببان »
« الى قسم ليستغلاه في الضرب على فم القسم الثاني . ومع انني لم اتفهم »
« للان مغزى اسمي هذين القسمين ، وأحسب ان أيا غيري لم يبحث عن »
« ذلك ايضا ، الا ان كلمة (قول) مرادفة لكلمة (العبد) العربية ، ولعل »
« كلمة (الرعية) استعملت من قبل ملالي هذه القرية عوضا عن لفظة (مسكين) »
« كما انهم يستبدلون كثيرا كلمات عربية بالكلمات الكردية ... »

وتعليقا على ماكتبه أقول توضيحا :

١ ــ لم يورد السيد مكرم الطالباني الكلمات القديمة انما أورد مصطلحي (قول ، رعية) ــ اسمي الفريقين فقط ، ولا أظنه أراد بالكلمات القديمة اسمي الفريقين بل عنى ايراد كلمة (مسكين) ليذكر ان (الروژبيانيين) كانوا مسكينا للطالبانية .

٢ ــ ان سكان قرية فرقان ثلاث فرق : (سيد ، رعية ، قول) لا اثنان.. وسكان القرية كلهم روژبيانيون ليس بينهم نفر واحد من غيرهم .

٣ ــ لم يكن الروژبيانيون الساكنون في فرقان يوما ما (مسكين)أ لاحد ، لا للسادات البرزنجية ولا للشيوخ الطالبانية ، انما كانوا ملاكين صغارا ــ لكل واحد منهم قطع أرض خاصة به يزرع فيها ــ وأصحاب غنم ومواشٍ معروفين في المنطقة بثرائهم ، ولم يستفد البرزنجيون من شقاقهم

أبدا بل تمنى البرزنجيون ان يكونوا دوما على وفاق حتى يترددوا اليهم ، ويطلبوا منهم ان يقصدوا باغنامهم قراهم في الصيف والربيع للارتياع ، حتى يحصلوا منهم كودة لقاء الكلاء والرعي في المرتع ، بل ان السادة البرزنجيين في منطقة (قرەحسن) كانوا في منتصف القرن الرابع عشر الهجري الاخير (العشرين الميلادي) يستندون على الروژبيانية •• علما بأن المزارع الذي يملك قطعة أرض يستغلها بنفسه لايسمى (مسكين)اً ، فالمسكين في المصطلح الكردي من يسكن قرية تحت نفوذ اقطاعي سواء أكان مزارعا في أرضه ويسمى «فلاحا» أم لم يكن مزارعا ويسمى (رەشايى) والقسم الاخير أما ان يعمل لدى المزارعين في الفلاحة وغيره فيسمى (جوتيار ، وەرزير ، سەپان ، پالا ، درەوەنى ، قوغل ، شوان ، گاوان وغيره) حسب العمل الذي يقوم به ، أو ان يعمل فى أمرة الاقطاعي مستقيما ، فيسمى (نوكەر ، خوبزه ، خزمەكار ، مرۆ ، پياو) وهلم جرا •

٤ ــ لم يكن الروژبيانيون في فورقان (مسكين)اً للطالبانيين ، بل ان الطالبانيين تقووا نفوذا في منطقتين بفضل مساعدة الروژبيانيين لهم ، كما أشرنا الى ذلك في هذه الرسالة ، فالشيخ علي استطاع الحصول على ماء ليلان وأراضي في المنطقة بفضل «حەمه ئوخه» الذي كان درويشا ومريدا له ، ووهب له ماله ، والشيخ محمد نوري واخوته اكتسبوا نفوذهم في منطقة داقوق بفضل مساعدة (حەمه ئوخه) لأول وهلة •

٥ ــ اما مصطلح (قول) المرادف للمملوك ، والمولى ، والعبد ، فمصطلح تركي يرادف (كولەمند) وسبب هذه التسمية ــ كما حقق ــ هو ان الروژبيانيين لما تشتتوا في العهد العباسي رحل قسم منهم الى اليمن والى مصر وسوريا والاناضول ، ودخلوا في العهد الايوبي في مماليك الايوبيين فاطلق عليهم اسم الموالي ودخلوا في العهد العثماني القوات الخاصة (خاصه قول) المعروفة في ذلك العهد فاطلق عليهم اسم (قول) وقد كان بكربگ الروژبياني

أمير مماليك آمد (دياربكر) (كما جاء في الص ٥٦٦ من شرفنامه الفارسية والص ٤٥٤ المعربة) .

٦ ــ وأما مصطلح (الرعية) فانه وان كان عربيا لكنه استعمال ايراني فكريم خان زند الامبراطور الايراني كان يلقب نفسه (وكيل الرعايا) وقد جاء فريق الروژبيانية الرعية من ايران ضمن قوات كريم‌خان حوالي عام (١١٨٠هـ) والتحقوا بالروژبيانية الموجودين منذ القرن التاسع في المنطقة نفسها ومع انهم اندمجوا بأبناء عشيرتهم الا انهم مازالوا محتفظين بلقبهم (الرعية) .

٧ ــ سيد : اما هذا الفريق فانهم ينتمون (حسب ادعائهم) الى (السيد پيرحياتي) المدفون في پيريادى في منطقة چم‌چمال وقد امتزجوا بالروژبيانية أصحاب الاغنام والمواشي الذين كانوا يظعنون الى (بان‌مقان ــ بازيان) طلبا للكلأ والمرعى ، فتصاهروا معهم وانضموا اليهم منذ قرنين ، وجاءوا معهم فسكنوا قرى قره‌حسن سيمافرقان ..

٨ ــ ان الملا احمد الكبير كان اول من خطب خطبة الجمعة في محافظة كركوك في الثلاثينيات باللغة الكردية والملا احمد الصغير كان متعصبا للهجته الروژبيانية الى حد كان يوبخ أي شخص من أبناء عشيرته يتكلم بغير اللهجة الروژبيانية داخل قرية فرقان أو مع روژبياني اخر ، حتى ولو بالكرمانجية الجنوبية (المسماة بالسورانية خطأ) ...

* ★ *

هذا وأما بقية الاخبار التاريخية والقائمة بأسماء المتعلمين والمثقفين المعاصرين من المتخرجين والمتخرجات ، من الابتدائيات والثانويات والمعاهد والكليات ، لتكون واسطة ليتعرف كل فرد منهم على البقية ، فقد أرجأناها للوقت الذي تصدر فيه هذه الرسالة ككتاب مستقل (ان شاء الله) .

صفحات من حياة الملا محمد الكويى (الملا الكبير)

(١٨٧٦ ـ ١٩٤٣)

و

لمحات عن شعره

مفديد حاجي

القسم الأول

المقدمة

ان الذين خدموا الادب والثقافةالكرديين والتزموا بقضايا شعبهم ووطنهم في بداية هذا القرن وحتى منتصفه كثيرون .. وقد اعتاد باحثوا ادبنا الحديث على تصنيفهم حسب نشاطات ونتاجات كل واحد منهم ، فبعضهم كانوا شعراء وجمع منهم كانوا قصصيين ومنهم من امتهن الصحافة وكتابة المقالات الادبية..

وقسم من ادبائنا الرواد برزوا من بين أوساط علماء الدين فقد مارسوا الادب ودخلوا ميادين الثقافة العامة بالاضافة الى دراساتهم العلمية أو تدريساتهم في المدارس الدينية ووضع المؤلفات العلمية المختلفة .

وان العالم والشاعر القومي التقدمي الملا محمد الكويى والملقب بـ (مەلای گەورە) أي الملا الكبير ، والذي كرسنا له هذا البحث المتواضع هو من القسم الاخير في هذا التصنيف . فقد برز في الاوقات العصيبة التي عاش فيها عالماً دينياً انفتح ذهنه عن الافكار والمفاهيم الجديدة فرفض الظلم والتخلف والاضطهاد ودعا الى نشر الثقافة والتعليم ونبذ الخرافات والمظاهر الاجتماعية البالية وشاعرا ملتزما بقضايا شعبه ووطنه وعصره كرّس شعره وأدبه لخدمة المبادىء الانسانية التي كان يؤمن بها .

صدر حول الملا محمد الكويي لحد الآن كتابان باللغة الكردية[1] ونشر عنه الادباء مقالات واشارات ودراسات وقصائد شعرية عديدة في المجلات والجرائد الكردية والعربية وفي الكتب المدرسية [2] .

وقد ارتأينا كتابة بحثنا المتواضع هذا باللغة العربية وذلك من اجل تعريف قراء العربية ايضا بجزء من تراثنا الثقافي والانساني وبأسرة الجلي الفاضلة في كويسنجق والتي حرصت على نشر العلم والثقافة في كردستان عامة وفي منطقة كويسنجق بصورة خاصة منذ بضعة قرون وبنضال احد ابنـــاء هذه الاسرة ألا وهو شاعرنا الراحل الملا محمد الكويي .

ومن خلال البحث الذي بين ايديكم ، حاولنا التعريف بعدد من ادبائنا وكتابنا المحترمين الذين كتبوا عن العالم والشاعر الجلي أو اشادوا به او وردت أسماؤهم ضمن موضوعاته .

وحرصنا ايضا على نشر الابيات والقصائد الشعرية الواردة فيه باللغتين الكردية والعربية وذلك حفاظاً على نصها الاصلي وتمتع اكثر بقراءتها ..

---

(١) الكتاب الاول ألفه السيد عبدالخالق علاءالدين وطبعه في مطبعة القضاء في النجف الاشرف عام ١٩٧٤ . ويقع في (١١٠) صفحة .
وان الكتاب عبارة عن دراسة ادبية تتناول سيرة حياة ونضال العالم والشاعر الملا محمد الكويي وتأثيراته الاجتماعية والسياسية المشهودة ، اضافة الى ذكر موجز لسيرة بعض العلماء المشهورين في كردستان والذين تتلمذوا على يده . وطبع الكتاب بمساعدة المجمع العلمي الكردي .
وأما الكتاب الثاني فقد الفه السيد ممتاز الحيدري وقام بطبعه ونشره سنة ١٩٧٥ في اربيل ويقع في سبعين صفحة وطبع بمساعدة مديريـــة الثقافة الكردية العامة ..

(٢) أن اول من كتب عن الملا محمد الكويي واشاد بمعارفه وشاعريته واخلاصه للمبادىء الانســـانية هو الشـــاعر الكردي الراحل عبدالخـــالق اتـــيري (ئەسیری) ، فقد نشر في العدد الثاني السنة الثانية من مجلـــة (زاری کرمانجی) الصادر بتاريخ ٢٥ مايس ١٩٢٨ قصيدة يمتدح فيها عبقريته وشاعريته ويضعه في مرتبة كبار الفلاسفة والمفكرة والعلماء العالميين . وسوف تجدون في احد اقسام الكتاب مقتطفات وافية من هذه القصيدة مع ترجمتها العربية .

موطن الرجـل

كانت مدينة كويسنجق خلال الحقب الماضية احدى المحطات الستراتيجية الرابضة على الطريق الحيوي الذي يربط مدن كركوك والموصل واربيل من جهة بمنطقتي بتوين وبشدر ومدن سردشت وسابلاغ (مهـاباد) وتبريز من جهة اخرى • تتوقف فيها قوافل التجار والمسافرين لأخذ قسط من الراحـة وزيارة مساجدها وجوامعها ومدارسها الدينية •• او التزود بما تحتاج اليها من اسواق المدينة والتي كانت دوما بمثابة مركز تسويقي لمختلف المحاصيل الزراعية كالتبغ والعفص والصمغ والزبيب والعسل والحنطة والشعير والعدس والحمص والقطن واخشاب شجر الجوز ، والاسبندار والسـماق واللوز ، والمصنوعات المحلية كالملابس ومصـنوعات النجارة والحدادة والاحذيـة والمفروشات والفحم والحياكة والسراجة وطحن الحبوب والصياغة وعمـل الآلات الحادة كالسيوف والخناجر •• اضافةً الى المنتوجات الحيوانية مثل الاصواف والشعر والجلود والجبن والاغنام والابقار ••

وفي غمار بحثه عن تاريخ مدينة كويسنجق كتب الاستاذ الباحث زبير بلال اسماعيل في كتابه الموسوم بـ (اربيل في ادوارها التاريخية) ، عن احدى الفترات التي مرت بها هذه المدينة قائلاً : (•• وفي الوقت الذي استقر فيه حكم البابانيين في (كؤى) أخذ نجم الاسرة السورانية في راوندوز بالصعود ونفوذه في التوسع بسبب ظهور اعظم واشجع امرائها وهو (محمد پاشـا الراوندوزي) الملقب بالپاشا الاعور (پاشای كۆره) الذي استطاع في عام (١٢٤٣هـ / ١٨٢٧م) ان يحتل كويسنجق دون مقاومة من القوات البابانية التي رجعت الى السليمانية ، وقد نصب امير راوندوز ابن عمه (عثمان بك)

حاكماً عليها وانعم على علمائها بالمنح والهدايا ثم شـيد قلاعاً وبروجاً وحفر مكامن حول المدينة وبنى قلعة حصينة داخلها[1] .

وكانت هذه المدينة القشيبة الموغلة في القدم مركزاً دينياً وعلمياً مشهوراً وكانت موطن بيوت علم ودين كثيرة كبيت الخطيب والامام والدايه خهجي والخادم والطيب والنـازنيني وفيها تكايا وخانقاهات للطريقتين القادريـة والنقشية تولت شؤونها أسر عريقة كالبرزنجية والطالبانية . ودرس في هذه المدينة الكثير من الشعراء والعلماء الكرد المعروفين منهم الشـيخ مصـطفى قطب الشام وقاصد والحاج قادر الكويى والحاج الملا عبدالله الجلي واختر وثاني وصافي وسواهم ..

وتوافد على هذه المدينة ومن مناطق بعيدة ومختلفة شعراء ورجال دين كثيرون ينهلون منها العلم ويلتقون بشعرائها وعلمائها المشهورين امثال الشاعر كيفي[2] من منطقة جوانرو في كردستان ايران . وتوجه اليهـا من كركوك

---

(١) زبير بلال اسماعيل ، اربيل في ادوارها التاريخية ، دراسة تاريخية عامة لأربيل وانحائها منذ اقدم العصور حتى الحرب العالمية الاولى ، مطبعة النعمان في النجف الاشرف ١٩٧١ ، ص ٣٤١ .

(٢) اسمه (فتحالله) ولقبه (كيفي) ، ولد عام ١٨١٤ في قرية (كوبره دى) بمنطقة (جوانرو) في كردستان ايران .
ودرس في المدارس الدينية المنتشرة آنذاك وتعلم فيها شـتى العلوم المتداولة ، وعاصر كبار الشعراء الكرد المعروفين امثال : (الحـاج قادر الكويى والشيخ رضا الطالباني والحاج الملا عبدالله الجلي) .
كان (كيفي) تلميذا عند الحاج ملا عبدالله الجلي ، وترك كويسـنجـق على اثر واقعة مؤسفة بينه وبين الشيخ رضا الطالباني ـ وبعض هـذه التفاصيل مذكور في الجزء الاول من كتاب (حاجى قادرى كويى) .
كان شاعرا كلاسيكيا رقيقا مرهف الحس عميق الخيال متين الكلمة . له قصائد رائعة باللغة الكردية . وافته المنية عام ١٨٨٣ في استنبول ودفن فيها عن عمر ناهز (٦٩) عاماً .

الشاعر الكردي المعروف الشيخ رضا الطالباني[٣] . وزارها ايضـا كل من

---

(٣) اسمه الكامل الشيخ رضا ابن الشيخ عبدالرحمن خالص من العشيرة الطالبانية . ولد في قرية (طالبان) التابعة لمحافظة التأميم سنة ١٨٣٢م . ودرس في كركوك وقضى شطراً من عمره دارساً في كويسنجق عند الحاج كاك أسعد الجلي والد ملا عبدالله الجلي . ووجوده في كويسنجق ألصق به وبشاعريته ومجريات حياته من زيارته لاسطنبول فان جانبا هاما من أشعاره مدحاً وذماً ، يرجع الى الفترة التي قضاها في كويسنجق ومساجلاته الشعرية مع (كيفي) و (همزه حمارى) وحيثيات خلافه مع عمه الشيخ غفور واولاد عمه (رشيد ونوري ..) المذكورة في اهاجيه تقع في تلك الفترة .

وسافر الشاعر الى استنبول وهناك اختلط بمجموعة معروفة من رجال الادب والعلم والسلطة . وهكذا شق طريقه نحو البروز الاجتماعي ، وفي أواخر سني عمره عاد الى وطنه واستقر في بغداد وفي تكية كان قد أنشأها والده ..

كان الشيخ رضا يكتب الشعر بالعربية والتركية والكردية وكان خطيباً مفوها .. عذب الحديث واسع المعلومات ، حج الى بيت الحرام ونال درجة الارشاد ، وهي درجة متقدمة جدا في الطريقة الصوفية . وبالرغم من كونه رجل دين ورع ولكن ذلك لم يكن يمنعه من الهجاء والقذف .. رغم ان هجاءه لم يكن ليخلو البتة من روح الطرافة والدعابة العميقة .. اهمل الشاعر اشعاره فبقيت متناثرة هنا وهناك وانتشرت بصورة واسعة في ايران والهند أيضاً فضلا عن العراق وتركيا وبقية الممالك الخاضعة للسلطات العثمانية .. وما من اديب أو محب للادب في ولاية الموصل في حينها لم يحفظ شعراً لهذا الشاعر الموهوب .. ولم يكن متعوداً على مراجعة اشعاره او اعادة صياغتها او حتى تعديلها . وكان يرتجل شعره في اغلب الاحيان . وان صادف بين الحضور من يكتب اشعاره تلك فانه كان يفعل ذلك ليحفظها من الضياع ..

توفي الشاعر سنة ١٩١٠م في بغداد ودفن في مقبرة الشيخ عبدالقادر الگيلاني .

ملاحظة : اقتبست قسما من هذه المعلومات حول الشاعر من مقال للسيد احمد تاقانه بعنوان (شعراء العصر التركي الاخير) وقد ترجمه بتصرف حسين احمد ونشره في جريدة العراق بتاريخ ٣-٥-١٩٧٩ .

الشاعرين الخالدين نالى[٤] وسالم[٥] ، فقد كانا يحضران مجالس الشـــاعر

---

(٤) اسمه خضر بن احمد شاويس ميكائلي الجاف ولقبه (نالي) . ولد في قرية (خاك و خول) بمنطقة شهرزور في اصقاع السليمانية عـام (١٢١٥هـ/ ١٨٠٠م) . ودرس في قرداغ والسليمانية ثم ذهب الى الحج . وفي سنة (١٢٥٥هـ/١٨٣٩م) سافر الى اسطنبول وبقى فيها حتى وفـاته سـنة (١٢٧٣هـ/١٨٥٦م) . يعتبر (نالى) من أبرز شـعراء الكرد الكلاسـيكين وقصائده بليغة ومؤثرة .. وطبع ديوان قصائده لاول مرة سنة ١٩٣١ في مطبعة دار السلام ببغداد من قبل (كوردى ـ مريوانى) ، والطبعـة الثانية من ديوان الشاعر صدرت في مدينة سنندج سنة ١٩٤٨ . وقامت مطبعة كردستان في أربيل باصدار الطبعة الثالثة من الديوان المذكور ، واعادت اصدار هذه الطبعة للمرة الثانية في سنة ١٩٧٤ .

كتبت بحوث ودراسات كردية كثيرة حول اشعار وقصائد (نالى) الرائعة منهـا : ـ

١ ـ باقة ورد من رياض نالى تأليف مسعود محمد .
٢ ـ ديوان نالى ، تأليف كل من الملا عبدالكريم المدرس وفاتح عبدالكريم .
٣ ـ ديوان الشاعر نالى ومعجـم ديوان الشـاعر ، تأليـف الدكتـور معروف خزنـدار .
٤ ـ نالى من خلال شعره ، تأليف محمد الملا عبدالكريم .
٥ ـ دفاعا عن الادب . . دفاعا عن نالى ، تأليف محمد الملا عبدالكريم ايضا .
٦ ـ نالى في دفتر الخلود ، تأليف الدكتور معروف خزندار .

(٥) هو عبدالرحمن بن محمود قره جهنم بن احمد بك صاحبقران ، ولقبـه الادبي هو (سالم) ، ولد في مدينة السليمانية عام ١٨٠٠م . وفي صبـاه وتبعا للتقليد الشائع آنذاك تتلمذ في احد الجوامـع دون ان يستطيـع تكملة دراسته . بيد انه كان مشهورا بولعه في الادب والتاريخ الادبي ، وقد اعطى كثيرا من وقته لدراسة دواوين الشعراء ، وكان مفتونا بشعر (نالى) و (كليم الهمداني) . وفي شعره نلاحظ بانه بالرغم من كونه غالبـا ما يتطرق الى الغزل والحب العذري في نتاجاته لكن يبدو انه لم يـكن شاعر العشق والغرام . غير ان هناك من يقـول انـه احب فتـاة تدعى (بەهي) من قريباته وانها اصبحت مصدر الهامه الشعري .

وفضلا عن (بەهي) وجمال الطبيعة في كردستان ، فقد كان هنـاك سبب آخر لبروز عبقريته الشعرية ومصدر آخر لالهامه الشعري .

=

الحاج بكر آغا الملقب بـ (القاصد) [٦] .

وقد سبقت مدينة كويسنجق ، عددا من المدن العراقية في احتضانها لاول مدرسة حكومية واستجابة سكانها على ارسال ابنائهم اليها ، (حيث افتتحت فيها اول مدرسة عثمانية في سنة ١٨٨٥م ولكن لم تستمر الدراسة فيها اكثر من سنة حتى أغلِقَ بابها) ..

=

فقد كان سقوط امارة بابان ودخول العثمانيين المتدين الى السليمانية وما عملوه بها من ظلم واعتداء ومجازر .. كل ذلك اعطاه حسا قوميا ودافعا متميزا لنظم الشعر القومي والغور في اعماقه بنجاح متميز .

انتقل الشاعر الى ايران بعد سقوط امارة بابان وقضى معظم سنوات عمره في الغربة .. ثم عاد الى السليمانية وبقى فيها حتى يوم وفاته في عام ١٨٦٦م ودفن في مقبرة (گردى سەيوان) .

من المطبوعات الكردية التي تناولت سيرة حياة واشعار سالم هي :
١ـ مشاهير الاكراد ، تأليف محمد امين زكي . ٢ـ (ئەنجومەنى ئەدیبان) تأليف امين فيضي . ٣ـ تاريخ الادب الكردي ، تأليف علاءالدين السجادي . ٤ـ مجلة (بەيان) العدد ٧٣ لسنة ١٩٨١ ، بحث قيم للاستاذ حسيب القرداغي بعنوان (سالم في مسيرة الكلاسيك) وغيرها .

(٦) هو الحاج بكر آغا بن محمد آغا الحويزي . ولد سنة (١٢٠٠هـ/١٧٨٥م) في كويسنجق ، كان وحيد انجال والده بعد وفاتهم بمرض الطاعون ، فأصبح بحكم ثروته ومنزلته الاجتماعية رئيس منطقة كويسنجق ، عاصر الامير السوراني محمد پاشا الراوندوزي وحالفه في حروبه ضد الداسنيين والدولة العثمانية ، قاد فرسان (كوى) لاحتلال قلعة سنجار فتمكن من السيطرة عليها .

كان (قاصد) شاعرا متمكنا معجبا بحافظ الشيرازي ومن شعراء الاكراد بـ (نالى وسالم) حيث زاراه في كويسنجق ولقيا من لدنه كل تقدير واكرام . كان شاعرنا تقيا ورعا محبا للدين ، فبنى الجامع الكبير في كويسنجق سنة ١٢٦٠هـ على حسابه الخاص . وهو والد الشاعر الغنائي المرهف الحس امين آغا الملقب بـ (أختر) . توفي سنة (١٢٧٠هـ/١٨٥٣م) ودفن في مقبرة (باسكي عاربيان) بكويسنجق .
ملاحظة : الهامش ، مقتطف من كتاب (كويسنجق وشعراؤها) تأليف كريم شارەزا ، ص ١٤ ــ ١٩ .

وفي سنة ١٩٠٠ افتتحت فيها من جديد مدرسة ابتدائية ، واثناء فترة حكم سليمان نظيف الديار بكري الوالي العثماني لولاية الموصل حظيت هذه المدرسة برعاية جيدة . وبعد تأسيس جمعية الاتحاد والترقي [٧] ازداد الاهتمام بهذه المدرسة من حيث بنايتها وملاكها من المعلمين وتلبية مطاليبها الاخرى[٨].

ان قضاء كويسنجق الذي يحده من الشمال قضاءا رانية وشقلاوة ومن الجنوب قضاء مركز اربيل ومن الشرق نهر الزاب الاسفل ومن الغرب قضاء مركز اربيل ، ادير من قبل العثمانيين مباشرة منذ سنة ١٨٤٣م [٩] ولغاية

---

(٧) كان لفكرتي الديمقراطية والقومية اللتين نشرتهما الثورة الفرنسية في العالم اثر في انحلال الامبراطورية العثمانية .. وقد رأى احرار الامبراطورية العثمانية على اختلاف اجناسهم واديانهم ، ان الديمقراطية تعني الملكية الدستورية ، فألفوا لهذا الغرض (جمعية الاتحاد والترقي) ، واجبروا السلطان المستبد عبدالحميد الثاني في عام ١٩٠٨ على منح الدستور والقيام ببعض الاصلاحات . وتلقف الناس من كل حدب وصوب في ولايات الامبراطورية العثمانية شعار الجمعية (الحرية والمساوات) وايقظهم من نومهم العميق ..

(٨) طاهر احمد حويزي ، تاريخ كويسنجق (مێژووی کۆیه) ، الجزء الاول ، بغداد ١٩٦٢ ، ص ١٢٥ .

(٩) سقوط كويسنجق بيد نجيب باشا والي بغداد على اثر هزيمة جيش احمد باشا بابان كان سنة ١٢٦١هـ بحسب ماورد مؤرخا في هذا الشطر الثاني لبيت ضمن قصيدة تهنئة نظمها شاعر بغداد عصرئذ (عبدالباقي العمري) في المناسبة المذكورة :

بسديد رايك فتحت بابانها

ب	س	د	ي	د	ر	ا	ي	ك
٢	٦٠	٤	١٠	٤	٢٠٠	١	١٠	٢٠

٨٠ | ٢٣١

ف	ت	ح	ت	ب	ا	ب	ا	ن	ه	ا
٨٠	٤٠٠	٨	٤٠٠	٢	١	٢	١	٥٠	٥	١

٤٨٠ | ٤٠٨ | ٦٢

١٩١٨م • وفي سنة ١٨٧٩م عندما تشكلت ولاية الموصل من جديد الحقت بها سنجقان (لواءان) وهما سنجق كركوك وسنجق السليمانية وكانت كل من كويسنجق واربيل وراوندوز ورانيه وكفري اقضية تابعة لسنجق كركوك•

وفي سنة ١٩٢٥ اعطت عصبة الامم وحسب بعض الشروط ولاية الموصل ومن ضمنها قضاء كويسنجق للدولة العراقية[١٠] •

ويتبع قضاء كويسنجق حاليا لمحافظة اربيل وتتبع اليه كل من ناحيتي (طق‌طق) و (شورش) ، ويبلغ عدد سكانه حوالي (٦٥٫٠٠٠) خمس وستون الف نسمة •

اسرة الجلي (جەلی‌زاده) في كويسنجق

هناك اسر كردية عديدة اشتهرت في مناطق مختلفة من كردستان وحظيت باحترام ومحبة كبيرين من لدن الناس وذلك بسبب الخدمات الاجتماعية والسياسية والدينية والعلمية والثقافية التي كانت تقدمها على مختلف الاصعدة وفي شتى المجالات •

---

٨٠ + ٢٣١ + ٤٨٠ + ٤٠٨ + ٦٢ = ١٢٦٧

وهذه السنة (١٢٦١) تقابل (١٨٤٥) الميلادية . ومنذ ذلك التاريخ بدا العثمانيون يديرون كويسنجق مباشرة ، فقد تهدمت حاكمية بابان ولم تحل محلها حاكمية اخرى كردية وخلت البلاد كلها للحكم العثماني المباشر ويجب الاشارة الى ان كويسنجق كانت مركز حاكمية (محمد قوج باشا) من اهالي كويسنجق نفسها وقد قتله عبدالرحمن باشا بابان في بعض تجوالاته بين بغداد وكركوك . ويشير الحاج قادر الى محمد باشا هذا في هذا البيت :

له قۆج پاشاوه تائيستا ئەميرێك
له كۆ پەيدا نەبوو يـاخود وەزيرێك

ـ مسعود محمد ـ

(١٠) طاهر احمد حويزي ، تاريخ كويسنجق ، ص ١١٦ ـ ١٥٦ .

وقد اقيمت مراكز علمية في كردستان العراق وكانت هذه المدارس وفي جميع انحاء كردستان ، ترتبط بعضها ببعض ، ومتصلة الحلقات بتجوال الطلاب الدائم ، من مدرسة الى اخرى ، بعيدة أو قريبة كأنها جامعة ذات فروع • ومن أبرز هؤلاء العلماء والمؤرخين والشعراء الذين وقفوا مواهبهم العظيمة الممتازة على خدمة الثقافة والعلم من امثال : مولانا محمد الزرقي الصوفي وشمس‌الدين الشرانشبي ومولانا خضر الخيزاني والملا أبو بكر المظفر ومولانا عبدالله المشهور بـ (ملاي سياه) وغيرهم من علماء القرن العاشر الهجري والذين قد درس بعضهم في المدارس العلمية الدينية • كما ذكر المرحوم رفيق حلمي في محاضرة له بعنوان (نظرات في الأدب الكردي)

أما في كتاب تاريخ العراق بين الاحتلالين للمرحوم عباس العزاوي فنطالع أسماء عشرات الاعلام من الكرد ، ففي الجزء الخامس الذي يخص الفترة (١٦٣٩ ــ ١٧٥٠) فنقرأ في موضوع الثقافة أسماء هؤلاء الاعلام •• ١ــ الياس الكردي ٢ــ الملا محمد شريف الگوراني ٣ــ ابراهيم بن حسن الگوراني (ت ١١٠١هـ) ٤ــ السيد محمد رسول البرزنجي (ت ١١٠٣) ٥ــ آل الربتكي، منهم عبدالله رأس الاسرة وابنه عبدالغفور• وفي الجزء السابع من (تاريخ العراق بين احتلالين) والخاص بالعهد العثماني الثالث (١٨٣١ ــ ١٨٧٢) يذكر المؤرخ الفقيد العزاوي ان هذا العهد يعد بحق عهد اغفال واهمال أمرها • ولكنها جرت على ما كانت عليه في عهد المماليك المثقفون قاموا بالمهمة وبهؤلاء ظهر العهد وان كان ليس للدولة يد في الايجاد ولا في التغذية العلمية نهضوا بما لديهم من علم وأدب ، ثم يذكر علماء هذه الحقبة ومن بينهم هؤلاء الاعلام من الكرد : ١ــ محمد امين الزند ٢ــ محمد فيضي الزهاوي ، ولي الافتاء بعد الاستاذ محمد أمين الزند وآل الزهاوي وأولاده واحفاده بينهم نوابغ وشعراء ٣ــ آل الحيدري ، عرف منهم في هذا العهد (صبغةالله الحيدري الثاني وكان مفتي الشافعية في بغداد،

وابنه ابراهيم فصيح الحيدري ومنهم محمد أمين بن عبيدالله الحيدري • ٤ــ وآل الروژبياني العديدين • وفي الجزء الثامن من (تاريخ العراق بين احتلالين) والذي يخص الفترة (١٨٧٢ ــ ١٩١٧) أي العهد العثماني الاخير، نجد انه مما يميز هذا العهد ظهور المدارس العلمية فيها والتي كانت أساس نهضتنا الثقافية ، وهي العنصر المهم في ظهور العلماء وزيادة عدد المتعلمين وتخريج الموظفين وسائر صنوف المعرفة ، فقد ظهر علماء كثيرون وادباء عديدون ، وغالب علمائنا ادباء من جهة واساتذة من جهة اخرى • ومن العلماء والاسر العلمية الكردية في هذه الفترة يكرر المؤلف اسم الزهاوي والحيدري اضافة الى ١ــ الشيخ طه السنوي ٢ــ حسين البشدري ٣ــ عبدالرحمن القرداغي ٤ــ السيد محمود البرزنجي ٥ــ الشيخ رضا الطالباني [1] ••

وتعد اسرة الجلي في كويسنجق والتي ساهمت بجد ونشاط في نشر العلم والثقافة في كردستان عامة وفي منطقة كويسنجق بصورة خاصة منذ ما يقارب من ثلاثمائة سنة [2] ، وانحدر منها عالمنا وشاعرنا الراحل الملا محمد الكويي والذي اشتهر ايضا بلقب (جلىزاده) من اشهر تلك الاسر التي نشرت العلم في تلك المنطقة •

سلسلة علمائها صعودا من المترجم له :

محمد بن عبدالله ، بن أسعد ، بن عبدالله ــ الواثق بالله خليفة مولانا خالد ــ بن عبدالرحمن ، بن عبدالله ــ كاكى جلى ــ بن محمد ، بن ابراهيم، بن حسن ، بن ميرزا بن ابى بكر بن ابراهيم • جدهم الاكبر (ابراهيم ــ الشيخ ابراهيم الجزيري هاجر من (جزيرو بوتان) مع أسلاف (الميراودليين) في أرجح الاقوال وسكن قرية (بێگەلاس) في سفوح جبال پشدر • وتسلسل من

(١) ابراهيم باجلان ، جريدة العراق ، العدد ١٧٤٥ في ٥ ــ ١١ ــ ١٩٨١ .
(٢) مجلة (گەلاوێژ) ، العدد ١١ السنة الخامسة ١٩٤٤ ، ص ٤٥ .

أبنائه وأحفاده كل من ابى بكر وميرزا وحسن في سكنى بيگەلاس ثم انتقل حفيد حفيده (محمد) الى قرية (شيواشان) في سفح جبل (كوسرەت) بقضاء رانية وسمي (مەلا زادەى شيواشان) واشتهر بتقواه الشديدة واعتكافه في بعض كهوف كوسرەت والكهف هذا موجود ويسمى لحد الان بـ (ئەشكەفتي مەلا زادە) . وانتقل ابنه الاكبر (عبدالله) الى قرية (جەلى ــ ومنها وردلقب جەلىزادە)[٣] وسمي هو بـ (كاكى جەلى)[٤] وكذلك ابنه الاكبر (عبدالرحمن) الذي قضى صدر حياته في القرية المذكورة وانتقل بعد ذلك الى كويسنجق بتكليف من عبدالرحمن پاشا البابانى . ويبدو ان انتقاله هذا كان قبيل سنة ١٢١١ الهجرية الموافقة لسنة ١٧٩٦ الميلادية ويظهر ذلك من تأريخ كتاب (صحيح البخاري) المكتوب في تلك السنة وقد وقفه عليه عبدالرحمن پاشا

---

(٣) (جەلى) قرية صغيرة وجميلة تقع على الجهة الشرقية من سفح جبل آوەگرد الواقع في شمال مدينة كويسنجق .

(٤) حظي كل من الملا عبدالله وابنه الاكبر الملا عبدالرحمن بمحبة واحترام الناس بسبب خدماتهما في مجالي الثقافة والعلوم الدينية لذا لقبا بـ : (كاكى جەلى) .

وان هذا اللقب مقصور على رؤوس الدين في ثلاث قرى فيقال (كاكى زيوه ، كاكى جەلى ، كاكى هيران) . ويبدو من مراجعة تأريخ منطقة (سوران) كما يذكر الاستاذ مسعود محمد ، بان هذا اللقب كان حيا في عهودها المختلفة فان احد أمراء أربيل على عهد واضع كتاب (صبح الاعشى) من نحو اكثر من ٥٠٠ سنة كان يسمى (مبارزالدين كك) وما (كك) هذا الا (كاك) المعروف لدينا .

وهنا يجب الاشارة الى ان لفظة (كاك) العادية والمتداولة على نطاق واسع في اللغة الكردية ، تختلف عن مضمون مصطلح (كاك) المشار اليه في بحثنا هذا . حيث تستعمل لفظة (كاك) الاعتيادية من قبل اكراد مناطق السليمانية وكركوك وسوران في محافظة أربيل لغرض احترام المقابل عند مكالمته او التحدث اليه . فـ (كاك محمد) تعني الاخ محمد او الاخ الكبير محمد او السيد محمد وهكذا .

في حين يستعمل اكراد بهدينان (كردستان الشمالية) كلمة (سيدا) واكراد ايران كلمة (آغاى) للغرض نفسه .

وكانت كتابته من أجل وقفها عليه بالذات ولم يكن مكتوبا قبل ذلك • ويظهر من ذلك ان أول من سمي (كاكى جەلى) هو عبدالله والد (عبدالرحمن) الذي سمي بدوره (كاكى جەلى) ولزمه اللقب بعد انتقاله الى كويسنجق • ومن عجب اننا نعلم سنة ولادة عبدالله كاكى جەلى (وهي ١١١٦هـ) ولا نعلم سنة وفاته ونعلم سنة وفاة عبدالرحمن كاكي جەلي وهي ١٢١٧هـ ولا نعلم سنة ولادته • ومن هذه التواريخ يظهر ان اشتغال هذه الاسرة بالعلم من أيام (مەلا زادەى شيواشان) حتى يومنا هذا تربو على ٣٠٠ سنة فاذا اضيفت اليها سنوات (بێگەلاس) جاوز مجموع المدتين اربعة قرون • وكان اسلافهم في جزيرو بوتان أيضا من العلماء ولكن لانعرف تفصيل أمرهم •

والمعروف عن طلاب العلم في كردستان انهم كانوا يفضلون تلقي العلوم الدينية على أيدي ذوي الالمام بالادب والشعر والمتبحرين في العلوم الدينية••

وان العلماء الجليين ونخص بالذكر منهم الملا عبدالله الجلي الجد الاكبر للملا محمد والحاج الملا عبدالله الجلي والد الملا محمد والملا محمد الكويى نفسه يعدون من بين العلماء الشعراء المشهورين في كردستان •

كتب الاستاذ الملا عبدالكريم المدرس [٥] في ص ٩٣ من مؤلفه الذي

---

(٥) اسمه الكامل هو (الملا عبدالكريم ابن محمد ابن فتاح) ويرجع نسبه الى عشيرة (قازي) الموجودة في منطقة (سيد صادق) بمحافظة السليمانية . ولد سنة ١٣٢٠ هـ (١٩٠٢ ــ ١٩٠٣م) وانهى دراسته في المدارس الدينية ومنح الاجازة العلمية في السليمانية على يد الشيخ عمر المعروف بـ (ابن القرداغي) وعلى أثره أصبح مدرسا في قرية (نەرگسەجار) في قضاء حلبجة وفي عام (١٣٤٧هـ/١٩٢٨م) انتقل الى (بياره) وفيها اصبح مدرسا عند الشيخ علاءالدين . وفي عام ١٩٥١ جاء الى السليمانية واستقر في جامع (حاجى خان) الى عام ١٩٥٥ حيث نقل فيه الى كركوك وعين في التكية الطالبانية وبقى فيها حتى عام ١٩٦١ ومنذ ذلك الوقت انتقل الى جامع الاحمدي ببغداد وبعده تم نقله الى الحضرة الگيلانية . وهو الآن متقاعد ولكنه مستمر في تدريس طلاب العلم في الحضرة الگيلانية ويعمل

كرسه للبحث عن مولانا خالد النقشبندي والموسوم بـ (تذكار الرجال) ، عن الحاج الملا عبدالله ابن الملا عبدالرحمن الجلي باعتباره احد خلفاء المولانا قائلا : (•• واستنادا الى المستمسكات المكتوبة لاسرة الجلي فان الحاج الملا عبدالله بن الملا عبدالرحمن الجلي بعد أن اصبح احد خلفاء مولانا خالد النقشبندي وحصل على اجازة الارشاد ومكوثه مدة ستة اشهر في خانقا ـ مدرسة ـ مولانا في السليمانية عاد الى مدينة كويسنجق ليبدأ فيها بالتدريس وارشاد المؤمنين في مدرسته الخاصة ، ورغم انتشار مرض الطاعون في ذلك الوقت لم يتوقف الحاج الملا عبدالله عن مجالسه وندواته والتي كان يوجه عبرها النصائح والارشادات الى الناس [٦] ••

وعلى الصفحة نفسها يذكر الاستاذ المدرس مؤلفات الحاج الملا عبدالله والمتوفي سنة (١٢٤٦هـ/١٨٣٠م) وهي :

رئيسا لرابطة علماء الدين في العراق . ونال عشرات من رجال الدين الاجازات العلمية على يده . والف كتبا عديدة وثمينة في مختلف العلوم الاسلامية والادب والتراث الكرديين . وبلغ عدد صفحات كتبه المطبوعة لغاية عام ١٩٨١ (٧٩٦٤) صفحة كتاب . ومن أهم مؤلفاته المطبوعة :

١ ـ ديوان مولوى (ديوانى مەولەوى) ، ١٩٦١ .
٢ ـ الشريعة الاسلامية (شەريعەتى ئيسلام) ويقع في أربع مجلدات .
٣ ـ ديوان نالى (ديوانى نالى) ، ١٩٧٦ .
٤ ـ ديوان محوى (ديوانى مەحوى) ، ١٩٧٧ .
٥ ـ تذكار الرجال (يادى مەردان) في جزئين ، ١٩٧٩ و ١٩٨٣ .
٦ ـ ديوان فقى قادر الهموند (ديوانى فەقى قادرى هەمەوەند) ، ١٩٨٠ .
٧ ـ تفسير نامي (تەفسيرى نامى) ، في سبعة أجزاء شملت القرآن الكريم كله .
٨ ـ الوسيلة في شرح الفضيلة لعبدالرحيم المولوي .
٩ ـ جامع فتاوى العلماء الاكراد في ثلاثة اجزاء .

ملاحظة : تفضل الاستاذ محمد الملا عبدالكريم وزودني بالقسم الاكبر من هذه المعلومات حول سيرة حياة والده ، فشكرا له .

(٦) الملا عبدالكريم المدرس ، تذكار الرجال (يادى مەردان) ، الجزء الاول ، بغداد ١٩٧٩ ، ص ٩٣ .

١ــ حواشيه على القسطلاني في شرح البخاري .
٢ــ حواشيه على (انسان العيون) .
٣ــ حواشيه على (جامع الاصول) لابن الاثير .
٤ــ كتاب شعري حول سيرة الرسول (ص) بعنوان : (وسيلة الوصول لساحة عناية الرسول) .
٥ــ كتاب حول علوم القرآن .

وان من جملة المخطوطات التي كتبت لمكتبة عبدالرحمن باشا اجد أمراء بابان [٧] هي (صحيح البخاري) . وكتب هذا الكتاب المخطوط الثمين سنة

---

(٧) وهو ابن محمد باشا ابن خالد باشا ، اصبح حاكما للامارة البابانية الكردية بعد انفصال ابراهيم باشا في سنة (١٢٠٤هـ/١٧٩٠م) وبقي فيها ثمان سنوات ثم عزل وسكن بغداد ولكنه رجع الى الامارة بعد وفاة ابراهيم باشا سنة (١٢١٧هـ/١٨٠٢م) .

وقع اكثر من مرة في نزاع مع والي بغداد وفي كل مرة كانت قواته تصد هجمات العثمانيين بصلابة وان السبب الرئيسي لنزاعه المستمر مع العثمانيين يرجع الى انه كان لايطمئن اليهم ولا يأمل صداقتهم ولا يأمل شيئا منهم ويطمح الى استقلال امارة بابان ..

وفيما يخص عبدالرحمن باشا بابان اضاف الاستاذ مسعود محمد قائلا (.. ولكن أهم شيء ميز هذا الامير البابانى عن غيره من الامراء وكان بمثابة اول (علامة طريق) في التاريخ السياسي والادبي والمسيرة القومية للشعب الكردي في العصور الحديثة ، سها عنه ولم يتفطن اليه أي انسان أرخ له أو كتب عنه قبل أن المحه ، أنا ــ بكل تواضع ــ اثناء انشغالي بالبحث والنبش في (الوجود الكردي تأريخا وادبا واجتماعا) من خلال دراستي لأكراد بارزين مثل نالي وحاجي قادر . وكان البصيص الاول الهادي الى اكتشاف تلك الميزة نص الوقف المدون في كتاب صحيح البخاري (منقول الى احدى صفحات هذا الكتاب) المتضمن حصر الوقف بالعلماء العاملين من ناحية (كردستان..) . من نقطة البداية هذه معززة ومتبوعة بقرائن أخرى استشففت تلك الحقيقة الكبرى وهي ان عبدالرحمن باشا أول أمير (بل أول انسان سياسي كردي) ينفتح ذهنه على معنى (القومية) ويسعى من أجلها لا من أجل الحكم وحده فقد تبين بملاحظة بسيطة أن سنة كتابة تلك الوقفية تقع بمقدار سبع سنين بعد انبعاث

(١٢١١هـ/١٧٩٧م) من قبل محمد ابن الشيخ يوسف ابن الشيخ مولان ابن الشيخ عمر أولاد اويس القرني بخط جميل ويظهر عليه ختم عبدالرحمن باشا في موقعين مختلفين . وقد وقف عبدالرحمن پاشا هذا الكتاب على أسرة الجلي في كويسنجق ومن بعدهم على علماء كردستان [٨] ..

ويأتي وقف هذا الكتاب الثمين من قبل احد أمراء بابان على الملا عبدالرحمن الجلي اعترافا بموقع ودور هذا العالم الديني واسرته في نشر الثقافة والعلم في كردستان وحبهم وتقديرهم للكتب والمؤلفات العلمية . وننشر هنا اقتباسا من كتاب الحاج قادر الكويي (حاجي قادرى كۆيى) الجزء الاول لمؤلفه الاستاذ مسعود محمد [٩] ماجاء في رسالة الوقف (وەقفنامه)

الثورة الفرنسية ، مصدر الاشعاع القومي الحديث ، فتكون تلك الثورة مضافا اليها الجدارة الذاتية لعبدالرحمن باشا منبع هذه الروح القومية التي تجلت من تصرفات وأقوال هذا الامير الجليل من مثل قوله أنه لايبدل شربة من ماء كردستان بالوزارة وغيرها ومن مثل الروح الملتهبة في بيت (عبدالرحمن باشا) لعلي برده‌شانى ..

(٨) مجلة المجمع العلمي الكردي ، العدد الاول ١٩٧٣ ، ص ٣٨٢ ــ ٣٨٤ .

(٩) تفضل الاستاذ مسعود محمد ، نجل المترجم له (مەلای گەورە) وزودني بملخص سيرة حياته وعناوين كتاباته المطبوعة وكما يلي : «ولدت في ايلول سنة ١٩١٩ بمصيف (چناروك) في السفح الشرقي لسلسلة (هيبة سلطان) القريبة من كويسنجق .. اكملت الابتدائية في كويسنجق والثانوية في اربيل وتخرجت في الحقوق سنة ١٩٤٥ . تأثري الاول بوالدي وبالمناخ الثقافي المحيط بي منذ ولادتي . درست على والدي مبادىء أصول الفقه في كتاب (جمع الجوامع) لمدة بضعة اشهر فقط أول سنة ١٩٤١ ولم أدرس عنده أو عند غيره من علماء الدين أي شيء اخر .

عينت حاكما في خريف ١٩٥٢ وانتخبت نائبا عن منطقة كويسنجق في باكورة سنة ١٩٥٣ في الدورة الثالثة عشرة ثم اعيد انتخابي في الدورة الرابعة عشرة سنة ١٩٥٤ وكنت احد النواب العشرة الذين فازوا بين مرشحي الجبهة الوطنية عامئذ وهم حسب ترتيب أول حرف من اسمائهم كل من : (جعفر البدر ، حسين جميل ، خدوري خدوري ، ذوالنون ايوب ، صديق شنشل ، عبدالجبار الجومرد ، كامل الجادرجي ، محمد حديد ، محمد مهدي كبه ومسعود محمد) .

المشار اليها [١٠] :

(فها انا قد وقفت ذلك الكتاب وقفا صحيحا شرعيا على العالم الرباني والعارف الصمداني الملا عبدالرحمن الجلي ثم على أولاده الذكور الافقه فالافقه ما تناسلوا بطنا بعد بطن ثم على أولاد اخوته الاعلم ما توالدوا ثم على

صرت وزير دولة لأعمار الشمال من ١٩٦٤/٦/١٧ حتى ١٩٦٥/٥/١٥. عينت عضوا في مجلس الخدمة العامة في ١٩٦٦/١٢/٢٨ لثلاث سنين واعيد تعييني لثلاث سنين اخرى وأعيرت خدماتي الى المجمع العلمي الكردي كعضو متفرغ فيه سنة ١٩٧١ وبقيت فيه عضوا متفرغا ثم نائبا اول ثم وكيلا لرئيس المجمع العلمي الكردي حتى ١٩٧٨/٦/١١ حين أحلت على التقاعد .

مارست المحاماة قبل التوظف وكل الوقت خارج الوظائف .

أما المطبوع من كتاباتي في الكردية فهي :

١ ــ انعام النظر في بعض مواضيع القواعد في اللغة الكردية .

٢ ــ ثلاث أجزاء من كتاب (حاجى قادرى كويى) .

٣ ــ چەپكێك لە گوڵزارى نالى ــ باقة ورد من روضة نالي .

٤ ــ الجزء الاول من كتاب مرۆڤ و دەوروبەر (الانسان وما حوله) والجزء الثاني منه مهيأ للطبع .

٥ ــ كتيب چەند حەشارگەيێكى رێزمانى كوردى (بضعة مخابىء لقواعد اللغة الكردية) .

٦ ــ رسالة بەرەو ڕاستە شەقامى ئاخاوتنى كوردى (نحو الشارع القويم في المكالمة الكردية) .

٧ ــ مقالات متنوعة في اللغة والادب منشورة في مجلة المجمع العلمي الكردي وغيرها من الصحف الكردية الصادرة في بغداد .

في العربية :

١ــ اعادة التوازن الى ميزان مختل. ٢ــ بحث قصير حول كيفية النهوض بمستوى المرأة الكردية في منطقة الحكم الذاتي بناء على طلب من (اتحاد نساء العراق) . ٣ــ سلسلة مقالات (١٥ مقالة) في موضوع التبغ نشرت سنة ١٩٥٣ في صحف بغداد . ٤ــ سلسلة مقالات سياسية نشرت في جريدة الحرية سنة ١٩٦٠. ٥ــ مقالات اخرى متنوعة مابين لغوية وأدبية وتاريخية وسياسية منشورة في الصحف العربية . .

(١٠) مسعود محمد ، حاجى قادرى كويى ، الجزء الاول ، بغداد ١٩٧٣ ، ص ٢٥٧ ــ ٢٦٠ .

عشيرته الاعلمين ثم على العلماء الذين كانوا من ناحية كردستان وجعلت ثوابه هدية وتحفة لضريح أفضل الكائنات وخلاصة الموجودات عليه افضل الصلوات واكمل التحيات رجاء ان يشفع لي يوم العرصات وجعلت مثل ثوابه تحفة لروحي والدي واخي المرحومين انا الراجي عفو ربه الكريم .

عبدالرحمن پاشا ختم

عبدالرحمن پاشا

وكان الحاج الملا عبدالله الجلي والد الملا محمد الكويي (١٢٥٠ هـ / ١٨٣٤م ــ ١٣٢٦/١٩٠٨م) احد ابناء هذه الاسرة عالما دينيا مشهورا وشاعرا مقتدرا عرف ببلاغته وفصاحة لسانه وعالما لأفانين الشعر المختلفة وله في شعابه قصائد رائعة ومشهورة .

وفي رسالة شعرية بعثها الشاعر الحاج قادر الكويي (١٨١٦ــ١٨٩٧)[١١]

---

(١١) ينتسب الشاعر الكردي الخالد الحاج قادر الكويي الى عشيرة زنگنه التي تسكن ناحيتي (قادر كرم) و (قره تپه) شرقي كركوك مائلا نحو الجنوب وقد ولد في قرية (گور قرج) وهي من قرى قضاء كويسنجق القريبة من مركز ناحية طقطق وهي الآن منذثرة وقد خلت من سكانها منذ اكثر من نصف قرن .

وحول سنة ميلاده يقول الاستاذ مسعود محمد بأن (الادلة التي ترجح سنة (١٢٤٠هـ / ١٨٢٤م) ميلاداً له هي الوحيدة في بابها لانها الوحيدة التي قارنت بين التواريخ والاحداث المتصلة بميلاد حاجي وحياته توصلا الى سنة ميلاد تنسجم مع مقتضيات تلك التواريخ والاحداث) .

وجدير بالذكر ان شاعرنا لم يؤد فريضة الحج ولكن سبب تسميته بالحاج قادر يعود الى انه ولد في شهر ذي الحجة من عام ١٢٤٠هـ .

كان الشاعر مفرماً بحب شعبه ووطنه ولغته القومية ..

سافر الى اسطنبول واقام فيها حتى يوم مماته .. ولم يكن سفره الى اسطنبول لتلقي العلم فكان قد أخذ الشهادة العلمية الدينية في مهاباد حوالي ١٢٧٩هـ وانما ترك كويسنجق وكردستان كلها لاسباب واحوال شرحت في كتاب حاجي قادري كويي) .

جمع السيد عبدالرحمن سعيد اشتاتا من قصائد واشعار الحاج قادر

اليه من اسطنبول تعبير صادق عن الدور البارز الذي لعبته أسرة الجلي في نشر وترسيخ الثقافة والعلوم في كردستان ويذكره بجولتهما المشتركة الى منطقتي باله‌ك [١٢] وكردستان ايران [١٣] ..

الكويى من هنا وهناك وطبعه في مطبعة دار السلام ببغداد سنة ١٩٢٥ . وقام الاديب الراحل گيو المكرياني باصدار ثلاث طبعات من ديوان الشاعر ، ولكن شوهه وغير الكثير من اشعاره وقصائده ، وسنتناول ذلك لاحقا بشيء من التفصيل .

وألف الاستاذ مسعود محمد عن الشاعر حاجى قادر الكويى كتابا باللغة الكردية سماه (حاجى قادرى كويى) صدرت منه للآن ثلاثة اجزاء .

ولقد عاش الشاعر ما يقارب (٧٥) سنة وتوفي سنة ١٨٩٧م في مدينة اسطنبول ودفن في مقبرة (قەرەجه ئەحمەد) .

وبتاريخ ٢٩ ــ ١١ ــ ١٩٧٣ نصب في احدى ساحات مدينة كويسنجق وسط احتفال تاريخي بهيج تمثال رأسي للشاعر نحته الفنان خالد الرحال وتم صبه في ايطاليا .

(١٢) وتشمل منطقة (باله‌ك) القرى التابعة لقضاء چومان في محافظة اربيل وخاصة ناحية گلاله والقرى التابعة لها .

(١٣) في كراس الملا عبدالرحمن ابن احمد ابن محمد ابن الملا احمد الكبير ، والمنشور في الصفحات الاخيرة من كتاب الحاج قادر الكويي (حاجى قادرى كويى) الجزء الثاني لمؤلفه الاستاذ مسعود محمد اشارة الى رفاقة الحاج الملا عبدالله الجلي والد الملا محمد الكويى للشاعر الحاج قادر الكويى خلال جولته في منطقتي (باله‌ك) و كردستان ايران لغرض الدراسة وتلقي العلوم الدينية ..

واشار الى ذلك ايضاً الاستاذ كريم شارەزا في مقال له بعنوان :

(شبح شاعرية الحاج قادر الكويى في اشعار الملا محمد الكويى) منشور في العدد الاول من مجلة اتحاد الادباء الاكراد (نووسەرى كورد) ، ص ١٦ .

ولكن السيد مسعود محمد قد اشار في الصفحة ٣٣٤ من مؤلفه المذكور الى هذه المسألة موضحاً : (بأن جده ــ اي الحاج ملا عبدالله الجلي ــ لم يسافر مع الحاج قادر الكويى الى كردستان ايران لا لغرض الدراسة ولا لاي غرض آخر . وطوال حياته فأنه سافر مرة واحدة الى مهاباد وذلك في مصادفة خاصة ليس هنا مجال للتحدث عنها . وقد قام بسفره هذا بعد مضي عشرين عاماً على سفر الحاج قادر الى اسطنبول) .

به بیرت دێ زەمانێ چووینه باڵەك
به پێ خاوسی نه كەوشم بوو نه كاڵەك
به غەیری جەدی ئێوه كیهه دانا
له كوردستان ئەساسی عیلمی دانا (١٤)
أی : أتذكر زمن سفرنا الی (باڵەك)
حافي القدمين لا أملك حذاء ولا كاله (١٥)
من غير جدكم من هو العلامة الذي
أرسى اساسا للعلم في كردستان ؟

وعن شاعرية صديقه السابق وزميله الحاج الملا عبدالله الجلي ومقدرته اللغوية وفصاحة لسانه اضاف الحاج قادر في رسالته الشعرية هذه قائلا :

له مەیدانی فەساحەت تۆ مجلی
حەریری تالیەو سەعدی مصلی
أی : في ميدان الفصاحة انت المجلي (١٦)
ويليكم الحريري وسعدي المصلي (١٧)

---

(١٤) ممتاز الحيدري ، مەلای گەورە ، مەلا محەمەدی كویی ، مطبعة البلدية اربيل ١٩٧٥ ، ص ١٦ . (سنشير الى هذا المصدر بـ (ممتاز الحيدري) في الهوامش الاخرى ٩٠

(١٥) كاله : عبارة عن قطعة من جلد المواشي تغطي القدم وتربط بشريط .

(١٦) المجلي : الفرس الاول في حلبة سباق الخيل .

(١٧) المصلي : الفرس الثالث في ترتيب سباق الخيل . ويقصد بـ (تالی) الفرس الثاني في ترتيب سباق الخيل .

ونستدل من هذا البيت بأن الحاج قادر الكويی قد وضع زميله الحاج الملا عبدالله الجلي في ميدان الفصاحة في مقدمة القافلة الادبية ويليه علي الحريري الذي كان من اشهر شعراء الاكراد القدماء وانبغهم في منطقة شمدينان ، عاش بين (٤٠٠ ــ ٤٧١) الهجرية وكان معاصراً للفردوسي صاحب الشاهنامة . أو يقصد بالحريري صاحب المقامات العربية الشهيرة ثم يليهما سعدي الشيرازي .

ونورد ادناه بعض الابيات من قصيدة حب كتبها الشاعر الحاج الملا عبدالله لعشيقته حليمه :

كه بيرى هاته ناو ميّگەل سەراسەر قرمزى پۆشى
مەلا ادراكى چوو شيّخيش طريق ، عارف نەما هۆشى
حەبيب ديتى رەقيب وەستاوه چاڕۆگەى به ڕووداً
گوتم هەورى سيا هات شەعشەعەى خورشيدى داپۆشى [١٨]

أى : حين وافت الحالبةُ قطيع الغنم مسربلة بالقرمز
ذهب من الملا ادراكه ومن الشيخ طريقه ومن العارف عقله
ولما رأت الحبيبة العذول قائما أرخت على محياها الحجاب
فقلت اقبلت غمامة سوداء فأخفت ضياء الشمس المشرقة

وقد نبغ كل من الحاج قادر الكويى والحاج الملا عبدالله الجلي في مجال الشعر الكردي وفاقوا شعراء المنطقة المحصورة بين نهري بادينان (الزاب الاعلى) وكويسنجق (الزاب الاسفل) ، فبالاضافة الى مقدرتهما وابداعهما يرجع سبب تفوقهما في رأيي الى تقدم مدينة كويسنجق في ميدان التحولات التاريخية والاجتماعية على بقية المناطق المحصورة مابين الزابين [١٩] .

وارتبط الحاج الملا عبدالله الجلي بعلاقات زمالة وصداقة مع كل من الشاعر الكردي (نالى) والعالمين الدينيين المشهورين الشيخ عمر بياره [٢٠]

---

(١٨) كريم شارەزا ، كويسنجق وشعراؤها ، الجزء الاول ، بغداد ١٩٦٢ ، ص ٣٢ (الكتاب بالكردية) .

(١٩) مسعود محمد ، حاجى قادرى كويى ، الجزء الثاني ، مطبعة المجمع العلمي الكردي ، بغداد ١٩٧٤ ، ص ٢١٠ .

(٢٠) هو الاخ الصغير (للشيخ محمد) ونجل الشيخ عثمان ولقبه (ضياءالدين) . ولد عام (١٢٥٥هـ / ١٨٣٩م) . ونال الاجازة بالارشاد عن شقيقه الاكبر وبنى لنفسه في قرية (بيارة) رباطاً ، أخذ يرشد الناس فيه .

وكاك احمد الشيخ [٢١]، حيث التقى بهما وتعارف معهما في جامع ومرقد الشيخ عبدالقادر الگيلاني ببغداد .

وفي بغداد ايضا كان لقاؤه بالعلامة محمد فيضي الزهاوي مفتي بغداد [٢٢] ، وكان يكن له الحب والاحترام . ومن مؤلفاته المطبوعة كتاب (مەولود نامەی كوردی ــ رسالة المولد النبوي) باللغة الكردية [٢٣] .

وكان مع فضله وتقواه اديبا بارعا وخطيبا مصقعا . وكان الى ذلك مفرما بالعلم والعلماء . وكما كان رباطه مركزاً للوعظ والارشاد ، كان مدرسة علمية ايضا يدرس فيها ــ في كل حين ــ مئة تلميذ ديني .

وتوفي (رحمه الله) سنة (١٣١٨هـ / ١٩٠٠م) .

ملاحظة : مصدر الهامش هو كتاب (تاريخ السليمانية وانحائها) للاستاذ الراحل محمد امين زكي .

(٢١) كاك احمد الشيخ (كاك ئەحمەدی شيخ) : هو ابن الشيخ معروف النودی ــ النودهي ــ وجد الزعيم الكردي الخالد الشيخ محمود الحفيد .

وكان من اقطاب الطريقة العلية القادرية البارزين في كردستان .

ولد في مدينة السليمانية سنة ١٧٩٣م ، واشتهر في العلوم الدينية وبالزهد والتقوى ، وله عدة مؤلفات في التفسير والحديث والفقه باللغة الفارسية .

توفي كاك احمد الشيخ سنة ١٨٨٨م في مدينة السليمانية ودفن في مقبرتهم الخاصة بجوار الجامع الكبير وقبره مشهور يزار ويتبرك به .

(٢٢) اسمه محمد ولقبه (فيضي) من اهالي السليمانية وينتمي من جهة والدته الى الاسرة البابانية . سافر به والده (مير احمد) وهو لايزال طفلا مع العائلة الى (زهاو) وبعد ان بقي هناك ردحاً من الزمن انتقل به الى بغداد . وقد تولى فيها الافتاء سنة (١٢٥٧هـ / ١٨٤١م) .

كان الراحل فريد عصره في العلوم والفنون ومنبع الشعر والادب .

وله كثير من الاشعار والقصائد باللغتين العربية والفارسية الا ان اشعاره باللغة الكردية قليلة . وقد فاق عدد الذين تتلمذوا عليه الالف من مشاهير علماء العراق والبلدان المجاورة وتوفي سنة (١٣٠٨هـ / ١٨٩٠م) . وهو والد الشاعر العراقي الشهير جميل صدقي الزهاوي .

(٢٣) وللحاج الملا عبدالله رسالة اخرى عربية كتبها في مهاباد حين أوفد اليها من قبل السلطان العثماني في اخماد فتنة ثارت بسبب لجوء بنت أرمنية من رعايا الروس في تبريز الى القنصلية العثمانية فأسلمت وسخط

وفي كتاب (التعريف بمساجد السليمانية ومدارسها الدينية..) ابدى الكاتب الكردي الراحل الملا محمد القزلجي [٢٤] المتوفي في سنة ١٩٥٩ ،

الروس لذلك واستعادوا البنت فثارت ثائرة الاكراد من رعايا العثمانيين القاطنين في مهاباد احتجاجاً على تسليم بنت اسلمت ولجأت الى القنصلية العثمانية . وكان عددهم كبيرا استعصى على حكومة ايران ضبط شأنهم .. وارادت اخراجهم من ايران فلم تستطع ورات الحكومة العثمانية تهدئة الحال بينها وبين ايران فأرسلت مبعوثاً لاقناع الاكراد العثمانيين بالرجوع الى كردستان العراق فلم يستجيبوا .. حتى اوفدت الحاج الملا عبدالله الجلي مع قائمقام راوندوز ، من احفاد محمد كور پاشا فكانت الرسالة المذكورة دعوة الى تلبية طلب السلطان فلبوا الطلب .. وللقصة تفصيل لا يحويه هذا المقام وكان للحاج الملا عبدالله مناظرة في حفل رسمي عام مع مجتهد اسمه (جناب) ارسله ناصر الدين شاه للترحيب بالحاج ملا عبدالله ، من الظاهر ، وللدخول معه في المناظرة في الواقع .. والمناظرة محفوظة في مدونات اسرة جلي‌زاده وتظهر جانبا من قوة عارضة الملا عبدالله وسرعة بديهته وتمكنه من ناحية الكلام في الفارسية وغيرها..

ـ مسعود محمد ـ

(٢٤) هو ابن الملا حسين ابن الملا علي القزلجي . ولد في مدينة مهاباد في شهر محرم سنة ١٣١٣ الهجرية (توافق جزء من كل من ١٨٩٥ و ١٨٩٦ الميلادية) . تفتحت عيناه في عائلة القزلجيين المعروفة بغزارة علم علمائها وباخلاص ابنائها لشعبهم وبخدمتهم للدين الاسلامي ..

وكان الملا علي جد المترجم له واحدا من الاكراد المعروفين في منطقة مكريان بكردستان ايران ومن اعلم علماء عصره ، وله حواشي مفيدة على الكثير من الكتب العلمية .

تربى محمد القزلجي في احضان هذه الاسرة المحبة للعلم والادب وتلقى الدروس الدينية الاولية على يد والده ثم قصد الكثير من القرى والمدن بهدف كسب العلم والاستزادة منه . وسافر الى مصر ليدرس في جامع الازهر ، حيث حصل على شهادة محترمة ثم عاد الى العراق واستقر في بغداد . وفي سنة ١٩٣٤ كان الاستاذ القزلجي يقوم بالتدريس في كلية الامام الاعظم ببغداد وكانت تسمى آنذاك بـ (دار العلوم الدينية والعربية). وكان الراحل له اهتمامات ادبية وصحفية ، فقد اشرف على اصدار جريدة (كورد) لسان حال ثورة سمكو الشكاك في كردستان ايران . ومن مؤلفاته: ١ ـ كتاب (التعريف بمساجد السليمانية ومدارسها الدينية مع المام

رأيه واعجابه باسرة الجلي وابنها الملا محمد الكويى فكتب يقول : (الجليون سادة اماجد أسرة فضل انجبوا أكابر العلماء ، معروفـون بغزارة العـلم ، تآليفهم مشهورة معروفة ومنهم عصرينا العلامة الملا محمد الجلي المدرس اليوم في كويسنجق حفظه الله ، و (جەلى) قرية قريبة من كويسنجق [٢٥] .

وكتب الشاعر الحاج ميرزا عبدالله الكويى (خادم) [٢٦] عن أصل الملا

بتاريخ الامراء البابانية) ، مطبعة النجاح ، بغداد ١٩٣٨ .

٢ ـ التعليق على تفسير الزمخشري (مخطوط) ومحفوظ في جمعيـة الهداية الاسلامية .

٣ ـ شرح اربعين حديثا نبويا بالكردية (مطبوع) .

وتوفي هذا العالم الكردي الاسـلامي القديـر في بغـداد بتـاريخ ١٤ ـ ٩ ـ ١٩٥٩ ودفن في مقبرة الامام الاعظم .

ملاحظة : مصدر هذه المعلومات هو مقال للاستاذ جبار جبارى باللغـة الكردية ، حول سيرة حياة الملا محمد القزلجي ، منشور في مجلة (بەيان) الكردية سنة ١٩٧٨ .

(٢٥) الملا محمد القزلجي ، التعريف بمساجد السليمانية ومدارسها الدينية .

(٢٦) اسمه الكامل هو (حاجي ميرزا عبدالله بن محمود چاورەش) ولقبه (خادم). ولد عام ١٨٩٥ في مدينة كويسنجق . وافسح المجال امامه للدراسـة والمتابعة العلمية الدينية في سن مبكر ، وكان طالبا مجتهدا ذكيا ، حيث انهى دراسته الدينية الاولية في الثانية عشر من عمره . وفي عام ١٩١٦ توفي والده وتولى هو اعالة اسرته .. وفي العام نفسه ترك كويسنجق متجها نحو مدينة قلعة دزه حيث قضى عددا من السنين ومنها سـافر لاداء فريضة الحج .

وانتقل شاعرنا في عام ١٩٤٦ الى مدينة السليمانية حيث اسـتقر نهائيا . وفيها فتح محلا للخياطة على شارع (مەولەوى) ، وتحول محله هذا بمرور الايام الى مكان لتجمع الشعراء ومحبي الادب من أصدقـائه أمثال (الملا محمود بيخود ورمزي ملا مارف وعلي كمال باپير وغيرهم) . وكان الشاعر يرتاح كثيرا للجو الادبي الذي هيأ له في السليمانية .

كان خادم شاعرا عاشقا فقد عشق المرأة والجمال والوطن وقال فيهم أروع القصائد . وكان شاعرا كلاسيكيا مرهف الحس واسع الخيال . وكان يتمنى ان يرى في حياته ديوانا مطبوعا له ولكن لم تتحقق له هذه الامنية في حياته (وا أسفاه) بل تحقق بعد عشر سنوات من وفاته وبجهود

محمد الكويي وخصاله نثرا وباللغة الكردية ، حيث يقول : (الحديث عن الجناب مفتي زمانه وعلامة عصره وكنز العلم والعرفان الملا محمد (جەلیزاده) والذي يعتبر خير خلف للمرحوم الحاج الملا عبدالله الجلي والذي كان في زمانه ايضا شعلة العلم انارت آفاق الجهالة .. وان هذا الذات ، انحدر من سلالة الجليين الذين عرف كل واحد منهم بغزارة علمه ومعارفه خلال ايام عصره . ولم يتمكن أي عالم في العراق مزاحمتهم في ميادين العلم والحكمة [٢٧] .. وللشاعر خادم قصيدة رثاء طويلة في وفاة الملا الكبير (مەلای گەورە) [٢٨] .

كل من الاديب جمال محمد محمد امين الذي قام باعداد وتحقيق الديوان ودار الثقافة والنشر الكردية التي تولت اصداره ونشره بجزئين ، الجزء الاول منه يقع في ٣٧٦ صفحة والجزء الثاني في ٢٩٠ صفحة .

توفي الشاعر بتاريخ ٥ ــ ١ ــ ١٩٧١ في السليمانية .

(٢٧) ديوان خادم ، الحاج ميرزا عبدالله الكويي ، الجزء الاول اعداد وتحقيق جمال محمد محمد أمين ، اصدار دار الثقافة والنشر الكردية ، بغداد ، ١٩٨٠ ، ص ١٩ ــ ٢٠ .

(٢٨) سبق وان نشرنا مقال عن اسرة جلیزاده في العدد (١٣) من مجلة كاروان تضمن مقتطفات من هذا القسم ..

نبذة من حياة الملا محمد الكويى

في سنة (١٢٩٣هـ/١٨٧٦م) [١] ولد العالم الشاعر الملا محمد الكويى في مدينة كويسنجق ، واسمه الكامل (الملا محمد بن الحاج الملا عبدالله بن الحاج الملا اسعد بن الحاج الملا عبدالله بن الملا عبدالرحمن الجلي بن الملا عبدالله الجلي) وتوفيت والدته (عائشه بنت الحاج بكر آغا الحويزى) وعمره لم يتجاوز الخمس سنوات • وعني والده عناية كبيرة برعايته وتربيته ووجد فيه الذكاء والفطنة وحب العلم والادب منذ الصغر • وبدأ بتعليمه القراءة والكتابة في سن مبكر •

أكمل الشاب الذكي تحصيله ودراسته العلمية قبل بلوغه السن العشرين، وحصل عند ذلك اجازة التدريس من والده [٢] •

---

(١) عند تناوله لترجمة حال الملا محمد الكويى ذكر الكاتب والمؤرخ الكردي الراحل محمد أمين زكي في كتابه الموسوم بـ (مشاهير الكرد وكردستان) الجزء الثاني ، بأنه ولد في سنة ١٢٩٨ هـ ويبدو ان مؤلفي كتاب (زمانو ئەدەبى كوردى) للصف السادس الاعدادي ، الدراسة الكردية قد اعتمدوا على هذا التأريخ وثبتوه في الكتاب المذكور ، ولكن عند الاستفسار وتقصي الحقائق والمصادر حول حياة الملا محمد تأكد لي بأن التاريخ الصحيح لميلاده هو سنة (١٢٩٣هـ/١٨٧٦م) . وأكد صحة ذلك الاستاذ مسعود محمد نجل المترجم له .

وان الاخوة الادباء كريم شارەزا وعبدالخالق علاءالدين وممتاز الحيدري اثبتوا هذا التاريخ في كتاباتهم عن الملا الكبير (مەلای گەورە) .

(٢) كانت الشهادة العلمية واجازة التدريس تمنح للطالب الديني في كردستان بعد اكماله العلوم النقلية والعقلية المتداولة بين علماء كردستان ، عندئذ يجاز طالب العلم ويسمى (مەلای دوازده علم = أي الملا العالم باثني عشر علما) .

وبسبب ذكائه ومقدرته العلمية والادبية وبروز مكانته الاجتماعية تولى بعد تخرجه تدريس عدد من اساتذته السابقين ، وأوكل اليه والده الكثير من شؤونه الدينية وبدأ الملا محمد العالم الشاب يمنح الاجازات العلمية لرجال الدين . وانتقل اليه بعد وفاة والده سنة (١٣٢٦هـ الموافقة لسنة ١٩٠٧ ــ ١٩٠٨م) لقب (رئيس العلماء) وبدأ الناس يسمونه بـ (مەلای گەوره و جەنابی مەلا ــ الملا الكبير وجناب الملا) [٣] .

لذا كان يسمى وما يزال رجل الدين القدير والحائز على اجازة التدريس والقاء الخطب بـ (مەلای دوازده عیلم) أي الملا ذي الاثني عشر علما .

وكانت تقام احتفالات شعبية خاصة لمناسبة منح الاجازات لرجال الدين ولطلاب العلم . وتستمر هذه الاحتفالات في اغلب الاحيان لمدة ثلاثة أيام ، ويحضرها علماء الدين وطلاب العلم والشعراء والمغنون والممثلون اضافة الى جمهور من ذوي الحائزين على الاجازات ومشاهدين آخرين .

وكانت تقدم في كل مناسبة مشاهد تمثيلية ودبكات واغاني والعاب مسلية ونكات طريفة من ذوي المهارة في الحشد المحتفل . . وتلقى الخطب من قبل الخطباء والقصائد الشعرية من قبل الشعراء . . وتقام الاحتفالات عادة في باحة المسجد او على سطحه أو بالقرب منه . وفي اليوم الثالث منها يتلو الاستاذ الاخير لطالب العلم وغالبا مايكون من بين علماء الدين المشهورين في المنطقة نص الاجازة امام المحتفلين ومن ثم تقدم التهاني للمجاز الجديد ويقدم له بعض الهدايا والمساعدات المادية والرمزية من قبل بعض الحاضرين .

ولمناسبة منح الاجازة العلمية للملا محمد الكويى اقيم في مدينة كويسنجق احتفال كبير حضره عدد كبير من رجال الدين والشعراء والوجوه الاجتماعية في المنطقة اضافة الى جمهور من أقاربه وذويه .

ملاحظة : نشرت قسما وافيا من هذا الهامش كمقال مستقل في العدد ١٦٦٥ من جريدة العراق وتحت عنوان (مراسيم منح الشهادات العلمية واجازات التدريس لرجال الدين) .

(٣) ننقل هنا نص ماكتبه الاستاذ مسعود محمد بهذا الصدد : «كان المترجم له يذكر بلقبين على نطاق كردستان : (مەلای گەوره ، جەنابی مەلا) . اما لقب (مەلای گەوره) فقد كان يحدث ان يسمى احد العلماء بهذا اللقب في قريته او مدينته ولكن المترجم له كان الوحيد المقصود بهذا اللقب في كثير من المناطق الكردية فاذا اطلق هذا اللقب دون تحديد فقد انصرف اليه

نشر الشاعر الكردي المعروف عبدالخالق أثيرى (ئەسيرى)[٤] في العدد الثاني السنة الثانية من مجلة (زارى كرمانجى)[٥] الصادر بتاريخ ٢٥ مايس ١٩٢٨ ، قصيدة يمتدح فيها عبقرية وشاعرية الملا محمد الكويى (جەلىزادە)،

دون غيره . أما (جەنابى مەلا) فهو خاص به دون غيره مطلقا .

ثلاثة رجال أكراد من جيل المترجم له كانوا يعرفون باللقب دون حاجة الى ذكر أسمائهم : فاذا قيل (افندي) انصرف الفهم الى شخص (ابى بكر بن عمر بن ابى بكر ــ الملقب بـ [مەلاى گچكه] في أربيل وقد لحقه لفظة (گچكه ــ أي «الصغير») تمييزا له عن جده المسمى ابا بكر مثله . واذا قيل (سيد) فالمقصود به (سيد احمد خانقاه) في كركوك دون جميع الناس. واذا قيل (مەلاى گەوره أو جەنابى مەلا) فهو المترجم له .

(٤) هو (عبدالخالق ابن الشيخ حسين النقشبندي) واختار لنفسه في نظم الشعر لقب (اثيري) وذلك اعجابا منه بالعالم والمؤرخ الكردي الشهير (ابن الاثير) . ولد في مدينة كركوك سنة ١٨٩٠م وكان والده احد مرشدي الطريقة النقشبندية في منطقة كركوك في محلة بلاق وله تكية (خانقاه) صغيرة . وتربى في بيئة دينية محبة للعلم والثقافة وتلقى الدروس والعلوم الدينية في مدارس مختلفة من كردستان ، وبعد نيله الاجازة العلمية سافر الى استنبول لزيارة شقيقه (نجم‌الدين افندي) .. وعاد الى الوطن في عام ١٩١٨ ليحل محل والده الذي توفى في تلك الفترة ، في ادارة شؤون تكيتهم .

وعين الشاعر بتاريخ ٣٠ تموز ١٩٣٥ بوظيفة الكاتب الاول في محكمة شرعية كركوك وبقى في وظيفته هذه حتى احالته على التقاعد عام ١٩٦٢.

وتوفي الشاعر بتاريخ ١٨ حزيران ١٩٦٢ في مدينة كركوك ودفن فيها بمقبرة الشيخ محي‌الدين .

كان (اثيري) شاعرا وطنيا وقوميا وتنويريا مفرما بحب شعبه وجمال الطبيعة في كردستان .. نظم في بداية حياته الادبية قصائد في الغزل والمدح ولكنه سرعان ما تبين له بأن مثل تلك القصائد لاتفيد ابناء شعبه المضطهدين ولاتشفى غليلهم . لذا اتجه نحو قرض القصائد والاشعار التنويرية الاجتماعية والقومية الحماسية ..

(٥) كانت مجلة اجتماعية ادبية تاريخية فنية شهرية اصدرها الصحفي والمؤرخ الكردي الشهير حسين حزني المكرياني في راوندوز وعن مطبعته الخاصة اعتبارا من ١٩٢٦ ، وصدر منها (٢٤) عددا والعدد الاخير منها صدر في سنة ١٩٣٢ .

ويعده في عداد الفلاسفة والعلماء والادباء العالميين المشهورين أمثال سقراط ولقمان والشيخ الغزالي والفخر الرازي وابن رشد الاندلسي .. وان هـذه القصيدة التي ارتأينا ان نترجم ابياتا منها ، تعتبر شهادة صادقة بحق العـالم والشاعر الجلي من أحد اعلام عصره أدلى بها في العقد الثاني من هذا القرن وزكتها مجلة (زارى كرمانجى) والتي كان يصدرها الصحفي والمؤرخ حسين حزني المكريـاني :

فەلسەفەی دینت وەکو شیخی غەزالی خستە روو
فیکری سوقراتت لە زیهنە ، عەقلی لوقمانت لە سەر
شارەزایی گۆی زەویت زیاتر لە عیلمی بولفیدا
خۆ نەشتکردووە بە هیچ لایێکی دا گەشتو سەفەر
نەشری (عیلمی روحی) تۆ مانەندی فەخری رازیيە
بیری ماسۆنی لە مێشکی لاوی کورد بوو دەربەدەر
خەتمە عیلمی عەقلیو نەقلی لە سەر تۆ هەردووکی
ئیبنو روشدی ئەندەلوس عیرفانی وا بووبێ مەگەر
رێی خەرافاتت بڕی بنیادی فێڵی شێخەکان
بوو بە دیوانی شرینو رەوشەنت زێڕو زەبەر
شیعری پڕ مەعناو چاکت بۆتە دەستووری عەمەل
لاپەڕەی گۆڤارەکانت بۆتە کانی خێرو فەڕ
هەرچەنێ مەدحی جەنابت کا (ئەسیری) هەر کەمە
بۆ (جەلی زادە) دەبێ هەڵبەستڕێ تاقی زەفەر !

أي : كالشيخ الغزالي كشفت وجه فلسفة الدين
ففي ذهنك فكر سقراط وفي هامتك عقل لقمان
خبرتك بكرة الارض أحوى لها من علم ابي الفداء
مع انك ما تجشمت في اطرافها تجوالا أو ترحالا

أنت في نشرك العلم الروحي صنو الفخر الرازي
فبه انقشع من أذهان ناشئة الكرد افكار الماسون
ختم العلم العقلي والنقلي كلاهما عليك
ترى هل بلغ عرفان ابن رشد الاندلسي ذلك المدى !
قطعت السبيل على الخرافات واصبح دجل الشيوخ
بديوانك العذب المنير بدداً منقلباً
شعرك الغنى معنى وجودة صار دستورا للعمل
وصفحات مجلاتك انبجست خيرا وجلالا
مهما أزجى لك (الأثيرى) المديح فهو زهيد
فانه ينبغي أن يقام لـ (جليزاده) طاق ظفر !

وحول هذه القصيدة كتب الاستاذ الاديب كريم شـــارەزا في مؤلفه المشترك مع السيد جبار جباري والموسوم بـ (اثيرى ، الشـــاعر الثوري في المرحلة اللاحقة للحاج قادر الكويي) ، يقول : « يضع اثيرى صديقه وزميله الملا الكبير (مەلاى گەورە) في مرتبة العالم الاسلامي الشهير الشيخ الغزالي ويعتبره حاملا لافكار فلاسفة اليونان . وفي مجال نشره للعلوم الروحية يعده في عداد الامام الفخر الرازي[٦] .

ونتيجة لجهوده المتواصلة في مجالات متعددة ومتابعاته المستمرة اصبح الملا محمد فيما بعد يمتلك فكراً نيراً وثقافة واسعة . وهو واحد من ابرز رواد الثقافة الكردية ومناضل صلب في ميادين الشؤون الاجتماعية والقومية خلال العقود الاولى من هذا القرن .

---

(٦) أثيري ، الشاعر الثوري في المرحلة اللاحقة للحاج قادر الكويي ، اعـداد وتحقيق كريم شازەزا وجبار جباري ، مطبعة بلديـة أربيـل ١٩٧٤ ، ص ٥١ . (الكتاب بالكردية) .

وكان الراحل يجيد اضافة الى لغته الكردية كلاً من العربية والفارسية والتركية ويرتجل بها الخطب في المناسبات .

رحلته القصيرة مع المهام الرسمية

بناء على طلب والحاح من الدولة العثمانية ولاسيما والي ولاية الموصل، عين الملا محمد الكويي في سنة (١٣٣١هـ / ١٩١٢م) مفتيا لكويسنجق . وفي سنة (١٣٣٤هـ / ١٩١٥م) صار عضواً في مجلس ولاية الموصل . وكانت له في ذلك الوقت مكانة رفيعة عند سليمان نظيف الديار بكري الوالي العثماني لتلك الولاية [١] .

وفي عام (١٣٣٨هـ / ١٩١٩م) اصبح الملا محمد قاضيا لكويسنجق . وانتخب في عام (١٣٤٤هـ / ١٩٢٤م) عضوا في المجلس التأسيسي العراقي وبقي عضوا فيه لحين انتهاء المدة القانونية لاجتماعات المجلس [٢] .

واشتهر الملا محمد افندي[٣] خلال عضويته هذه بالدفاع عن الحقوق

---

(١) هدية الملا محمد الكويى (ديارى مەلا محەمەدى كويى) ديوان الشاعر ، الطبعة الرابعة ، مطبعة اربيل ١٩٦٩ ، ص ١ ـ ٢ .

(٢) كانت مدة اجتماعات المجلس اربعة اشهر تنتهي في ٢٦ تموز ١٩٢٤ ، فلما انتهى هذا الاجل ولم يتم المجلس اعماله صدرت ارادة ملكية بتمديد الاجتماع الى ١٠ آب الا ان المجلس اتم اعماله في ٣ آب . فقرر مجلس الوزراء فضه في اليوم المذكور بعد ان خطب رئيس الوزراء عن استقالة وزارته وهكذا تفرق المندوبون .

(٣) كان يلقب بـ (افندي) في زمن الدولة العثمانية وما بعده ايام الاحتلال البريطاني والحكم الملكي والى الوقت الحاضر تقريبا في كردستان كل من يعمل موظفا لدى الدولة ومن بين الرجال فقط وخاصة المعلمون منهم ..
وبما ان الملا محمد الكويى قد عينه العثمانيون ولمدة من الزمن مفتيا في كويسنجق ومن ثم قاضيا فيها وعمل ايضا نائبا لولاية الموصل وبعدها انتخب عضوا في المجلس التاسيسي .. كل ذلك دفع بالناس وخاصة في الاوساط الرسمية والسياسية الى ان يلقبوه ايضا بـ (الملا محمد افندي) . وهكذا فقد ذكره السيد عبدالرزاق الحسني في الجزء الاول من مؤلفه المشهور (تاريخ الوزارات العراقية) بـ (الملا محمد افندي) .

القومية المشروعة لشعبنا الكردي . وهناك اكثر من دليل على ذلك وسوف نتطرق الى اهمه في سياق البحث .

ونود هنا ان نروي عنه نقلا عن كتاب السيد عبدالخالق علاءالدين نموذجاً من مواقفه القومية الوطنية المشهودة خلال هذه الفترة ..

« في اواسط العشرينات اي بعد الاحتلال الانكليزي للعراق تجول وفد من عصبة الامم في المناطق التي كانت تابعة الى ولاية الموصل لاستطلاع آراء الناس حول الحاق ولاية الموصل بتركيا ام بالعراق . [حيث طلب مجلس عصبة الامم الى لجنة التحقيق هذه ان تمده بمعلومات مفصلة عن مشكلة الحدود بين تركيا والعراق وعن الاختلاف في الرأي بين بريطانيا وتركيا حول اسلوب العمل الذي سيتبع لمعرفةالرغبات الحقيقية لسكان ولاية الموصل[٤]] ، ولهذا الغرض سافر الملا محمد الكويي مع وفد من قضاء كويسنجق الى اربيل، ليلتقي بموفدي العصبة واثناء اللقاء بهم ، سأل رئيس الوفد الملا محمد بواسطة السيد صبيح نشأت الذي كان وزيراً للاشغال والمواصلات آنذاك وكردياً من اهالي اربيل ، ما يلي :

[هل تريدون الاتراك أم العرب ؟] :

غضب الملا محمد من صيغة السؤال هذه واجابه قائلا :

ـ انا لا اجيب على سؤال كهذا ..

---

(٤) الدكتور فاضل حسين ، مشكلة الموصل ، دراسة في الدبلوماسية العراقية الانكليزية التركية وفي الرأي العام ، بغداد ١٩٥٥ .

ويذكر هذا المصدر بانه الحق بقرار مجلس عصبة الامم المؤرخ في ١٦ كانون الاول ١٩٢٥ القاضي باعطاء ولاية الموصل الى العراق شرط يوجب على بريطانيا والعراق الدخول في مفاوضات لعقد معاهدة تجعل مدة الانتداب البريطاني على العراق خمسا وعشرين سنة . فبعد اذاعة قرار المجلس ابرق عبدالمحسن السعدون رئيس وزراء العراق ووزير خارجيته حالا الى رئيس وزراء بريطانيا يخبره ان العراق مستعد للمفاوضات من أجل عقد المعاهدة الجديدة .

حار رئيس الوفد واستفسر عن السبب في عدم اجابته على السؤال .. فما كان من الملا محمد الا ان يوضح السبب قائلا :

تسألوننا اتريدون الترك ام العرب ، هل تتصورون ان الكرد امرأة .. وتريدون تزويجها ؟ ! . اقول لكم اسألوا هكذا : (هل ترغبون العيش مع الشعب التركي ضمن الجمهورية التركية أم مع اخوانكم العرب في العراق ؟) لاننا قوم وشعب مثلهم ويحق لنا العيش بكرامة في هذه البلاد ..

واستمر العالم الوطني في ادلاء رأيه قائلا :

ـ وبما ان علاقاتنا التاريخية والاجتماعية مع الشعب العربي في العراق قوية ، لذا نفضل العيش معه اخواناً في العراق متساوين في الحقوق [٥] !! .

وهنا اضاف الاستاذ مسعود محمد قائلاً : (حين بدأ الكلام بين الوفد ووالدي كان المفروض أن ينهي الاجتماع في وقت وجيز لكون الموضوع في ذاته عبارة عن سؤال وجواب .. ولكن ما ان سمع الوفد آراء والدي المعززة بالحجج التاريخية والاجتماعية والاقتصادية حتى قرر أن يتفرغ ذلك اليوم للمداولة معه الى آخر المدى فطال الاجتماع ساعات وساعات .. وقد صرح

---

(٥) عبدالخالق علاءالدين ، سيرة حياة العالم والاديب والشاعر الكردي المشهور الملا محمد الكويى (جەلىزاده) ، مطبعة القضاء ، النجف الاشرف ١٩٧٤ ، ص ٥٨ ـ ٥٩ . وسوف نشير الى هذا المصدر لاحقا بـ : (عبدالخالق علاءالدين ، فقط) .

عبدالخالق علاءالدين في سطور : ولد الكاتب في مدينة كويسنجق سنة ١٩٣٢ وفيها انهى الدراسة الابتدائية . وفي سنة ١٩٤٨ دخل دار المعلمين الابتدائية وخلال سني دراسته اسهم في الحركة الطلابية والحركة الوطنية العراقية وبسببه ادخل الى السجن لمدة ستة اشهر وحرم من الدراسة لمدة سنة كاملة .

وفي عام ١٩٥٣ تم تعيينه بوظيفة معلم على ملاك التعليم الابتدائي في محافظة أربيل ولايزال يعمل في سلك التعليم . وهو عضو في اتحاد الادباء الاكراد منذ سنة ١٩٧٠ وفي سنة ١٩٧٤ صدر له كتاب (سيرة حياة العالم والاديب والشاعر الكردي المشهور الملا محمد الكويى) باللغةالكردية.

رئيس الوفد بعد ذلك ان هذا الانسان يليق بان يكون عضواً في محكمة العدل الدولية بـ (لاهاى) وان لم يكن حائزاً على اية شهادة رسمية جامعية • وهذه واقعة تواترت بها الاخبار في يومها بما لا مجال فيه للشك •

وللراحل موقف مماثل يتصل بـ (حكمدارية) الشيخ محمود فقد سأله الانجليز رأيه في الموضوع فقـال لهم ان البقعة الضـيقة التي خصصتموها لحكومة الشيخ محمود لا تكاد تتسع لمناورة عسكرية على شيء من الضخامة فلو أضيفت اليها اجزاء من كردستان ايران وتركيا على حسب ما تسمح بـه الظروف الدولية لكان ذلك أليق بحكم يُراد له البقاء والنماء وهو اقرب الى تطمين طموحاتنا كأكراد [٦] •

ومن مواقفه الوطنية المشـهودة الاخرى مقاطعته مع عدد من اعضـاء المجلس التأسيسي جلسة ليلة (١٠ حزيران ١٩٢٤) والتي كرست للتصديق على ابرام المعاهدة العراقية البريطانية السيئة الصيت • (انظر •• كتاب تاريخ الوزارات العراقية ، الجزء الاول لمؤلفه السيد عبدالرزاق الحسني) •

وعن دوره ونشاطه في المجلس المذكور كتب الاستاذ الباحث طاهر احمد حويزي[٧] في كتابه الثمين عن تاريخ كويسنجق والموسـوم بـ (مێژووی کۆیه) الجزء الاول ، قائلاً :

---

(٦) جاءت اضافة الاستاذ مسعود محمد هذه ضمن اضافاته وملاحظاتـه التي أغنى بها هذا البحث المتواضع .

(٧) ولد السيد طاهر احمد حويزي سنة ١٩١٩ في مدينة كويسنجق واشتغل في التعليم مدة اكثر من (٢٥) عاما وهو الان مدير مدرسة متقاعد يسكن مدينة كويسنجق وله من المؤلفات : ١ـ تاريخ كويسنجق (مێژووی کۆیه) ، واصدر هذا الكتاب في بغداد سنة ١٩٦٢ .
٢ـ مؤلفه الثاني عبارة عن مجموعة من حكايات سمر الليالي واصـدره في عام ١٩٧٠ تحت عنوان (شەوچەرە) .

« عندما بدأت اجتماعات المجلس التأسيسي العراقي في بغداد سنة (١٣٤٤هـ / ١٩٢٤م) كان الملا محمد الجلي احد أعضاء هذا المجلس .. وفي ذلك الوقت عندما لم يجرؤ احد التحدث عن حقوق الاكراد فلقد ناضل هو كثيراً من اجلهم [٨] .

وفي سنة (١٣٤٨هـ / ١٩٢٨ م) تخلى الملا محمد الكويى نهائياً عن الوظائف والمهام الرسمية لكي يتفرغ للتدريس والتأليف وشؤون العلم والادب والدين ..

(للبحث صلة)

(٨) طاهر احمد حويزي ، تاريخ كويسنجق ، الجزء الاول ، بغداد ١٩٦٢ ، ص : ٤ (الكتاب باللغة الكردية) .

الاستاذ الشيخ علاءالدين السجادي في ذمة الخلود

بسم الله الرحمن الرحيم

«كل نفس ذائقة الموت » صدق الله العظيم

السادة أعضاء مجلس المجمع العلمي العراقي المحترمون •

تحيـة مبـاركة

وبعد ، فما من موقف أصعب على المرء وطأة وأثقل في نفسه صدى مثل مقام يقتضيه الحديث عن عزيز رحل عنه وأستاذٍ طوى من بين يديه ماكان يمده علما وفقها وأدبا • أما هذا المرء فهو أنا وأما ذلك العزيز الاستاذ فهو الشيخ علاءالدين السجادي •

أجل فقد كان عزيزاً وسيظل عزيزاً •

أجل لقد كان أستاذاً وسيظل أستاذاً •

ومع هذا كله فقد رحل وقد طوى صحائفه ، وفي هذا ألم" لايهدهده تمثلي بقول الشاعر :

ايتها النفس اجملي جزعاً ان الذي تحذرين قد وقعا

كنت ألتقيه فتذكرني خطواته الوئيدة الرزنة المتزنة على درب الزمن

بأنه لا محالة راحل لأنه نفس وكل نفس ذائقة الموت وكنت أجمل نفسي جزعاً وان كنت لا أستطيع أن أحذر ما سيقع •

وقد وقع اذ امتدت اليه يد الخلود في مساء يوم الثالث عشر من كانون الاول سنة ١٩٨٤ فانتقل الى الرفيق الأعلى بعد أن زرع في روضة ثقافتنا الكردية دوحةً تحمل أفنانها من الثمرات في كل فن :ـ

فهو المؤلف الأول في تاريخ الأدب الكردي ، وهو الجامع الاول للتراث النثري الكردي بأفصح الأساليب وأبلغها ، وهو المصنف الأول في البلاغة الكردية ، وهو المحقق الاول لنصوص أدبية • لقد كان رائداً والرائد لايكذب قومه فأوقد مشعلاً من الفكر الملتزم والعلم الهادف وخلق العلماء • من هنا فنحن الباحثين نتقبّله آملين أن يبقى هذا المشعل متقداً أبد الآبدين •

ايها السادة ان العلماء يعرفون حق أقدار العلماء وأنا اذ ألقي بين أيديكم هذه الكلمة العجلى أعبر عن معرفتكم بقدر أستاذي الشيخ علاءالدين السجادي فأراني أدعو له من الله القدير أن يتغمده بواسع رحمته ويلهمنا الصبر على فقده انه نعم المولى ونعم المجيب •

د• كامل حسن البصير

عضو المجمع العلمي العراقي

عبرات دامية على فراقك يا حسين

فارق حسين السيد احمد السيد حسين خانقاه الحياة ليلةالاحد ٢٤حزيران من سنة ١٩٨٤م (٢٧/رمضان/١٤٠٤هـ) فأفجع اسرته واصدقاءه واهل العلم والأدب والفضل .

وهذا تعريف موجز بحياته :

ولد حسين سنة ١٣٢٧هـ (١٩٠٩م) في كركوك من أبوين كريمين يتسلسلان نسبا من المرشد الجليل «السيد احمد سردار» من أجل سادات (سەرگەلو) ولما يقع في حضن والدته الصوفية (فاطمة) خانم وفي رعاية والده « السيد احمد خانقاه» الزعيم الكردي الشهير بعلمه وأدبه وكرمه الفني عن التعريف، استخدم له والده معلما خصوصيا اسمه «الملا صادق» ، فدرسه الألفباء والخط ثم القرآن الكريم والكتب التركية ـ الفارسية ـ العربية البدائية، حتى اذا نضج درسه نتفا من دواوين الشعرالكردية (نالى ـ سالم ـكردى ـ محوى و...) ونتفا من دواوين الشعرالفارسية (حافظ ـ سعدي ـكليم ـ بيدل ـ قاءاني... وغيرهما). وشيئا من المعلقات السبع ودواوين البحتري ـ ابى تمام ـ فتضلع بأدب اللغات الأربع وتفتحت قريحته فصار كاتبا ناثرا واديبا شاعرا ،كما كان خطاطا مناسبا ونقاشا، ولكنه لا يمتهن أيا من هذه الاعمال . ودرس على طلاب العلوم الدينية الموجودين في مدرسة خانقاه (الصرف ، النحو ، المنطق البلاغة وغيرها) ودرسه « الملا طاهر افندي آل المدرس » الذي كان مدرسا في خانقاه : كتب تشريح الافلاك ورسالة الحساب والربع المجيب وغيرها .

فكان (رحمه الله) آية في الذكاء وقوة الحافظة .. وكان حلو المعشر منكتا ، كريم النفس ينفق دون خوف من النفاد . يصدق عليه قول الشاعر :

« لا يألف الدرهم المضروب صرتنا لكن يمر عليها وهو منطلق »

كان من مؤسسي حزب « هيوا » مع جمع من مثقفي الاكراد برئاسة «رفيق حلمي» (رحمه الله) ثم انتمى الى حزب «رزگارى»، وكان يجير المثقفين المضطهدين ويؤمن معايشهم ، ويحفظهم من ملاحقة السلطات آنذاك ..

كان والده ، قد عهد اليه في الثلاثينيات الى الاربعين قرى له في ناحيتي آغجلر وسورداش ليقوم بادارتها وجباية ريعها فاشترك في الدعاية للطريقة النقشبندية (فرع حقه) وصار أحد زعمائها . ثم استدعاه والده الى كركوك ليكون بجانبه عونا له في شيخوخته ، فلما توفي السيد احمد خانقاه في تموز ١٩٥٢ ترأس (حسين) اسرة خانقاه ، وانتخب نائبا عن كركوك في الدورتين الرابعة عشرة والخامسة عشرة من ٩/ حزيران ١٩٥٤ الى ٣/ آغسطس /١٩٥٤ ومن ايلول ١٩٥٤ الى ٣٠ حزيران / ١٩٥٧ .

ثم تغرب عن الوطن سنين ورجع فأقام في بغداد من ١٩٧٩ م الى وفاته ليلة الاحد ٢٤/ حزيران ١٩٨٤ (٢٧/رمضان ١٤٠٤ هـ) .

وقد أختير خلال وجوده في بغداد خبيرا في لجنة الأدب والتراث الكردي في الهيئة الكردية في المجمع العلمي العراقي حوالي سنتين ..

رحمه الله رحمة واسعة وتغمده بغفرانه .

العلامة الكردي الكبير الراحل توفيق وهبي (رحمه الله)

لقد غاب كوكب لامع من كواكب اللغة والمعرفة ، وأفل نجم ساطع من نجوم سماء العلم والأدب ، فقدت به اللغة الكردية مشعلا وضاءا كان ينير سبل العلم امام ابناء أمتـه •

هذا الراحل الكريم هو العلامة الكردي «توفيق وهبي» صاحب المؤلفات العديدة ، والمقالات المتعددة ، والتحقيقات الوفيرة والكتابات الكثيرة •

هو توفيق الملقب «وهبي» بن معروف افندي بن محمد بگ بن حسن بگ بن ميخان من سلالة بگزادات «قليجه وميرەدى» أنجبته والدته كريمـة رسول مستى افندي بن محمود بگ بن علي بگ في السليمانية عام (١٨٩١م) كما جـاء بخط يده •

ودرس توفيق في صباه في السليمانية في الكتاب لدى المرحوم «عزيز خواجه افندي» فتعلم الأدب الكردي ــ الفارسي ــ التركي وشيئا من العربية، سافر بعده الى بغداد فدخل الرشدية ، ثم أوفد الى الآستانة (استانبول) فدرس في الكليتين العسكرية والاركان الحربية العثمانية وقد تخرج مـن الكلية برتبة ملازم ثانٍ سنة ١٩٠٨م •

وخدم في الجيش العثماني سنين اشترك خلالها في الحركات الحربيـة في ألبانيا الشمالية سنة ١٩١١ وفي الحرب العثمانية الايطالية ١٩١١ ــ ١٩١٢ وفي حـرب البلقـان ١٩١٢ ــ ١٩١٣ م • وفي الحـرب العـالمية الاولى ١٩١٤ ــ ١٩١٨ برتبة رئيس •

ولما تشكلت الحكومة العراقية انضم في ٦ كانون الثاني ١٩٢١ الى الجيش العراقي اذ كان عضوا في اللجنة المشرفة على تأسيس الجيش العراقي ـ في بغداد وعين آمرا للكلية العسكرية الملكية في العراق سنة ١٩٢٥ ـ واشترك في مدرسة الضباط الاقدمين في انكلترة برتبة كولونيل (عقيد) سنة ١٩٢٩ م ثم ترك الجيش ودخل في الادارة فعين عام ١٩٣٠ متصرفا (محافظا) للواء السليمانية ولم يتول منصبه سوى اشهر فاستقال وذهب الى لبنان فبقى بها سنتين ، ثم عين مديرا عاما للاشغال ، ومديرا عاما للمساحة فتولى المنصبين خلال سني ١٩٣٣ ـ ١٩٤١ م .

ثم استوزر فصار وزيرا للاقتصاد في سني ١٩٤٤ ـ ١٩٤٦ ووزيرا للمعارف سنة ١٩٤٧ ووكيلا لوزارة الدفاع ، وخلال توليه وزارة المعارف تأسس المجمع العلمي العراقي فاختير نائبا لرئيس المجمع ثم صار وزيرا للشؤون الاجتماعية والصحة سنة ١٩٥٠ .

وكان بين عام ١٩٤٨ ـ ١٩٥٦ ، وبين عام ١٩٥٧ ـ ١٩٥٨ عضوا في مجلس الأعيان . ولما تأسس المجمع العلمي الكردي عام ١٩٧٠ اختير عضو شرف فيه .

اما معرفته اللغات العديدة ، والمقالات التي دبجها والكتب التي ألفها فغنية عن البحث .

وقد ظل توفيق وهبي ساعيا وباذلا الجهد في البحث والتحقيق ونشر العلوم حتى وفاته .

وهكذا فارق الحياة في لندن يوم ٥/كانون الثاني/١٩٨٤ (ربيع الثاني ١٤٠٤هـ) ونقل جثمانه الى وطنه العراق ودفن على هضبة داخل بيرەمگرون حسب وصيته .

پێڕست

بـابەت — لاپەڕە

بەشـی کـوردی

د. کامل بصـیر :
ماموّستا فایق بێکەس لە کۆڕی ڕەخنەسازیی کوردیدا ٣

د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف :
جێناوی کەسی جودا لە زمانی کوردیدا ٤٥

عـلاءالدين سـجادي :
دەنگی کوردیو نیشانەی ٩٧

عبدالستار کاظم اسماعیل :
« زاری زمانی کوردی لە ترازووی بەراوردا »و چەند ڕەخنەیەك ١٥٣

ئەحمەدی میرازی (ئا : شوکور مستەفا) :
بیرانیێـد مـن ٢٠٥

القسم العربي

محمد جميل الروژبياني :
المعروفون من الروژبيانية (الروزبهانية) في الكتب التاريخية ٣٣١

مفديـد حـاجي :
صفحات من حياة الملا محمد الكويى ولمحات من شعره ٣٨٩

٤٠٠٠ دانه لەم ژمارەیە لەچاپدراوە
لێبوونەوە لەچاپ لـە ١٩٨٥/٣/٢٥دا

لە کتێبخانەی نیشتمانیی بەغـدادا
ژمارە (١١٨)ی ســاڵی ١٩٨٥ی دراوەتێ

مجلة المجمع العلمي العراقي

„ الهيئة الكردية „

THE JORNAL OF THE IRAQI ACADEMY

((KURDISH CORPORATION))

المجلد الثاني عشر

١٩٨٥

VOLUME 12

1 9 8 5

مطبعة المجمع العلمي العراقي

بغداد ــ ١٩٨٥